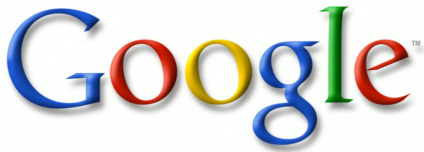
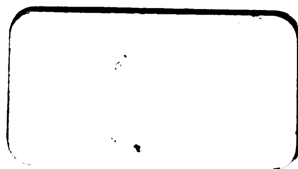

Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

8/432

Demmer J.

uč.

Grof Janko Drašković

osnovatelj Matice Hrvatske.

GLASOVITI HRVATI

PROŠLIH VJEKOVA.

NIZ ŽIVOTOPISÂ

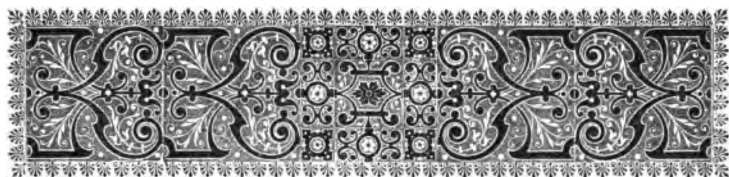
NAPISAO

IVAN KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI.

SA SEDAM SLIKA.

ZAGREB.
NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.
1886.

Tiskom C. Albrechta u Zagrebu.

Pribrao sam ovdje u jedno njekoliko životopisa glasovitih Hrvata prošlih vjekova, pak kao što sam pred mnogo godina, mislim ne bez koristi a s velikim svojim trudom, mnoge ovakove životopise, kao prilog za hrvatsku političku i književnu poviest, priobćio hrvatskomu svietu, tako priobćujem evo i ove životopise putem naše »Matice Hrvatske«, da se naš sviet ugleda i u ove svoje glasovite muževe, te poprimi sve njihove vrline, a ujedno da se uzmogne uz njihova sjajna djela i otačbeničkim ponosom zanieti, te ih sliediti u njihovih uzornih činih. Ja sam u ovoj knjizi opisao život većinom u nas dosele malne sasvim nepoznatih naših ljudi, a ipak bijahu ovo bez razlike velikani, koji su mnogi i u našoj Hrvatskoj na raznom polju megdan slavno dielili, a ponajpače širom velikoga svieta svoje ime, a njekoji i svoju otačbinu, trajno proslavili. Da je u nas bivalo boljih prilika, mnogi od ovih muževa, kojim sam u ovoj knjizi, u koliko sam gradje pribrao, bar u glavnih crtah orisao život, bio bi možda i više na korist svoje domovine djelovao i uradio, te se ne bi širom dalekoga svieta potucao i tudju slavu novimi lovor-vienci kitio; al kad toga nije bilo, neka budu ovi naši njekadanji velikani bar poticalo našoj današnjoj mladeži, da ona i bolje prilike stvori u svojoj domovini, i trud i nastojanje svoje posveti li na korist i probit svojoj ljubljenoj Hrvatskoj!

Nacrtao sam u kratko i koliko mogoh što vjernije po izvornih poveljah i spisih i poviest: »porodice Draškovića Trakošćanskih«, — a učinio sam to radi toga, što se je ova obitelj u Hrvatskoj, odkad ju poviest pamti, odlikovala mnogimi odličnimi djeli, te bezprekidno podavala svojoj otačbini ljudi, koji su se izticali u svih granah javnoga života. Posegao sam u poviest ove obitelji i radi toga, što nam je iz nje nikao i nezaboravni osnovatelj naše »Matice Hrvatske«, najodličniji prvak ilirske dobe Janko grof Drašković, te mislim, da nam je i dužnost u ime velikih zasluga, koje si je ovaj naš uzorni rodoljub u svakom pogledu za svoj ljubljeni hrvatski narod stekao, da mu domovinu upoznamo i sa životom njegovim i njegovih vrlih pradjedova.

Ako ovi životopisi niesu onako napisani, kako bih bio napose ja, a sa mnom sigurno i mnogi drugi željeli, to neka se meni ne zamjeri, nego nestašici vrela, koja su nam većinom toli oskudna, da ne samo za karakteristiku dotičnih osoba i odnošaja, u kojih su živjele, nemamo upravo nikakovih podataka, nego mnogo puta i same njihove pojedine čine i dogadjaje u njihovu životu moramo tek nagadjati. Ja sam napisao onako, kako sam mogao i znao, a od mene starca budi blagosloveno mojim našljednikom, da uz bolja vrela i prilike, uz ovu moju malu pripomoć i putokaz svomu narodu doskora život njegovih velikana što ljepše orišu, i svojim književnim trudom svoj obraz što bolje osvjetlaju! —

U Zagrebu koncem godine 1886.

I. K. S.

GLASOVITI HRVATI

PROŠLIH VJEKOVA.

IVAN ČESMIČKI

NAZVAN

JANUS PANNONIUS.

(R. 1434. † 1472.)

Od svih evropskih zemalja prva je bila Italija, koja je u novijem vieku u svih granah svoga javnoga života stala disati novim duhom. Ona je prva razbila okove srednjega vieka, u njoj se najprije zametnula i razvila klica svega onoga, što se zove modernom naobrazbom. Taj duševni preporod, poznat pod imenom: »renaissance«, koji se osniva na obnovi staroklasičke kulture grčke i rimske, kako je već u četrnaestom vieku svu Italiju preobrazio, počeo se je u petnaestom vieku širiti čitavim zapadom evropskim. Latinski jezik postade gospodujućim jezikom svih država i vlada zapadnih, na tom se jeziku pisalo malone sve, što je spadalo na javnost, dočim je narodni jezik zanemaren ostajao na ugaru. Tako se je sad i kod Hrvata, koji su već od davnine po zastupnicih rimske crkve privikli bili na latinski jezik, narodni jezik još više potisnuo, te je samo u njekih predjelih njegdašnje kraljevine Hrvatske, žilavošću našega puka, domaći jezik nadjačao silnu moć jezika latinskoga.

Čar nauke i novoga života neodoljivom je silom privlačio sve narode evropske. Sa svih strana potekoše učenici u Italiju, da ondje crpu iz bogata vrela humanizma. Medju timi učenici već se od petnaestoga vieka pojavljuju daroviti mladići naroda hrvatskoga, koji su se sretno takmili u nauci sa svojimi drugovi inih naroda. Nu ne imajući Hrvati više nezavisne i narodne svoje kraljevine, koristili su ovi odabrani sinovi našega naroda većma onoj državi, kojoj pripadahu, nego li svojoj domovini. Nadahnuti u tudjem svietu, medju drugovi raznih naroda, kozmopolitizmom, počeše manje mariti za narodnu sviest i narodni jezik, pa s toga i ostadoše uza svu svoju učenost jezgri naroda tudji i nepoznati, premda imadu za višu i svjetsku prosvjetu velikih zasluga. Medju ovimi hrvatskimi učenjaci onoga doba ide ako ne prvo, to doista jedno od najuzvišenijih mjesta u poviesti kulturnoj Ivanu Česmičkomu.

Sve do najnovijega vremena ne bijaše poznato ni njegovo pravo ime, ni obiteljski njegovi odnošaji. Većina dojakošnjih povjestnika pisala je njegovo ime veoma pogrješno: Cesinge, Chesinge, Hesinge, Mecsinge itd. Obitelj njegovu potisnuše u najniži razred gradjanstva. Mjesto njegova rodjenja tražahu uz čitavu obalu dravsku i savsku sve dolje do Sriema. Ranzani uztvrdi dapače, da se je rodio u Dalmaciji. I mene je zaveo jedan od mojih književnih prijatelja, te sam u životopisu Marulićevu nazvao našega Ivana od Kešinaca, jedino s toga, što Kešinci bliže leže Dravi nego li Česmice. Nu najmjerodavnijim dokazom ostaje uviek suvremena poslanica pape Pija II., prijatelja našemu Ivanu, pisana njegovu ujaku biskupu varadinskomu, Ivanu Vitezu od Srednje, u kojoj papa našega Ivana nazivlje naročito od Česmice (de Chesmicze), koje ime kasniji pisci tako ružno izkvariše.

Grad Česmica ležao je ne daleko od mjesta Čazme i potoka Česme u križevačkoj, sada bjelovarskoj županiji. U listinah spominje se: »grad Česmica sa svojimi podanici« već početkom trinaestoga vieka. Godine 1251. bijaše mu gospodar knez Hudina, koji se bješe proslavio u tatarskom ratu god. 1242.

Početkom četrnaestoga vieka pripadao je grad porodici Prodanića, a koncem istoga vieka iztiče se njeki: Paulus de Chesmicze. God. 1481. bio mu je gospodarom Ladislav Egervarski, ban hrvatski, i još početkom šestnaestoga vieka, god. 1522. i 1527., živio je Ivan Česmički, nazvan takodjer: Chezmiczey, i njegova kći, udata za Nikolu Kunovića. Njegova žena Margita bijaše unuka plemića Ivana Viteza. Vidi se dakle, da je plemenita porodica zvana Česmička u Hrvatskoj od trinaestoga do šestnaestoga vieka dobro bila poznata.

Ne zna se pravo, da li je obitelj Ivana Česmičkoga posjedovala sąm grad Česmicu, ili je pako pripadala plemićkoj obćini od Česmice. Svakako je Ivan bio od plemenita roda, jer on sam kaže u jednoj pjesmi u hvalu Ugona: »da je od njega bogatiji, mladji i slavniji po krvi i plemstvu.«[1] Suvremeni Ivan Turoci i Tubero-Crievič tvrde takodjer, da je Ivan bio od plemenita roda. Padaju dakle nagadjanja onih, koji mislište, da je bio od priprosta plemena.

Gdje se upravo rodio Ivan, ne zna se za izvjestno. Tražili su njegovo rodno mjesto u Sriemu, u Almašu kod Osieka, u Drazadu nedaleko od Sriema, kod Valpova itd. On sam kaže u jednom od svojih epigrama: »Ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum« (I ovo sam spjevao ja, koji sam rodjen kod duboke Drave). Mogao se dakle roditi ili tik uz Dravu ili malo podalje od Drave. Da se je rodio u današnjoj Hrvatskoj, ili tadašnjoj Slavoniji, a njegdašnjoj Panoniji savskoj, o tom ne ima ni malo sumnje. Svi bo suvremeni pisci, kao Enea Silvio (papa Pio II.), Ivan Guarini, Bonfini, Tubero, kao i svi njegovi hvalitelji priznavaju ga jednodušno Slavenom, t. j. Hrvatom iz Slavonije. Ovu Slavoniju opisuje Ivan sasvim na kratko, veleći, da: »onaj dio Panonije, što se sada zove Slavonija, ima mnogo selâ, a malo gradova «[2] Što u jednom panegyriku na svoga učitelja Guarina govori o Panoniji, iz koje mu pjesme posla, to se ne proteže na njegovo rodno mjesto, nego na ono, u kom je tada stanovao. Jer kad veli, da: »ne daleko od njega rieka Drava utiče u Dunav«, mogao je sta-

novati s ove i s one strane Drave, a možebiti pisa rečenu pjesmu uprav u Pečuhu, jer tada već bijaše biskup pečujski. Ne stoji dakle mnienje onih, koji držaše, da se je Ivan Česmički rodio ne daleko od utoka Drave u Dunav.

Ivan Česmički rodio se 29. kolovoza 1434. Roditelji mu ne bijahu imućni, ali čestiti. Što mu je otac bio, ne zna se; svakako bijaše seoski posjednik, premda njeki uztvrdiše, da je bio drvodjelac. Ime otčevo nije pravo poznato, Kaprinay je našao njeku staru bilježku, koja kaže, da mu se otac zvao: Ludicius. Ovo bi se dalo tumačiti, ako je ime obitelji, Ljudićem, ako li je ime krstno, Ljudevitom. Majka Ivanova, Barbara, bijaše od plemenite hrvatske porodice Vitezova od Srednje. Njezin brat bijaše proslavljeni Ivan Vitez od Srednje, najprije biskup varadinski i kancelar kraljevski, za tim nadbiskup ostrogonski i primas ugarski.

Ivanu Česmičkomu bijaše jedva šest godina, kad mu otac umrie. Čestita njegova majka preuze tada svu skrb odgojivanja svoje djece. Osim Ivana imala je još dva starija sina i dvie kćeri. Ali premda je Ivan bio najmladji, pokloni mu ona najveću ljubav i brigu, možebiti i s toga, što su ga u mladosti, kako sam veli, progonile razne nevolje, — valjda bolesti.

Za rana ga posla majka na nauke. Trošila je na nj: »štogod je prištedila kudjeljom i platnom.« Kad je dovršio početne škole, preuze brigu za njegovo dalje odgojivanje ujak njegov Ivan Vitez, pa ga po običaju onoga vremena posla u Italiju, da tamo crpe nauke klasične i humanitarne. U Ferrari bijaše tada na glasu kao učitelj Ivan Guarini Veronežanin, učenik nestalnoga putnika-humaniste Ivana od Ravenne i učenoga Grka Chrysolana, poradi kojega se bavio njeko vrieme u Carigradu. Ovomu Guarinu preporuči Ivan Vitez svoga nećaka.

Ivanu Česmičkomu bijaše trinaest godina, kada g. 1447. dodje u Italiju. Prvi grad talijanski, koji je posjetio, bijaše divna Venecija. Možemo si misliti, na koliko se dojmio duhovita mladića taj sred mora podignuti grad sa svojimi čarobnimi zgradami i crkvami, sa svojimi već tada bogatimi zbirkami svake

vrsti umotvorina. Prenesen iz polubarbarske zemlje, kakova bijaše tadašnja posavska i podravska Hrvatska, u blago podnebje zemljišta ljubavi i pjesničtva, poćutio je Ivan silnije prirodjeni dar poezije, uz težnju za onom naobrazbom, na koju ga u Mletcih i u Italiji u obće potaknu sve, o što mu zape oko. Idealni sviet razkrilio se pred njegovom živahnom fantazijom, te ga je kasnije pratio do konca života. U Ferrari nadje mladi Ivan u učioni Guarinovoj mnogo suučenika od raznih naroda. Stanovao je u kući Guarinovoj, u jednoj sobi s Marcijem Galeotom Nanijanskim. S ovim i sa sinom Guarinovim Ivanom mladjim sklopi tiesno prijateljstvo, koje se nikad ne naruši. Kad je kasnije Galeoto, pozvan od kralja Matijaša u Budim, postao učiteljem njegovu sinu Ivanu Korvinu, obćio je najradje s Ivanom Česmičkim. Drugi njegov prijatelj od mladosti, Ivan Guarin mladji, pobilježi kasnije znamenite crtice iz života svoga prijatelja Jana Panonija. On priznaje prije svega, da je Ivan bio roda slovjenskoga: »di nazione Schiavo«. Bijaše, veli Guarini, mladić krasna stasa i obraza, a divna ponašanja. U Ferrari mu se divilo sve, što ga je poznavalo, odlikovao se svakom kriepošću, a čuvao se svih mana. S njim se ne mogaše porediti nijedan od mladića prekogorskih (ultramontano) a ni talijanskih. U obće ga smatrahu kao čistu djevicu. Kod nauke ne izgubi ni jednu uru; učio se dapače kadikad čitave noći. S toga je znatno napredovao u latinskoj i grčkoj knjizi. Prirodjenom duhovitošću priviko je pisati divno u prozi, a još laglje u stihovih, te kao pjesnik steče do skora veliki glas ne samo na svom zavodu nego po čitavoj Italiji: svuda se govorilo o tom duhovitom Hrvatu! »Prekogorci, koji običavaju polaziti nauke u Italiji, niesu u obće veleumni; ali ovaj mladić nadvlada sve. Ni u Italiji ne mogaše se nitko takmiti s njim. Čitavo njegovo biće bijaše sastavljeno više od duha nego li od tjelesne tvari, a s njim obćiti bijaše slast i milina; načinom svoga ponašanja razvijao je dražesti najveće prema svakomu. Znao je na izust sve bolje pjesme velikih pjesnika, pak bi na zahtjev svojih prijatelja umio iz svakoga pjesnika krasosloviti

i najveće pjesme. Pročitavši samo jedanput kojugodj, makar najnoviju pjesmu, znao ju je odmah na izust. Stihove je gradio tako hitro, da ih je na dan po tisuće napisati umio.«

Kad je Ivan navršio jedva šestnaestu godinu, proslavio se već svojimi latinskimi pjesmami po svoj Italiji. Stadoše ga odlikovati i učenjaci i mogućnici, medju kojimi bijaše herceg ferarski Leonello od Este, pisac klasičkih poslanica, i biskup modenski Ivan Anton. Obojici spjeva Ivan pod pjesničkim imenom Jana Panonija uznosite hvalospjeve, koji kod svih suvremenika probudiše veliku pozornost radi klasičnosti latinskoga jezika i poradi bujnih misli.

Kad je g. 1450. car Fridrik III. putovao u Rim, da primi carsku krunu i svoju vjerenicu, napisa Ivan podulju pjesmu na umirenje Italije. Ovu pjesmu posveti samomu caru. Tu opjeva u kratko klasičkim perom sve znamenite zgode vječnoga grada Rima i čitave Italije, kao i njezine tadašnje nevolje i domaće borbe. Bolnom dušom uzkliknu on, kako svuda bjesni nesloga, te narodi samo ratuju.[3] Tvrde njeki, da je ovom prekrasnom pjesmom pozdravio cara prilikom njegova boravka u Ferrari; drugi vele u Padovi, u ime mladeži. I na hercega mantovanskog, Ludovika Gonzagu, načini Ivan u to doba pjesmu u 248 versova.

Vruće podnebje talijansko razžeže na časove i toplo srce Ivanovo. Bog ljubavi prihvati i njega nehotice pod svoje blago okrilje. On priznaje u svojih pjesmah, da je već u šestnaestoj godini ljubio djevojke, i ćutio se čovjekom samostalnim i neodvisnim. Ovo je izkusio i njegov učitelj Guarini, koji ne mogaše prepriečiti, da s jednom od njegovih kćeri, zvanom Libera, ne zametne ljubakanja.

Opojen slobodoumnimi nazori šibao je često puta preostavše običaje sredovječne. Korio je u svojih pjesmah i onu vojsku pobožnih hodočastnika svega zapadnoga svieta, koji jure napuštajuć sve ostale poslove u Rim, te u jednoj od tih pjesama veli, kako svi srću k pragu sv. Petra, kao da se zbilja ne može nitko spasiti u svojoj domovini.[4]

Kad na užas svega kršćanstva dne 29. svibnja 1453. Carigrad u ruke turske pade, dojmi se silno ova nesreća našega mladoga pjesnika. On spjeva tom prilikom kratku pjesmu, u kojoj se tuži: »da je stari Byzant, takmac Rimu, pod Konstantinom propao, kao što se je pod Konstantinom digao.« [5]

Poslije četverogodišnjeg boravka u Italiji g. 1451. pozva Ivan Vitez svoga nećaka natrag u domovinu. Ali eto nevolje: mladi pjesnik nije imao čim da izplati stan i hranu svomu učitelju Guarinu. U toj neprilici stade misliti i domisli se: spjeva pjesmu u hvalu svoga velikog zaštitnika, biskupa modenskoga, u kojoj se potuži na svoje siromaštvo i na nezgodu, da ne može učitelju platiti duga. Velikodušni biskup izplati odmah dužnu svotu Guarinu. Sad se mogaše Ivan veseo vratiti kući. Majka i ujak dočekaše ga razširenih ruku. Kad uvidješe veliki uspjeh njegov u nauku, poslaše ga iza kratka vremena opet u Italiju, da produži nauk. Tom prilikom ponese on sa sobom zahvalno i preporučno pismo svoga ujaka na biskupa modenskog.

Ivan osta još sedam godina u zemlji poezije, umjetnosti i ljubavi. Živio je većom stranom u Ferrari, Padovi i Mantovi, posjetio Fiorencu, Rim i Napulj. Došav u Fiorencu, gdje se tad bavio njegov prijatelj Guarini mladji, posjeti ga, ne već kao siromah djak, nego u pratnji konjâ i družine. U krasnom tom gradu želio se Ivan upoznati s tadašnjimi učenjaci: Ivanom Argyropulom, Poggijem, Donatom, Acciajuolom, a prije svega pokloniti se slavnomu meceni književnika i umjetnika hercegu Kozimu Mediciju. Ovaj je poznavao našega Ivana već po glasu. Kad mu dodje u posjet, ponudi mu stolicu, odpravi sve prisutne iz sobe i razgovarao se s njim dugo vremena. Kad se Ivan udalji, pozva Medici Guarina i reče mu: »Takova mudra i duhovita mladića niesam još vidio iz prekogorskih strana«. On mu poruči, da će za nj rado učiniti sve, što zaželi, jer mu se nije mogao dosta nadiviti. To svjedoči sam Guarini.

Ivan posjeti u Fiorenci takodjer učionu paripatetika Argyropula, gdje nadje mnogo svojih ferrarskih suučenika. Njima za volju slušao je predavanja iz logike i filosofije. U slavu Pog-

giju spjeva pjesmu od 40 stihova. Posjeti za tim sve knjižnice fiorentinske, praćen svuda od svojih suučenika.

U ovo doba plivao je često i u razkošnom moru ljubavi. Opjevao je Lede, Lucije, Tekle, Suzane, Jagice i Uršule, i napisao mnoge šaljive i ljubavne pjesme, koje se pretvoriše kadikad u sliku najveće razuzdanosti. Svaka današnja književnost prestupila bi zakone učtivosti i morala, da ih na prosto onako priobći velikoj publici, kako su napisane. Ove pjesme svjedoče nam, da je od naravi čedan ali živahan mladić, dospio kadikad u družtvo razkalašenih drugova, koji su iz rana učili srkati med i jed ljudskoga života. Nu iz njekih pjesama vidi se, kako je duhovit mladić nastojao i otresti se pokvarena družtva. Njekom prilikom, kad ga pod izlikom šetnje njegovi drugovi htjedoše povesti u njeko sumnjivo mjesto, poviknu im on uvriedjen: »podjite odtale, podjite, bez traga vi opaki!« [6]

Prilikom svoga putovanja po Italiji upozna se Ivan i sprijatelji se s mnogimi učenjaci talijanskimi i muževi od kasnije velike moći i dostojanstva. Medju ovimi bijaše Enea Silvij Piccolomini, kasnije papa pod imenom Pija II., nadbiskup sipontinski Perotto, Franjo Aretin, Tito Vespazijan Strozzi i ostali.

S Eneom Silvijem dopisivao je Ivan u stihovih. U jednoj se pjesmi tuži Silvij na starost, i izvinjava se, da ne može onako uzneseno i zaneseno pjevati kako Ivan, te ga odgovara od čestoga čitanja Marcijala, kojega mu bijaše za porabu posudio, a nagovara ga, da pjeva pjesme pobožne i turobne. [7] Na to mu Ivan odgovori, da ga čitanje Marcijala ne će pokvariti, jer ga više zanima forma i jezik pjesama, nego li sadržaj, i moli ujedno Eneu, neka ne zahtieva njegovih pjesama, jer se ne će ništa od njih naučiti, kao što ni sunce ne uzima svoje zrake od mjesečeve sjene. »Bolje ćeš učiniti, ako mi svoja djela na čitanje pošalješ«. Na kraju dodaje, da ne će biti njegov kritik, nego čitalac. [8]

Kad je Ivan boravio na sveučilištu padovanskom, gdje je valjda slušao pravoslovne nauke čuvenog Aretina, dodje u veliku milost slavnoga vojskovodje i bogatog mletačkoga vlaste-

lina Jakova Antuna Marcella. Taj znameniti muž bijaše i sam pjesnik, i veliki mecenat Ivanov. Iz zahvalnosti spjeva Ivan više pjesama u slavu njegovu, a prekrasan jedan panegirik u slavu istoga sastoji iz 2871 stiha. Ivan prevede i Marcellove talijanske pjesme na latinski, ali taj prievod je žalibože izgubljen. U Montanjanu kod Padove, gdje je Marcello imao svoj seoski posjed, poče Ivan god. 1456. prevoditi djela Plutarkova s grčkoga na latinski. U ovo doba načini njegov prijatelj slavni slikar padovanski Andrija Mantegna njegovu sliku zajedno sa slikom Galeota. U ime zahvalnosti opjeva Ivan svoga slikara g. 1458. jednom elegijom.

Iste godine 1458., iza jedanaest-godišnjeg boravka u Italiji, vrati se Ivan kao doktor prava u svoju domovinu. U žalosti, da je morao ostaviti svoju ljubljenu Italiju, spjeva odmah na povratku elegiju u slavu Ferrare. U toj krasnoj pjesmi zahvaljuje na gostoljubju, što ga je uživao u Ferrari i u drugih gradovih Italije.

Tada se bijaše već dao na svećenički stalež. Uplivom svoga ujaka postane odma predstojnikom titeljske crkve u kaločkoj biskupiji. Kratko vrieme za tim nalazimo ga kao kanonika čuvara crkve varadinske. U to je vrieme dopisivao s Eneom Silvijem Piccolominom, tadašnjim biskupom senenskim, a malo za tim papom rimskim. Njegov ujak, biskup varadinski, umoli ovoga odmah, čim postane papom pod imenom Pija II., da ga imenuje vikarom biskupije varadinske, pošto je sam oslabio, a k tomu je obterećen mnogimi državnimi poslovi. Papa odgovori dne 18. ožujka 1459.: »da on ljubeznomu sinu Ivanu od Česmice, kao mužu izkusnomu, sposobnomu i učenomu (virum utique expertum et idoneum ac litterarum scientia praeditum) rado podjeljuje umoljenu čast«. Još iste godine 1459. ili sliedeće 1460. imenova ga isti papa, na preporuku kralja Matijaša, biskupom pečujskim, premda je tekar 26. godinu bio navršio.

S povratkom iz Italije poče Ivan bolovati na groznici. Po običaju onoga vremena rado bi bio uz druge svećenike vojevao proti Turkom, ali mu bolest ne dozvoli. Svoju žalost

radi toga izjavi on god. 1458. svomu prijatelju Blažu (Dubrovčaninu?) u jednoj elegiji, u kojoj medju ostalim veli, da: »mu život sad ne bi bio u toliku strahu, samo da je s njim ratovao na Turke.« [9]

U svojoj biskupiji malo se je bavio Ivan. Kao čovjeka duhovita i učena povuče ga kralj Matijaš Korvin na svoj dvor u Budim. Na dvoru budimskom nadje mladi biskup čitavu povorku hrvatskih sunarodnika, koji pomagahu povisivati i širiti slavu i sjaj kralja Matijaša. Na čelu tim ljudem stajao je njegov ujak Ivan Vitez od Srednje. Taj mudri i veleučeni muž držaše u svojoj ruci sve niti tadašnjega političkog i duševnoga života u Ugarskoj. On bijaše kao odgojitelj kraljev prvi njegov doglavnik i svemožni kancelar; on je utemeljio u Požunu prvo sveučilište, stvorio prvo družtvo učenih ljudi u Ugarskoj, silno je obogatio glasovitu knjižnicu korvinsku, i osnovao knjižnice u Varadinu i Ostrogonu. On je pozvao u Ugarsku umjetnike iz Italije i Dalmacije, koji uresiše slavnimi umotvori kraljevski dvor i trgove u gradu Budimu, dvorove u Višegradu i Ostrogonu, kao i mnoge ine dvorove i crkve po Ugarskoj. Suvremeni Galeoti veli o Ivanu Vitezu, da je k sebi prizvao Muze, prognane iz cieloga svieta, te da su tako razpršeni učenjaci k njemu pritjecali kano k otcu književnosti. [10]

Ivanu Vitezu uz bok stajali su njegovi nećaci, sinovi brata mu: Ivan Vitez mladji, biskup sriemski, kasnije vesprimski, i Mihajlo i Vladislav Vitez, oba pjesnika. Uz ove proslavio se već tada Toma Bakač, kasnije silni kancelar i primas ugarski. Da ne spominjem ostalih hrvatskih dostojanstvenika i odličnih vitezova, iztaknut ću samo njeke ljude učene i umjetnike Hrvate, koji su resili kraljevski dvor. Osim Ivana Česmičkog i četvorice Viteza od Srednje, bijaše tu Pavao od Ivanića, umni tajnik Ivana od Srednje, Feliks Dubrovčanin, veleučeni čuvar korvinske knjižnice i nadzornik sitnoslikara. Nadalje bijahu Dubrovčani: Petar Zamanja, Toma Basilejić i Serafin Bunić, sva trojica učitelji mudroslovja i bogoslovja; Dubrovčanin Ludovik Tubero-Crieviċ, Martin i Ivan Barbeta Sibenčanin, povjestničari;

Julio Dalmatin kao i Aleksandar Cortesio, pjesnici; Antun Dalmatin, izpovjednik kraljičin; Marko Hrvaćanin, biskup kninski, Benko, biskup bosanski, Krsto Dubrovčanin, biskup krbavski, ljubimac kraljičin, i Nikola Kotoranin biskup modruški, sva četiri slavna govornika i poslanika. Zatim bijahu: Martin, kanonik zagrebački, astronom; Gjorgje Augustin Zagrebčanin, humanista; Vinko Dubrovčanin, graditelj; Jakov Statilejić Trogiranin, vajar i ljevar; Ivan Duknović Trogiranin, vajar i graditelj itd.

U kolu ovih slavnih sunarodnika i onih stranih učenjaka, koje kralj Matijaš, a ponajviše Ivan Vitez, u Ugarsku pozva, boravio je Ivan Česmički ugodne dane na dvoru kraljevskom, a u kući veleumna ujaka, oko kojega se, kako spomenusmo, rado sabirahu i izticahu svi učenjaci i ljubitelji znanosti i umjetnosti. Znakom njegova vremena može nam služiti, kako su i najučeniji ljudi onoga doba ipak odani bili još kojekakvomu sujevjerju. Kad se godine 1462. pojavi neobične veličine repača zviezda, probudi ona u Ugarskoj obćeniti strah i gorku slutnju, da će povesti sa sobom ljute nesreće. Naš Ivan, prem da je bio vještak u matematici i astronomiji, spjeva elegiju na rečenu zviezdu, te uzkliknu poput naših neukih seljaka, da: »repatica naviešta krvave ratove!« [11]

Sliedeće godine 1463. kao da se obistinila Ivanova slutnja. Nemila smrt ugrabi mu ljubljenu majku u šestdesetoj godini. On ju oplače sa dvie krasne elegije, u kojih izbroji sve njezine vrline i krieposti. »Taj dan tvoje smrti«, veli on, »ostat će mi, dok živim, dan tuge. Bio ja u južnom, bio u sjevernom kraju svieta, vazda će ponoviti taj dan gorkost žalosti moje, oči će moje ljevati suze za tobom, majko, a duša moja pobožnom će uspomenom slaviti tebe vazda.« On je u svom dvoru hranio ostarjelu majku, a kad ona umrie, zakopa ju svečanim sprovodom, koji je sam vodio kao biskup.

Još veća nesreća postignu iste godine južno Slovjenstvo i čitavo kršćanstvo. Turci provališe preko Save i poplieniše Sriem, a odmah zatim osvoji sultan Mehmet nesložnu Bosnu, i smaknu mačem posljednjega kralja Stjepana Tomaševića. I ovu užasnu

katastrofu oplače naš Ivan u jednoj elegiji. Kratko ali jezgrovito opisa on u toj pjesmi, kako našemu narodu u ljutoj nevolji ne ima ni od kuda pomoći, jer »Francezka driema, Španija za Krista ne mari, Englezka strada od urotâ, Njemačka saziva jalove sabore, a Italija prodaje svoju robu.« [12]

Kad za tim kralj Matijaš iz grada Jajca i većega diela Bosne opet protjera Turčina, i kad sliedeće godine 1464. rat proti Turkom ponovi, pridruži se vojsci kraljevoj i naš pjesnik Ivan sa svojim biskupskim banderijem. Njegov prijatelj Guarini opjeva u dvie elegije njegovo junačtvo pokazano u ratu. Ali on sâm priznaje u jednoj od svojih pjesama, da nije rodjen za rat i za junaka. Onim, koji se rugahu njegovoj bojažljivosti, odgovori pjesmom u kojoj veli: da ratnu slavu rado prepušta junakom, a sam da voli gledati i slušati junačtva drugih, i slaviti pretrpljene opasnosti tudje. Pak koja korist, da padne u ratu? Ta onda ne bi imali ni pjesnika, koji bi opjevao njihova junačka djela i smrt!

Nu ako Ivan i nije u Matijaševih bojevih bitno sudjelovao, ipak je stajao u kraljevoj velikoj milosti. Još iste godine 1464. dade mu kralj slobodu, da može kopati i uživati sve rude svoje biskupije, koja se protezala uz Dravu i preko Drave u dolnjoj Slavoniji sve do Sriema. U darovnici kaže kralj o Ivanu ovo: »Kako je duboka znanja, tako je krepostmi obdaren, te je vazda nastojao i nastoji pribaviti našemu dvoru diku i sjaj, zgodno nam se pokoravajući. Sâm bo ne štedeći sebe ni troškova svojih, nikad nije zanemario, što bi imao učiniti budi za našu čast budi za domovinu.« [13]

Radi svoje velike učenosti bude Ivan odmah poslije bosanskog rata g. 1465. od kralja i ugarskoga sabora, držana u Segedinu, počašćen poslanstvom rimskim. Malo prije bijaše prijatelj Ivanov papa Pio II. umro, kojega smrt opjeva u jednoj pjesmi. Stolicu papinsku zasjede Pavao IV. Ovoga naumi zamoliti kralj Matijaš, da nastavi ratne pripreme svoga predšastnika proti Turkom. U to ime odpremi kralj u Rim sjajno poslanstvo, komu vodja bijaše Ivan Česmički. Ovoga poslanstva svečani

uvod u Rimu opisa opet suvremeni Guarini mladji: »Tri stotine krasnih vitezova u sjajnih odjećah, s velikom pratnjom sluga i konja koracaše ponosito kroz ulice rimske. Odavna ne vidje Rim tako velikoljepna prizora. Dva prekrasna konja nošahu teret od 20.000 dukata, sve novoga kova ugarskoga i mletačkoga. Takav novac u tolikoj množini riedko se kad vidi. Poslanička ova pratnja putovala je preko zemalja mletačkih i kroz Fiorencu. Svuda bijaše čašćena i s velikim štovanjem primana. Kada dodje pred vrata rimska, dočekaše ju sakupljeni kardinali i pozdraviše ju u ime papino. Sav se Rim divio nevidjenomu sjaju. Papa primi u svoj Italiji po glasu dobro poznatoga biskupa Ivana u velikom zboru kardinala i svega rimskoga dvora. Ivan pozdravi papu sa dva podulja govora, kakovi se odavna u Rimu slušali niesu«.

Dok je Ivan boravio u Rimu, pokupova sve knjige, što ih je nabaviti mogao za svoju knjižnicu, a ponajviše rukopise latinske i grčke. Pri kupovanju nije gledao na cienu i najveću. Premda bijaše na putu obterećen poslovi, bavio se ipak čitanjem i pisanjem u svako prazno doba. »Dokopav se u Fiorenci Plotina platonskog,« nastavlja pripoviedati Guarini, »zabavljao se njim njeki dan više ura a da se nije s mjesta krenuo, ili samo glavu dignuo. Nije pomislio ni na jelo, ni na pilo. Pričinio mi se tada taj riedki muž, kao da nije prekogorac (ultramontano), jer ovi niesu vikli težkomu duševnomu radu. Pomislio sam, da se morao roditi i učiti sred stare Atene pod nadzorom Sokrata. Kad je svršio čitanje, okrene se prema meni, koji sam ga sve vrieme s udivljenjem promatrao, i reče mi: »Želite li znati, što radi biskup pečujski kod kuće? Znajte, da on prevodi s grčkoga Plotina platonskog, i pokraj biskupskih skrbi ne misli na drugo, nego na taj prievod«.

Isto tako kao u Rimu, pokupova on u Fiorenci, Ferrari i u Mletcih sve knjige i rukopise, što je mogao naći. Sav njegov râd bijaše čitanje i pisanje i obćenje s učenimi ljudmi. Nije se brinuo ni za odjeću, ni za prazne razgovore, ni za družtva, u kojih se vrieme bez koristi gubi. U Ferrari posjeti hercega

Borgiju, a u svih gradovih vladare i glavare. Svršiv častno svoje rimsko poslanstvo, vrati se Ivan u Ugarsku, gdje bijaše primljen od kralja s velikom pohvalom.

Iste godine, kad je Ivan putovao u Rim, bude njegov ujak Ivan od Srednje povišen na stolicu nadbiskupije ostrogonske i primata ugarskoga. Tom prilikom spjeva mu zahvalni Ivan kratak epigram, a malo za tim posla ga kralj Matijaš u važnih poslovih k caru njemačkomu Frideriku. Ovaj, poznavajući ga već od prije, odlikova ga izvanredno. Radi svoje privrženosti i zahvalnosti prema caru njemačkom pade naš Ivan kod taštoga i slavohlepnog ugarskoga kralja Matijaša u sumnju, nije li se potajno svezao s carem proti kralju.

Ivan Česmički stajaše vazda u tiesnom savezu sa svojim ujakom Ivanom Vitezom. On ga podupiraše u svih književnih poduzećih, a oko njega kao i oko ujaka skupljahu se svi književnici i umjetnici. Po primjeru svoga ujaka utemelji Ivan u Pečuhu znatnu knjižnicu, koja kasnije pod Turci propade. Podupirao je rado književnike i uboge djake, poticao duhovite ljude na književan rȃd, kao što je Julija Dalmatina, veoma čednoga pjesnika, satiričkimi pjesmami bockao, neka ne krije svojih pjesama, već neka ih turi u sviet, jer će inače ljudi kazati, da ih se srami. Podizao je takodjer škole, koliko je mogao. U obćenju s ljudmi nižega staleža ne bijaše nikada ponosit i osoran, dapače odlikovaše se u svom ponašanju izvanrednom čednošću i velikim gostoljubljem. Sve je s toga tražilo njegovo družtvo i prijateljstvo, jer je veselom ćudi i oštroumnimi dosjetkami znao svakoga očarati. Ozbiljnošću mislî i prirodjenom duhovitošću umio je u svakoga steći štovanje. Guarini ga stavljaše uviek za primjer svojim učenikom i poznancem, i jednom prilikom, kad njeki Petar Campani, čovjek inače prost, slušajući hvalospjev Ivanov zlobno primjeti Guarinu, da nije nikad ništa slavna čuo o tom barbaru, odgovori mu prezirno Guarini: »Nije onaj barbar, kod kojega se Muze udomiše, nego onaj, do kojega nije dopro glas najučenijega i najdarovitijega muža.« Doglasiv to u pismu svomu rodjaku Ber-

tučiju, nacrta mu život i biće Ivana Panonija. Medju ostalim reče: »da je Ivan Česmički jamačno od svih najdičniji čovjek, što ih on zna.« [14]

Njeki učenjak Ugo, s kojim je Ivan pismeno obćio, spočitova mu takodjer, da ga je barbarka rodila. Na to mu Ivan odgovori kratkim epigramom: »da su se i bogovi rodili od frigijske matere.« — [15] Prosperu, koji mu se naruga, da ga je »surova« domovina porodila, odgovori Ivan: »Ne čudi se tomu, Prospere! Mogu se i ludjaci roditi pod svakim podnebjem, a mogu i taki, kojih srca toplo biju. Demokrita porodi stokorodna Abdera, priprosta Mantova poda nam Virgila. Nu ako primjerom ne vjeruješ starim, razmotri dobro nas dvojicu, kaki smo, i od kuda.«

Veoma je laskava hvala, kojom njeki učeni francezki Kartuzijanac, Andrija, obasu našega Ivana. U pismu, pisanom kralju Matijašu god. 1467., veli on, da je Ivan divne mudrosti i rječitosti, ter da umije vješto besjediti ne samo latinski već i grčki; »iz usta mu teče mudrost, a glas mu je sladak i zvonak.« [16]

Riedki su ljudi u poviesti svieta, kojim bi sreća i slava do kraja života jednako vjerna ostala. I našemu Ivanu iznevjeri se sreća u posljednje dane njegova još mlada života. Sve do godine 1471. živio je slavljen i čašćen na kraljevu dvoru. Još godine 1468. pratio je kralja Matijaša u rat proti češkomu kralju Podjebradu. Sliedeće godine posveti mu Marsilio Ficini svoj komentar: »In Platonis convivium de amore« uz veoma laskavo pismo. Činilo se u obće, da Ivan svoj mirni i ugledni život na kraljevu dvoru nikad drugim zamieniti ne će. Ali do skora udari on drugim putem, ne sjećajući se svoga vlastitoga nauka izrečena u jednom epigramu, u kojem veli, da je svakomu čovjeku dosta, da jedan put promieni svoje prijašnje stanje, i da su blaženi oni, koji su ga mogli promieniti na bolje. [17]

U ugarskom i hrvatskom plemstvu bijaše se u to doba pojavilo veliko nezadovoljstvo prema bahatomu i uslied njegove bojne sreće bezobzirnomu kralju, koji je bio potekao iz pri-

prosta rumunjskog plemena. Čim je više težio kralj za neograničenom vladavinom, tim više ogorči on plemstvo. Ovo se počelo tužiti, da je kralj, ne slušajući svojih boljara, stao zahtievati sve veće daće, da grabi svećeničke dohodke, da vriedja velikaše i svoje najbolje prijatelje. Istoga svoga odgojitelja Ivana Viteza uvriedi on više puta, a to se kosnu i njegova nećaka Ivana Česmičkog. Ova se dvojica sporazumiju sa zagrebačkim biskupom Osvaldom Tusom i s Rajnaldom Rozgonjem, te tajno se urotivši proti kralju, stanu na čelo nezadovoljnika. Plemstvo od 70 županija i narod od 9 županija pristane uz urotu i odpadne od kralja. Urotnici pozvaše na ugarski i hrvatski priestol Kažimira, sina kralja poljskoga. Mladi Kažimir pojuri s vojskom u Ugarsku, i dodje do grada Njitre, koji mu zapovjedi otvoriti nadbiskup ostrogonski Ivan od Srednje. Tu se pridruži buntovnikom Ivan Česmički sa 200 momaka. Ali ih kralj Matijaš preteče; on posla s povećom vojskom Ivana Zapoljskoga i Nikolu hercega Iločkoga, da Njitru preosvoje. Kažimir preslab, da se opre kraljevoj vojsci, uzmakne izpred Njitre i vrati se u Poljsku. Urotnici se razprše na sve strane ili se predadu kralju na milost i nemilost. Ustanak bijaše svršen.

Ivan Česmički ostavi iza ovoga poraza Ugarsku i svoju biskupiju. Pobjegne u svoju domovinu hrvatsku, da se tamo spasi i pred kraljevim gnjevom sakrije. Kod svoga prijatelja zagrebačkog biskupa Osvalda Tusa nadje zaštitu. Za veću sigurnost nastani ga ovaj u svom tvrdom gradu Medvedgradu nad Zagrebom. Tu nadje zlovoljan i bolan pjesnik svoje posljednje utočište. Sakriven od svieta i od kraljevih doušnika proživi on svoje zadnje dane u zabitnoj prigorskoj samoći. Slomljena od sudbine, pogažena u duhu, bolestna na tielu ugrabi ga nemila smrt već sliedeće godine 1472. mjeseca studenoga ili prosinca. Bijaše tad navršio trideset osmu godinu. U tišini, bez ikakova sjaja zakopaše najvećeg latinskog pjesnika svoje dobe, kojega porodi Hrvatska. Sahraniše ga u bližnjoj samostanskoj crkvi B. D. Marije u Remetah. Veliki njegov ujak, oslobodjen

od kraljeva zatvora, gnjevan na svoga pitomca kralja, slomljen u duši i na tielu umre iste godine, još njekoliko mjeseci prije svoga neumrloga nećaka.

Priča se, da je kralj Matijaš često propitkivao za Janom Panonijem, nu ne mogaše saznati, gdje se nalazi. Kad po njegovoj smrti dodje jednom u Zagreb (oko god. 1480.) dočuje, da je pjesnik boravio kod samostana remetskog. Kralj ode onamo i upita samostanskoga priora reda sv. Pavla, zna li štogod o Janu Panoniju. Bez odgovora povede prior kralja do sakrivene grobnice Ivanove, i pokazav prstom grob reče kralju: »Tu leži već od davna tvoj Ivan daleko od svieta, siguran pred gnjevom kraljeva.« Kralj zapovjedi, da se ima svečanim sprovodom, kako dolikuje biskupu, položiti u posebnu raku. To je i učinjeno. Ali Ivanovoj grobnici ne ima sad više u remetskoj crkvi traga, kao ni mnogim inim grobnicam slavnih muževa hrvatskih, koji se dadoše zakopati u istoj crkvi.

Na Ivanovoj grobnoj ploči stajaše nadpis, koji on sam za života napisa, i u kom veli, da tu počiva Ivan, koji je prvi k domovinskomu Dunavu priveo s Helikona lovorom ovjenčane božice (t. j. pjesničtvo). »Neka zavist bar poštedi njegov grob i nadpis taj na njem.« [18]

Ivanov prijatelj Guarini stavi mu liepu kitu pjesničkoga cvieća na odaljeni grob latinskimi stihovi: »Ovdje počiva Panonije dika, i najveći um našega vieka, koga svi čestiti ljudi oplakuju. Za tobom je, Ivane, žalio gaj Aonijski, Muza razpuštene kose, i Apolo odloživši liru.« [19]

Književni spisi Ivana Česmičkog, nazvana Janus Pannonius, mogu se dieliti na dvoje: I. na sačuvane, II. na izgubljene. Medju posljednjimi spominju: 1. Ljetopise kraljeva ugarskih (Annales Regum Hungariae). Nu da li je te ljetopise doista pisao, može se i posumnjati. Već u šestnaestom stoljeću kaže Mletčanin Ivan Bruto (god. 1517.) u svojoj razpravi: »De Historiae laudibus«, čim govori o Bonfinu, sliedeće o našem Ivanu: »I tako vidimo, da je u ovu istu Panoniju kralj Matija pozvao

iz Italije Antuna Bonfina, da bi napisao ugarsku poviest, premda je u isto vrieme bio na glasu Ivan Panonij, koji sjajnimi spomenici duha svoga jasno pokazuje, koliko bi Bonfina nadkrilio u pisanju poviesti, da se je latio toga posla.«[20] 2. Dvie poveće pjesme: Tomiris i Trotta. 3. Njeke prigodne pjesme u slavu i u smrt svojih prijatelja i znanaca. 4. Slovnicu ugarsku; ako je doista napisao ovu slovnicu, to je onda Hrvat najstariji slovničar magjarski,* kao što je Dalmatin Ivan Franjo Fortunio (Srića) prvi slovničar talijanski

Od sačuvanih Ivanovih djela poznate su ponajbolje njegove latinske pjesme i to: 1. Panegyrica. 2. Elegiae. 3. Epigrammata. Zatim su u prozi njeki prievodi iz Plutarka, Demostena i Plotina.

Medju pjesmami pripada u svakom pogledu prvo mjesto panegiričkim pjesmam. Ove se odlikuju ne samo klasičkim jezikom i štilom, nego i uzvišenimi misli, kao i krasnimi poetičkimi slikami. Ovimi pjesmami, kao i njekimi svojih jezgrovitih epigrama, steko je Ivan Česmički još za svoga života slavno ime i svjetski glas. Medju Slovjeni može se Ivan Česmički nazvati prvim i najstarijim latinskim pjesnikom. On bijaše njekoliko godina stariji od Šibenčanina Jure Šišgorića, od Splićanina Marka Marulića i Dubrovčana Ilije Crievića, a za 161 godinu stariji od slavnoga Poljaka Mate Sarbiewskoga.

Rukopisne sbirke Ivanovih pjesama nalaze se u raznih evropskih knjižnicah, kao u carskoj bečkoj, u vatikanskoj u Rimu, u Draždjanih, u Lipsiji, u Ambrozijanskoj u Milanu itd.

Već njekoliko godina iza smrti Ivanove bijaše zapovjedio kralj Matijaš nadbiskupu kaločkomu Petru Vardaju, da sabere sve epigrame Ivanove u jednu knjigu. Taj rukopis pisan na pergameni, izgubio se po smrti kralja Matijaša, nu jedan prepis

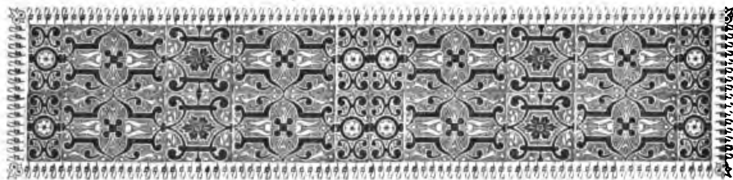
* Nu moglo bi se i o toj slovnici posumnjati, jer je lasno moguće, da su kasniji pisci našega Jana Panonija pomiešali sa Ivanom Panonijem (Silvestrom), koji je g. 1536. prvi dao tiskati u Šarvaru slovnicu magjarsku pod naslovom: Grammatica Hungaro-latina in usum puerorum recens scripta. Autore Joanne Pannonio.

dospije u ruke kanonika ostrogonskog Mihalja Kesteljskoga. Ovomu pisa g. 1496. rečeni nadbiskup Petar, neka mu ga pošalje na čitanje. Kamo je kasnije dospio, ne zna se. Isto tako dao je učeni Hrvat Stjepan Brodarić g. 1506. prepisati u Mletcih djela Ivanova, želeći ih tamo tiskom izdati kod slavnog tiskara Manucija Alda. Ovomu pisa Brodarić u tom predmetu iz Budima 17. listopada god. 1512. Nu ne zna se, s kojih uzroka nije tiskao Manucio Aldo Ivanova djela, a ne zna se ni to, kamo je Brodarićev rukopis dospio.

Na koliko znamo, tiskan je od Ivanovih pjesama ponajprije »Panegyricon« na Ivana Guarina god. 1512. u Beču kod Pavla Komenskog Rusina, troškom Gavre Perena, muža Katarine Frankapanke. Nadalje tiskano je njekoliko pjesama u Bolonji god. 1513. Zatim god. 1514. deset elegija u Beču kod Jerolima Viktora i Ivana Singrenija u četvrtini pod naslovom: »Iani Pannonii Elegiarum aureum opusculum.« Ivanovi epigrami tiskani su u Krakovu god. 1518. kod Jerolima Viktora. Nu najpodpunije izdao je Ivanove pjesme zajedno s njegovim životopisom, s govori, poslanicami i njekimi prievodi iz grčkoga, erdeljski dvorski kancelar grof Samuel Teleky u dva toma u osmini. Ostala mnogobrojna izdanja Ivanovih pjesama ne spominjemo ovdje. Prievode iz Plutarka, kao i njeke prije nepoznate elegije i epigrame priobći Dr. Abel god. 1880. u Budapešti (Adalékok a Humanismus történetéhez Magyarországon. 1880.) Njeke Ivanove pjesme prevede na njemački jezik još g. 1828. P. A. Budik, čuvar gimnazijske knjižnice u Celovcu.

*

STJEPAN BRODARIĆ.

(R. oko 1480. † 1539.)

Današnja Slavonija bijaše, prije nego li pade pod jaram turski, vječno pozorište ratova. Odkada Turci osvojiše Srbiju i Bosnu, ponavljahu se turski nasrtaji malo ne svake godine u Slavoniju. Nije dakle čudo, da je ta zemlja, koju je ugarska kancelarija počimala tada ubrajati medju proste županije, gotovo sasvim opustjela, i da je brojila mnogo junaka, ali malo učenjaka. Medju ovimi slovi kao njeka riedkost Stjepan Brodarić. Sa svojim polunaobraženim drugom popom Gjorgjem Sriemčanom iz Kamenice može se on jedini uvrstiti medju književnike šestnaestoga vieka, koji potekoše iz onih dolnjih krajeva.

Stjepan Brodarić rodio se od nepoznatih, ali plemenitih roditelja u nepoznatom mjestu požežke ili virovitičke županije oko god. 1480. Prve nauke polazio je po svoj prilici u susjednom gradu Pečuhu. Kao mladića od 20 godina posla ga tadašnji pečujski biskup Sigmund Ernust Čakovečki u Padovu na više nauke. U Italiji položi Brodarić doktorat, nu ne znamo, da li bogoslovja ili pravoslovja. U državnih računih kralja Ljudevita II. dolazi barem uviek upisan s naslovom doktora. Kad

se oko god. 1505. ili 1506. vraćao preko Mletaka u svoju domovinu, nosio je sobom rukopis pjesama Ivana Panonija Česmičkog. Taj rukopis nabavi on valjda u Padovi ili u kojemgod talijanskom gradu. Zanesen poezijom svoga slavnoga sunarodnika, povjeri on u Mletcih taj rukopis njekomu njemačkomu knjižaru Jordanu s molbom, da ga izruči glasovitomu onoga vieka tiskaru mletačkomu Manuciju Aldu. Ovomu preporuči on ujedno u svoje i svoga biskupa ime Ivanove pjesme s molbom, da ih tiska.

Vrativ se Brodarić kući, postane tajnikom novoga biskupa pečujskoga Jurja Satmara, kraljevskoga kancelara, bivši se već u mladosti dao na stalež svećenički. Proteče šest godina, odkad se bijaše povratio iz Italije, ali on ne dobi nikakva glasa od onuda o svom predanom rukopisu. S toga pisa 17. listopada god. 1512. iz Budima Aldu Manuciju u Mletke, neka predade uručeni mu rukopis tadašnjemu poslaniku ugarskoga kralja u Mletcih, po kome je i svoje pismo bio poslao. Veli u pismu, da bi vječna šteta bila, kad bi djelo toli slavna muža, kakav bijaše Ivan Panonij, ostalo i nadalje u tmini. On da je želio podporom svoga biskupa isto djelo priobćiti svietu. Ne zna se, da li je Manucio odgovorio na pismo, i je li taj rukopis po njem ili drugom tiskaru tiskan. Medju sabranimi listovi ili poslanicami Alda Manucija ne ima ni jednoga pisma pisana Brodariću, koje bi ovo pitanje razjasnilo.

Kao tajnik dvorskoga kancelara imao je prilike mladi Brodarić na dvoru kraljeva Vladislava II. i Ljudevita II. upoznati se sa svimi mogućnici kraljevine Ugarske i Hrvatske. Ujedno se već tada uvježbao za svoga gospodara u državnih poslovih kancelarstva. Ne ima sumnje, da je Brodarić ostao na dvoru kraljevu sve do god. 1518., kad je Satmara u kancelarstvu zamienio zloglasni biskup vacki, a kasnije primas ugarski Ivan Salkaj, sin siromašna postolara. Pomoćju Jurja Satmara, koji malo za tim postade nadbiskupom ostrogonskim i primasom, bijaše Brodarić imenovan ponajprije kanonikom pečujskim, za tim predstojnikom crkve pečujske. Ovu čast obnašao je već go-

dine 1521., a u isto doba bio je i kraljevim tajnikom. Ovu čast primio je valjda još za vrieme Satmarova kancelarstva.

Uživajući povjerenje dvora, bude Brodarić god. 1521. poslan u kraljevih poslovih u Poljsku, da od kralja Sigmunda I. izmoli pomoćnu vojsku proti Turkom na obranu Biograda i drugih pograničnih gradova. Kralj usliša doista molbu svoga bratučeda, ali Poljaci dodjoše pod vojvodom Tarnowskim prekasno u pomoć. Car Sulejman bijaše medju tim po nehajstvu Franje Hedervára, biogradskog zapovjednika, zauzeo Biograd.

Iza kako se Brodarić vrati iz Poljske, bijaše god. 1523. poslan u Rim, da od pape Klimenta VII. zatraži pomoć proti Turkom i da zamoli novčanu podporu. U Rimu se bavio i početkom godine 1524., kad je onamo došao bio njegov brat Matija Brodarić s novimi naputci i pismi od kraljeva dvora. Ovomu Matiji podieli papa prilikom njegova povratka pismenu popratnicu 24. siečnja 1524. Još se Brodarić kao: »orator regis« (kraljev poklisar) desio u Rimu, kada kralj Ljudevit 8. ožujka god. 1524. pisa papi, da se grad Ostrovica u Hrvatskoj morao predati Turkom poradi pomanjkanja živeža, i da se ima bojati mnogo većih nevoljah, ako papa doskora ne priteče u pomoć i novcem i hranom i vojnici. »Žalostno stanje«, veli kralj, »nije moja krivnja, jer sama Ugarska ne može nabaviti sve, što je potrebno na obranu granica. Prije su doticali prihodi iz Bosne, veliku svotu poreza primao je kraljevski erar iz Hrvatske i Dalmacije; bogatiji krajevi, kao tamiški Banat, Sriem, valpovačka i požežka županija bijahu prosti od nasrtaja turskih. Ali od vremena Matijaša kralja sve je to prestalo. Za jedinu Hrvatsku treba sad i u mirno doba u ime plaće banove i za uzdržavanje tvrdja do 32.000 for. godimice. Jednaku gotovo svotu treba i grad Jajce itd.« Papa uvidjevši nuždu Ugarske pomagao je, koliko je mogao. Ne zna se pravo, kako dugo osta Brodarić u Rimu. Nu valjda se tamo bavio njekoliko mjeseci. Još 24. srpnja 1524. pisa opet kralj Ljudevit II. papi, da je s radošću primio one viesti, koje mu Brodarić iz Rima dojavi, da će mu po istom Brodariću svoje želje i misli priobćiti.

Mjeseca kolovoza 1524. nalazimo Stjepana Brodarića u Beču. Onamo ga posla kralj, da govori s papinskim legatom kardinalom Campeggiom o poslovih ugarskih. Kardinal ga umoli, da potanko opiše stanje stvari i da pošalje obširno izvješće o Ugarskoj u Rim. I Brodarić pisa papi 21. kolovoza, te mu dojavi, da je govorio s nadvojvodom Ferdinandom. Ovaj da se preporuča papi i da želi ostati dosljedan u vjeri svojih otaca. Brodarić uzvisuje hvalom papinske legate Campeggia i baruna Burgia. O posljednjem veli, da je u Ugarskoj tako rado vidjen, kao da je tamo rodjen. S ovim učenim i veoma oštroumnim kardinalom sprijatelji se Brodarić još u Rimu. Tomu prijateljskomu savezu imao je zahvaliti, da kasnije nije podlegao kojekakvim dvorskim spletkam za vrieme kralja Ljudevita II.

Još iste godine 6. prosinca pisa poslanik Burgio papinskomu tajniku kardinalu Sadoletu u Rim, da se u smislu zapoviedi papinske toplo zauzeo kod kralja za Brodarića, da bude povišen na čast biskupa erdeljskog. Nu nije mu pošlo za rukom postići svoju želju. Istu biskupiju dobio je gjurski biskup, a na gjursku povišen je budimski predstojnik Blaž Pakši, komu bijaše povišenje već prije obećano. S toga je nadbiskup ostrogonski, da barem nješta za Brodarića učini, imenovao ga kanonikom-kantorom ostrogonskim.

Osim prijateljstva Burgijeva umio je Brodarić još u Rimu postići i veliku naklonost pape Klimenta VII. Ovaj, poznavajući njegove vrline, preporučao ga je više puta kralju Ljudevitu za kancelara. Godine 1524. kada tadašnji kancelar Ladislav Salkaj bješe povišen na čast nadbiskupa ostrogonskog, pisa papa iz nova kralju u korist Brodarića. Kralj odgovori laskavo, da i sam veoma cieni sposobnosti i kreposti Brodarićeve, ali da ga za sada još kancelarom imenovati ne može. Jedini uzrok tomu bijaše, jer je Salkaj uprkos obćenitoj mržnji htio i nadalje pridržati važnu i moćnu čast kancelarstva, ne obzirući se na to, što su mu na posljednjem rakoškom saboru pečat kancelarski gotovo na silu iz rukû oteli bili. Papa odpisa kralju 7. veljače 1525., da mu je veoma drago, što i sam kralj pri-

znaje vrline ljubljenoga sina Stjepana Brodarića, nadajući se, da će prvom prilikom, kako je obreko, na nj obzir uzeti.

U isto vrieme posla kralj Ljudevit Brodarića iz nova u Rim u državnih poslovih. Naloži mu zajedno, da na putu posjeti i pozdravi u njegovo ime kralja francezkoga Franju II., koji je tada u Italiji vojevao s carem Karlom V. Dne 22. veljače 1525. digne Brodarić u Budimu od kraljeva blagajnika u ime putnih troškova 267 forinti, a za kraljeva poslanika (oratore) u Rimu 360 for. Došavši u Italiju, doznao je, da je car Karlo V. kralja francezkoga kod Milana u odlučnoj bitci pobiedio i uhvatio, te da je kralj zatvoren u Picigetonu. Brodarić ode onamo, donese kralju pozdrav od svoga vladara i obveza se, da će u Rimu raditi oko toga, da papa primi posredničtvo za poravnanje razmirica medju njim i carem.

U Rimu bijaše Brodarić primljen od pape veoma ljubežljivo kao stari znanac. Papa obreče iz nova podporu Ugarskoj u novcu i u hrani. U poslu kralja francezkoga posla kardinala Salviatija u Španiju, da radi za mir. Njemu htjede pridružiti papa Brodarića, ali ovaj ne mogaše primiti ovo poslanstvo, jer se morao žuriti kući. U Rimu se bavio još početkom mjeseca srpnja, jer je 4. srpnja odatle pisao kralju poljskomu Sigmundu o miru, koji se imao utanačiti u Madridu. Dne 26. srpnja pisa on i Krzieckomu biskupu od Przemisla, moleći ga, da se zauzme za nj kod svoga kralja radi kancelarstva. Kralj Sigmund preporuči ga doista pismeno kralju Ljudevitu, ali uza svemoć Salkajevu ne mogaše ni ova preporuka ništa vriediti.

Kad se Brodarić iz Italije vratio kući, sjetio je i papa u svom pismu od 8. kolovoza 1525. iznovice kralja Ljudevita na njegovo obećanje glede kancelarstva. Istoga dne preporuči papa Brodarića i samomu nadbiskupu Salkaju, premda je poznavao njegove spletke. U kratkom pismu veli: da Brodarića preporuča, jer je zaista čestitošću i razboritošću zavriedio svačiju ljubav; s toga će papi biti drago, ako se nadbiskup obazre na ovu preporuku.[1] Ali Salkaju nije se ni sad još svidjelo, da kancelarstvo predade u tudje ruke, osobito onakova muža, koji je imao

toliku moć kod papinskoga dvora. S toga pisa Brodarić papi još 13. rujna 1525., da je nadbiskup jednako još u svojoj časti.[2] Zadnjega rujna 1525. odpisa kralj Ljudevit papi, da je veoma radostno primio njegove viesti, koje mu je Brodarić ovih dana iz Rima donio. Zahvaljuje na obećanoj podpori, i na podieljenih dobrih savjetih. O samom Brodariću veli, da mu je preporučen i sam po sebi zbog usluga, koje mu (kralju) izkazuje, a osobito i za to, što ga papa preporučuje. Obećaje kralj, da će ga učiniti čestita, što više uzmogne.[3] Ali siromah se kralj nije mogao odvažiti na odlučan korak. Bivši zapleten u mreže Salkajeve, zanemario je savjete papinske, odbio dapače od sebe najboljega tadašnjega vojskovodju Krsta Frankapana, kojega zatvori na njekoliko dana u tamnicu, što je Salkaju, koji ga bješe uvriedio, odvratio pjesnicom i ćuškom.

Tekar početkom zlosretne za čitavu Ugarsku godine 1526. zadovolji kralj Ljudevit II. želji papinskoj. Dne 11. ožujka imenova on s dozvolom primasovom Brodarića državnim kancelarom. I pošto njeki biskupi počeše mrmljati, što se prosti kanonik i predstojnik diže na toli visoku čast u državi, povisi ga kralj ujedno, iz straha pred vikom saborskom, na stolicu biskupije sriemske, na kojoj sjedjaše tada Vladislav Macedonski. Ovoga nagovoriše, te je dobrovoljno odstupio i primio predstojničtvo pečujsko, jer biskupija sriemska nije takodjer mnogo više nosila nego li isto predstojničtvo. Nu Salkaj je znao i sada raditi u svoju korist. On je mnoge najvažnije poslove kancelarstva s privolom kraljevom zadržao i nadalje za sebe. Time bijahu Brodariću u najopasnije vrieme države podsječena krila kao kancelaru.

Brodarić je sada dospio kao novi kancelar i biskup u takav vrtlog neprilika i okapanja, kojim i najveći duh odoljeti ne bi mogao bio. Malo kada pojavile su se u poviesti država toli opasne i zamršene obstojnosti kao u ono doba u Ugarskoj. Kralj bijaše bez moći, ugleda i sredstva. Boljarstvo i visoko svećenstvo bijaše moguće i bogato, ali bez ikakoga čustva za obćenito dobro, bez ikakova uznesena požrtvovanja za domovinu i

državu; srednje plemstvo bijaše osiromašeno i kroz to beznačajno, naravi više službeničke i robske nego li vitežke; gradjanstvo kukavno bez viših nazora i ciljeva; seljačtvo potlačeno i pogaženo, osobito iza seljačke bune križarske, nalik više poganskim robovom, nego li kršćanskim slobodoumnim ljudem. Uz to bijaše plemstvo, koje u svem zastupaše narod, podieljeno na stranke. A ugled i snagu vjere, jedine prvašnje moralne i složne sile u Ugarskoj, poče podkapati nova vjera Luterova i Kalvinova, u pratnji s indifirentizmom i nenaobraženim liberalizmom.

U Hrvatskoj je dapače plemstvo tražilo već druge gospodare i vladare u Austriji i u Rimu, u Mletcih i u Turskoj. Nitko ne htjede tu ni slušati zapoviedi kraljeve. Erdelj pod slavohlepnim vojvodom Ivanom Zapoljskim spremao se sve više, da ustroji nezavisnu vojvodinu, a na samom kraljevskom dvoru bijaše obćeniti metež. Ondje vladahu tolika načela, koliko bijaše mogućnika, od kojih pristajahu jedni uz kralja, drugi uz Njemkinju kraljicu. U tom vrzinom kolu imao se kretati novi kancelar, duša čitave uprave. A mnogi ga ne gledahu rado već radi toga, što bijaše hrvatskoga poriekla, premda u Ugarskoj tomu vikli bijahu, jer od vremena velikog Matijaša kralja, kad bijaše kancelarom slavni Ivan Vitez od Srednje, sliediše ovoga u istoj časti mnogi Hrvati.

U opisanom dakle položaju našao je državu novi kancelar Brodarić, kad u isto vrieme dospievahu od granice turske sve zlokobniji i užasniji glasovi. Da postigne veći ugled i snagu kao kancelar, zamoli Brodarić papu odmah iza svoga imenovanja dne 17. ožujka 1526., da svojim uplivom izradi kod kralja, neka nadbiskup kaločki Tomori, poznat kao poštenjak i muž savjestan, bude imenovan državnim blagajnikom. U svom pismu veli Brodarić: »Vaša Svetost ima sada kancelarom onoga, kojega je željela. On se, ako ni u čemu, a to barem u nepovredivosti načela i u vjeri prema samomu sebi, kao i prema kralju i državi, pohvaliti može. Ali kancelar, kakav i kolik on bio, nije ništa bez blagajnika, kao što ni uprava

države i svi njezini javni poslovi ne vriede ništa bez novaca. Kako su pako dohodci kraljevi i kraljevine, od vremena Matijaševa razsipani, na tisuću strana razbacani, i kako se još danas razsiplju, to zna dobro Vaša Svetost. Od svih ljudi, što se tuda veru oko kralja, nije nijedan sposoban za savjestna blagajnika do nadbiskupa kaločkoga Tomorija«. Ali Brodarićeva se želja izjalovi. Njegovomu mužu poštenjaku bijaše sudjena druga najviša čast, kojoj nije bio dorastao. On je morao voditi u najopasnije vrieme narodnu i kraljevu vojsku proti Turkom; s kojim uspjehom, to je poznato.

Medju tim su se razigrale strasti sve to više po čitavoj Ugarskoj. Na saborih rakoškom, tokajskom i budimskom niesu znali raditi drugo nego ocrnjivati i progoniti jedan drugoga. Palatina Stjepana Verbeca maknuše sa svoga mjesta i htjedoše ga ubiti. Psovahu na sve, koji se desiše oko kralja. Dakako da nije ni Brodarić mogao zdrav i čitav proći, jer mu mnogi zavidjahu odličan položaj uz kralja. Strastveni zanesenjaci niesu štedili ni pape ni njegova poslanika, plemenitoga i umnoga Burgija. Kralj, da utiši razdraženo plemstvo, posla jednom Brodarića na sabor, neka svojom poznatom rječitošću umiri nezadovoljnike. Ali ga sabor ne htjede ni slušati; morade se vratiti a da nije ni rieči progovorio. O obrani zemlje jedva se štogod zaključivalo, a silna turska vojska stajaše već na granici Sriema i Slavonije. Jedini papinski legat zajedno s kancelarom Brodarićem poskrbiše se barem za novčanu podporu, koju izmoliše opetovano od pape. Nu ovimi novci mogahu jedva najpotrebnije ratne troškove namiriti, za koje ne doteče ipak ni oteto i razgrabljeno crkveno blago. S druge strane podkopaše na dvoru iz mržnje i nepovjerenja ugled erdeljskog vojvode Ivana Zapoljskog i hrvatskog prvog viteza one dobe Krsta Frankapana, premda bijaše kralj u skrajnoj nuždi prisiljen obojicu zamoliti za pomoć i ponuditi im zapovjedničtvo vojske. Ali se oba ili slučajno ili hotomice oglušiše pozivu. Oba zakasniše da udioničtvuju kod užasne katastrofe, koja postignu Ugarsku kod Muhača.

Kada su Turci prošli bili preko Save, i kada počeše jurišati na Petrovaradin, tekar onda (20. srpnja 1526.) krene kralj Ljudevit II. uz pratnju palatina, primasa i kancelara Brodarića s 4000 vojnika iz Budima prema Tolni, gdje se imala sakupljati kraljeva vojska. Već 27. srpnja pisa Brodarić iz kraljeva tabora kod Erda papi Klimentu VII.: »da samo Bog, ili koja nenadana sreća može spasiti Ugarsku od propasti. Ja,« veli on, »ne vidim spasa. Kad bih mogao, učinio bih sve, da pomognem; ali šta ću da činim u tolikoj nevolji kraljevoj, u toj obćenitoj smetnji, uz zlobu ljudi, uz domaću neslogu, uz silu i premoć neprijatelja, a uz moje siromaštvo. K tomu sam još u svojoj časti novajlija, kojega mnogi progone, a drugi mu zavide. Nu premda niesam ni podpunoma zdrav, radit ću sve, što uzmognem, makar i poginuo (usque ad capitis discrimen).«

Iz Sv. Gjorgja kod Tolne odgovori Brodarić 6. kolovoza i kraljici Mariji na njezino pismo. Piše joj, da u velikoj smetnji, u kojoj se nalazi sve, što ga kruži, ne zna što da joj javi. Govori o napredovanju Turaka, koji će do mala zauzeti Osiek. Tuži se na kraljeve savjetnike, koji žele da lete, a ne imaju krila. »Mene — veli — koji želim i savjetujem, da budu oprezni, nazivlju strašivicom. Neka mi vjeruje Vaše Veličanstvo, mi smo u velikoj opasnosti (in extremo periculo). Nu ja ću uviek savjetovati ono, što držim za dobro i koristno, makar i glavom platio!«

U nesretnoj bitci kod Muhača vojevao je Stjepan Brodarić zajedno s Hrvati pod banom Franjom Baćanom i sa svojim bratom Matijom na desnom krilu vojske. Oba brata zajedno s banom spasiše se sretno iz užasna poraza. Poslije bitke pisa odmah Brodarić Petru Tomickomu, biskupu krakovskomu i podkancelaru poljskomu, i Krzickomu, biskupu Przemislavskomu. Obojici dojavi nesretni konac bitke muhačke.

Brodarić primi medju prvimi i glas o smrti kraljevoj, koju Franjo Šarfi iz Gjura dojavi, opisav mu, kako su kraljevo truplo našli u dunavskom blatu. Iza bitke muhačke nastade drugo razdobje u životu Stjepana Brodarića. Zapade ga težka

zadaća, da odluči, uz kojega od dvaju pretendenta krune sv. Stjepana da pristane. Iz prvine bijaše podobro privržen udovi kraljici. U dogovoru š njom bijaše odlučio u Požunu, da se sazove sabor, a ovaj da bira kralja po svojoj volji. Čini se, da ga je i nadvojvoda Ferdinand s početka držao za svoga privrženika, jer ga bijaše uvrstio medju one vjerne, kojim je pismeno obreko, da će im sva dobra i časti nadomjestiti, koja već izgubiše ili bi s vremenom izgubiti mogli nastojanjem protivne mu stranke Zapoljeve.

Nu Brodarić se ne mogaše ipak odvažiti konačno, uz koju stranku da pristane. S toga ostavi boležljiv, kako je bio, doskora Požun i otidje u Krakov k svomu prijatelju nadbiskupu Petru Tomickomu, koji ga veoma gostoljubivo primi. Kod njega proživi njekoliko vremena, baveći se pisanjem svoje poviesti bitke muhačke, koju posveti kralju poljskomu Sigmundu. Kasnije opjeva on i svoga domaćinu Tomickoga u latinskoj elegiji, u kojoj kaže medju ostalim, da ga je Tomicki kao prognanika i bolestnika gostoljubivo primio, te mu bio otcem i bratom u njegovoj nevolji. Neka mu Bog plati za tu ljubav![4]

Kako su Poljaci u obće nagibali više stranci Zapoljevoj nego li Ferdinandovoj, nije za čudo, da se je i Brodarić, poput svojih mnogih prijatelja poljskih, pridružio napokon odvažno stranci Zapoljevoj. Mi ga nalazimo već kod svečanoga krunisanja Zapoljeva u Stolnom Biogradu. Od tada osta on vjeran pristaša kralja Ivana, držeći se primjera mnogih umnih i najodvažnijih Hrvata, kao Krsta i Franje Frankapana, Šimuna i Petra Erdeda, Ivana Statilejića, Gjurgja Utješenića, Antuna Vrančića i braće i nećaka mu, Ivana Taha, uz mnoge druge. Svi ovi pristadoše uz stranku Zapoljevu već radi toga, jer ju držahu u obće za stranku narodnu, ustavnu i slobodoumnu, koja stoji na temelju poviesti, naprama Ferdinandovoj, koju smatrahu za stranku njemačku, protivnu narodnim interesom i običajem a sklonu tudjinstvu.

Godine 1527. nalazimo Brodarića u Budimu na dvoru kralja Ivana. Odatle je dopisivao sa svojimi poljskimi prijatelji

Tomickim i Krzickim. Mjeseca ožujka bio je i na saboru budimskom, sazvanom od kralja Ivana. S njim zajedno bijahu i njeki hrvatski zastupnici, kao: Krsto Frankapan, tadašnji ban hrvatski, Šimun Erdedi, biskup zagrebački, Franjo Jožefić, biskup senjski, Ivan Statilejić, predstojnik crkve budimske, Ivan Horvat, predstojnik crkve šipuške, Ivan Tahi, prior vranski, Petar Erdedi Moslavački, Ivan Banfi-Talovac Lendavski, veliki župan virovitički, Valentin Turek-Hening Susedgradski, Petar Račić, Ivan Tanči, Andrija od Drežnika, Ivan Levkuš, Mihajlo Kešerev, Vladislav Ratkaj, Gašpar Kecer Radovanski, Ivan Turoc Ljudbrežki, i Matija Brodarić, brat Stjepanov, uz zastupnike od 50 ugarskih županija.

Iz svega se toga vidi, da su oni krivo pisali, koji tvrdiše, da je Brodarić iz prvine sliedio stranku kralja Ferdinanda I., dočim se desio iz početka uz udovu kraljicu, dok se još nije ni znalo, koga će narod birati kraljem. A kad ponajprije Zapolju okruniše, osta mu on do smrti vjeran. Kralj Ivan znao je i cieniti njegovu vjernost. Već koncem godine 1527. posla on njega i Franju Frankapana, novoga nadbiskupa kaločkog, u Poljsku, da traže pomoć od kralja Sigmunda proti Ferdinandu. Kad ovaj sa svojom njemačkom i češkom vojskom u Ugarskoj sretno napredovati poče, bijaše Zapolja prisiljen uteći takodjer u Poljsku, pošto mu Ferdinandovi vojskovodje Ivan Katzianer, Pavao Bakić i Ljudevit Pakrački opetovano razbiše vojsku. Kad se mjeseca listopada Ivan Zapoljski opet vratio na čelu poljske i ugarske vojske, pratili su ga Brodarić i Franjo Frankapan.

I godine 1529. sudjelovao je Brodarić na Ivanovu saboru u Budimu. Odatle je pisao 29. rujna poljskomu kancelaru i kastelanu krakovskom Krsti Sidlovickomu. On mu javi, da je po kralju urečen sabor za 18. listopada.

Istomu Sidlovickomu i Petru Tomickomu pisa Brodarić iz Budima i 12. listopada, dočim se je početkom godine 1530. desio već u Mletcih, kamo ga valjda poslaše u državnih poslovih. Iz Mletaka je dopisivao mjeseca siečnja opet sa svojimi poljskimi prijatelji. Dne 5. veljače primio je u Mletcih od

svoga brata Matije viest, da su Turci porobili pečujsko polje. Mjeseca svibnja bijaše se već vratio u Budim. Odatle pisa svomu prijatelju Tomi Nadaždu, da njihovu stranku uznemiruju svakojake nepovoljne viesti i grožnje Niemaca. O Ivanu Tahu, prioru vranskom, javi mu, da je iz Budima zlovoljan otišao u Hrvatsku i da se s kraljem ni oprostio nije. »Govore«, da šuruje sa strankom Ferdinandovom, što se je kasnije i obistinilo. Priobći mu takodjer, da će valjda morati kao poslanik otići u Carigrad, ali kasnije poslaše drugoga mjesto njega. O kralju Ivanu pisa, da umire od gladi, jer s dohodci zlo upravlja.

Iste godine 1530. pisa Brodariću i stari njegov prijatelj Nikola Olah (Vlah), tadašnji savjetnik kraljice Marije u Belgiji, a kasnije biskup zagrebački i primas ugarski. U pismu pisanom u Lincu 18. veljače čudi se Olah, kako je mogao na toliko pogriešiti prama dosljednosti, da je ostavio kraljicu udovu, kojoj bijaše prije toliko privržen, »Ovo Ti, veli, svi zamieraju, i kude te i psuju na moju veliku žalost. Ne znam, što radiš, što misliš, gdje li se nalaziš? Želim kao stari tvoj prijatelj, da si zdrav, gdje god boraviš, i da se opametiš.« Iz toga pisma dalo bi se zaključiti, da na kraljičinu dvoru niesu ništa znali o Brodarićevu mletačkom poslanstvu. Morao je dakle potajno otići u Mletke i još tajnije raditi. I bivšemu papinskomu legatu barunu Burgiju pisa Olah iz Bruselja 25. listopada 1531., da je Brodarić odma poslije njegova odlazka iz Požuna (godine 1526.) otišao u Budim i pristao uz stranu Zapoljevu, premda je bio kod izbora Ferdinandova (čemu ipak ne imamo dokaza). I u tom pismu veli Olah, da ne zna ništa izvjestna o sadanjem stanju Brodarićevu, te dodaje, da mu je Brodarićeva sreća već od prije na srcu, jer mu mnogo duguje za usluge.[5] Brodarić ga je kao predstojnik crkve pečujske, kao mlada čovjeka u Pečuhu revno podupirao. Njekoliko dana za tim pisa Olah opet kardinalu Burgiju, da car Karlo V. očekuje u Bruselju Brodarića kao poslanika Zapoljeva. »Tomu se mnogo veselim, jer ću vidjeti staroga prijatelja, premda će mi težko biti s njim obćiti, jer se neprijatelji vladara moraju

smatrati i za osobne neprijatelje«. Nu ove neprilike bijaše Olah lišen, jer Brodarić nije došao u Bruselj. On se desio ove godine (1531.) u Erdelju u pratnji Ivana kralja.

Franjo Frankapan Cetinski, vjeran drug Brodarićev, pisa mu 18. travnja 1531. u ime Jerolima Laskoga, moleći ga, neka nagovori kralja Ivana, da zaprieči sabor, sazvan po Petru Perenju u Vesprem, jer ovaj gleda samo na svoju korist i želi pomoćju Turaka dokopati se vlade u Ugarskoj. Nu taj sabor bijaše od obiju kraljeva preprječen, jer se proti obadvojici postupati namjeravalo.

Koncem god. 1531. živio je Brodarić u njekom samostanu pustinjaka sv. Pavla. Odatle pisao je mjeseca listopada nadbiskupu Tomickomu. Sliedeće godine 1532. desio se njeko vrieme u gradu Lipi (valjda erdeljskom). Odavle je pisao 9. svibnja svomu prijatelju Tomickomu, a 14. lipnja zajedno s Franjom Frankapanom Tomi Nadaždu. U tom se pismu tužio Brodarić, da dulje vremena boluje na nogû, što mu zadaje mnogo nevolja. Od njekog vremena počeo se tekar dizati iz kreveta. Do mala za tim oporavi se od bolesti, te je već 16. srpnja iz Budima javio istomu Nadaždu, da mu je u njekoliko dana toliko pisao, te već ne zna, što da piše, jer je umoran od pisanja i od očekivanja na odgovor. Tom prilikom preporuči mu svoga brata Matiju, »kao sama sebe i još više«. O gubernatoru Grittiju javi, da ide sutra na susret caru Sulejmanu. Spomenu i Statilejića, koji s Grittijem stoji u dobru sporazumku.

Car se Sulejman približavao medju tim sa silnom vojskom, namjeravajuć skršiti Ugarsku i Beč. Ali slavni Hrvat Jurišić, nazvan od naroda Nikolica, razbije kod Kisega sve careve namjere i velike osnove. Turci se vrate robeć i paleć kroz Štajersku i Hrvatsku natrag.

Do mala za tim počeše oba protivna kralja ugarska misliti na pomirenje. 31. prosinca 1532. bijaše ugovoreno primirje. Odmah za tim počeo se Brodarić i Nadaždi u ime kralja Ivana dogovarati o miru s Ferdinandovci. U veljači 1533. sastao se u

Požunu čitav kongres, koji bi bio imao u ime cara Karla V. i obiju kralja utanačiti podpuni mir. Od strane Zapoljeve bijahu odaslani Stjepan Verbec, Franjo Frankapan, Stjepan Brodarić, Toma Nadaždi i Jerolim Laski.

Dobivši o tom viest Nikola Olah u Belgiji, pisa 2. veljače Brodariću, kako se raduje, što se napokon počelo raditi o miru. »Bog će se tim, veli, smilovati pogaženoj zemlji Ugarskoj, koja već sedam godina trpi najveće nevolje. Da nam možeš, — nastavlja čestiti Rumunj Olah, — priobćiti vesele viesti o dobrom uspjehu ovamo, ne bi nam (misli kraljicu Mariju i sebe) ništa povoljnijega učiniti mogao.« Kad istomu Olahu dojavi Kornelio Šeper, carski poslanik, viest o jur sastavljenom kongresu, pisa on Brodariću, da ga veoma veseli, što je i on članom povjerenstva. Preporuča mu njeke svoje želje, koje da će mu priobćiti njegov upravitelj dobara. Glavna želja Olahova bijaše, da bude opet pozvan u domovinu, i da dobije ondje kakovo odlično dostojanstvo, uzdajući se u pomoć svojih starih prijatelja Brodarića i Nadažda. Brodarić mu odgovori iz Požuna 8. ožujka, da ga je pismo veoma razveselilo, da se ugodno sjeća svoga starog prijatelja i onih liepih vremena, kad je u Erdelju u njegovoj kući sprovodio vesele dane, okružen od njegovih malenih nećaka, koji mu bijahu tako omiljeli, kao da su od njegove krvi. Obriče, da će rado podupirati sve njegove želje, a moli ga ujedno, da izruči kraljici najponizniji naklon; neka joj kaže, da ne će nikada zaboraviti onih dobročinstva i odlikovanja, koja je nevriedan od nje primio. Da nije tako odaljen, rado bi joj se osobno poklonio, nu ako se utanači mir, da ne će štedjeti truda, da se opremi, ako i na daleki put do nje.

Ferdinandov član povjerenstva Aleksije Turzo, dvorski sudac i kraljev namjestnik u Ugarskoj, pisa još 8. ožujka 1533. kralju Ferdinandu: »Budući da se ne zna, hoće li Turčin htjeti sklopiti mir, to će gledati, da utanači mir sa Zapoljevci, što će mu lasno za rukom poći, jer će se na brzo nagoditi s Frankapanom i Brodarićem, koji u njega veće povjerenje imadu nego li u druge članove kongresa. Ova dva, — veli Turzo, — rav-

naju Ivanom po svojoj volji (video namque istos duos habere Johannem pene ad suum arbitrium), a rado čine sve, što služi na korist kršćanstva i Ugarske.« Nu domala razpao se i ovaj kongres mira. Dogovaranje bijaše prekinuto od strane Ferdinandove, jer njegov poslanik u Carigradu Jerolim Zadranin, rodjak Nikole Jurišića, ugovori mir s Turci. Uslied toga prekine Ferdinand ugovoranje mira. Zapolja pozove natrag Verbeca i Frankapana. U Požunu osta jedini Brodarić još osam dana, da nastavi pod izlikom dogovore, dok se i Ferdinadovi povjerenici ne razidjoše.

Carski poslanik Kornelio Šeper pisa o tom obširnije Nikoli Olahu u Belgiju. On mu priobći, da je s čestitim Brodarićem sklopio tiesno prijateljstvo (singularem contraximus familiaritatem). Brodarić mu povjeri, da je Ivan Zapoljski, po nagovaranju njegovu, Frankapanovu i Nadaždovu, doista odreći se htio krune, i pod njekimi uvjeti odpustiti Ferdinandu Ugarsku. Tada dodje iznenada glas o ugovorenom s Turci miru, na što prestane svako ugovaranje. »Ja ću, — reče Brodarić, — i nadalje nastojati oko mira. Meni nije stalo do sadašnjeg mog položaja, jer mogu dobiti, ako hoću, službu i kod pape i kod kralja francezkoga. Nu stalo mi je do koristi kršćanstva.«

Kad se Brodarić vratio iz kongresa u Budim, našao je tu svoje drugove Stjep. Verbeca, Fr. Frankapana, Šimuna Erdeda, koji dodjoše, da se dogovore s kraljem Ivanom, šta će da nadalje rade. Brodarić je takodjer iz Budima uvjeravao carskoga poslanika, da nije izgubio nade u mir. On mu savjetova, neka drži Ferdinandove i carske povjerenike na okupu, čim bi se laglje na nov dogovor sastati mogli. U isto doba bijahu u Budimu i njeke pomoćne čete turske. Biskup Šimun Erdedi opisa u poslanici na Tomu Nadažda grozote, koje počiniše ovi Turci u ono doba. On navede, kolike dragocjenosti porobiše, koje javno u Budimu prodavahu, i koliko siromašnih sužanja odvedoše na brodovih u Tursku. Njeki Magjar More, drug Tureka, kojega uprav tada ubiše, bijaše, veli, sa svojimi Turci

zarobio silno blago, medju ostalim 160 povećih srebrnih čaša i pehara, četrdeset vrećica zlatnih dukata, više dragocjenih koža, množtvo konjskih prepasača i sprava od srebra i zlata od velike vriednosti, svirala i drugih stvari iz kraljeve riznice. Sve ovo, veli, razgrabiše Turci. Ovi žalostni prizori i bezzakonja turska, počinjena kršćanom, natjeraše valjda Šimuna Erdeda i Tomu Nadažda, te su domala prešli na stranu Ferdinandovu.

Iza svoga povratka iz Požuna stao je Brodarić opet bolovati. O tom pisa Kornelio Šeper Nikoli Olahu iz Beča 12. travnja god. 1533.: »Brodarić je otišao iz Budima; namjerava ići u Mletke, da se tamo lieči.« Prvoga svibnja javlja opet Nikola Olah Šeperu, da je primio pismo od Brodarića, ali ne veli, odakle. Da li je doista bio u Mletcih ili gdje drugdje, ne znamo. Sliedeće godine 1534. posla ga opet kralj Ivan u Beč, da pokuša nastaviti ugovaranje mira. Ujedno dade po Franji Frankapanu pismeno umoliti papu Pavla III., da njegovu želju podupre kod Ferdinanda I. To je papa i učinio. Ali Ferdinand ne htjede da čuje o miru, jer se glasalo, da je car turski gnjevan na Ivana poradi umorstva Grittijeva, i da mu se grozi ratom. Brodarić se morao iz Beča vratiti, a da nije Ferdinanda ni vidio. Da mu se osveti, posla kralj Ivan Antuna Vrančića u Englezku i Francezku, da ondje potraži pomoći proti Ferdinandu.

Tečajem godine 1534. mjeseca listopada nalazio se Brodarić u Velikom Varadinu, a mjeseca studenoga opet u Budimu. Iz obiju mjesta dopisivao je s Petrom Tomickim, biskupom krakovskim. U ožujku god. 1535. posla ga kralj Ivan iznova u Beč, da razpita, na koliko su kod tamošnjega dvora razpoloženi na mir. Sad bijaše bolje primljen od Ferdinanda I. Brodarić mu predloži, da imenuje novo povjerenstvo, koje bi imalo viećati o miru. Ferdinand prihvati taj priedlog. Ali potajno je radio podjedno o propasti Ivanovoj. Novi sastanak povjerenika od obiju strana bješe zaključen. Koncem travnja dodjoše u Beč Ivanovi povjerenici: Brodarić, Fr. Frankapan, Stjepan Verbec,

Benko Bajoni i Sigmund Roman, da ugovore mir. Dogovori trajahu do 31. kolovoza. Ali ni ovomu dogovaranju ne bijaše drugi uspjeh, nego što je produljeno primirje do konca ožujka 1536. Mjeseca studenoga 1535. bijaše Brodarić poslan opet u Beč s očitovanjem, da je Ivan Zapoljski pripravan podvrći se posredničtvu cara Karla V. u poslu mira i da je sklon odreći se krune.

Kad se Brodarić iz Beča vratio, imenova ga kralj Ivan biskupom pečujskim, uz pridržanje biskupije sriemske. Nu u poviesti crkve pečujske nije on ubrojen medju biskupe, valjda što nije nikad ni stolicu ondješnju zasjeo. Nu kao biskup pečujski podpisao se je u poslanici pisanoj svomu prijatelju Olahu iz Napulja 26. veljače 1536. U Italiju bijaše on došao zajedno s Franjom Frankapanom, da se dogovaraju o miru s carem Karlom V., koji se uprav tada desio u Napulju. U svom kratkom pismu na Olaha žali Brodarić, što već veoma dugo niesu uzajamno dopisivali. Uvjerava ga, da ga ljubi kao rodjenoga brata. O miru veli, da je u Beču dotle ugovarano bez uspjeha, dok niesu zaključili, da se ugovaranje ima premjestiti u Napulj. Nada se, da će se tu bolja svrha postići. Bog bi dao! nastavi, jer to iziskuje sreća careva i njegova brata Ferdinanda. Moli napokon, da ga Olah preporuči kraljici Mariji. Ako li se ona radi njegova odlazka iz Požuna još uviek na nj jedi, neka joj navede rieči pjesnika, koje glase: »Nerado, kraljice, odoh s Tvoga praga, al me sudba bogova nagna, da putujem po ovih valovih.«[6]

Olah odgovori Brodariću veoma dugačkim pismom iz Genta u Belgiji 30. ožujka god. 1536. U tom latinskom pismu, natrpanom učenimi citati grčkimi, piše Olah, kako ga je u velike razveselilo njegovo pismo. Očituje mu svoje prijateljstvo i svoju odanost. Spominje se ugodno svojih mladih dana, u kojih mu je već Brodarić prijateljski naklonjen bio. »Ja sam već onda smatrao i štovao te kao svoga gospodina i drugoga otca. Ja se tebe sjećam svaki dan i svakom prilikom. Ovo mi mogu posvjedočiti biskup Kornelio Šeper i kardinal Ivan Burgio, kojim u listovih uviek o tebi govorim kao o ljubljenom svom

prijatelju. Da ti češće ne pišem, uzrok su naši razdvojeni politički nazori i bojazan, da nas radi uzajamna prijateljskoga dopisivanja klevetnici ne ocrne kod naših vladara.« Olah se tuži na dalje na žalostno stanje Ugarske, koje će, ako dulje potraje, upropastiti čitavu zemlju i bez vanjskih neprijatelja. Što će istom onda biti, ako vaši prijatelji bjeloglavci (albocapuciati, t. j. Turci s bielom čalmom) prevladaju svom Ugarskom? Koje težko robstvo čeka tada narode? S toga nam treba svakako mira, koji sada uz cara sklopiti možete. Od tebe i od tvoga druga nadbiskupa kaločkog (Frankapana) zavisi sad mir i udes Ugarske. Napokon veli o kraljici, da mu je kazivala, da je primila od njega pismo. »Izmirit ću se, — reče, — s njim rado, ako pribavi Ugarskoj mir.«

Iz Napulja ode Brodarić u Rim; odatle odgovori na pismo Olahovo 22. travnja 1536. Tuži se opet na svoju bolest; morao je posjetiti Sienske kupelji. Glede nastavka dogovora o miru bijaše car odlučio poslati k Zapolji nadbiskupa lundenskoga (Wesea) s Fr. Frankapanom. »Ja ću, — veli, — ostati kod cara, dok se posao ugovaranja ne svrši.« Preporuča se opet kraljici s uvjeravanjem, da radi u korist njezinu i njezine braće, cara i kralja, radeći za mir. Opet bijaše primirje utanačeno do mjeseca rujna. Zapoljeve uvjete mira bijaše car prihvatio gotovo sve. Ali Ferdinand ne htjede uz njih pristati. Uslied toga zlovoljan nadbiskup Wese mogao je s punim razlogom pisati carskomu kancelaru Granvillu: »Vaše je gospodstvo imalo pravo, kad je meni višeputa reklo: ova gospoda ne znadu voditi rata, niti znadu sklapati mir.«

Kad se Brodarić vratio iz Italije, bijaše god. 1537. imenovan biskupom vackim. S ovom biskupijom dobi dakako mnogo više dohodka, nego što ga davahu biskupije sriemska i pečujska pod gospodstvom turskim. S Ferdinandom I. morao je i nadalje ugovarati o miru. Ali ni njemu ni njegovu drugu Frankapanu ne podje za rukom postići žudjenu svrhu. Tekar onda, kad Zapoljevci u gornjoj Ugarskoj opet počeše napredovati, a Ferdinandovci kod Osieka pod generalom Katzianerom od

Turaka bijahu razbijeni, posla Ferdinand svoje povjerenike u Veliki Varadin, da sklope mir. Ugovor mira bijaše 24. veljače 1538. utanačen i podpisan. U smislu toga ugovora ostala je Hrvatska i Slavonija i nadalje pod vladom Ferdinandovom, a Zapolja zadržao je sve u Ugarskoj i Erdelju, što je onda posjedovao. Naslov kralja Ugarskog i Hrvatskog priznat mu je; car i kralj Ferdinand priznavaše ga za svoga brata. Jedan uvjet mira bijaše takodjer, ako bi Zapolja imao sina, da mu Ferdinand ima dati svoju kćer za ženu. Ovaj nepovoljni za Ferdinanda ugovor mira bijaše posljedica njegove nepromišljene tvrdokornosti i nepostojanosti.

Ivan Zapoljski ne bijaše još tada oženjen. Sad se je imao ogledati za ženu; odluči zamoliti kralja poljskoga Sigmunda za njegovu kćer Izabellu. Kao prosce posla on opet svoja dva pouzdana ljubimca Stjepana Brodarića i Stjepana Verbeca u Poljsku. Ovi krenuše na put 29. siečnja 1539. Njihovu prošnju usliši kralj Sigmund, te oni zaručiše Izabellu, kćer kralja i njegove druge žene Bone Sforzove, s kraljem Ivanom. Kad ovu veselu viest donesoše u Budim, nadari ih kralj veoma bogato. Kratko vrieme za tim posla kralj Ivan Brodarića, Petra Perena, i Stjepana Homonaja-Drugeta s velikom pratnjom u Poljsku po svoju nevjestu. U Poljskoj su se pridružili mnogi poljski svatovi uz ugarsko poslanstvo. S velikim sjajem dopratiše oni kraljevsku nevjestu do Košicâ i odatle u Budim.

Poslije trodnevna odmora sliedilo je 23. veljače u Stolnom Biogradu svečano vjenčanje i krunisanje mlade kraljice Izabelle. Kod vjenčanja zastupao je kralja Ferdinanda I. grof Nikola Salm. Bračni ugovor podpisao je i Stjepan Brodarić kao poslanik kraljevski i kao biskup vacki.

Ovo Brodarićevo poslanstvo bijaše, na koliko znamo, njegov posljednji javni čin. Mjeseca srpnja 1539. dao ga je još pozdraviti kardinal Sadoleto u pismu poslanom Franji Frankapanu. Istomu Sadoletu pisao je Brodarić još mjeseca rujna 1539. u Rim, premda se kardinal tada tamo nije desio. Ovo javi on sam Frakapanu u listopadu izpričavajući se, da radi svoga od-

suća nije mogao zadovoljiti molbi Brodarićevoj. U rujnu ili listopadu pisao je Brodarić takodjer svomu staromu prijatelju Olahu, koji je tada kao novo imenovani kanonik čuvar crkve Stolnobiogradske boravio u Beču. Brodarić mu priobći, da se sprema posjetiti ga ili u Šagu ili u budi kojem od karpatskih gradova. Naprotiv obreče mu Olah, da će ga s dozvolom svoga vladara Ferdinanda I. posjetiti u njegovu domu u Vacu. Medju tim pade Brodarić u opasnu bolest, a iza kratka bolovanja umre u svom biskupskom gradu u Vacu 17. studenoga 1539.

Nikola Olah, dobivši glas o njegovoj smrti, javi 17. studenoga tu žalostnu viest staromu obiju prijatelju Tomi Nadaždu, tadašnjemu banu hrvatskomu, koji bijaše i hrvatski vlastelin. Olah veli, da se nije mogao uzdržati od plača, kad je primio tužnu viest, da im je umro toli vjeran prijatelj.

I Antun Vrančić nije propustio smrt svoga velikog zemljaka dojaviti Petru Opalenskomu, učitelju poljskoga kraljevića Sigmunda. Evo, što pisa o njemu: »Stjepana Brodarića, muža, kakva zaista dugo ne će imati Ugarska, izgubili smo. Ne ima, tko ga ne bi oplakivao. Umro je smrću veoma lakom i vriednom njegova života i značaja, a tako naglom, da je jednim dahom, kano da će zaspati a ne umrieti, do zadnjega časa s razborom razgovarajući u svojoj kuli biskupije vacke dušu pustio.« [7]

Prijatelj Brodarićev, kardinal Sadoleti, saznao je tekar godine 1540. o njegovoj smrti. Iz Karpentrasa pisao on 10. kolovoza Franji Frankapanu: »Težko mi bijaše, što je naš Brodarić umro. Izgubili smo zaisto prijatelja i baš valjana i pametna čovjeka.« [8]

Često puta spomenuti Olah, kasniji biskup zagrebački, napisa na uspomenu svoga prijatelja nadgrobnu pjesmu, kojoj je sadržaj ovaj: Ovdje počiva Brodarić, pun dike i slave. Dok bude svieta, vazda će živjeti njegova krepost i učenost, sveta vjera, čestitost i ljubav. Papa, komu je revno služio, odlikovao ga je čašću. Sretna li njega, koji je vidio sjajnu slavu otačbine, al nije htio gledati njezina poraza. A ne mogavši

nikako izliečiti naše nevolje, sam od nevolje preseli se naglo u vječnost.[9]

Da li je Stjepana Brodarića njegov brat Matija preživio, ne zna se; od plemićke porodice spominju se i kasnije njeki članovi. God. 1552. potvrdi Kristina Bišejeva, žena Jurja Brodarića, da je po Kozmi Brodariću podpuno primila svoj ugovoreni miraz iz imanja zvana Jurašin. Ne znamo, gdje je ležalo ovo dobro.

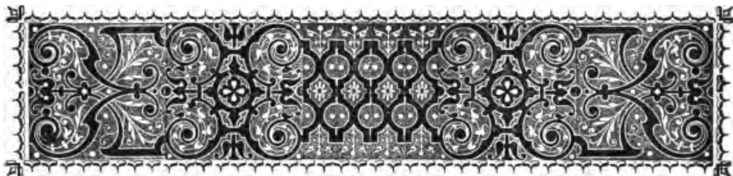
Stjepana Brodarića držahu u svoje doba za jednoga od najučenijih, najznačajnijih i najuglednijih muževa. Kao ljubimac papâ i kraljeva, kao prijatelj prvih dostojanstvenika i mogućnika na ugarskom, poljskom i papinskom dvoru, bijaše rado gledan u svakom družtvu. Još kao predstojnika crkve pečujske htjede ga papa Kliment VII. imenovati kardinalom, ali ga upozoriše, da bi mu ta visoka čast mogla nanieti mnogo neprijatelja i zavidnika, osobito u krugu viših crkvenih dostojanstvenika. Uza sav svoj ugled i upliv bijaše on ipak veoma čedan i umjeren, niti je hlepio za visokimi častmi. Rado se bavio knjigom, čitanjem i pisanjem. U dopisivanju s prijatelji i mogućnici bijaše neutrudljiv. Kamo sreće, da imamo u jedno sabrane sve njegove dopise; oni bi nam razjasnili i život njegov i poviest onoga vremena.

Od njegovih književnih radnja malo nam je poznato. Od njegovih latinskih pjesama jedva je sačuvano njekoliko njih, a od njegovih povjestničkih djela poznat nam je jedini opis muhačke bitke uz kratak zemljopis Ugarske i njekih povjestnih crtica iz dobe kralja Ljudevita II. Ova poviest je štampana više puta.[10]

Antun Vrančić.

ANTUN VRANČIĆ.

(R. 1504. † 1573.)

Neobične li vrsti sliku prikazuju u poviesti svieta Hrvati šestnaestoga vieka! Domovina im bijaše razcjepkana na više dielova i država, narod podčinjen vladi austrijskoj, mletačkoj i turskoj. Staro, slavno ime kraljevine Hrvatske bješe spalo na nješto malo opustošena prostora od Drave do Jadranskoga mora pod imenom: »Reliquiae regni« (ostanci kraljevstva); prava naroda gotovo svuda satrta, sviest narodna malo ne sasvim izgubljena. Pak ipak bijaše ime naroda hrvatskoga svuda dobro poznato, a narod je u trenutku svojih najvećih jada i nevolja razvijao toliko duševne i fizične snage, da slična pojava ne opažamo tada u mnogo većih i sretnijih naroda, koji su živjeli u nezavisnih, dobro uredjenih državah.

Kao što su Hrvati austrijski u ostancih svoje kraljevine dan i noć od svojih granica junački odbijali Turke, tako su s druge strane Mletčanom i Turkom bili jezgra njihove vojske. Ugarsku pako poplavili su upravo u ono doba Hrvati svojimi obranbenimi četami, zapovjednici tvrdja i gradova, upravitelji povećih kotara i dobara. A što je najdivnije, narod hrvatski, razštrkan po mnogih krajevih i državah, malo ne do kraja po-

gažen i smrvljen, dao je u isto doba dvjema silnim državama, osmanskoj i habsburžkoj, napose pako kraljevini Ugarskoj, toliko državnika, diplomata, dvorskih poslanika i vojskovodja, koliko malo koji veliki narod onoga vremena. U Europi ne bijaše tada uglednijega dvora, na kojem se ne bi bili udomili Hrvati kao državnici, poslanici i govornici. Ne bijaše pokrajine, gdje se ne bi bili pojavili hrvatski učenjaci. Novi takodjer vjerski pokret onoga vremena brojio je medju svoje prve borioce hrvatske protivnike rimskih obreda i dogmata, kao Matu Frankovića, poznata svietu pod imenom Flacius Illyricus, veleumna Petra Vergera, Andriju Dudića Orehovečkoga, Ivana Ungnada, Stjepana Konzula Istrijanina i napokon Marka Antuna Dominisa (Gospodnetića). Nasuprot je opet rimska crkva brojila čitave legije Hrvata medju zanesenimi branitelji svoje nauke. Isti Izlam mogao se pohvaliti množtvom Hrvata, koji su uprav orientalnim zanosom i bezobzirnošću sliedili i štitili nauk alkorana. Pak uza sve to ostade Hrvatom u isto doba još i toliko duševne snage, da su uz svoju narodnu knjigu mogli duševnim radom podupirati književnost latinsku, talijansku, njemačku, magjarsku i tursku, da su nadalje mogli davati stranomu svietu i najizvrstnije umjetnike.

Iz velikoga kola ovih Hrvata izvadismo evo jednoga, koji spada medju sjajne zviezde naroda. To je Antun Vrančić. Želimo i toga velikog muža predočiti našim čitateljem u kratkih crticah, jer on svakako spada u Pantheon hrvatski.

O Vrančićevu rodu govori jedna povelja cara i kralja Maksimilijana, da potiče iz Bosne. Tu se iztiče, da su Vrančići još od ugarskoga kralja Ljudevita I. dobili plemstvo s grbom, koji su resila tri zlatna liera, i da im je isti kralj darovao poveća imanja u Bosni i Ugarskoj; nu kada Turci Bosnu osvojiše, da su Vrančići izgubili svoja imanja i stara pisma. Tada pobježe Ivanac Vrančić u Hrvatsku (in Croatiam), a odtuda u Dalmaciju, u grad Šibenik, gdje se njegovo pleme konačno nastani.

Koliko je istine u toj porodičnoj poviesti, ne ćemo da iztražujemo. Znamo, da sličnih bajka ima veoma mnogo u po-

viesti našeg hrvatskoga plemstva. Toliko je nepobitne istine, da su Vrančići slovili u gradu Šibeniku već u petnaestom vieku. Našli smo u zapisnicih šibenskih zabilježena Ivanca Vrančića, kao javnoga trgovca (publicus mercator) već 14. svibnja 1449. Moguće je, da taj Ivanac bijaše pradjed našega Antuna, jer ovoga otac Franjo rodi se u Šibeniku god. 1482.

Franjo Vrančić bijaše takodjer trgovac i gradjanin, a zajedno vlastelin grada Šibenika. Imao je za prvu ženu Margitu, kćer Mihalja Statilejića, vlastelina trogirskoga, a sestru slavnoga biskupa erdeljskog Ivana Statilejića. S ovom Margitom rodio je Franjo, osim Antuna, sinove: Mihalja (r. 1507.), Ivana I. (r. 1509. † 1510.), Petra (r. 1517. † 1523.), Daniela (r. 1521. † 1523.); osim ovih još dvie kćeri: Klaru (r. 1511. † 1516.) i Katarinu (r. 1515. † 1536.). Pod starost oženio se po drugi put Angjelijom, kćerju Jerolima Ferra. S ovom rodio je sinove: Ivana II. (r. 1535.), Jerolima (r. 1536.) i Petra (r. 1540.).

Antun se rodio u Šibeniku 29. svibnja 1504. Odgoj Antunov i njegova brata Mihalja (r. 1507.) preuzeše dva njihova ujaka: Petar Berislavić i Ivan Statilejić. Glavnu brigu o njima nosio je od prvoga djetinstva ovaj posljednji, jer se dulje vremena desio u Dalmaciji, nego li Berislavić, koji je u Hrvatskoj i Ugarskoj obnašao velike službe. Statilejić bijaše čovjek ozbiljan, strog i učen. Prema njemu izticao je Antun Vrančić kroz sav svoj život veliko počitanje i zahvalnost.

Statilejić stupivši za mlada u svećenike, ode kasnije u Ugarsku, gdje kao čovjek uman i učen dobi predstojničtvo opatije urške (Ursiensis) i postane tajnikom kralja Ljudevita II. Ovaj ga posla god. 1521. u Mletke kao poslanika, da moli pomoć proti Turkom. Iza bitke muhačke pristane on uz Ivana Zapoljskog, i ovaj mu podieli god. 1528. biskupiju erdeljsku, i zadrža ga na svom dvoru kao svoga savjetnika. Sa Statilejićem poveća kralj Ivan broj onih biskupa i svojih privrženika, koji bijahu rodom iz pokrajina hrvatskih. Medju ovimi izticahu se Franjo Frankapan, nadbiskup kaločki, Stjepan Brodarić, biskup vacki, Gjorgje Utješenić, biskup veliko-varadinski, Šimun Er-

dedi, biskup zagrebački, Josip Jožefić, biskup senjski, i Nikola Bogavčić, biskup duvnanski. Statilejić kao biskup prionu još s većom pomnjom oko odgojivanja svojih nećaka. Vrančića Antuna predade on u nauke šibenskomu učenjaku Iliji Tolomeriću, pjesniku latinskomu i učitelju grčkog i latinskoga jezika. Drugog mu brata Mihalja posla u nauke u Krakov i u Beč. Ali s njim bijaše nezadovoljan, jer je bio mladić suviše živahan, lakomišljen i nepostojan.

Kad je Antun navršio jedva 16. godinu, dobi kanoničiju skradinsku, premda ne bijaše za svećenika redjen. Malo prije svoje smrti pozva ga ujak Petar Berislavić, biskup vesprimski i ban hrvatski, u Ugarsku. Ovaj mu predade naddjakonstvo šimedjko (šumsko) u svojoj biskupiji, a kad ban Berislavić god. 1520. kod Korenice u junačkom boju pade, zauzme se za Antuna opet ujak Statilejić. Uvidjevši, da mladiću još koješta nedostaje do podpune naobrazbe, posla ga u Italiju na sveučilište padovansko, želeći, kako sam Antun kasnije izpovjedi, da iz neuka i barbarskog čovjeka načini naobražena Latina (eque rudi ac barbaro homine Latinum reddi curavit).

Kad se Antun iz Italije povrati, nastavi svoje nauke u Beču i Krakovu. Napokon dodje na dvor kralja Ivana Zapoljskog, gdje mu se ujak desio. Kralj, uvidjev njegove sposobnosti, načini ga svojim tajnikom, i od tog vremena bijaše Antun prikovan za uviek uz razne dvorove vladarâ. Njegov ujak stao mu je već kao mladiću od 23 godine povjeravati poslanstva unutar granica kraljevine ugarske, nu kasnije, kad postade predstojnikom crkve starobudimske i erdeljske, počeo je obavljati mnogo važnije diplomatičke poslove.

Kralj Ivan povjeri mu uzastopce pet važnih i povećih a tri manja poslanstva, naime: 1.) Rimsko do pape Klementa VII. (god. 1532.) 2.) Francezko do kralja Franje I. (god. 1534.) 3.) Englezko do kralja Henrika VIII. (god. 1534.) 4.) Poljsko do kralja Sigmunda I. (god. 1530. i 1535.) 5.) Mletačko, do duždа Andrije Grittija. 6.) Do Gjaferbega sandžaka od Zvornika. 7.) Do Husrefbega sandžaka od Smedereva i Biograda. 8.) Do

Mehmeda Mihalogla sandžaka bosanskog. Na dugačkih svojih putovanjih upozna se Antun s najodličnijimi muževi onoga vremena, a izvježba se ujedno kao državnik i diplomat prve vrsti. Za to ga upotrebi dvor kralja Ivana i kasnije čestoputa kod poslanstva u Rim, Mletke, Poljsku, kao i u Beč i Prag. Vrančić stane od to doba dopisivati s vladari, mogućnimi dostojanstvenici, sa slavnimi učenjaci i umjetnici onoga vremena.

Na poslaničkih putovanjih pratio ga često i brat Mihalj, koji je obično živio uz ujaka Statilejića; ovaj ga je upotrebljivao takodjer za pomanje važnosti poslanstva u Mletke i u Poljsku. Mihalj bijaše ujedno dobar pjesnik latinski, te je rado pjevao ode i epigrame.

Od godine 1538. do 1540. živio je Antun Vrančić izmjenice u Budimu, Šegešvaru, erdeljskom Biogradu (Alba Julia) u Tordi, Kološvaru, i u drugih mjestih ugarskih i erdeljskih. Odtuda je često dopisivao sa svojimi poljskimi znanci; medju ovimi bijaše: Samuel Maciejowski, biskup Hlmski i učitelj kraljevića Sigmunda; Petar Opalenski, veliki blagajnik kraljevine poljske; Petar Poremba, kanonik Krakovski; Stjepan Tarnowski i mnogi drugi. S istom kraljicom poljskom Bonom, materom Izabelle Zapoljske, dopisivao je često, te mu ona preporučivala svoju kćer. Od hrvatskih učenjaka stajao je š njim u duševnom savezu u ovo doba: Trankvilo ili Tihić Andreašević (Andronico) Trogiranin, bivši čestoputa poslanik kralja Ivana i Ferdinanda, a prije učitelj humanističkih nauka u Lipsiji, pjesnik, govornik i povjestnik, zatim Franjo Nigretić Korčulanin, saučenik Vrančićev u Padovi, doktor prava i učitelj starina u Rimu, Stjepan Brodarić, biskup vacki, itd. Od inostranih bijaše: Pavao Jovio, biskup nucerinski, kojega talijansko djelo o Turcih prevede Vrančić na latinski. U posveti zamoli on Jovija, neka oprosti, ako nadje pogrješaka, jer: »neka zna, da je to prevodio Dalmatinac a ne Talijan.«[1] Od protestantskih i njemačkih učenjaka dopisivahu s njim: Melanchton i Erazam od Rotterdama, zvjezdar Melkior, Severin Brunner, Jeremija Jakobin i Ivan Honther. Čini se dapače, da je Vrančić u to

vrieme ne malo prijanjao uz nauke nove vjere Luterove, jer je bio namislio i oženiti se svojom prijateljicom Uršulom, gradjankom erdeljskog Biograda. Nu ovom svojom ljubavju uvriedio je ljuto svoga ujaka. S toga se doskora skrušeno pokaja, pa umoli pismeno i preko kralja Ivana i po svojih znancih biskupa ujaka, da mu veliki grieh oprosti. Ujak ga primi natrag u svoju milost.

Po smrti kralja Ivana Zapoljskog († 22. srpnja god. 1540.), kod kojega posljednjih časova bijaše prisutan i A. Vrančić, držahu mnogi i njega za zaštitnika maloga kraljevića. To se nagadjalo odatle, što je kraljica Izabella Vrančiću veoma naklonjena bila. Ona ga je upotrebljivala za sva svoja tajna poslanstva i s toga je veoma sumnjivim okom pratio sve njegove korake lukavi, za neograničenim gospodstvom pohlepni monak Gjorgje Utješenić. U svom ponašanju prama duhovitomu Vrančiću veoma prijazan, znao ga je, koliko bijaše moguće, odstranjivati od dvora kraljičina. On je vazda umio zapriečiti, da Vrančić ne bude povišen na sebi ravnu stolicu biskupsku, premda je kroz više godina častno obnašao čast predstojničtva crkve budimske i erdeljske, a dva puta imao nade da sjedne na stolicu biskupsku, premda još do onda ni mise čitao nije, niti je redjen bio za svećenika.

Kad napokon i Vrančićev ujak biskup Statilejić umre, te erdeljsku biskupiju njeki ljubimac Utješenićev, njegovim uplivom zasjede, ćutio se Vrančić na toliko uvriedjenim, da je naumio dvoru kraljice Izabelle za uviek okrenuti ledja. Osim kraljice nije imao nikoga kod dvora, tko bi se za njega zauzeti htio ili mogao. Sama kraljica stajaše pod strogim nadzorom monaka Gjorgja, a njega smatrahu svi kao podkralja, davajući mu javno i u pismih taj naslov.

U ovo doba stane Vrančić misliti na povratak u svoju domovinu. On posla prije svega svoga brata Mihalja kroz Veneciju u Šibenik, da razvidi, kako stoje stvari kod kuće. Biskupu šibenskomu Ivanu Luciću pisa 20. kolovoza god. 1544., da ništa tako vruće ne želi, nego da vidi opet svoju premilu,

ako i kamenitu i malenu domovinu (patriae suavissimum solum, esto quod petriciosum ac tenue sit), te da živi tamo sa svojimi zemljaci i rodjaci.

U jeseni god. 1544. oboli Vrančić, a kraljica Izabella tješila ga pismeno i pozivala na svoj dvor, kadgodj bude htio doći. Isti Utješenić znao ga još uzdržavati kraj sebe, ne htijući odpustiti opasna muža iz okvira svoje moći. Pod izlikom svoga odlična prijateljstva priobći mu on god. 1545. dapače njeke crtice iz svoga života. Sgodu k tomu upotrebio je, kad mu Vrančić njeko svoje tiskano povjestno djelce pokloni. Gjorgje mu odgovori: »Primio i čitao sam tvoje djelo veoma rado (jucundissime) i razdielio sam sve odtiske medju prijatelje.«

Ne znamo, da li je Vrančić god. 1546. sa znanjem monakovim poslan bio u Francezku, da tamo obavi njeke poslove kraljičine. Na povratku posjeti on svoj rodni grad Šibenik i Mletke. Odatle pisa 20. lipnja reč. g. svomu prijatelju Karlu Kapellu, podkralju Cipra, da su mu poslovi u Francezkoj dosta dobro za rukom pošli, i da je kod njegova sina Franje u Muranu njekoliko veoma ugodnih dana sproveo.

Iz Mletaka krenu Vrančić preko Padove i Frisacha u Ugarsku i u Erdelj. Nu jedva da se je ovdje kratko vrieme desio, uvriedi ga njetko na kraljičinu dvoru, valjda Utješenić, tako ljuto, da je iznenada ostavio Erdelj i otišao u Poljsku, gdje je imao mnogo prijatelja. Kod kraljičina dvora držali su za stalno, da se Vrančić nikad više vratiti ne će. Došavši u Poljsku, nastani se u gradu Krakovu. Tu ga nalazimo od 2. kolovoza 1546. sve do konca iste godine. Ali već 27. kolovoza pisa on Poljaku Volanskomu: da nije otišao iz Ugarske s namjerom, da se ne povrati onamo; da se je odaljio, zahtievale su političke obstojnosti. S kraljicom je bez sumnje stajao u dobrih odnošajih, jer 25. rujna javi svomu prijatelju Muli, patriciju mletačkomu, da očekuje od kraljice nove zapoviedi. Istoga dana pisa i biskupu Urbanu Baćanu, savjetniku kraljičinu, neka se zauzme za nj, gdjegod bude potrebno. Svomu prijatelju Hrvatu Petru Petroviću, prvomu doglavniku kraljičinu, iza Utješenića,

pisa tri dana kasnije: »Akoprem ne dvojim, da sam svojim burnim odlazkom ljuto uvriedio tebe, kao i mnoge druge tamošnje prijatelje, to znaj ipak, da je momu naglomu odlazku dala ponajviše povod ljuta bolest (duše), u kojoj sam gotovo pamet izgubio, kako svi moji znanci znadu.« On žali, što je u tadašnjih opasnih okolnostih počinio taj korak. Moli ga, ako misli, da kraljici i njezinu sinu od koristi biti može, neka nastoji, da se sa čašću i poštenjem uzmogne vratiti, pošto je sasvim ozdravio.

I njegovi poljski prijatelji nagovarahu ga, neka se vrati na svoje toli odlično mjesto u Ugarsku. Čini se, da se domala izmirio s prvaci kraljičina dvora, jer 10. listopada pisa već o političkih stvarih monaku Utješeniću, Mihalju Čakiju, i drugim. Sliedeće godine 1547. mjeseca ožujka nalazio se opet u erdeljskom Biogradu. Odatle pisa 7. ožujka grofu Andriji Gorjanskomu, kastelanu poznanjskomu, da se u Erdelju svi uzradovaše nad njegovim povratkom. Kod kraljice da stoji u istoj milosti kao i prije. Petrović ga je primio veoma radostno, a sudeći po licu i ponašanju podkralja Utješenića ne sumnja ni malo, da mu je i on naklonjen. Nada se, da će i svoju prvašnju službu zadobiti. Svomu bratu Mihalju javi kući, da su mu knezovi i mogućnici od srca prijatelji.[2] Kasnije dojavi istomu bratu, kako mu je u vrieme povratka iz Poljske monak Gjorgje uprav dosadjivao svojom prividnom prijaznošću. »Poveo me, — veli, — sa sobom u Veliki Varadin, odatle u Koložvar i u erdeljski Biograd. Bez mene ne htjede ni objedovati, ni večerati. Sve što je boljega bilo jela i pila, tim bi me prvoga počastio. Dapače i zaostalu plaću od 6 mjeseci dao mi je izplatiti s opomenom, da štedim. Nu kad sam zatražio njeko stalno namještenje, tad opet o tom ništa čuti ne htjede. Njeki stari lukavac Vegledi primjeti na to: »Šta ćeš više? slobodan si; sam si svoj gospodar; živiš, gdje i kako hoćeš, dok imaš samo srebriša.« Težko je iza toliko vremena sud izreći, tko je od ove dvojice slavnih Hrvata imao više uzroka, da se pravedno tuži na svoga zemljaka.

Na početku godine 1548. bavio se Vrančić opet u Krakovu u njekom poslu kraljice Izabelle. Odatle je pozivao vješta slikara Elvira iz Breslave, da ide s njim u Erdelj, i da načini veliku sliku mladoga kraljevića Ivana Sigmunda Zapoljskog. Utješeniću je prijavljivao iz Krakova novosti europejske. Medju ostalim pisa mu o pokušanom umorstvu milanskog vojvode Feranta Gonzage, kojemu on sretno izbjegnu. Taj pokušaj bijaše dosta sličan onomu, koji kasnije Španjolci i Talijani izvedoše na Utješeniću. Vrančić dodaje: »Tako se sada zločin zločinom sveti.« [3]

Iz Krakova otidje Vrančić u Utješenićevih poslovih u Rim, i vrati se odande opet u Krakov. Odatle dojavi Utješeniću 15. listopada veselu viest, da ga u Rimu namjeravaju nagraditi kardinalstvom, premda se o tom mnogo kasnije, t. j. tekar malo prije Utješenićeva umorstva ozbiljno radilo.

Konac godine 1548. proživi Vrančić u svojoj ljubljenoj Poljskoj. Tekar na početku god. 1549. vrati se opet u Erdelj. U to doba bavio se i književnimi poslovi. Pisao je korografiju i geografiju Erdelja, Moldavske i Prekogorja (Transalpina terra), a ujedno je sakupljao u Erdelju starine, nadpise rimske itd. Od kuće bijaše dao dopremiti mladoga svoga polubrata Ivana, i posla ga u Beč Ivanu Škroferu. Drugoga polubrata Jerolima preda u službu kraljice i sina joj, kojim bijaše veoma omilio.

Medju tim se bijaše znatno povećala dugotrajna razpra medju Petrovićem, takodjer Hrvatom, i Utješenićem. A i stara Vrančićeva mržnja prama posljednjemu udari u žestok novi plam. Dne 27. svibnja 1549. pisa on tomu svemožnomu gospodaru Erdelja i polovice Ugarske, da mu je već dozlogrdilo njegovo nehajno i tvrdo postupanje prama njemu, i da on svoj nevoljni i uvredljivi položaj ne može na dalje podnositi. Ako mu ne će da pomogne i doskoči nevolji, da će tražiti drugoga gospodara.

Na početku listopada ostavi Vrančić doista zemljište, na kom je monak Gjorgje neograničeno vladao. On ode opet u Poljsku, svoju drugu domovinu. Iz Krakova pisa 13. listopada svomu bratu Mihalju: »Ja, staviv svu svoju nadu u Boga, i posavje-

tovav se s prijatelji, ni po što niesam htio, da se monak dulje titra sa mnom, jer bi to bila sramota.«[4] »Pet godina, — nastavlja Vrančić — varao me podjedno taj čovjek i obećavao mi zlatna brda. Nu želio me napokon načiniti smiešnim. Bio sam po volji i kraljici i sinu joj, i velikašem i plemstvu, i čitavoj kraljevini. Ovoj sam služio 25 godina vjerno i pošteno, po primjeru naših ujaka Berislavića i Statilejića. Samo monak smatrao me nepovoljnim gostom, jer nije mogao uživati dohodaka moga predstojničtva (erdeljskog), i jer se plašio moga uma, kako mi kazivahu prijatelji. Protivio sam mu se često na saborih i kod viećanja, ali samo radi dobra i koristi naroda, ne držeći se poslovice: »Obsequium amicos, veritas odium parit. (Pokornost radja prijatelje, a istina mržnju).« Kad sam napokon uvidio, da će mu najmilije biti, ako otidjem, uzeh dopust od kraljice i njezina sina, od Petrovića i od samoga njega. Izpovjedih im jasno i glasno, da idem služit kralja Ferdinanda, jer kod njih ne vidim spasa. Što sam ovako postupao, dužan sam bio svomu imenu, koje sam dosad u Ugarskoj stekao, i koje je poznato širom mnogih kraljevina.« Napokon dodaje: »Jacta est alea et vela ventis dedimus, clavum Deo credidimus. (Pala je kocka, i zabrodismo; krmilo smo Bogu povjerili.) »Pak ako u napried budem trpio kojekakove nevolje, volim ih podnositi od Akila, nego li od krinke (apud larvam). Da izbjegnem svim klevetam i ogovaranju, uzeo sam i pismenu svjedočbu vrhu moje vjerne službe od kraljice i Petrovića.«

Evo tužne slike iz života dvojice velikih i umnih Hrvata, koji su stojali u tudjoj službi: oni žrtvovahu svu svoju tjelesnu i duševnu snagu za tudju svrhu, u isti trenutak, kad im je vlastiti narod, po svih stranah razkomadane domovine, trpio Tantalove muke. Oni, oba svećenici, zakleti službenici Isusa i vjere poniznosti i ljubavi, ugreznuše u kaljužinu medjusobne mržnje, radi jedinog slavohlepja i težnje za čim većom moćju i silom na dvoru njima i narodu tudjem.

Sve do polovice studenoga god. 1549. ostao je Vrančić u Krakovu. Odatle pisa svom prijatelju kanoniku Peštiju: »da je

na putu bolovao od groznice kao i njegov polubrat, koga je sobom poveo. Što u Erdelju zlobni jezici govore, da se želi u Poljskoj po drugi put oženiti, to sam, — veli Vrančić, — čuo već tisuću puta, nu za sada niesam još pomislio na to. Kad bi baš Bog zapovjedio tako, slušao bih ga. Ali ne bih se ženio u Poljskoj, gdje se s većim poštenjem razpušteno živi (scortatur) nego li ženi.« Kasnije javlja istomu prijatelju s najvećom radošću i s njekim zanosom, da je u knjižnici Andrije Tricezija našao rukopis Bonfinove poviesti Ugarske, i to pet knjiga, posljednju razdieljenu na pet razdiela (decades); u njoj da govori pisac o vremenu kralja Vladislava II. »Spremam se, — dodaje Vrančić, — da ovo djelo tiskom priobćim zajedno s Brodarićevom poviešću bitke muhačke. Ako Bog da, izdat ću štogod i od svojih djela o poviesti Ugarskoj, kojom se bavim već 22 godine.«

Iz Krakova krenu Vrančić sa svojim polubratom Ivanom i s prognanim iz Dalmacije Franjom Butrišićem u Beč. Na putu malo da nije zajedno s drugovi postradao. Njegovi magjarski sluge, na čelu im prvi kočijaš János Mihályffy, urotiše se proti njemu. Znajući, da ima nješto novaca, naumiše porobiti ga i ubiti svu trojicu putnika. Vjernost mladjega kočijaša spasi ih. On dojavi svomu gospodaru, što mu drugovi zaključiše. U njekoj velikoj šumi preko granice Šlezke naumiše zlotvori prevrnuti kola, za tim napasti na gospodu i poubijati ih. Nu kad dodjoše u Psinu, na granici Šlezkoj, pozove ih Vrančić preda se, izpsova ih i odtjera s naputkom, neka na drugom počine svoj zločin, kad već žele na vješala doći. Iza toga stigoše putnici sretno u Beč 13. studenoga 1549. Vrančić se stavi sad pod zaštitu i okrilje svoga staroga prijatelja Tome Nadažda, tadašnjeg dvorskog sudca, a kasnijeg bana i palatina, za tim Gjorgja Bornemise, svoga pootčima, i drugih mogućnika na dvoru kralja Ferdinanda I.

Na početku prosinca ode on s Butrišićem u pohode Tomi Nadaždu u grad Šarvar na Rabi. Nu Nadaždi se bavio uprav tada u Hrvatskoj, gdje je takodjer posjed imao. Kad mu do-

*

glasiše pohod Vrančićev, vrati se domala u Šarvar. Vrančić se nije mogao zadosta nahvaliti, kako ga je domaćin liepo primio, i kako ugodno sprovodi kod njega vrieme zajedno s mladim Butrišićem. Taj siromah bolovaše od suhe bolesti, želeći se podjedno vratiti kući, odkuda ga bijaše protjerao njegov ujak.

Za vrieme, dok se desio Vrančić u Šarvaru, posjetio je više puta rimsku Sabariju (Suboticu), gdje je tražio starine i sakupljao rimske nadpise. Kod Tome Nadažda sproveo je u svemu tri mjeseca, čekajući, da se svrši požunski sabor. Polubrata Ivana i Jerolima dao je u Beču na nauke. O prvom pisa Vrančić svomu bratu Mihalju, da je u družbi slovenskih drugova izkvario sasvim liepi svoj jezik hrvatski, koji sada sasvim tepavo govori (balbutit). Samoga Ivana nagovarao je, neka sa svom dušom prione uz nauke, i neka dobro pamti, da su neučeni ljudi samo poluljudi, a učeni polubozi.

Kad kralj Ferdinand I. nakon dovršena požunskog sabora (13. veljače 1550.) dodje u Beč, pozva on onamo uslied preporuke svojih doglavnika i Antuna Vrančića. Čim dodje, imenova ga odmah svojim tajnikom. Ovim naimenovanjem otvore se Vrančiću vrata sretnijega i slavnijega doba njegova života. Svomu prijatelju Trankvilu Andreaševiću pisa on 12. ožujka 1550. u Trogir: »Sad sam u službi kralja Ferdinanda I. Sreća se navraća opet u moje krilo. Pak ipak zavidim tvojoj sretnoj dokolici. Kamo sreće, da mogu i ja jedva jedan put vratiti se u domovinu, da uživam tamo onu slast slobode, koja se nijednim zlatom nadoknaditi ne može! Ali od nužde prikovan novomu robstvu, težko da ću ikada doživjeti tu sreću. Dočim ti, sretni starče, daleko od svjetskih tuga i buna, možeš mirno obćiti s Muzami i baviti se ptičarstvom i ribarstvom, pak ne ćeš da zamieniš Dalmaciju za čitav sviet, niti Trogir za budi koji drugi najljepši grad. Jao meni nesretniku, koji tako kasno shvaćam udobnost mirna života u otačbini.«

Svomu prijatelju Mihalju Čakiju dojavi Vrančić 16. svibnja god. 1550., da mu je biskup jegarski, Mihalj Olah, podielio

kanoničiju jegarsku i naddjakoniju sabolčku, dočim je predstojništvo erdeljsko Utješenić, kako je predvidjao, za se prigrlio. U to doba pohodio je Vrančić više puta Nadažda u Šarvaru. Dopisivao je s učiteljem kraljevića Maksimilijana Ivanom Hasenburgom i s njemačkim učenjakom Krstom Armbrustom. Bio je njeko vrieme i bolestan u Beču. Kad mjeseca rujna godine 1550. dodje u Jegar, da preuzme svoja crkvena dobra, nadje svoju kanoničku kuću zapremljenu od vojnika i punu konjskoga smrada. Dohodci bijahu maleni, sela i zemljišta njegove naddjakonije većom stranom od Turaka poharana. Bolestan i zlovoljan pisa 26. listopada 1550. svomu prijatelju mletačkomu poslaniku Badoaru, da je tisuću puta požalio, što je ikad pošao u Ugarsku. Ujedno je psovao na rat i na sve one, koji su začetnici toga vječnog rata. Biskup Olah umiri ga ponješto, kad mu dojavi, da mu je kralj dopitao lektorat kaptola ostrogonskog, i da ga kraljeva darovnica već u Beču čeka.

U isto vrieme poče Vrančić dopisivati i s učenim biskupom zagrebačkim Pavlom Gregorijancem, mužem uvaženim kod kraljeva dvora. Kad se Pavao kao carski poslanik vratio iz Rima, čestita on Vrančiću, da ga je nasliedio u naddjakoniji jegarskoj. Gregorijanca nazivao je Vrančić vazda svojim otcem, a on njega ljubeznim sinom.

Godine 1551. 3. studenoga darova kralj Ferdinand I. Vrančiću bogatu cistercitsku opatiju sv. Margite od Pornova (Pornó). Naloži mu ujedno, da po propisu reda cistercita ima u buduće nositi odjeću istoga reda, van ako ga stolica rimska rieši od te dužnosti. Čini se ipak, da Vrančić nikada tu redovnu odjeću nosio nije, kao što sve do tada još mise čitao nije, premda se u Erdelju prije njekoliko godina za misnika rediti dao. Sliedeće godine 1552. bijaše Vrančić uviek uz kralja, sad u Beču, sad na saboru u Požunu, sad na raznih putovanjih. Nu budući da je to mnogo novaca stojalo, potuži se biskupu Olahu, da je za tri mjeseca 260 dukata potrošio, te da ne zna, odakle će troškove smagati. A mora, — veli, — sjajno živjeti uz druge mogućnike i bogataše, koji se dese na dvoru. Dodaje

napokon: »Nos in aula erogamus non corrogamus (Mi u dvoru trošimo, ali ne sabiremo).« Uz to je morao i Pornov utvrdjivati. Po zakonu je imao kao opat ustrojiti četu konjanika na svoj trošak, a nije dobio od dohodaka pornovskih tečajem šest mjeseci ni pare.

19. ožujka 1552. posla ga kralj Ferdinand I. ujedno s Pavlom Palinskim u Budim do Ali-paše, upravitelja turske Ugarske. Imao ga je umoliti za primirje, jer se je Sultan Sulejman spremao na persijski rat. Vrančiću i drûgu podje za rukom predobiti za se Ali-pašu. Oni se vrate s veselom viesti, da je utanačeno primirje na pol godine.

Kad je Vrančiću ova zadaća sretno za rukom pošla, imenova ga kralj Ferdinand I. 6. lipnja 1533. biskupom pečujskim i svojim savjetnikom, te mu povrati ujedno po smrti Utješenićevoj oteto mu predstojničtvo crkve erdeljske. Odmah za tim povjeri mu veliku zadaću, da ide s Franjom Zajem Čemerskim, zapovjednikom dunavskih nazadista (šajkaša), u Carigrad i u Aziju kao poslanik, da ugovori mir sa Sulejmanom. Ova zadaća bijaše tim teža, jer malo prije bijahu zatvorili Ferdinandova poslanika Malvezzija u Carigradu, kad dobiše viest, da je Ferdinand, uz utanačen ugovor s kraljicom Izabellom i Utješenićem, zauzeo veliki dio Erdelja.

Vrančić uzme za poslaničkog tajnika svoga sunarodnika Petra Horvata, oruža se muževnom odlučnošću i odvažnošću, i odpremi se na dugački put, noseći tako rekuć glavu u torbi. Dobra svoje biskupije, kojih upravu gospodarstva brat mu Mihalj ne htjede primiti, iznajmi na više godina Franji Tahu Susedgradskom, obćenitomu zakupniku dobara, koji je znao nabavljati dobit iz dohodaka milom i silom.

Vrančić krene na put 17. srpnja 1553. Najprije posjeti u Budimu novoga upravitelja Ugarske Tujgun-pašu. Preko Biograda i Sofije dodjoše poslanici sa znatnom pratnjom i bogatimi darovi 25. kolovoza u Carigrad. Tu im se pridruži iz tamnice izpušteni Ivan Maria Malvezzi. Car Sulejman, premda bijaše već sasvim spreman na put u Aziju, dočeka sjajno po-

slanike u Carigradu. U svečanoj audienciji primi ih tako prijazno i milostivo, kako još nijedno kršćansko poslaničtvo tečajem mnogo godina.

Veće poteškoće nego sa samim carem, imali su poslanici s carskim zetom, velikim vezirom Rustem-pašom Opukovićem, odpadnikom hrvatskim, i s ostalimi veziri, većom stranom Hrvatî. Najveća zapreka ugovaranju mira bijaše zahtievanje poslanika, da se kralju Ferdinandu dobrovoljno odpusti Erdelj, na što Turci nikako ne htjedoše privoliti. Po svrgnuću Rustem-paše postane velikim vezirom Ahmed-paša, takodjer odpadnik hrvatski iz Dalmacije. Ovaj je postupao s poslanici mnogo mirnije i uljudnije, ali je isto tako malo popuštao kao i Rustem. Nakon dvogodišnjeg boravka u Carigradu, ne mogavši se nagoditi s veziri, zamoliše poslanici, da smiju poći pred Sulejmana u Aziju. Ovaj se bavio tad perzijskim ratom u gradu Amaziji. Onamo krenu dakle Vrančić sa svojimi iza njega stiglimi drugovi Zajem i Busbekom dne 9. ožujka 1555. Dodjoše u Amaziju tekar koncem svibnja nakon veoma trudna putovanja. Taj put opisa Vrančić crtimice. Na putu sabra on mnogo dragocjenih iztočnih rukopisa, a u Angori, glavnom gradu Galacije, nadje glasoviti nadpis s opisom njekih do tad nepoznatih sgoda iz života Caesara Augusta. Taj nadpis priobći on prvi put svietu, i za to ga nazvaše kasnije učenjaci nadpisom Vrančićevim. Isto tako našao je tu znameniti ljetopis turski, koji prevede na latinski. Kasnije služili se njime Leonklavio i drugi učenjaci.

Iz Azije vratiše se poslanici u Carigrad 23. lipnja 1555. Bili su dakle tri i pol mjeseca u Aziji. Iz Carigrada dopisivao je Vrančić s banom Nikolom Zrinjskim, kojega bijahu obtužili u Beču, da želi Hrvatsku predati Turkom; nadalje s Pavlom Gregorijancem, s učenjakom Pavlom Lukrecijem, sa svojom braćom Mihaljem i Ivanom, i sa starim otcem, kojega je morao »kao biskup« podučavati, da ne dozvoli maćuhi Angjeliji zametati u kući nemir i nesklad.

S Turci niesu mogli poslanici sveudilj do željene svrhe doći. Proti njihovim zahtjevom radiše potajno poslanici kraljice Iza-

belle i kralja francezkog. Kad Rustem-paša zasjede po drugi put stolicu velikog vezirstva, potisnu ih on u takav položaj, koji je tečajem šest mjeseci podpunoma naličio zatvoru, jèr se ne smjedoše ni maknuti iz svoga stana bez njegova znanja. Medju tim nastaviše Turci u Ugarskoj, Erdelju i Hrvatskoj rat proti Ferdinandu. Ovaj izgubi iznova Erdelj i mnoge gradove. Tekar mjeseca kolovoza god. 1557. podje poslanikom za rukom njekako nagoditi se s Rustem-pašom i utanačiti preliminare mira. Nu moradoše mu obreći 24.000 dukata u ime dragovoljna dara. Nakon četirigodišnjeg veoma naporna ugovaranja i diplomatizovanja krenuše oni napokon 17. kolovoza 1557. iz Carigrada kući.

Kad koncem rujna dodjoše u Komarom, pisa im kralj Ferdinand I. 28. rujna, da odmah krenu u Beč, jer ih carska kočija već pripravna čeka. U Beču predadoše kralju veoma obširno izvješće, iz kojega se moglo razabrati, kolike potežkoće i nevolje imadoše nadvladati, dok su na polu postigli svoju svrhu. Ali Turci zahtievahu uz privolu mira, da se grad Siget poruši, na što poslanici još u Carigradu bivši ne htjedoše pristati. Radi toga odgodi kralj Ferdinand I. potvrdu utanačena ugovorá mira.

U znak svoga zadovoljstva imenova kralj Vrančića još iste godine 1557. 19. studenoga biskupom jegarskim, velikim županom heveškim i kralj. savjetnikom. Sliedeće godine ode Vrančić u Jegar, odkale pisa 14. ožujka 1558. češkomu kralju Maksimilijanu, da je svečanim načinom uveden u posjed biskupije jegarske. Svomu bratu Mihalju, koji se je bavio tada u Beču, ponudi opet upravu biskupskih dobara; nu čini se, da je iznova ovu čast odbio. Iz Beča pisa mu brat 25. svibnja, neka što prije dodje u Beč, jer ga tamo sve nestrpljivo čeka; car je više puta pitao za nj primasa Olaha, jer želi, da s njim govori. Brat Mihalj otidje medju tim u Mletke i povrati se odande u Dalmaciju.

Vrančić ode u Beč i ostade ondje sve do konca god. 1558., dopisujući sa svojim poslaničkim drugom Busbekom, sa stolicom rimskom, s Andrijom Dudićem, Andrijom Rapićem (Ra-

picio), Aonijem Palearom, slavnim učenjakom, kojega kasnije radi vjerskih pitanja sažegoše u Rimu na lomači; nadalje s učenim Stradom, Ivanom Basanom Sibenčaninom itd. Na početku god. 1559. bijaše Vrančić poslan kao kralj. povjerenik u Prešovu i Košice u ratnih poslovih. Živio je za tim u svojoj jegarskoj biskupiji, odakle je izvješćivao često cara Ferdinanda i kralja Maksimiljana o političkih stvarih i o kretanju Turaka. Za ovu uslugu zahvališe se pismeno oba vladara.

Mjeseca ožujka god. 1559. pozva ga cesar Ferdinand I. u Augsburg, da se s njim dogovori o njekih važnih stvarih. Ovaj dopis primi Vrančić u Šipušu. On javi cesaru 8. svibnja, da je krenuo na put u Njemačku. U Augsburgu se bavio do tri mjeseca, te je često dopisivao s mladim kraljem Maksimilijanom javljajući mu novosti. Primasu Olahu pisa 19. srpnja: »Još uviek ne znam, za što me je cesar u Njemačku pozvao. Njeki vele, da me je htio poslati u Englezku, drugi tvrde u Francezku, treći vele, da ću morati poći u Rim. Nu onamo bih najmanje volio.«

U Augsburgu je obćio Vrančić mnogo s cesarom i s kardinalom i nadbiskupom augsburžkim. Tu se sastajao na večerih s cesarskimi izbornici, t. j. s nadbiskupi mogućkim, trevirskim i solnogradskim. Ovi bijahu vazda željni slušati viesti o njegovih raznih poslaničkih putovanjih, o stanju dvorova, o običajih raznih naroda itd., te im nikada nije mogao zadosta pripoviedati. Tužio se u svojih pismih i na veliku skupoću i žalio je, da mora kao najmladji biskup obnašati takova zvanja, s kojimi su skopčani veliki troškovi.

Oko sredine mjeseca kolovoza bijaše Vrančić opet u Beču. Odatle dojavi palatinu Nadaždu, da se veselo vraća u svoj Jegar, jer namienjena mu poslanstva su odgodjena. Izpričavao se kod cesara, da u Englezku ne može kao katolik, a u Rim da pred papu ne smije, dok nije potvrdjen za biskupa jegarskog. »Preporučao sam, — veli, — za taj posao gjurskoga biskupa Pavla Gregorijanca, rodjena Hrvata iz Zagorja.« U svojih dopisih na primasa Olaha i Gregorijanca hvali u velike izvrstna vina,

nekarsko i rensko, koja su mu se u Njemačkoj nada sve milila. Veli, da bi za deset godina produljio život, kad bi ova vina uviek uživati mogao. Ostatak god. 1559. proživio je Vrančić u Jegru, Beču i Košicah.

Godine 1560. nalazimo Vrančića većom stranom u Jegru. Tu je imao podjedno posla s vojnici i s Luterani, koji sve to više preotimahu mah. U to doba dopisivao je s cesarom Ferdinandom, kraljem Maksimilijanom, s pašom budimskim i s raznimi vojničkimi zapovjednici, medju kojimi bijaše i Ivan Kružić. Uz to se bavio i književnimi poslovi, te se zahvalio zagrebačkomu biskupu Gjuri Draškoviću, da mu je poslao dialoge Poljaka Martina Kromera, isto tako Aoniju Paleariju i Rapiću za poslana mu književna djela. Ujedno je sabirao novčane prineske za utvrdjenje grada Jegra, i skrbio se za odgojivanje svoga nećaka Fausta Vrančića, sina Mihaljeva, kasnijeg biskupa čanadskog i latinskog i hrvatskog pisca.

U Rimu potvrdi papa Pio IV. tekar god. 1561. 24. rujna Antuna Vrančića za biskupa jegarskog. Posvećen je kao takav 21. rujna iste god. u Beču u crkvi reda sv. Franje po ugarskom primasu Nikoli Olahu. Prisegu položi tekar 14. listopada, takodjer u Beču. Ali još jednako mise čitao nije.

U ovo doba htjede cesar Ferdinand I. u svoje ime poslati Vrančića na koncil tridentinski, da ga ondje zastupa. Ali poradi silnih biskupskih poslova ne mogaše Vrančić primiti ovoga veoma odlična poslanstva. Novi izbor pade na drugoga Hrvata Gjuru Draškovića, biskupa gjurskog. Radi toga, što Vrančić ne htjede na koncil tridentinski, a valjda i radi ustručavanja, da čita misu, počeše njegovi neprijatelji klevetati, da je prešao na vjeru luteransku, premda je protestante uprav tada u svojoj biskupiji najstrožije progonio. Razglasiše takodjer, da želi grad Jegar predati Turkom, akoprem se je sav svoj život borio proti njima.

Vrativ se pod konac studenoga 1561. iz Beča i Požuna u Jegar, nagazi tu na podpunu bunu vojnika radi svog luteranskog popa, kojega ni on ni gradsko poglavarstvo ne htjede

trpjeti u Jegru. Vojnici tvrdiše, da su oni dužni samo tielom pokoriti se cesaru, nu njihovom dušom i savješću da Bog razpolaže. Oni ne dozvoliše biskupu, da zabranjuje seljakom iz okolice dolaziti u grad, i slušati njihova prodikatora. Odatle nastadoše dugotrajne razpre i česta dopisivanja s cesarom i kraljem i s vojničkim poglavarstvom. Uz to je imao biskup velika okapanja s Luterani u Košicah, takodjer radi tamošnjeg prodikača. S toga pisa on biskupu varadinskomu, da ima toliko posla ob dan i ob noć, da je oslabio od umorna rada na tielu i na pameti. U toj duševnoj i crkvenoj borbi bijaše mu na veliku pomoć predstojnik crkve jegarske i zajedno biskup modruški Dioniš Piopius.

Napokon dosadi Vrančiću biskupovanje jegarsko. Prvoga prosinca 1562. utanači on s cesarem Ferdinandom I. ugovor, uslied kojega predade caru upravu čitave biskupije jegarske sa svimi dohodci, i s gradovi Jegrom i Sarvašköom. Naprotiv imao mu je cesar naznačiti drugu residenciju, a u ime uzdržavanja plaćati mu godimice 8.000 for. i predati predstojničtvo crkve turčanske. Kao biskupu jegarskomu ostalo mu je prosto obdjelavanje i uživanje vinograda biskupije jegarske. Kapetanu grada Jegra imao je biskup odstupiti upravu županije heveške i boršodske. Biskup pričuva si u Jegru čedan stan za slučaj, kad bi u crkvenih poslovih posjetio biskupiju. Ali taj ugovor ostao je većom stranom samo na papiru. U ona burna vremena morao je biskup opetovano moliti kralja, da mu se od ugovorene plaće barem nješta izplati, da može dostojno živjeti. Da olakša dakle život biskupu, podieli mu kralj 13. prosinca 1563. bogatu opatiju B. D. M. u županiji turčanskoj ujedno sa starim gradom Znijem.

U ovo doba (3. rujna 1563.) umre Vrančićev otac u velikoj starosti od 81 godine. Brat Mihalj pisa mu iz Šibenika, da će se za maćuhu Angjeliku brinuti, kako je otcu na umoru obrekao. Tajnih naloga da nije dobio od otca, već one, koje mu je priobćio po popu Ivanu Križaniću. Ali ovi se nigdje ne spominju u spisih Vrančićevih.

Odtada je Vrančić mnogo živio u Požunu, gdje je imao svoju vlastitu kuću. Kao kraljevski savjetnik bijaše često pozivan u Beč na viećanja. Znamenito je, da od petorice savjetnika svećeničkog staleža bijahu tada tri Hrvata, naime Antun Vrančić, Gjuro Drašković i Andrija Dudić Orehovački, iza četvrtoga Pavla Gregorijanca.

Obiteljski poslovi zadavali su u ovo doba mnoge brige Vrančiću. Za jednu kćer svoga brata Mihalja morao je poslati bogati miraz, koji joj bijaše obrekao. Svomu polubratu Petru podjeljivao je nauk, kako da ima urediti svoj život prije nego li se bude ženio. Vlastelinu rabskomu Jerolimu Hermolajiću, kojega kćer izprosio bijaše Petar, savjetova, da ne dade prije kćeri, dok Petar ne uredi svoju kuću. Nećaka Fausta Vrančića podučavao je, kako da ima napredovati u naucih. Jerolimu Andreaševiću iz Trogira, svomu rodjaku, koji mu bijaše poslao pjesmu u njegovu slavu, odgovori on: »Hvaliti se ima brodar, kad prispije u luku.[5] Dok živi, prerano je, da ga hvali.« U pismu dodaje: »Rado bih ti odgovorio u stihovih, ali kod svojih državničkih poslova prestao sam već od davna pjevati.« Starog prijatelja Andronika, koji bijaše iz Dalmacije u njekih poslovih došao u Ugarsku, pozva, neka se nastani u njegovoj požunskoj kući, kamo će se domala vratiti iz grada Znija.

Kad godine 1566. car Sulejman provali ogromnom vojskom u Slavoniju i Ugarsku, te napokon zaglavi izpred grada Sigeta, bijaše se i Vrančić po želji kralja Maksimilijana II. pridružio njegovoj vojsci. Iz utvrdjena tabora pod gradom Gjurom, odkuda se velika kršćanska vojska na sreću Turaka ni ne maknu, opisa Vrančić svomu bratu Mihalju 14. listopada s velikom žalošću grozno stanje Ugarske. »Turčin, — veli, — osvojio je opet do 12 županija, predobio tvrde gradove Siget i Gjulu: onaj iza junačke obrane i smrti bana Zrinjskoga, ovaj po izdajstvu zapovjednika Kerečenja. Medju tim čeka kraljeva vojska njeke nenadane bolje sgode. Sad će doći red i na gornju slovensku Ugarsku. S toga spremi za vremena brata Petra i sve moje sužnje iz županije turčanske u Požun, gdje će biti

sigurniji.« Nu na sreću Ugarske odvede Mehmed Sokolović, zatajivši smrt Sulejmanovu, tursku vojsku natrag preko Dunava kući. U travnju sliedeće godine 1567. povede kralj Maksimilijan Vrančića sa sobom u češki Prag. Odatle pisa on primasu Olahu: »Ne znam, što se o meni radi. Cesar još uviek šuti. Puk brblja svašta, a ja treptim radi udesa, koji mi je po cesaru dosudjen.« Iz Praga je pratio Vrančić cesara natrag u Beč, odanle odoše na sabor u Požun. Tu bijaše napokon odlučena sudbina Vrančićeva. On bijaše izabran sa štajerskim savjetnikom Krstom Teufenbachom, da ide opet u Carigrad kao poslanik. Iz Beča pisa on 12. lipnja 1567. svomu njegdašnjemu drugu kod turskog poslanstva Franji Zaju Čemerskomu: »Primio sam opasan teret poslanstva iz ljubavi prama domovini, i iz pokornosti prama cesaru. Pokušat ću, hoću li moći kao 60-godišnji starac još koristiti otačbini i kršćanstvu.« Kardinalu Komendunu priobći 20. lipnja, da će za deset dana krenuti opet na opasan put u Carigrad. Ujedno mu dojavi, da je cesarski poslanik u Poljskoj biskup Andrija Dudić tamo se oženio, primivši vjeru protestansku, na štetu svoje mladosti i na sramotu katoličkoga svieta. Prije svoga polazka dobi Vrančić od kralja Maksimilijana pismenu dozvolu, da može načiniti oporuku vrhu svih svojih dobara, osim crkvenih. Ovu oporuku potvrdi kralj unapried svečanom izjavom. Ujedno uzme pod svoju zaštitu Vrančićevu braću i svu njegovu obitelj.

Poslanici dobiše nalog, da prije svega posjete u Budimu novog upravitelja turske Ugarske Mustafu Sokolovića, obljubljenog nećaka svemogućeg vezira Mehmeda Sokolovića. Oni dodjoše u Budim 10. srpnja 1567., svaki s pratnjom od 80 sluga i vojnika, i bijahu od paše dočekani veoma svečano. On dojavi njihov dolazak i odlazak po skoroteči u Carigrad. Razašalje na sve strane svoga pašaluka ulake sa zapoviedju, da se poslanici častno i prijateljski dočekati imadu. Vrančića umoli, da izradi kod njegova strica, koji ga htjede imati kraj sebe pri dvoru, neka ga ostavi u Budimu, jer nije rad obnašati na dvoru carskom makar i mnogo veću čast. Svoje

putovanje od Požuna do Carigrada opisa Vrančić u formi dnevnika. Rukopis s obširnim opisom izgubljen je po nemarnosti Ričeputija, a sačuvane su samo crtice. U Carigrad došao je Vrančić sa svojim drugom i pratnjom 22. kolozova, pošto je iz Požuna krenuo bio prvoga srpnja.

Uz razkalašena i razuzdana sultana Selima II. bijaše tada veliki vezir Mehmed Sokolović svemogući i pravi gospodar ogromnoga carstva turskoga. Njemu donesoše poslanici na dar 4.000 dukata, za tim više zlatnih i srebrnih čaša, sudova, urâ, dragocjene odjeće, uz druge darove. Ali poslovi su tekli veoma polagano. Veliki vezir bijaše muž oprezan i svjestan svoje velike sile. Godina 1567. proteče bez ikakova uspjeha. Na početku god. 1568. moradoše poslanici u Jedren, jer se tamo desio i sultan i veliki vezir. Odtuda pošiljao je Vrančić svoja službena izvješća, radi veće sigurnosti, po svojih zemljacih svomu bratu Mihalju u Šibenik, a ovaj odpravljao bi ih u Beč. Za ovu uslugu zahvali se kasnije kralj Maksimilijan pismeno Mihalju Vrančiću.

Tekar 20. ožujka 1568. pošlo je poslanikom za rukom skloniti Sokolovića, da je podpisao ugovor mira na osam godina. Poslanici veseli i zadovoljni krenuše odmah kući, i stigoše u Budim 29. travnja, gdje posjetiše opet Mustafu pašu Sokolovića. Pohitiše tad u Beč, gdje ih primiše s velikom radošću. Slavni tadanji učenjak Ivan Sambuko izpjeva u slavu Vrančićeva sretna povratka poveću pjesmu, a ovaj mu se pismeno zahvali 12. svibnja, te mu posla na uzdarje bogati turski sag, nazvan Bezaarem.

Umoran od mučna putovanja po Turskoj, a i od dvorskog života u Beču, pisa Vrančić 5. rujna 1568. svomu prijatelju biskupu varadinskomu Stjepanu Radecu, koji se bijaše povukao u svoju slovačku krajinu u mir: »Zavidim ti prijatelju! što možeš daleko od poslova trajati mirne dane u blagoj samoći. Pak ipak niesi nikad osamljen! Tebe kruži u Karpatih blaga živahna priroda sa svojimi šumskimi stanovnici i pjevači. Meni starcu neda sudbina, da kod svoga Znija, takodjer u Karpatih, odpočinem, i da uživam samoću, daleko od gradova i dvorova. Sit sam svjetskih časti i slave. Težim već za nebeskim

stanom. Ćutim se slaba na tielu, na očima, na sluhu, i na želudcu, pak se ipak moram kretati u kolu meni nepovoljnu.«

S Gjurom Draškovićem mnogo je dopisivao. Čestitao mu je radi pobjede nad Turci kod Hrastovice i zaželio, da svojom snagom i krepošću uzčuva staru slavu našega naroda. Ujedno ga upozori, neka se ne izvrgava suviše opasnostim, jer bi mogao stradati poput biskupa i bana Berislavića. I sa slavnim kardinalom Aleksandrom Farnezom, zaštitnikom našega neumrloga Klovija, dopisivao je Vrančić u to doba. Kardinal, kao stari njegov prijatelj, ponudio mu svaku službu, kadgodj ju uztreba.

Sa svojom rodbinom stajao je Vrančić u vječnom doticaju. Polubrata Petra sa ženom Magdalenom držao je kod sebe. Bratu Mihalju pisa, da mu pošalje i sina Fausta, koji je u Padovi polazio nauke. On izjavi ovomu svoju radost, što s osobitom ljubavju goji muziku, nu upozori mladića, nek uz to ne zaboravi na druge nauke i znanosti. »Jer, — veli, — ne bih rado da se kući vratiš kao gajdaš i citaraš (utricularius et cytharoedus).« Jerolimu Andreaševiću zavidio je, da se pod starost može baviti samo knjigom i znanošću: »Ego, — veli, — quanto in majore dignitate sum et honore constitutus, tanto sane minus sum meus. (Ja, što sam u većoj časti i slavi, to sam doista manje svoj).« Pogovaralo se u ono doba mnogo, da će Vrančić postati kardinalom. Antun Proculeani u Mletcih pisa papi Piju V.: »da je Vrančić za kršćanstvo toliko zasluga stekao, te bi doista zaslužio, da bude od Rima nagradjen kardinalstvom. Tim bi se od strane rimske stolice zadovoljilo ne samo katoličkomu svietu, nego navlastito narodu dalmatinskomu, koji crkvi dade u sv. Jerolimu četvrtoga naučitelja, a sada opet toli zaslužna muža, kao što je Vrančić.« Carski poslanik u Carigradu Wyss čestitao je dapače Vrančiću na kardinalstvu. Taj mu čedno odgovori: »Tolika čast ne podaje se toli malo poznatim svećenikom, kako sam ja.« U mjesecu lipnju god. 1569. pozva kralj Maksimilijan Vrančića iznenada opet u Beč poradi njekih državnih poslova. Vrančić bivši tad u Požunu, izpričava se, da za Beč ne ima

novaca, jer mu komora tečajem pet mjeseci od dopitane mu plaće ni novčića izplatila nije. Na opetovani poziv kraljev pohiti ipak u Beč, gdje osta njekoliko mjeseci. Od tuda dopisivao je s kardinali Amulijem, Alessandrinom i Delfinom, sa svojom rodbinom i prijatelji. Ali kakav je posao obavljao u Beču, ne znamo.

Napokon povišen je Vrančić na najvišu crkvenu, a kasnije i civilnu vlast u Ugarskoj. Kralj Maksimiljan obazrievši se na njegove zasluge za državu, imenova ga 17. listopada 1569. nadbiskupom ostrogonskim, primasom Ugarskim i svojim dvorskim kancelarom. U svečanoj povelji spominje kralj Maksimiljan i zasluge njegovih ujaka Petra Berislavića i Ivana Statilejića, nabraja njegove posebne zasluge, iztiče napokon njegovo veliko požrtvovanje prilikom drugoga poslanstva u Tursku, dočim kaže: »da je Vrančić, ne štedeći svoje starosti ni svojih sila dragovoljno po drugi put primio na se tu zadaću; prkoseći svim pogibeljim i samoj smrti, da je podnosio sve trudove brige i skrbi, koje su mu bez dvojbe bile težke.« Napokon spominje kralj i poviest njegove porodice, i daje novi grb plemstva njemu, njegovoj braći i njihovim nasljednikom. Kao nadbiskup i primas čitao je Vrančić tekar g. 1569. prvu misu.

S rečenim velikim odlikovanjem ne bijaše još kralj Maksimiljan zadovoljan. On zamoli iz Praga 12. siečnja 1570. rimskoga papu, da Vrančića u nadbiskupskoj časti potvrdi i obični plašt bez ikakovih pristojba bezplatno podieli, jer je njegova nadbiskupija velikom stranom od Turaka poharana i osvojena, te ne ima toliko dohodaka, da bi novi nadbiskup znatnu svotu za pristojbe sabrati mogao.

Prilikom vjenčanja svoje kćeri Ane s kraljem španjolskim Filipom II. pozva kralj Maksimiljan 15. travnja 1570. Vrančića opet u Prag, da kao prvi prelat njegove monarkije taj svečani obred obavi.

Odtada je Vrančić većom stranom stanovao u slovenskoj Trnavi. Kad kralj, živući tad većom stranom u Češkoj, upravu Ugarske i Hrvatske predade svomu bratu Karlu, pisa on Vran-

čiću iz Praga 21. svibnja 1570. neka ide u Beč i neka kao savjetnik podpomaže brata svojim umom i izkustvom, pošto druga dva tekar imenovana savjetnika, biskup pečujski Ivan Moslavački i biskup kninski, neizkusni su u državnih poslovih. Vrančić ode dakle opet u Beč, ako i nerado, gdje je iznova njeko vrieme probavio na cesarskom dvoru.

Već godine 1571. bijaše kralj Maksimilijan opredielio Vrančića svojim kraljevskim namjestnikom u Ugarskoj. Nu konačno imenovanje proglasi on svečanom poveljom tekar 24. lipnja god. 1572. Ovom časti postigne Vrančić vršak moći i sile u Ugarskoj. Za njega, mnogo bolestna i veoma oslabljena starca, bijaše ta čast veliki teret. Burni sabori, česta viećanja nesložnih i častoljubnih velikaša, kraljevinski sudovi, kojim je predsjedati imao, zahtievali su veliki duševni napor i krepku tjelesnu snagu, koja je Vrančića već iznevjerila bila. S toga pisa on svomu ostrogonskomu vikaru, koji mu je čestitao na dobivenoj visokoj časti: »Koliko ja sâm sebi čestitam na toj časti, to ću ti ustmeno kazati. Ogroman su mi naprtili teret, koji mi valja proti volji nositi. Ne ću, da mi se kaže, da niesam pripravan u svako doba koristiti domovini i da odbacujem darove božje i velikoga cesara.«

Anzelmo Štöckel bijaše u to doba naumio napisati poviest zadnjega rata turskoga, a uz to i život Vrančićev. On mu to pismeno priobći. Vrančić mu odgovori: »Pisati poviest samo od slušanja veoma je težko. Ti niesi očima turski rat gledao, pa šta ćeš o njem pisati? Da moj život u obliku panegirika napišeš, ne mogu se protiviti, ali ne dozvoljujem, da ga prije napišeš, nego se dogovoriš sa mnom. Inače ti ne ću dati podpore za tiskanje.«

Uslied cesareve preporuke posla papa Pio V. Vrančiću nadbiskupski plašt bez ikakvih običnih troškova. Vrančić se zahvali papi veoma skromno. Ujedno se izpriča, da po svojoj dužnosti ne može u Rim radi ogromnih državnih i crkvenih poslova.

Prilikom izpražnjene časti palatinske preporuči Vrančić kralju Maksimilijanu II. slavnoga povjestničara Nikolu Istvanfija za ovo

mjesto. Ujedno dojavi kralju, da se Gjuro Drašković želi odreći časti banske. »To je, — veli, — i pravedno; jer u ovo vrieme treba bana, koji zna mačem kretati.« Još prije nego bijaše imenovan kraljevskim namjestnikom, preporuči on istoga Draškovića kao najsposobnijega za ovu čast namjestničtva.

U listopadu god. 1572. bijaše u Požunu držan krunitbeni sabor. Na njem se imao kruniti mladi kraljević Rudolfo za kralja. Vrančić je imao velika okapanja radi toga; morao je napeti sve duševne sile, dok je nadvladao protestanske protivnike. Napokon ga zapade čast, da je Rudolfa svojom rukom vjenčao krunom sv. Stjepana. Njegov govor, tom prilikom držan, tiskan je u Mletcih kod Rampazzetta. Radi novih usluga preporuči ga kralj Maksimilijan II. 2. prosinca 1572. obširnim pismom papi Grguru XIII. za kardinala. To isto učini i mladi kralj Rudolfo. Oba zamoliše kardinala D'Augusta, neka gleda papu skloniti na njihovu molbu. Rečeni kardinal odgovori, da je u tom poslu govorio s papom, ali da ovaj nije sklon za sada budi ikoga povisiti na kardinalstvo; s vremenom da će uzeti u obzir molbe njihovih Veličanstva i velike zasluge Vrančićeve. I kardinal Boncampagna pisa kralju Rudolfu, da će se kod pape zauzeti za Vrančića; ali papa ostade kod svoga »non possumus.« U isto doba molila je kralja Maksimilijana županija hontanska, da joj dade za velikoga župana Vrančića, jer joj treba čovjeka umna i ugledna.

Božićne blagdane god. 1572. sprovede Vrančić u Trnavi. Odatle pisa Gjuri Draškoviću, kao novoimenovanomu nadbiskupu kaločkomu, da mu od srdca čestita na dobivenoj časti; uvjerava ga, da ga ne bi mogao bolje ljubiti, kad bi mu bio rodjeni brat; žali ga, da od kašlja mnogo trpi, i dodaje: »Ja sam sada sasvim zdrav, premda su moje godine silnim korakom napried pošle.«

Na početku god. 1573. zahvali se Vrančić kraljevom Maksimilijanu i Rudolfu na milosti, što su ga papi preporučili za kardinala; nu sâm nije gojio nikakove nade, da će postići tu čast. U mirnoj Trnavi imao je još toliko prazna vremena, da je

kralju Maksimilijanu mogao podnieti obširnu osnovu, kako bi združeni kršćanski vladari imali uspješno vojevati proti Turkom.

Domala se premjesti Vrančić iz Trnave opet u Požun, da predsjeda kraljevinskomu sudu. Tu dobi iznenada glasove o seljačkoj buni u Hrvatskoj. O njoj pisa on 23. veljače 1573. kralju Maksimilijanu medju ostalim ovo: »Ne ima tomu dugo, što sam čuo, da pobunjeni seljaci oko gradova Suseda i Stubice nezadovoljni time, što su se osvetili Franji Tahu, sada za većimi ciljevi teže. Bojati se, da će nastati ozbiljna buna u onih krajevih. Ovo zlo veoma je opasno. Treba da držimo na umu običaje i narav našega prostoga puka. Tomu treba prije doskočiti, nego li se saberu velike čete seljaka. Nu valja i promisliti, što je bolje? Ili da upotrebimo silu, ili da postupamo blago! Budemo li postupali silovito, može se dogoditi svašta, na što ni ne mislimo, osobito kad se uzmu u obzir sva vladajuća zla u našoj kraljevini. Seljak u svojoj razpaljenoj strasti ne gleda ni na vlast, ni na razloge. Kad je stao radi česa bjesniti, hrli napried kao razuzdan i poplašen konj, i ne zaustavi se, dok ga ne ubiješ, ili dok ne počini tolika zla, koja se kasnije ni s velikim trudom popraviti ne mogu. Tu se ima hitro postupati. Seljačko bjesnilo može se kadikad obuzdati malenom silom; ako li se dulje čeka, ojača snaga pučka i težko ju je pokoriti. Nu valja i na to misliti, ako se oružje proti njim upotrebi, da se seljaci mogu sjediniti s Turci. Mislim, da bi za ugušenje opasne bune najprikladniji bio nadvojvoda Karlo. Trebalo bi im obećati, da će se na budućem saboru potražiti liek za njihove nevolje i povriedjena prava. Kako čujem, viču oni najviše ‚za starom pravdom i pravicom.‘ Istina je, da u povredi prava sve zlo leži. I doista, neka mi vjeruje Vaše Veličanstvo, ne bez razloga tuže se seljaci; jer kod nas se postupa s niemom životinjom bolje i savjestnije, nego li od strane vlastelinstva s podčinjenimi kmetovi. U isto vrieme, kad ih od turske sile jedva braniti mogu, gule ih i drže u većem robstvu nego li Turci svoje podložnike. Ovim nevoljam ne mogući na dalje odoljeti, posrnuli su siromasi u opasan vrtlog, možebiti i u spo-

razumku s Turci. Trebalo bi i gospodu obuzdati zakonom više kršćanskim i čovječnim; naučiti ih treba, kako imadu postupati sa svojimi podložnici. Kako se od svih strana govori i jauče, puk je suviše obterećen i izmučen gulenjem i robljenjem svoje gospode i Turaka. Bojim se, da bi zatorom puka ili duljim trajanjem bjesnila i očajnosti propasti mogla i čitava Vaša kraljevina.«

O istom predmetu pisa Vrančić isti dan gjurskomu biskupu i kraljevu kancelaru Ivanu Listu: »Veliku mi brigu zadaje, — piše on, — ustanak puka u Slavoniji; ne znam pravo, kako da se doskoči ovomu zlu; strah me je, da će se prosti narod sjediniti s Turci proti gospodi.«

Vrančićeve brige razprši pismo kralja Maksimilijana, pisano u Beču 27. veljače 1573., u kojem mu priobćuje, da je ustanak u Hrvatskoj već pogažen, jer je odmah u početku bio o svemu obaviešten po bratu nadvojvodi Karlu. S toga su odmah takove shodne mjere poprimljene, koje su širenje ustanka sasvim obuzdale. Poubijano je, kako mu javiše, do 4.000 seljaka, na veliku štetu države, ali se nije moglo postupati inače.

Biskup gjurski, List, priobći Vrančiću o seljačkoj buni u Hrvatskoj: »Prvi je krivac Franjo Tahi, a za tim vesprimski biskup Stjepan Fejerkö. Ovoga posla kralj odmah, kako se dočulo o dizanju seljaka proti Tahu, kao kraljevskog povjerenika u Hrvatsku, da presluša tužbe seljaka, i da ih nagodi s Tahom; nu taj povjerenik zakasni sa svojim odlazkom, a kad je došao u Hrvatsku, odsjede kod Taha u Susedgradu i presluša njeke kmetove. Na mjesto da u ime kralja sâm sud izreče, predade za tim čitav posao dalje iztrage saboru hrvatskomu. Gospoda počeše iznova iztraživati i preslušavati tužbe seljaka. Oni im odgovoriše, da su oni svoje tužbe podnieli cesaru, i da od samoga njega očekuju pomoć, Tahu i njegovim nasljednikom da odkazuju svaku pokornost. Poticanjem Tahovim odsudi plemstvo tužitelje seljake kao buntovnike. Istom tada podignu seljaci obćenitu bunu i pozovu u pomoć srodnu braću iz Štajerske i Kranjske. Domala naraste njihov broj na 16.000.

Oni počeše obsjedati tvrde gradove, rušiti i paliti plemićke dvorove, progoniti u obće plemstvo i uništavati sve, što je gospodsko; proglasiše napokon svakoga seljaka izdajicom, koji ne htjede pristati uz bunu. Biskup vesprimski pohiti tada poštom u Beč, da javi caru, što se sgadja. Ban je očekivao naloge od kralja. Ovaj bijaše već prije upućen o svem, te dade nalog banu, da oružanom rukom postupa proti seljakom. Seljaci bijahu podieljeni u tri do četiri tabora. Proti njim bjehu poslani Uskoci, nadvojvodini vojnici i banove čete, koji potukoše i razpršiše buntovnike. Od njih osta do 4.000 mrtvih. Tim bijaše buna ugušena. Ali se pogovara, da su banski vojnici još iza toga u okolici Susedgrada i Samobora bez ikakove potrebe haračili i veću stranu sela sažegli. Čitava Hrvatska proklinje Taha. (Tota Slavonia maledicit Tahio.) Nu mora se priznati, da su i kraljevski povjerenici veoma ludo postupali. Nesretni Tahi izgubio je ovih dana po svojoj nemarnosti grad Sečen.«

Radi gubitka ovoga grada molio je kasnije Vrančić kralja, da se obiestni i neposlušni Franjo Tahi strogo kazni. Nu on umre prije, nego li ga mogaše postići gnjev kraljev.

Mjeseca travnja dobi Vrančić nalog od kralja, da kao njegov namjestnik ide u Prešovu i da drži tamo namjestnički sud, pošto se je plemstvo već na posljednjem saboru tužilo, da mu je iz gornjo-ugarskih strana predaleko ići na sud u Požun. Vrančić bijaše već tada boležljiv. Svomu prijatelju Sambuku pisa 20. travnja 1573., da ide veoma nerado u Prešov. Još 30. svibnja čestita mu pismeno kralj Maksimilijan, što je sretno prispio u rečeni grad. Ali Vrančić, grozničav i slab, slutio je već tada svoju skoru smrt. Dan prije svoga rodjendana, — 28. svibnja 1573. — bijaše u Prešovu načinio svoju oporuku. Kratko vrieme za tim, 15. lipnja 1573., umre u istom gradu kao žrtva savjestno vršene dužnosti. Malo dana prije smrti primi pismo od pape Grgura XIII., u kom mu ovaj javi, da ga je radi velikih zasluga imenovao kardinalom. Ali kad mjeseca kolovoza šešir kardinalski iz Rima stignu, počivao je Vrančić već u vječnom snu.

U svojoj oporuci ostavi Vrančić ponajprije kralju Maksimilijanu jednu krasnu zdjelu kralja Matije Korvina. Djeci svoje pokojne braće: Faustu i Kažimiru Vrančiću od brata Mihalja, kao i Franji i Antunu, sinovom Petrovim, ostavio je veću stranu svoga imetka, a osim toga nećakinjam Margiti i Klari svakoj 1.000 for. U njegovu zaostavštinu računalo se vino, razne vrsti prirodnina, nedignuta jednogodišnja desetina, za tim razne stvari od zlata i srebra, kao prstenje i drago kamenje sahranjeno u jednoj čaši, kako sàm kaže, od ne velike vriednosti, nadalje pokućtvo sa stolovi, stolicami i kočijami, napokon odjeća od svile, kadife i sukna, obložena dragocjenimi kožami. Isto tako ostavi nećakom svoju knjižnicu s primjetbom, ako su u njoj koje heretičke knjige, neka se sažegu. Svomu liečniku Properciju ostavi na uspomenu 100 for. Svoje njeke prijatelje nadari takodjer pomanjimi darovi, kao crkvenimi knjigami, bogatom crkvenom odjećom itd. Za ovršitelje svoje oporuke i za štitnike svojih nećaka zamoli, da bude Njegovo Veličanstvo kralj Maksimilijan, nadbiskup kaločki i bivši ban hrvatski Gjuro Drašković, biskup varadinski Gjuro Bornemisa, biskup vesprimski Stjepan Fejerkö, biskup kninski Zakarija i podpalatin Mirko Čobor.

Po želji pokojnikovoj odvezoše njegovo mrtvo tielo sjajnim sprovodom u grad Trnavu. Tu ga zakopaše u glavnoj crkvi sv. Nikole. Nadgrobno slovo držao je njegov prijatelj Mihalj Duborocki. Njegovi zahvalni nećaci postaviše mu kasnije na grobnicu kameni spomenik s nadpisom, u kom se spominju njegove časti u Ugarskoj, njegova čestitost, darežljivost, rječitost i mudrost; navode se njegova mnoga poslanstva do svih gotovo kršćanskih vladara, i do dvaju careva turskih, koje je poslove sve obavio s najvećom sdušnošću, te je vrlo zaslužan za državu.[7]

Antun Vrančić bijaše tanka i visoka stasa, lica bjeloputna, imao je modre oči, podugački zavinuti nos, do pasa dugu plavu bradu. Bijaše blage ćudi i veoma umiljata ponašanja. S prirodjenom umjetnošću govorničtva stekao je već u mla-

dosti ljubav i sklonost vladara, mogućnika i žena. U svoje doba bijaše jedan od najumnijih muževa i državnika, mnogo učen, pri tom veoma čedan, ali vazda iskren i otvoren, na koliko mu dopustiše zvanje i diplomatičke obstojnosti. Svi, koji su s njim obćili, štovahu ga, jer bijaše čista i poštena značaja.

I kao učenjak stekao je Vrančić liepo ime u poviesti. Učeni i za razprostiranje staroklasične književnosti veoma zaslužni mletački tiskar Aldo Manucio, koji je dopisivao s Vrančićem, reče u jednom pismu o njem, da je Vrančićeva slava pukla po cieloj Europi, pače po cielom svietu, te mu je s toga ugodno, kad može i on Vrančićeve kreposti neprestano hvaliti.[8] Uz proslavljene hrvatske suvremene državnike šestnaestoga vieka pripada Vrančiću svakako prvo mjesto, osim veleumnoga Petra Vergara. A vriedno je znati, da se medju ovimi državnici spominju: Gjorgje Utješenić, Ivan Statilejić, Trankvilo Andreašević (Andronico), Stjepan Brodarić, Pavao Gregorijanec, Gjuro Drašković, Josip Jožefić, Nikola Jurišić, Jerolim i Vespazijan Zadranin, Franjo Frankapan, Andrija Dudić Orehovečki, Benko Kuripešić, Serafin Gučetić, Ivan Hoberdanac itd.

Medju njegovimi književnimi djeli mogu se njeke poslanice sravniti s najboljimi onoga vremena, a sve imadu većom stranom historičku vriednost. Njegova poslanička izvješća razjašnjuju duboke i tajne niti najumnije tadašnje diplomacije turske. Njegova se poviestna djela odlikuju istinom i jasnoćom pisanja; njegovi zemljopisni odlomci i putni dnevnici pokazuju dobro poznavanje stare geografijske literature ne samo grčke i latinske nego i sredovječne. Ovi spisi imadu vriednost i za današnje učenjake. Najslabija su njegova pjesnička djela, koja napisa pod imenom: »Otia Antonii Verantii.« Nu i medju njimi ima pjesama, koje se odlikuju duhovitošću i zanosom mislî. Njeke njegove pjesme vriede takodjer za historiju tadašnju, kao na primjer pjesma na sliku Melanchtona, slikanu od slavnoga Alberta Dürera, i njeke pjesme na kralja Ivana i njegova sina. Vrančić je pisao njeke sitnice i na hrvatskom jeziku. Preosta od njega: »Molitva, koju složi i govori svaki dan,« tiskana

u Marnavićevu: »Nauku kršćanskom.« U Mletcih god. 1699. Sakupljena Vrančićeva djela izdala je ugarska akademija znanosti u XII knjiga u 8-ni. A ova njegova poviestna i zemljopisna djela upotrebljivahu već suvremeni na glasu učenjaci, kao Wolfgang Lazius, Leonclavius itd. Vrančićevi rukopisi čuvaju se većom stranom u sbirci grofa Szechenya, u knjižnici ugarskog nar. muzeja i u knjižnici biskupije pečujske. Fausto Vrančić, vriedan i učen nećak Antunov, bijaše ostavio ove rukopise kao riedke i svete zaostavštine svoga velikoga strica svojoj porodici u Šibeniku. Ali potomci Vrančićevi ne znadoše čuvati dragocjeno ovo blago. Zajedno s rukopisi Fausta i Mihalja Vrančića darovaše, a većom stranom i prodaše koncem prošloga i početkom ovoga stoljeća knezovi Draganić-Vrančići sve Antunove rukopise ugarskim učenjakom.

Autunu Vrančiću posvetiše njeki učenjaci svoja djela. Tako mu posveti Ivan Verdizzotti svoju poveću pjesmu: »O pobjedi kod Lepanta«, izdanu tiskom u Mletcih god. 1572. Petar Hrvat (Illyricus) posveti mu svoja bogoslovna djela. Ivan Secervitius izdade u Beču svoje pohvalne pjesme pod naslovom: »Verantius.« Petar Illicinus pokloni mu s predgovorom svoje govore tiskane u Olomucu god. 1573. Leonhard Stöckel pisa u njegovu slavu panegirike kao i slavni učenjak Sambuccus. Hrvatski pjesnik B. Karnarutić posveti mu svoju pjesmu: »Izvarsna ljubav, napokon: nemila i nesrićna smrt Pirama i Tisbe.« U Mletcih god. 1572.

Od Antuna Vrančića imamo dvie slike, obje u bakru rezane od njegova proslavljena zemljaka Martina Kolunića nazvana Rota, bakrorezca i slikara cara Rudolfa II. Njega je Vrančić iz Dalmacije i pozvao ponajprije na dvor carski. Ove slike rezane su u velikom formatu. [9]

Mehmed Sokolović.

MEHMEĐ SOKOLOVIĆ.

(R. oko 1509. † 1579.)

Pleme Sokolovićâ poznato je od davnih vremena u Hrvatskoj, u Bosni i u Hercegovini. Kao plemići nosili su Sokolovići u svom grbu sokola; odatle im potiče takodjer ime, a ne od Sokola-grada. Grad ovoga imena mogli su oni sagraditi, ali od njega imena dobili niesu. Gradova imenom Sokol ima takodjer u prekounskoj Hrvatskoj, kao i u Bosni i u Hercegovini.

Odkada Turci osvojiše Bosnu, Hercegovinu i prekounsku Hrvatsku, osiromašiše uz druge plemićke porodice i Sokolovići. Roditelji Mehmedovi ne bijahu dakle bogati; živjeli su valjda u Hercegovini. Pavao Vitezović našao je njegdje zabilježeno, da se Mehmed rodio niže Rudova u Hercegovini. Na krstu dobio je ime Bajce, kako naš Lukarević tvrdi. Otac mu se zvao Mito, a stric njegov Makarije bijaše kaludjer u manastiru sv. Nikole u Banji. Kod ovoga učio je mladi Bajce i knjigu. Priča se, da je Sokolović kao veliki vezir posjetio jednom toga svoga strica u manastiru, te mu rekao: »Spominješ li se, kako si me nigda bio?« Na što mu stric odgovori: »Da bi te ne bio, ne bi tu sidio, gdi sidiš.« On učini za tim strica patrijarkom bugarskim.

Narod muhamedovski u Bosni pripovieda: »Kad je Mehmed braću svoju poturčio, davši im spahiluke i načinivši im kuće, nagovarao je i otca, da se poturči. Mati mu se odmah poturčila bila, nu otac nikad nije priznao čistu vjeru, nego veljaše: ‚U čem sam se rodio, u tom ću i umriti.' Po smrti roditelja Mehmed im načini spomenike: otcu, kao nevjerniku, preko groba na dva stupa kao jedan lûk, a materi liepo po turskom običaju svod na četiri stupa, a po sriedi turbe.«

Sokolovića zarobiše još kao dječaka Turci i prodadoše ga bogatomu i veoma uglednomu defterdaru (upravitelju financije) Iskender Čelebiji. Kod ovoga se mladi Sokolović poturči i dobije ime Mehmed. Defterdaru Iskenderu bijaše silni neprijatelj tadašnji veliki vezir Ibrahim, rodom iz Arbanije, valjda sjeverne, jer je umio dobro hrvatski. Njegovim djelovanjem izgubi Iskender najprije svoju čast; kasnije (god. 1535.) dade ga Ibrahim u Bagdadu sramotno objesiti. Tom prilikom pripade sultanu sav njegov ogromni imetak zajedno sa šest ili sedam tisuća robova. Medju ovimi robovi bijaše njih sedam, koji se kasnije uzpeše do vezirstva i velikog vezirstvà. Od ovih sedam bijaše njih šest po rodu Hrvatâ i Bošnjakâ, poimence: Mehmed Sokolović, nazvan Veliki, Pertev-paša, Piale-paša, Ahmed-paša, Sal Mahmud-paša i Lala Mustafa-paša.

Na dvoru silnoga cara Sulejmana, sina liepe Ruskinje Hafseki Chatune ili Hureme, govorilo je tada jezikom hrvatskim gotovo sve, što bijaše u službi carevoj; sâm car govorio je tim jezikom. Uz turski i arapski bijaše po svjedočanstvu suvremenika jezik hrvatski upravo dvorski. S toga moradoše poslanici inostranih vlasti, a osobito austrijski i ugarski, dobro vješti biti budi hrvatskomu budi drugomu slovjenskomu jeziku. Kad jednom poslanici cara Ferdinanda Nikola Jurišić, Josip grof Lamberg i Benko Kuripešić dobiše nalog iz Beča, da pred sultanom govore njemački, ne usudiše se oni progovoriti ni rieči u tom jeziku, jer u svem Carigradu ne bijaše ni tumača njemačkoga. Jurišić bijaše dakle prisiljen s carem Sulejmanom kao i s velikim vezirom Ibrahimom govoriti jedino hrvatski.

Isto tako morao je kasnije i poslanik cara Maksimilijana grof Sigmund Herberstein služiti se jezikom hrvatskim. Hammer pripovieda, kad je taj poslanik kod svečane predstave pao pred sultana na koljena, da mu poljubi ruku, ne mogaše radi slabosti i starosti bez pomoći ustati na noge. Tad zamoli u velikoj neprilici prisutnoga velikog vezira Hrvata Rustem-pašu na hrvatskom jeziku, da mu priteče u pomoć. Na to mu sâm sultan, razumjevši njegove rieči, podade ruku i podigne ga na noge. Poznato je, da i ostali tadašnji poslanici naše monarkije kod turskoga dvora bijahu većom stranom Hrvati ili Slovenci. Drug Vrančićev Franjo Zaj, rodom Ugrin, bijaše odmah, kako je prispio u Carigrad, upitan od velikoga vezira Rustem-paše: »Znaš li hrvatski?« Zaj mu odgovori: »Znam«, i poče govoriti s njim hrvatski, čemu se Rustem-paša radostno začudi, jer je znao, da je Zaj Magjar. Poznato je iz Busbekovih spisa, da je i Sulejmanov poslanik na dvoru njemačkom, Ibrahim, god. 1562. na saboru u Frankfurtu sakupljenim staležem carstva njemačkoga govorio na jeziku hrvatskom (lingua sclavonica).

Nije dakle čudo, da su na takom dvoru duhoviti mladići hrvatski našli uviek svoju sreću. Mehmed Sokolović postane najprije carskim dvornikom, za tim poglavicom carskih sokolara i štitonoša. Godine 1546., kad slavni turski admiral Chaireddin, nazvan Barbarossa, umrie, povisi car Sulejman Sokolovića na jednu od prvih časti kapudan-paše, t. j. admirala velike turske mornarice. Ova podieljena mu velika čast svjedoči, da je još u mladosti poznavao more i vješt bio pomorstvu; imao se dakle svakako roditi u zemlji bližoj moru.

Važnu čast kapudan-paše obnašao je Mehmed pet godina. Postane za tim god. 1551. beglerbegom Rumelije, dočim na njegovo mjesto dodje Hercegovac Sinan-paša, brat velikoga vezira Rustem-paše iz Mostara, sina Radoja Opukovića, a muža sultanice Mirmahe, kćeri cara Sulejmana i Ruskinje Haseki, nazvane Vesela i Rosa.

Rečene godine 1551. bijaše veoma smućeno stanje u Ugarskoj upravo na bolje krenulo. Veliki diplomat našega naroda

Gjorgje Utješenić ili Utješenović ugovori kao upravitelj Erdelja u ime svoga štićenika Ivana Sigmunda Zapoljskog i matere mu kraljice Izabelle tajni ugovor s Ferdinandom, uslied kojega je ovaj imao dobiti natrag Erdelj sa Zapoljevim dielom Ugarske. Ugovor je imao ostati tajnom, osobito Turkom, jer se oni smatrahu pravimi gospodari ne samo Ugarske nego i Erdelja. Medju tim javi sâm kralj Ferdinand caru Sulejmanu po svom poklisaru Malvezziju, da je on Erdeljsku vojvodinu po pravu krune preuzeo. Viest ova razjari sultana na toliko, da je poslanika kraljeva bacio u tamnicu. Utješeniću i Erdeljcem zagrozi se osvetom, ako bi Niemcem predali Erdelj. U isto doba javi im, da u ime zaštite proti Niemcem pošilje vojsku pod zapoviedju novoga beglerbega rumelskog Mehmed-paše Sokolovića. Ova viest iz Carigrada zabuni čitav Erdelj, ponajviše Gjorgja Utješenića. On je vazda nastojao, da mudrim načinom odkloni svaku opasnost od kraljice Izabelle i njezina sina. S toga je vazda tješio i odstranjivao Turke uvjeravajući ih o svojoj podpunoj odanosti. Sad mu iznenada kralj Ferdinand sa svojom naglošću pokvari sve umne naume.

Po zapoviedi cara Sulejmana imao je beglerbeg Sokolović s velikom vojskom krenuti odmah prama Erdelju. Njemu bijaše dodan Rustem-paša smederevački, Malković sandžak vidinski, i Muhamed sandžak nikopoljski, bivši prije kršćanin i vojvoda moldavski.

Sokolović dodje sad prvi put u doticaj s lukavim diplomatom Gjorgjem Utješenićem. Kad je s dielom svoje vojske došao u Slankamen, spreman da krene proti Erdelju, stigne mu prvo pismo Utješenićevo, u kojem izjavlja svoju podpunu podložničku pokornost, te ga moli, neka ne ide proti Erdeljcem, vjernim slugam sultanovim i podložnikom cesareva štićenika Ivana Sigmunda. U ovom smislu dopisivao je monak Gjorgje često s Mehmedom, uviek gladko i laskavo, dočim je Sokolović odgovarao često ponosito i osorno. Nu zabadava je Mehmed čekao, da mu se Gjorgje kao upravitelj erdeljski osobno predstavi, i da mu se kao sultanov podložnik pokloni. Izgubiv če-

kanjem i dopisivanjem mnogo vremena, krenu napokon mjeseca rujna god. 1551. s čitavom vojskom od 80.000 Turaka prama Erdelju. Prebaciv kod Petrovaradina i Titelja Dunav i Tisu, osvoji doskora gradove Bečej, Bečkerek i Čanad. Taj grad predadoše mu bez borbe Srbi. Odmah za tim uzme Iladu i do dvanaest drugih gradova. Lipu na Maruši, njegdašnji grad Korvina i Beatrice Frankapanke, predade Ivan Petev, prisiljen na to od svojih vojnika.

Sokolović htjede sad krenuti dalje u Erdelj, nu Utješenić ga je umio laskavimi pismi uzdržati i odvraćati, dok nije iz Carigrada stigla zapovied, da se vojska ima vratiti iz Erdelja. Sokolović pozvan od Srba htjede uzgred još u kasnoj jeseni osvojiti tvrdi grad Temišvar, ali ga hrabromu braniocu Lošoncu ne mogaše oteti. Pošto ga je 14 dana bez uspjeha obsjedao, vrati se napokon radi zime i ružna vremena u Biograd.

Medju tim je Utješenić, postavši kardinalom, pobunio potajno sav Erdelj proti Turkom. Osobno se on odlikovao kod preosvajanja grada Lipe. Nu štedio je iz politike nadvladane posade turske, da ne ogorči još većma silu tursku proti slaboj moći kršćana. Al uprav ovo čovječno i mudro postupanje proti Turkom dade povoda njegovim ljutim protivnikom, te ga neprestano ocrnjivahu kod bečkoga dvora. General Castaldo, Španjolac, želeći se dokopati uprave Erdelja i blaga Utješenićeva, zavjeri se proti njemu s talijanskim četovodjem Sforzom Pallavičinom. Ovi osumnjičiše Utješenića kao buntovnika i najvećega neprijatelja Ferdinandova. Dobivši iz Beča potajnu dozvolu, da ga na dobar način odstrane, umoriše ga kao najprostiji ubojice u njegovu gradu Alvincu u noći 17. prosinca 1551., zadavši starcu od 75 godina šestdeset i tri rane. Ugarski pisac Kerbenyi kaže istinito: »Utješenićeva najveća krivnja bijaše, da je povjerenu zemlju erdeljsku suviše ljubio. On bijaše najmudriji tadašnji diplomat u Ugarskoj.«

Sliedeće godine 1552. primi zapovjedničtvo nad turskom vojskom u Ugarskoj drugi vezir Ahmed-paša, rodom Hrvat iz Dalmacije. Kod Biograda sjedini se s njim beglerbeg Sokolović

i ode po drugi put obsjedat grad Temišvar. Kod jurišanja tjerao je svoje vojnike ne samo silnom riečju, nego i velikim željeznim buzdovanom napried na zidine gradske. Kada Turci osvojiše grad, prihvatiše Mehmed Sokolović i Sandžak-beg Kasim hrabroga branioca gradskoga Stjepana Lošonca pod ruku, i braniše ga odvažno proti razjarenim janjičarom, koji ga htjedoše posjeći.

Iza pobjede temišvarske osvoji Sokolović gradove Hollakö, Bujak, Šag i Gyarmat; pripomogne za tim, da čitav Banat pade pod gospodstvo tursko. Kod obsjednuća grada Jegra stojao je Sokolović sa svojom vojskom u dolini Egidova brda. Nu izvanredno junačtvo Stjepana Dobe i hrabrih jegarskih branilaca i braniteljica spasi grad. Svi juriši razjarene sile turske bijahu odbijeni i grad osta u kršćanskih ruku. Tu nauči Sokolović, da se tvrdi, hrabro branjeni gradovi jedino postojanošću i strpljivošću predobiti mogu, što je kasnije kod Sigeta dobro pamtio.

Kad se godine 1553. car Sulejman spremao na persijski rat, zapovjedi beglerbegu Sokoloviću, da sa svojimi četami zimuje u Takatu. Tekar mjeseca lipnja god. 1554. pridružio se Sokolović sultanovoj vojsci na azijskih poljanah kod Žužehrija. Sva se carska vojska divila njegovim rumelskim, ponajviše bugarskim četam. S ramenâ vojnika visijahu bogate kože risova, s blistajućih se u suncu kaciga padahu repovi lisičji, na nogama blistahu velike, raznih boja čizme s dugimi ostrugami; crveno-bieli barjaci vijahu se u rukama pojedinih vojnika, a svaki vojnik nosio je ogroman štit; na rukama blistaše svietlo i modro oklopje sa željeznimi rukavicami. Isti konji bijahu jednakom bojom (hennom) bojadisani.

Iza kratka nu sretna vojevanja ugovori car Sulejman u gradu Amaziji mir s Perzijom. U tom gradu primi on i Ferdinandove poslanike Antuna Vrančića, Franju Zaja i Augiera Busbeka. Ovom prilikom upozna se Mehmed Sokolović prvi put s Antunom Vrančićem, s kojim je kasnije češće obavljao poslove diplomatičke. Tri mjeseca iza sklopljena mira imenova Sulejman

Mehmeda Sokolovića za njegove zasluge i pokazana velika junačtva trećim vezirom carstva. Na njegovo mjesto imenova beglerbegom Rumelije agu Janjičarâ Pertev-pašu, rodom iz Hercegovine.

Odmah kako se car Sulejman vrati s vojskom u Carigrad, naloži on veziru Sokoloviću, neka ide u Solun i Jenišehr, gdje bijaše podigao bunu njeki Mustafa-beg. Ovaj je o sebi govorio, da je on Mustafa, sin cara Sulejmana, koji bješe ubijen, te je za sobom povukao veliko množtvo lakovjerne svjetine. Sokolović ode s 3.000 janjičara i sa 4.000 konjanika proti Mustafi. Sretnim vojevanjem utiši on doskora bunu i uhvati živa Mustafu, koji na vješalih svrši svoj život.

Sulejman odlikova za tim Sokolovića još većim povjerenjem. Sultanov drugi sin Bajazid, namjestnik carski u Karamanu, bješe se zavadio sa svojim bratom Selimom, prvorodjenim sinom cara Sulejmana poradi nasljedstva priestolja. Kao mnogo sposobnijega za vladu podupirao je Bajazida potajno sam veliki vezir Rustem-paša Opuković. Nu Selimov pouzdanik i prvi mu doglavnik lukavi Crnogorac Lala Mustafa, zajedno protivnik Rustemov, znao je vještim pletkarenjem zavesti Bajazida, da digne bunu proti bratu i istomu otcu Sulejmanu. Ovaj odabra dakle Sokolovića, da utiši bunu. U ravnici kod grada Konja uništi Sokolović 30. svibnja 1559. Bajazidovu vojsku. Bajazid uteče u Perziju; Sokolović zimova s vojskom u Halebu spremajući se na Perziju. Ali perzijski šah natjeran u strah po Sokoloviću, izda Bajazida poslaniku sultanovu. Ovaj ubije svojom rukom nesretnoga Bajazida sa njegova četiri sina, te izbavi tako Selima svake buduće neprilike.

Kratko vrieme prije smrti Bajazidove umre i njegov tajni prijatelj veliki vezir Rustem-paša Opuković. O tom hrvatskom odmetniku pripovieda se, da se nije nikad nasmijao. Bijaše mrka pogleda, prkosljiv i škrt. Nagomilav silno blago, podupirao je rado svoje zemljake, koji tražiše službe i časti. Za njim je povišen na veliko vezirstvo drugi vezir Ali-paša, tielom krupan, ali ćudi vesele i ponašanja prijazna. Bio je takodjer Hrvat,

rodom iz Brača u Dalmaciji. Na njegovo mjesto stupi sad Mehmed Sokolović, a na treće vezirstvo dodje Pertev-paša Hercegovac. Sva tri dakle prva doglavnika velikog Sulejmana bijahu Hrvati. Oni povukoše za sobom čitavu povorku svojih sunarodnika.

Godine 1562. dne 17. kolovoza bijaše u Carigradu izvanredna svetkovina. Dva rodjena Hrvata ženila se sa dvie unučice cara Sulejmana, a kćeri kasnijega cara Selima: šestnaestgodišnju Esmahan ili Esmu uzimao je Mehmed Sokolović; drugu, Gevru, ženio je drugi Hrvat kapudan-paša Piale, proslavljeni zapovjednik turske mornarice, koju preuze od Hrvata Sinana Opukovića. Svatbenu svetkovinu priredjivala je velikoliepim sjajem kći cara Sulejmana Mirma, udova Rustem-paše Opukovića. Uz ove tri carske kćeri, koje za vrieme Sulejmana i Selima bijahu udate za Hrvate, može se spomenuti i sestra Sulejmanova, koja bijaše udata za Mustafu-pašu, rodom Hrvata, godine 1522. drugog vezira carskog, i napokon Fatima, kći cara Selima II., udata za Hrvata Sijavuš-pašu, velikog vezira pod Muratom III.

Tri godine već bijaše oženjen Mehmed Sokolović živući mirno i sretno na carskom dvoru, kad iznenada postigne vršak svoje sreće i moći. Mjeseca lipnja god. 1565. umre Ali-paša, veliki vezir turskoga carstva. Bez otezanja imenova car Sulejman svoga rodjaka Mehmeda Sokolovića velikim vezirom. U toj najvišoj časti uzdrža se pod tri cara, što je upravo nečuveno u poviesti turskoj. On steče ime najvećega vezira turskog, a bio je za vrieme razuzdanog Selima II. upravo neograničeni vladar i gospodar ogromnoga carstva turskog. Za vrieme mudroga cara Sulejmana bijaše on i Hrvat Rustem-paša najveća podpora njegova. Obadva muža odvažna i duhovita znao je Sulejman podići iz robskoga praha do svoga koljena i priestolja. Tim je najvećma pokazao veliki svoj um i prirodjenu sposobnost za vladanje.

Uprav tada, kad Sokolović postade velikim vezirom, bijaše se iznova vratio u Carigrad poslanik cara Maksimilijana II.

Mihajlo Črnović, željeći ugovoriti mir s Turci. On je tražio, da se Ugarskoj povrati grad Pankota, štono ga bijaše oteo temišvarski paša Hasan Prodović. Molio je nadalje, da se naloži sinu Ivana Zapoljskog, neka se strogo drži ugovora satmarskog. Sokolović ne htjede da zadovolji ovim željam. On je zahtievao od cesara Maksimilijana, da povrati Turkom Tokaj i Serenč. Satmarski ugovor proglasi nevaljanim, jer je sklopljen bez znanja sultanova. U obće ne htjede se on upustiti u nikakove dogovore, dok cesar Maksimilijan ne plati podpunoma dužni harač. Cesarski poslanik Wyss, bivši već od prije u Carigradu, kao i novi poslanik, ne htjedoše pristati uz ove nazore i zahtjeve. Črnović se spremao već, da ostavi Carigrad, kada dodje viest iz Erdelja od Ivana Sigmunda Zapoljskog, da on ne može sačuvati Erdelja, ako mu ne priteče turska pomoć. Sad zabrani Sokolović cesarskomu poslaniku, da se odalji iz Carigrada. Domala dodje glas, da je Hasan Prodović grad Erdöd nakon 44-dnevnoga obsjedanja oteo na juriš. Tad pozva Sokolović Črnovića preda se, i predade mu sultanovu pismenu odluku. U njoj bijaše ugovor satmarski ništetnim proglašen. Sultan je ujedno zahtievao, da se Velika Banja i Tokaj Zapoljskomu vrati, da čete Maksimilijanove ostave granice erdeljske, i da se na slobodu pusti turski poslanik Hedajet čauš, njemački poturica Marko Šerer, kojega bijahu pridržali u Beču kao taoca, dok se Črnović ne povrati iz Carigrada.

Sa sultanovim pismom ode Črnović u Beč. U isto vrieme naloži Mehmed Sokolović svomu nećaku Mustafi Sokoloviću, paši bosanskomu, da provali u Hrvatsku, i da odatle natjera u strah Maksimilijanove čete na ugarskoj granici. Mustafa-paša osvoji hrvatske gradove Krupu i Novi na Uni, i pohara svu zemlju oko Obreža i Križa. Nu tu ga natjera ban Petar Erdedi u bieg i zarobi mnogo Turaka s bogatim plienom. Sliedeće godine 1566. naviesti sultan Sulejman cesaru Maksimilijanu podpuni rat. Hrvatska, Slavonija i dolnja Ugarska postadoše sad pozorištem krvava vojevanja i svakdanjeg haranja, plienjenja i krvoprolića. Prvoga svibnja 1566. krenu sâm sultan

Sulejman s ogromnom vojskom iz Carigrada. Ovo bijaše njegov dvanaesti, ali posljednji rat, što je osobno ratovao. Na čelu vojske bijaše veliki vezir Mehmed Sokolović kao seraskier. Na glas, da je turska vojska krenula prama granicam naše monarkije, sgrozi se Europa, a Beč uztrepti iznova, jer prije 34 godine spasi taj grad od sile Sulejmanove jedino odvažnost Hrvata Nikole Jurišića kod grada Kisega, a nitko nije još slutio, da će drugi Hrvat, Nikola Zrinski, spasiti Beč i carstvo po drugi put.

Sultan Sulejman došavši do Zemuna primi tu s iztočnom sjajnošću svoga štićenika Ivana Sigmunda Zapoljskog, kojega bijaše dozvao iz Carigrada na dogovor. Tri puta pade sin ugarskoga kralja Ivana pred sultanove noge na koljena, da mu poljubi ruku. Sulejman ga nazva svojim ljubljenim sinom, a Sokolović ga postavi na stolac urešen biserom i dragim kamenjem. Sultan ga htjede pozvati i na ručak, ali se Sokolović uzprotivi tomu. »Mogao bi, — reče on sultanu, — slabašan mladić krupnim turskim jelom pokvariti si želudac, pak bi Magjari mislili, da smo ga otrovali.« Sultan prihvati taj razlog. Nu pravi uzrok protivljenju bijaše, što je mladi Zapolja uvriedio Sokolovića, jer ga nije posjetio u njegovu čadoru; s toga mu je uzkratio čast, da sjedi i ruča pri sultanskom stolu. Zapolja, koji se nije stidio klečati pred sultanom, nanese ovu uvredu Sokoloviću iz pretjerane nadutosti po naputku svoga savjetnika Békesija, ali je kasnije osjećao gorke posljedice svoje neopreznosti, što nije pomislio na osvetu svemožnoga velikog vezira.

Iz Zemuna krenu jedan dio turske vojske pod karamanskim beglerbegom Sulejman-pašom prama Budimu. Sâm sultan htjede preko petrovaradinskog mosta udariti ponajprije na Jegar, a za tim na Beč. Tada čuje zlokobnu viest, da je ban Nikola Zrinski kod Šiklóša razbio sandžaka od Tirhale, ubivši njega i sina mu; da je zarobio sav njegov tabor zajedno s vojnici i zaplienio 17.000 dukata. Ova viest ogorči do skrajnosti sultana Sulejmana, te on izda odmah zapovied, da se Nikola Zrinski ima u zatvorenom Sigetu potražiti i grad na juriš uzeti. Na putu počivao je sultan u Haržanju. Onamo dodje nesretni Arslan-

paša od Budima, da se izpriča, što je izgubio Palotu, Vesprim i Tatu. Ali ne ugleda svoga sultana; Sokolović ga dade u svom čadoru smaknuti. Arslanovu čast dobi od sultana Sokolovićev nećak Mustafa-paša, najčestitiji paša budimski i upravitelj ugarski.

Kad turska vojska s velikim slavjem uljeze u grad Pečuh, jezdiše na čelu sultanove pratnje dva sina Mehmeda Sokolovića Kurt-beg i Hasan-beg. Petoga kolovoza god. 1566. stigne sultan Sulejman pred grad Siget. Tu bijaše već sakupljeno 90.000 vojnika, i 300 topova napereno na zidine gradske. U gradu Sigetu bijahu tada uz bana Zrinskog većom stranom gradjani i vojnici naroda hrvatskoga, a uz njih cviet plemstva hrvatskog i stranom ugarskoga.

Obsada i obrana Sigeta grada poznata je. Kao što bijaše duša braniteljâ Hrvat Zrinski, tako bijaše uz stara boležljiva sultana Sulejmana duša obsadnika Hrvat Sokolović, a u vojsci veća strana Janjičara poriekla hrvatskoga, srbskog i bugarskog. Ovo ne bijaše žalibože prvi put, da se slavni muževi jednoga slovjenskoga plemena boriše u protivnih taborih, ne za svoju, nego za tudju svrhu. Ne bijaše tu jedina vjera poticalo krvave borbe, nego s jedne strane interesi države turske, s druge ugarski i austrijski. Sokoloviću posluži sreća, te je velikom silom nadvladao svoga po krvi i plemenu brata, koga ostavi na cjedilu carska njemačka i ugarska vojska, koja je mirno ležala uz rieku Rabu. Ali pod zidinami sigetskimi ostadoše mrtvi i ban hrvatski i najveći sultan turski, kao što na Kosovu polju pade pokraj cara Lazara i sultan Murat.

Sokolović je dobro poznavao razuzdanost turske vojske, kad izgubi vodju. Odvažnom strogošću znao je držati vojsku na okupu i u stezi, dočim je nečuvenom dosjetljivošću tajio smrt Sulejmanovu preko pet nedjelja pred čitavom vojskom. Kad vojnici počeše zahtievati, da pozdrave svoga sultana, dao je mrtvo truplo posaditi kraj prozora sultanova čadora, a prolazeća vojska pozdravljala je burno svoga sultanskoga mrtvaca. Svaki dan sviraše glasba pred čadorom sultanskim; svaki dan se kuhalo jelo za sultana, i spremao se stol za ručak i ve-

čeru. Paše, begovi i vojnici gledahu svoga tobože bolestna sultana iz daleka u bogatoj odjeći, gdje sjedi u čadoru na sultanovoj stolici, a nitko ni ne pomisli, da mjesto velikog duha sultana Sulejmana kreće i zapovieda sada duh velikog vezira Mehmeda Sokolovića.

Iza osvojenja Sigeta grada razposla Sokolović u sultanovo ime pismene oglase o slavnoj pobjedi na sve strane turskoga carstva, na kana krimskog, na šerifa od Meke, na šaha od Perzije i na sve veće vladare u Europi i Aziji. On je carski nadario one, koji se proslaviše u boju: povećao plaću vojnikom, poslao jedan dio vojske, da uzme grad Bobovac (Baboču), a drugi dio upotrebi na popravljanje zidina sigetskih, i na zidanje mečeta, u kom se zahvalio allahu na dobivenoj pobjedi. Iste izpražnjene najveće časti porazdieli on u ime sultana po svojoj volji.

Odsječenu glavu Nikole Zrinskoga zajedno s njegovom kapom od baršuna i sa zlatnom grivnom posla Sokolović svomu nećaku u Budim, da ju dalje odpremi do cesara Maksimilijana, a ovaj posla taj dragocjeni dar udovi Zrinskoga u Čakovac. Od Zrinskoga zadrža Sokolović na uspomenu njegovu sablju i štit.

Uzdržavši podpuni mir i red u vojsci, odpremi Sokolović čauša Mustafu u grad Kutahiju s pismom na Selima. On mu dojavi smrt otčevu i pozva ga, da dodje što hitrije k vojsci. Čaušu naloži, neka na putu posvuda razglasi, da se sultan ne želi vraćati prije nego li iznova utvrdi grad Siget.

Selim primivši Sokolovićevo pismo pohiti iz Azije kroz Carigrad i Biograd u Ugarsku. Ali već u Vukovaru zaustavi ga drugo pismo Sokolovićevo, u kom ga umoli, da pričeka vojsku u Biogradu, jer da dodje kao novi sultan u tabor, zahtievala bi vojska obične darove od njega, koje će u Biogradu laglje smoći nego li u taboru. Selim se na to vrati u Biograd. Dne 29. listopada 1566., dakle petdeset dana nakon osvojenja Sigeta grada, digne Sokolović vojsku na put u Biograd. Mrtvoga sultana Sulejmana, kojemu izvadiše utrobu, dade u zatvorenoj nosiljci nositi za vojskom.

Vojska bijaše četiri postaje daleko od Biograda, kad Soko- lović sazove iznenada čitaoce korana. Tu im zapovjedi, da 4 sata prije zore, u kom času sultan prije 48 dana umrie, stanu čitati pred sultanovom nosiljkom koran i moliti obične molitve za mrtve. Bijaše vojska u noći upravo stigla do kraja njeke šume, kad se začu iz jasnih i glasnih grla mrtvačka molitva »Fatihe« iz prve sure korana. Sbor zapjeva s jedne strane:

„Sve nas ljude čeka smrt,
Sve se vlasti hoće strt."

A drugi dio sbora odgovori:

„Boga samo uviek živa,
Smrt nit vrieme ne ubiva."

Na taj žalostni glas udari čitava vojska u plač i u jaukanje. Sve stane; veziri i paše sakupiše se oko velikoga vezira, izjavlja- jući svoje sažaljenje. Kad osvanu jutro, stupi veliki vezir So- kolović pred čete, koje su počivale od umora, i progovori: »Junaci! što čekate? Za što li ne idete napried? Ne ćemo li hvalu pjevati padišahu, koji je toliko godina sretno i blago vladao nad nama? Velik je allah i prorok njegov Muhamed! Sultan Sulejman stvorio je kraljevinu Ugarsku kućom turskom. On je svakoga nas nadario dobročinstvi. Nije li naša dužnost, da njegovo mrtvo tielo nosimo na svojih glavah pred njegova sina i nasljednika Selim-kana, koji nas u Biogradu čeka? Tamo želi on doglasiti vam oporuku sultanovu. Tamo hoće da vas nagradi obilnom plaćom i darovi. Veselite se! Koracajte napried! Ostavite čitaoce korana, neka svoje molitve vrše!« I vojska krenu tiho i mirno napried.

Iz Mitrovice čestitahu veziri pismeno novomu sultanu. Po svečanom poslanstvu dadoše ga moliti, da primi vladu svoga otca i poklonstvo svoje vojske. Sjetiše ga, da po starom obi- čaju podieli nagradu i darove vezirom, pašam i vojsci. Uzprkos toj molbi dade se lakomišljeni Selim po svojih ludih savjetnicih naputiti, da uzkrati plaću i darove. To je u vojsci porodilo

veliko nezadovoljstvo. Sokolović je to unapried proricao, i sada svoje nezadovoljstvo javno izticao.

Novi sultan Selim potvrdi odmah u Biogradu Mehmeda Sokolovića u velikom vezirstvu. U sultanskom divanu svjetova on odvažno sultanu, ako želi da utiša bunu Janjičara, neka im izplati odmah običajnu nagradu. Lešinu Sulejmanovu poslaše napried u Carigrad, jer ju stadoše pobunjeni vojnici vriedjati. Sultan Selim razdieli medju Janjičare njeku vrst nagrade, da ih umiri, ali oni ne bijahu tim zadovoljni, nego zahtievahu veću plaću. Kad im se odgovorilo, da ovdje na putu ne ima sabrana novca u većem broju, zagroziše se sultanu, da će ga u Carigradu pred Jedrenskom kapijom, ili kod Seraja dočekati vozom siena; tim običavahu Turci u Carigradu zatvarati ulice, kad bi dizali bunu.

Svečani sultanov uvod u Carigrad bijaše doista zaprièčen od pobunjenih Janjičara. Vezir Pertev-paša i kapudan-paša Piale, obadva Hrvata, stadoše miriti Janjičare, većom stranom svoje suplemenike, ali ih ovi baciše kopljem s konja. Sokolović i Ahmed-paša prodrieše zdravi i čitavi kroz rulje buntovnika umirujući ih dobrimi riečmi i bacajući novac medju njih. Sultan, došavši do Seraja, bijaše prisiljen po nagovoru Sokolovića obećati Janjičarom jasno i glasno, da će dobiti svu zahtievanu plaću i nagradu. Buna bješe tim utišana. Sutradan primi svaki Janjičar, osim već dobivenih 40 dukata, još 20 u ime nagrade. Nu sad počeše zahtievati veću plaću i spahije i ulufedžije: počeše vriedjati i psovati vezire, kad bi išli na divan sultanski. Sokolović učini i tomu doskora kraj; on odstrani njihove age, a najnemirnije dade povješati. Odmah za tim izbavi Sokolović iz tamnice poslanike cesara Maksimilijana Alberta Wyssa i Hoszutodija, koji bijahu dugo zatvoreni u Carigradu. Kraj slaba sultana Selima bijaše tada Sokolović neograničeni gospodar ogromnoga carstva turskog.

Sliedeće god. 1567. pokloniše se Sokoloviću poslanici dviju velikih država. Cesar Maksimilijan posla u Carigrad sjajno poslanstvo, koje vodjaše Antun Vrančić i Krsto Teufenbach. Od

strane Perzije dodje s velikom pratnjom kan Šah-kuli sultan. Kad ovaj dodje u posjet Sokoloviću, da mu se pokloni, opali njeki fanatički Turčin na kana svoju pušku, nu mjesto njega pogodi jednog od njegove pratnje. Sokolović razjaren dade ubojicu razderati na konjske repove. Perzijski kan ostade hladan i miran, nu obsipa Sokolovića velikom hvalom. On spomenu, kako je iza junačkog osvojenja Sigeta grada, po smrti sultana Sulejmana, svojom velikom mudrošću i opreznošću znao sačuvati tursku vojsku od nereda, a čitavo carstvo od razsula. »Ti zaslužuješ, — reče on, — da tvoje ime sjaje na čelu svakoga djela izlamskih učenjaka; perzijski pisci to već sada čine.« Sokolović odgovori čedno i dostojanstveno: »Neprekinuto gospodstvo Osmanove porodice sudjeno je od pamtivieka turskomu carstvu. Meni je dozvolilo nebo, da poklonim glavu dvojici iste porodice.«

U obširnom naputku, što ga primiše u Beču Maksimilijanovi poslanici, stajaše takodjer, da se ponajprije imadu pokloniti velikomu veziru Mehmedu Sokoloviću, da mu imadu izručiti od cara pismo i pozdrav, te izjaviti radost radi njegova iskrena čuvstva (candido animo) prama caru. Dužni su ga umoliti, neka s dobrom voljom primi maleni dar od 4.000 zlatnih dukata i četiri srebrne čaše dvojke s urom. Imali su mu obećati, ako se mir ugovori, da će mu cesar davati svake godine 2.000 dukata, pak ako uztreba i više, dok bude trajao mir. Napokon morali su mu priobćiti sve, što će govoriti sa sultanom. Naputak spominje i dva turska tumača Ibrahima i Mahmud-bega, rodom Niemca, a ljubimca Sokolovićeva, koje treba nagraditi. Bijaše im takodjer naloženo, da sultanu i Sokoloviću preporuče Mustafu Sokolovića, pašu budimskoga, s molbom, da ga i nadalje ostave na upravi zemlje Ugarske. Spomenuta su u naputku i dva zarobljenika Franjo Doci i Adam Gal, subranilac Sigeta grada, za koje su imali moliti Sokolovića, nek ih na slobodu pusti.

Poslanici pisaše kasnije cesaru Maksimilijanu, da ih Sokolović nije baš ljubežljivo primio. On je tražio prije svega, da

se gradovi Tata i Vesprim poruše, a granice bolje urede; poče se dapače groziti novim ratom. U kasnijih dogovorih popuštao je od svojih strogih zahtjeva, ali nipošto ne htjede dozvoliti, da se sultanu Selimu pošilje manji danak, nego što se je pošiljao Sulejmanu. Isto tako osta dosljedan glede gradova Tate i Vesprima.

U isto doba primao je Sokolović poslanike francezke, mletačke i poljske, koji su potajno radili proti Maksimilijanovim poslanikom. Kad je Antun Vrančić dobio nalog, neka potajno radi, da Turci u ugovor mira uvrste i Filipa, kralja španjolskoga, posjeti on Sokolovića na samu i htjede razpraviti taj posao prijateljski na hrvatskom jeziku (lingua croatica) bez turskog tumača. Ali Sokolović ostade hladan i ponosit naprama austrijskomu poslaniku, zahtievajući, neka kralj Filip sâm za mir moli, a ne preko drugih. U obće držahu austrijski poslanici iz početka Sokolovića za veoma ponosita; kasnije bijaše on prama Vrančiću mnogo prijazniji i popustljiviji.

Sliedeće godine, kad se Sokolović uz cara desio u Jedrengradu, predade mu Vrančić obširnu spomenicu na talijanskom jeziku. U njoj je potanko razlagao, kako je potrebito, da se ugovori mir barem na osam godina. Napokon iza 7-mjesečnih dogovaranja privoli Sokolović na predloženi ugovor mira, dakako u ime sultana Selima II., premda je, kako gore spomenusmo, već tada bio sasvim samostalan gospodar u turskom carstvu.

Godine 1569. poklone se Sokoloviću opet novi cesarski poslanici Gašpar Minkvic i Eduard Provisionali. Oni donesoše bogate darove, a sultanu godišnji danak od 30.000 zlatnih dukata. Sokolović je zahtievao od ovih poslanika, da unapried sva sela oko Palote, Vesprima, Stolnog Biograda, Pape i Tate samo Turkom porez plaćati imadu. On ih umoli ujedno, da mu iz Beča pošalju jedan oklop, a za to im darova dva dragocjena lûka. Malo za tim dodju i erdeljski poslanici Mihajlo Gyulay, Gašpar Papeš i Franjo Balog s raznimi molbami. Svoga tumača Mahmuda posla Sokolović u to doba u Fran-

cezku, da izprosi princesu Margitu za vojvodu erdeljskog Ivana Sigmunda. Ovom ženitbom htjede mu prokrčiti put do poljskoga priestolja. Iste godine uteče on u Carigradu velikoj opasnosti života. Bijaše se porodila velika vatra, više tisuća sgrada izgori. Sokolović htjede sâm gasiti vatru, te se baci u najžešći plamen. Jedva ga izvukoše iz vatre, jer mu počeše već haljine gorjeti.

Po smrti Maksimilijanova poslanika Alberta Wyssa, Sokoloviću veoma povoljna, dodje na njegovo mjesto Karlo Rym, Nizozemac, da ponovi mir. Sokolović ga primi veoma zlovoljno i osorno, i zagrozi mu se, ako cesar zahtievanih sela ne predade Turkom, da će iz Budima svu cesarovu zemlju u obsegu od njekoliko dana pretvoriti u pustoš. Tako će si barem osigurati granice naprama preziranim Niemcem. Poslanik se sgražao od te nečovječne, ali velike ideje.

Kako je Sokolović u obće lako prihvaćao velike ideje, dokazom je njegova duhovita osnova, da prokopa priečbu Sueza te spoji Sredozemno s Crvenim morem. Iza faraonâ bijaše on prvi, koji se bavio tom osnovom, a za njim sin prostoga Hercegovca iz Hrušice, neumrli papa Siksto V. I drugu ne manju misao defterdara Rasimbega, da se spoje dvie velike rieke Don i Volga, podupirao je krepko Sokolović. U to ime posla on 3.000 Janjičara i 20.000 konjanika u Astrahan, a 15 galija sa 5.000 Janjičara i 3.000 radnika odpremi u Azov. Kopanje namišljenoga kanala, i osvojenje Astrahana imalo je podupirati 30.000 Tatara. Ali 15.000 Rusa pod knezom Serebrjanovom raztjera radnike, a posada astrahanska protjera obsjedatelje. Tatarsku vojsku razpršiše, a stranom pohvataše takodjer Rusi.

Mletačko-ciparski rat ne bijaše Sokoloviću po ćudi. Na nj poticahu sultana ponajviše Mufti Ebusund, slavohlepni Crnogorac Lala Mustafa, kasnije osvojitelj Cipra, i bivši kapudan-paša, a sada već vezir, te Hrvat Piale-paša. Sokolović se brinuo ponajviše, da stvori iznova tursku mornaricu, koja bijaše u slavnoj za kršćane bitci kod Lepanta gotovo sasvim uništena. On nije

rado vidio, da se nova i veoma skupa mornarica izlaže opet opasnosti u ratu s Mletcima. Znamenit je odgovor, što ga je dao kapudan-paši, koji se usudio primjetiti: »da je lako graditi brodove, ali za 200 brodova nabaviti u hitrini 500 sidara, potrebite konope, platna i ostale tvari, nije moguće.« Sokolović mu odgovori u divanu: »Pašo! znaj, da turskoj sili i vlasti nije ništa nemoguće. Naša je snaga tolika, ako stigne zapovied, da sidra budu od srebra, konopi od svile, jedra od atlasa ili kadife, mi ćemo ih nabaviti. A što ti na kojemgodj brodu manjka, zahtievaj od mene, i dat ću ti.« Kapudan-paša pokloni se do crne zemlje i reče mirno: »Znao sam, da ćeš ti jedini stvoriti novu mornaricu.« I stvorio ju je.

Mletački poslanik Barbaro dodje iza gubitka Cipra na pohode Sokoloviću, da uvreba, hoće li sliediti rat ili mir. »Ti si došao gledat, — reče mu Mehmed, — kako nam je iza posljednjih sgoda i nesgoda? (razumievajuć bitku od Lepanta). Velika je razlika medju našim i vašim gubitkom. Mi smo vama osvojenjem Cipra odsjekli jednu ruku, a vi ste nama samo bradu oskubli. Odsječena ruka ne će više porasti, ali brada bit će tim veća i gušća.« Sokolović se nije hvastao praznimi riečmi. Za malo odplovi 250 ratnih brodova iz carigradske luke u široko more.

Iza ratnih sgoda i nesgoda na moru umio je Sokolović odstraniti najveću opasnost, čim je razvrgao kršćanski tako zvani sveti savez rimskoga pape, Španije i Mletaka. On sklopi mir s posljednimi državami i stupi u prijateljske odnošaje s Poljskom, Ruskom, Francezkom i Austrijom. U Dalmaciji odstupi Mletčanom do trideset sela oko Zadra i Šibenika; Austriji dozvoli primirje na daljih osam godina. Ali već sliedeće godine 1574. kad ne stigoše iz Beča u vrieme ugovoreni darovi, otme Sokolović poslaniku Ungnadu podieljenu mu baščn i zabrani mu izjahati iz kuće. Ugovor mira podpisa tekar onda, kad prispješe darovi.

Trinaest mjeseci iza ugovorena s Austrijom mira umre sultan Selim II., poznat kao pijanica i najveći razuzdanik. U parnoj

kupelji bijaše se napio jaka vina, te u nesviesti pade na sklizkom mramoru i ostade ležeći kao mrtav. Slomljena na udih odnešoše u krevet. Groznica ga uhvati; njekoliko dana za tim umre. Bijaše po obćenitom sudu vladar slab i nevaljan. Pak ipak se uzdrža tursko carstvo u onoj veličini i snazi, na koju ga bijaše uzvisio veliki Sulejman. Ovo bijaše u svakom smislu zasluga jedinoga velikog vezira Sokolovića.

Čim stupi na vladu sultan Murat III., umanji se prvašnja svemoć Sokolovićeva. Nu tim poče padati i sila turskoga carstva. »Da je prvašnja vlast i moć ostala u rukama Sokolovićevim, — veli Hammer Purgstall, — ne bi carstvo po smrti Selimovoj nego tek po Sokolovićevoj padati počelo.« Premda je on ostao i nadalje velikim vezirom, ne umanji njegovu vlast duševna snaga Muratova, nego njegova slabost. Ovaj se dao voditi od kojekakvih milostnika i žena, a ne od svoga mudroga velikog vezira. Po imenu vladao je još uviek Sokolović, ali u istinu davahu pravac vladanju carski dvornici, bule u haremu i škopci.

Četiri glavna ljubimca Muratova i četiri žene priečiše podjedno izvadjanje osnova Sokolovićevih. Ovi ljubimci bijahu Šemši-paša, tajni pouzdanik Muratov i pjesnik; Oveis-paša, bivši defterdar, surov Turčin i zakleti neprijatelj velikoga vezira, jer ga je radi pronevjerenja jednom na račun pozvao; treći u kolu bijaše turski pisac poviesti Seadedin; napokon četvrti, uškopljeni veliki dvornik Gasnefer-aga, poturica magjarski. Od žena bijaše Muratova mati Nur Banu (svietla gospodja); za tim prva Muratova supruga, liepa i duhovita Safija (čista), koja bijaše rodom Mletčanka od porodice Baffo; otac njezin bijaše upravitelj od Krfa, gdje mu je kći od gusara zarobljena i u harem prodana; treća bijaše njeka ugarska plesačica, više lukava i živahna nego li liepa; a četvrta velika dvorkinja Daharfeda. Sve ove žene uticahu silno u nutarnju i u vanjsku upravu carstva.

Radi lagljeg uzdržavanja mira u Carigradu bijaše Sokolović zašutio takodjer smrt sultana Selima II. dok nije prispio njegov sin Murat, pozvan po skoroteči iz Amazije u Carigrad. On se

prvi pokloni novomu sultanu i odvede ga u Seraj. Iz zahvalnosti darova mu sultan 6.000 dukata, jednu šubu od biela atlasa, obšivenu samurom, za tim dvie serazenske sablje i jednu okovanu dragim kamenjem. Njegova čauša Bošnjaka Hasana imenova sultan čaušbašom, t. j. državnim maršalom.

Običnu bunu spahija, koji zahtievahu od novoga sultana zaostatak i povećanje plaće, znao je Sokolović liepim i pitomim načinom utišati. U isto doba podupre on znatnom svotom novaca važno za tursku poviest djelo državnog tajnika Feriduna, koje ovaj novomu sultanu podnese. Prilikom obnove vlade primi Sokolović kao potvrdjeni iznova veliki vezir od austrijskoga poslanika baruna Preinera na dar krasne ure, srebrne, bogato pozlaćene čaše i vrčeve sa 9.000 talira u novcu, a osim toga za potvrdjenja mira 12.000 talira.

Dvie nedjelje iza svečano potvrdjena mira izmedju turske i austrijske monarkije gledao je Sokolović s prozora svoje palače velikoljepno slavje, u kojem su Turci po carigradskih ulicah nosili odsječene glave palih kod grada Budačkoga generala krajiškog Herbarta Auersberga i kapetana Veikselberga. Slavje ovo povećaše mnogi zasužnjeni Hrvati i Slovenci, medju ovimi kapetani Ivan Vojković, Metlić, Thurn, Purgstaller itd.

Kad su godine 1576. Poljaci birali novoga kralja, opomenu Sokolović staleže poljske, da budu složni. Zagrozi im se ujedno, da ne će potvrditi ugovora mira, ako ne izaberu kralja povoljna Turskoj. Njegovim djelovanjem bješe izabran kraljem Sigmund Bathory. Ovaj posla kasnije svoga tajnika Krsta Dzierzika u Carigrad, da se potuži radi provale Tatara u Poljsku. Kod audijencije zamoli Dzierzik sultana lakomišljeno, neka ga na brzo odpusti i neka mu pokloni za kralja dva konja i jedan timar za čauša, koji ga je pratio. Prisutan Sokolović odgovori mu ljutito: »Ti ne imaš od cara ništa da tražiš. Sa čaušem možeš odmah otići. Ali kralju ne ćemo poslati ni konja ni magarca, jer je sultanova dobročinstva nezahvalnošću nagradio, porobivši tatarsku granicu. Neka je crn obraz tatarskomu kanu, jer nije znao upotrebiti dobru sgodu, da kralja zajedno sa bo-

ljari uhvati. Kad bi kao svu Poljsku poplienio bio, ne bi bio nadoknadio vriednosti onih konja, koje vi zaplieniste na Dnjestru, ni osvetio onih lupežtva, što ih je počinio vaš Baracki. Proklet bio tvoj nezahvalni kralj! Neka on žive lupeže ili njihove glave ovamo pošalje, pak će učiniti svoju dužnost. Moliš timara za tvog čauša. Mi ne običajemo slušati molbe zlobnih lopova, i plaćati za njih kod njihove otvorene kese.« Tako je postupao, veli Hammer, veliki vezir s poslanikom onoga kralja, kojega je on i sultan postavio kraljem.

Sliedećih godina ugovarao je Sokolović mir ili sklapao prijateljstva s mletačkom, florentinskom, španjolskom, englezkom i švicarskom vladom. Poput sultana primao je za sebe redoviti danak od mnogih država. Dobivao je od austrijskoga dvora 9.000, od erdeljskog 3.000, od Dubrovnika 5.000, od Vlaške 7.000, od Karabogdanske 3.000 i od Mletaka 4.000 dukata; svega dakle skupa 31.000 dukata u zlatu.

Nu doskora poče padati silna moć velikoga vezira Sokolovića, a time stade gubiti svoju snagu i veličinu carstvo tursko, jer bijaše lišeno mudroga vodje i krepke usredotočene vlade. Sultanu Muratu prohtjelo se da vlada sam bez velikog vezira. Sultanovi milostnici a neprijatelji vezirovi podticahu još većma tu misao. Murat odstrani ponajprije od dvora mudroga državnog tajnika Feriduna, vjernu slugu Sokolovića. Njega bijaše sultan Sulejman pod Sigetom imenovao muteferikom, a Sokolović ga radi velikih zasluga povisi na čast nišandžije. Drugoga prijatelja Sokolovićeva, Arapina Ahmed-pašu, carskog namjestnika u Kipru, razsjekoše vojnici na komade po naputku vezirovih neprijatelja. Kad Sokoloviću donesoše razcjepkanu odjeću Arapovu, reče mirno: »Bože, prosti mu! Koliko je trpio za mene!« Silne dvie podpore izgubi on smrću Mufti Hamid Efendije, i svoga sunarodnika vezira Piale-paše. Napokon smaknuše njegova štićenika i vjerna prijatelja Mihalja Kantakuzena, nazvana Šejtan ogli (vražji sin). Nu ponajviše razžalosti Sokolovića, što su pogubili njegova čestita nećaka Mustafu Sokolovića, carskog namjestnika u Budimu. Ovaj bijaše odgojen na dvoru sultana

Sulejmana. Učio je prava, a bio defterdar temišvarski, za tim sandžak kliški i hercegovački. Njegov stric postavi ga god. 1565. pašom od Bosne. Godine 1566. postane pašom budimskim i carskim namjestnikom u Ugarskoj, te je dvanaest godina obnašao tu čast na zadovoljstvo Turaka i kršćana. Proslavio se hrabrošću i velikodušnošću, mudrom upravom, gradnjom budimskih kupeljih, mnogih džamija i kula u Sigetu, Stolnom i Srbskom Biogradu itd. Kako turski, arapski i ugarski pisci svjedoče, bijaše on najslavniji turski upravitelj u Ugarskoj. Viest o njegovoj osudi i smrti stigne u Carigrad kao grom iz vedra neba. Njegovo mjesto zauze Sokolovićev neprijatelj Oveis paša.

Godinu dana iza pogubljenja svoga nećaka, 11. listopada godine 1579. u večer, bio je Mehmed Sokolović u svojoj pisarni zabavljen državnimi poslovi. On je običavao u divanu od jutra do mraka raditi, primati pohode, slušati molbe, rješavati tužbe itd. Ovu večer sjedio je starac od 70 godina sam u svojoj sobi. Tad čuje na jednom glasnu svadju u svom predsoblju; njeki Turčin u derviškoj odjeći htjede do velikog vezira, ali ga sluge ne htjedoše pustiti do njega; on stane vikati i psovati, što mu se kao dervišu ne dozvoljuje doći s molbom pred vezira. Čuvši to Sokolović, zapovjedi slugam, neka ga puste pred njega. Derviš mu predade pismenu molbu. Dok je Sokolović čitao, izvadi čovjek sakriveni nož izpod haljine i urinu ga u srdce veziru. Smrtno ranjen pograbi Sokolović svoj handžar, da posieče ubojicu, ali ranjeni starac bijaše preslab, da mahne rukom, — on pade mrtav. Ubojica bijaše žalibože Sokolovićev zemljak, rodom iz Bosne. Htjede se osvetiti, što nije dobio zamoljeno povećanje plaće, a lako da su ga nahuškali neprijatelji vezirovi; sumnjalo se ponajviše, da ga je podmitio Lala Mustafa, osvojitelj Cipra i Georgije, rodom iz Crnegore. Tako se opetova i ovdje nesretna sudbina našega naroda, da svoje najslavnije ljude bud duševno ili tjelesno ubijamo, te tako sami sebi i svomu narodu spremamo grob. Sokolovićevim zemljakom i prijateljem bijaše malo pomoženo tim, što su sutradan u Carigrad ubojicu njegovu raztrgali na konjske repove.

U oči dana svoje smrti dao si je Sokolović od svoga konjušnika Hasan-bega čitati iz poviesti: Boj na Kosovu polju. Kad Hasan pročita, kako je Murat I. pao od noža Miloša Obilića, stane Sokolović moliti iz korana prvu suru za dušu Muratovu. Za tim reče: »Dao Bog, da i mene tako nestane!« I nestalo ga, a s njim najslavnijeg velikoga vezira carstva osmanskog. Za tri sultana držao je kao čvrsti stup ogromnu državnu sgradu, koja se proširila u tri svieta. Po njegovoj smrti stala se odmah rušiti, pošto se iza oslabljenja njegove moći bijaše počela nagibati. Sokolović je petnaest godina podjedno nosio štap velikoga vezirstva, što nijednomu turskomu veziru ni prije, ni poslije njega, nije za rukom pošlo. U hvalospjevih na Sokolovića složni su svi iztočni i zapadni pisci: svi ga opisuju kao čovjeka u obće pitome i nježne ćudi i mirne naravi. Bio je ozbiljan i strog, ali ne okrutan, kadikad slavohlepan, riedko osvetljiv. Ubijanju, po primjeru pravih Turaka, ne bijaše nikada prijatelj. Naš Antun Vrančić, koji ga dobro poznavaše, pisa o njem u jednoj poslanici na Alberta Wyssa, Maksimilijanova poslanika u Carigradu: »Ja sam Mehmeda Sokolovića toliko cienio i jošte ga cienim, kao nijednog turskog pašu od najstarijih vremena. Ne prestajem ni sada hvaliti i uzvisivati njegovu veličinu i trieznost uma i suda, njegovu okretnost i vještinu u vladanju tolikih kraljevina i carstva, podložnih turskomu carstvu.«

Sokolović je imao dvie zakonite žene. Prva, nepoznata imena, rodila mu dva sina, Hasan-bega i Kurt-bega. Hasan je bio po smrti svoga otca dva puta namjestnik carski u Ugarskoj (god. 1589—1593. i 1594—1595.) Pobio se u dvoboju s Ivanom Topličanom. Bio je njeko vrieme paša od Rumelije, napokon god. 1602. vezir od Tokata u Aziji, gdje je sazidao bašču od samoga dragog kamenja. U Tokatu je pri obrani grada i ubijen. Drugi sin, Kurt-beg, proslavio se u perzijskom ratu pod seraskierom Lala Mustafom kod Tiflisa. Bio je sandžak bosanski, za tim carski namjestnik u Halebu, napokon vezir na sultanskom dvoru.

Sa svojom drugom ženom Esmom, kćerju sultana Selima II., nije imao Mehmed Sokolović djetce. Ova Esma bijaše malena i ružna, dočim je on bio visoka i tanka stasa. Po njegovoj smrti udala se za Kalalaj likafa Ali-pašu, namjestnika carskog u Budimu, koji tu i umre. On je zakopan u budimskih vinogradih, a grob mu polaze još danas Turci, te mu se klanjaju kao külbabi t. j. boriocu za vjeru. Osim ogromna imetka ostavi Mehmed Sokolović svojim sinovom preko 900 robova.

Sokolović je podupirao znatnimi troškovi prosvjetu, književnost i umjetnost, osobito glasbu i graditeljstvo. Najvažnija turska i arapska književna djela, što su pisana za vrieme sultana Selima II. nose na čelu njegovo ime. Njemu posvetiše mnogi učenjaci svoja djela, a Efendi-Sade napisa obširno njegov životopis.

Sokolović je dao sagraditi veličanstvene sgrade u mnogih gradovih Europe i Azije. Medju najljepše se broje mečeti, učiona i hram za siromahe u Burgasu, gradú, koji leži na cesti medju Carigradom i Jedrenom; za tim mečet ili džamija u blizini Pajasa grada u Ciliciji, gdje je dao ponoviti i silnu ogradu tvrdjave. U Bosni sagradio je kod Višegrada glasoviti most od kamena sa 13 lukova ili okana preko rieke Drine; tomu se mostu još i danas dive svi putnici. Bosanski Turci pripoviedaju, da je Sokolović sagradio i jedan dvorac izmed Višegrada i Sarajeva, četvrt ure od druma. Taj dvorac već se porušio, samo je mirina i jedna pokvarena česma. Vele, da mjesto još danas nosi ime: »Mehmed-Sokolovića han.« U Meki sagradio je Sokolović više bogomolja, a u Carigradu džamiju sa svojom grobnicom, u kojoj je i zakopan. Ova džamija leži u Ejubu naprama Südlüdže. Grobnicu Sokolovićevu pokriva svodjeni hram, sagradjen od graditelja Sinana.

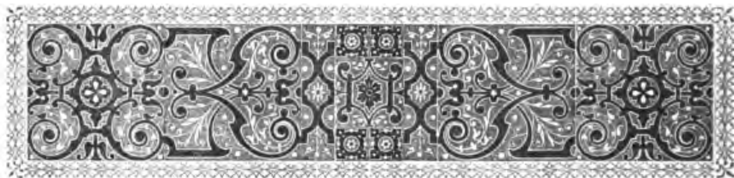
U svojoj carigradskoj palači uzdržavao je Sokolović po ljetu vazda glasbeni sbor, kojim se je rado nasladjivao. Sokolović je nosio najveće časti, bio je kapudan-paša, beglerbeg Rumelije, treći, drugi i prvi, t. j. veliki vezir. Ne bijaše po običaju turskom nikada maknut sa svoje službe, jer ga smatrahu uviek stupom carskoga dvora i svega carstva.

Mehmed Sokolović ide u red najslavnijih muževa našega naroda. Po svojoj ženi Esmi postao je bližnjim rodjakom triju sultana: Sulejmana I., Selima II. i Murata III., te mu ovo srodstvo bijaše jaki štit proti mnogim njegovim neprijateljem. On je rado podupirao svoje suplemenike, koje je povisivao na velike časti. S toga nije čudo, da i dugo poslije njega jugoslovjenski odpadnici bijahu podjedno najčvršći stupovi propadajućeg osmanskoga carstva.

Slika Mehmeda Sokolovića, uljem slikana, čuva se u ambraskoj sbirci u Beču. U istoj sbirci nalazi se njegovo čitavo željezno oklopje s bogato udjelanimi zlatnimi uresi. Tu je i njegova kaciga, urešena arabeskami i udjelanimi u kovanom zlatu izrekami iz korana. Kako je to oklopje došlo u grad Ambras, a za tim u Beč, ne znamo. Moglo bi se podvojiti, da li je to uprav njegovo. Slika njegova rezana je i u drvu već u šestnaestom vieku. Ona naliči sasvim ambraskoj slici. Po njoj dadosmo i mi rezati dodanu ovdje sliku.

Hammer Purgstall priobćio je u svojoj razpravi: »O pečatih perzijanskih, arapskih i turskih«, takodjer pečat Mehmeda Sokolovića. Na njem bijaše urezan ovaj nadpis u arabskom i perzijskom jeziku: »Tevekküli ala Haliki. Allahi, nubada djüda Mohamed zi lütfi ressuli hüda. (Uzdajem se u moga stvoritelja! O moj Bože, ne uzkrati Mehmedu milosti proroka božjeg.)«

STJEPAN KONZUL
ISTRIJANIN.

(R. 1521. † oko 1580.)

Velike ideje, koje kretahu svietom i narodi, nadjoše vazda odziva i u Hrvata, pak za to i nije čudo, da ni vjerske razmirice niesu mimoišle tečajem vjekova ni Hrvata, ni Hrvatske. Dugotrajna i uprav očajna borba našega naroda za narodni jezik u crkvi, moguće i od kraljeva zaštićeno bogomilstvo u Bosni, dvie su točke hrvatske poviesti, koje ne zasiecaju samo u našu domaću crkvenu poviest, već su upravo svjetskoga značaja i domašaja. Hrvatska, kao njeki prielaz izmed iztočnoga i zapadnoga svieta, nije se mogla upravo nikad posve oteti, da i do nje ne zasegnu valovi ma svakoga pokreta, sad u većoj sad u manjoj mjeri, koji se ili na iztoku ili na zapadu odigravao. Šestnaesti viek bio je po Hrvatsku žalostan i mučan, bio je viek vječite borbe za obstanak, gdje hrvatskim junakom na sablji nije bilo kad razmišljati, koja li je svrha i namjera i Wiclefu i Husu i Luteru i njihovim sljedbenikom, pak ipak i ovaj pokret, koji svjetska poviest nazivlje reformacijom a Luterove sljedbenike protestanti, ako i nije dublje zasegao u Hrvatskoj, te ostao bez svakog znatnijeg uticaja na

Stjepan Konzul Istrijanin.

crkveni hrvatski život, to ipak nije projurio bez traga, pa ako ga i ne ima hrvatska politička i crkvena poviest mnogo spominjati, to ga hrvatska književna poviest ne može mimoići, pak za to je i vriedno, da se i na ovaj pojav hrvatskoga književnoga nastojanja obazremo, tim više, što se je ovaj pojav odigrao na hrvatskoj zemlji, preko koje bijaše mletački lav svoju vlast sasvim razširio, a koja nije stajala ni u kakvom dodiru s ostalom hrvatskom zemljom.

U Englezkoj, Češkoj i Njemačkoj bili se već odavno podigli odlučni glasovi za crkvene reforme i preinake u strogom smislu svetoga evangjelja. I sâm sbor tridentinski, u predgovoru svojih zaključaka, veli medju ostalim, da je trebalo izliečiti cielo crkveno tielo, kojeno je ne samo po nesgodi vremena, već i po nevriednosti duhovnih pastira veoma oslabilo, dapače se okužilo svrabom najsramotnijim i gotovo neizlječivim, te je izjedeno i s vana i s nutra. [1]

Izmed ostalih hrvatskih zemalja bijaše se u našoj kamenitoj i bregovitoj Istri sve do šestnaestoga vieka sačuvalo neograničeno gospodstvo narodnoga jezika u crkvi, premda ga je njemačka i talijanska uprava kužila podjedno duhom tudjinskim. U svih županh istarskih, u kojih življahu pretežno Hrvati, rabio je gotovo neprekidno u crkvi jezik hrvatski s pismeni glagolskimi. To nam potvrdjuju kao živi svjedoci do sada sačuvani nadpisi na starih crkvah i grobovih, kao i svi stariji crkveni i pučki spisi. Istom tečajem šestnaestoga i na početku sedamnaestoga stoljeća počeše njeki biskupi inostranci u sporazumku mletačke i austrijske vlade hrvatski jezik i glagolsko pismo u Istri i u Dalmaciji sve po malo dokidati. Tad nastade rat medju višim i onim nižim svećenstvom, koje bijaše suglasno s narodom. Pa kada prodrie duh protestantizma preko Kranjske u Istru, nadje već njeke svećenike kao gotove protestante, osobito pogledom na jezik, uz koji glagolaši od vajkada upravo s divnom uztrajnošću pristajahu. Medju ovimi bijaše jedan od prvih i najrevnijih Stjepan Konzul. Rodio se u malom gradu Buzetu (Pinquente) u Istri, s toga se sâm nazivao Istrijaninom. Za mlada se dao na

*

svećenički stalež, i postao misnikom u svom rodnom gradu. Kao što po svoj iztočnoj i sjevernoj Istri, tako je i u Buzetu vladao tada još u crkvi jezik hrvatski s glagolskim pismom. Glagolicom se dakle služio Konzul već od svoga djetinstva, što mu je kasnije dobro došlo.

Budući da je buzetska župa pripadala koparskoj biskupiji, to nije čudo, da je Stjepan Konzul već za mlada nadahnut bio novimi vjerskimi nazori jer i njegov veleučeni biskup Petar Pavao Vergar, bivši prije biskup modruški, bijaše revan sljedbenik reformacije. U isto doba bijahu i Vergarov brat, Ivan Krstitelj, biskup puljski, i obiju drug Franjo Jožefić, nazvan Ričan (Rizzanus), prije senjski, kasnije tršćanski biskup, privrženici reformacije. Kad oko god. 1545. do 1549. koparski i tršćanski biskupi sa svojih stolica prognani bijahu, ode Ričan valjda u svoju domovinu, a Vergar u Njemačku. Sad ne bijaše u Istri sigurna boravka niti nižim svećenikom, opojenim novim vjerskim duhom. Redomice ostavljahu oni svoju domovinu, ali se i vraćahu. Medju istarskimi izseljenici bijaše i Stjepan Konzul. Već prije njega otidoše osim Vergara iz Istre u Njemačku Mato Vlacić Franković (nazvan Flacius Illyricus) iz Labina, i Matija Garbić (Garbitius), profesor grčkoga jezika u Tubingi. U Istri ostadoše pako nam poznati: Ivan Fabijanić i Mate Živčić, vikar crkve u Pazinu, Baltazar, kapelan u Pazinu, Franjo Hlej, župnik u Gradišću (Galignano), Jure Zvečić, Jure Stradiot i Jure Jurešić iz Kastva, Nikola Mozes iz Cresa, Franjo Barbo, vlastelin kozlački i kapetan riečki, gospodja Muskonova, vlastelinka u Pazinu itd.

Deset godina potucao se Stjepan Konzul po Njemačkoj kao propovjednik i kao učitelj. Tu se i oženio. Mnogo je imao zahvaliti pokroviteljstvu i podpori svoga prvašnjeg biskupa Petra Paula Vergara. Kao njegdašnji papinski poslanik bijaše taj učeni diplomat poznat sa svimi gotovo njemačkimi dvorovi, a najvećma prijateljevao je s Krstom, vojvodom virtemberžkim, na kojega dvoru je i stanovao. Njegovim uplivom primi rečeni vojvoda u svoju zaštitu slovenskoga prognanika Prima Trubera, a za njim i Stjepana Konzula. Petar Pavao Vergar potaknuo

je prvi i misao, da se sv. pismo i bogoslovne protestantske knjige prevedu na jezik hrvatski i slovenski. Ta misao nadje kod vojvode živa odziva. Kad se za tim u virtemberžkom gradu Urahu nastani novi doseljenik iz Hrvatske i Kranjske Ivan barun Ungnad, bivši gjeneral krajine hrvatske i vlastelin grada Varaždina i Samobora, pretvori se misao u čin. Oko ovoga uglednoga i bogatoga muža i oko njegova prijatelja Krsta, vojvode virtemberžkoga, sakupila se tada veća strana prognanika hrvatskih i slovenskih. Tu je živio, kako gore spomenusmo, Petar Pavao Vergar sa svojim nećakom Ljudevitom; tu je primao Primuš Truber novčanu podporu za izdavanje slovenskih protestantskih knjiga; ovamo se došuljao i Pavao Skalić, pod imenom grofa od Like i Hune. Tu je bio Jure Jurešić i Mate Mercerić; ovamo je pošiljao svoje savjete učeni ali veoma žestoki profesor hebrejskoga jezika u Jeni i osnovatelj nauke, po njem nazvane Flacijanske, Matija Flacius Franković. Ovamo dodje napokon i Stjepan Konzul, a za njim Antun Aleksandrov Dalmatin, dočim je već prije u Tubingi bio profesorom grčkoga jezika Mate Garbić Istrijanin.

Čini se, da je medju spomenutimi Hrvati najrevniji književnik bio Stjepan Konzul. On je već prije godine 1559. svršio prievode katekizma, i prvi dio sv. pisma novoga zavjeta. Prije nego li ova djela pod tisak dade, ode on s njimi u svoju domovinu, da se glede jezika i prievoda dogovori s vještaci. Navrati se najprije u Kranjsku, gdje je još tada boravio Antun Dalmatin. On je živio u Ljubljani kod veoma revnog sljedbenika nove vjere Matije Klombnera. Tu se bavio prevadjanjem Truberovih slovenskih knjiga na hrvatski. Njemu prvomu predade Konzul svoje rukopisne prievode na razgledanje. Oba sazvaše za tim na daljnji dogovor čitavo povjerenstvo vještaka u grad Metliku na granici Hrvatskoj.

U Metlici sastao se 28. kolovoza god. 1559. čitav mali sbor sljedbenika nove vjere, ponajviše Hrvata. Na čelu sbora bio je u ime Ungnada Stjepan Konzul, za tim Antun Dalmatin, Matija Smajić, komtur vitezova sv. Ivana jerusolimskog, Mato Vla-

hović i Ivan Feistenperger, pastori metlički, Ivan Pičik, načelnik grada, Stjepan Stipanić, kapelan iz Ose, Ivan Kolonić, kapelan iz sv. Križa (u Završju pri Karlovcu), Antun Božić ili Vožić iz Modruša, Mihajlo Vožić, gradjanin metlički, Andrija Jakšić, Petar Krajačić, Nikola Drinovački, upravitelj bana Erdeda u gradu Metlici, Jure Pisec, gradski pisar. Svi ovi priznaše, da je jezik prievoda Konzulova i Dalmatinova dobar i pravilan, da u sadržaju ne ima pogrješaka i da će se ovi prievodi moći razumjeti od svih žitelja po Hrvatskoj, Bosni, Srbiji sve do Carigrada. Napokon zaključiše, da se ove knjige imaću tiskati ne samo glagolicom nego i ćirilicom. Sve ovo potvrdiše oni pismeno svojom rukom i pečatom. U pismenoj svjedočbi, koju izručiše Konzulu, zamoliše ujedno sve dobre kršćane za podporu toli blagotvorna poduzeća kao što je izdavanje pobožnih knjiga s nauci prave stare vjere. S ovim pismom vrati se Konzul veselo u Njemačku. On povede, kako se čini, već tada sa sobom Antuna Dalmatina.

Družina Ungnadova, sakupljena u Urahu, zaključi, da se duševna propaganda odmah kod svih južnih Slovjena krepko započeti ima. Ujedno odredi, da se ne samo tiskanje slovenskih prievoda Truberovih nastavi, nego da se ima nastojati i oko toga, kako da se hrvatske i srbske knjige tiskati započmu. Nu glavna zapreka u tom poduzeću bijaše pomanjkanje potrebitih tiskarskih slova. U ono doba upotrebljivahu Hrvati u Dalmaciji, u Istri i u Hrvatskoj od Kupe do Jadranskoga mora još uviek u crkvi i u privatnom životu većom stranom glagolsko pismo. Nu glagolskih slova nije u ono doba imala nijedna njemačka a ni europejska tiskarna, ako izuzmemo Mletke, i hrvatske gradove Senj i Rieku. Trebalo je dakle prije svega nabaviti glagolska slova. Na sreću bijaše Stjepan Konzul sasvim dobro vješt glagolskomu pismu. Njega zapade dakle zadaća, da troškom Ungnadovim, a pod svojim nadzorom, dade čakaniti i lievati glagolska slova. Meštri za taj posao bijahu odabrani Ivan Hartvich i Šimun Auer. Ovim podje posao dobro za rukom, i slova bijahu godine 1560. gotova. Tiskanje hrvatskih knjiga moglo se

u Njemačkoj započeti. Još iste godine mogaše u Nirnbergu odtisnuti azbuku glagolsku s otčenašem, s jednim poglavjem iz sv. pisma, i sa 117. psalmom. Sliedeće godine dade Ungnad pod nadzorom Stjepana Konzula i Antuna Dalmatina u Urahu lievati takodjer ćirilska slova od meštara poslanih iz Nirnberga.

Sada tekar mogoše hrvatski prognanici svoj književni rad započeti. S gotovimi glagolskimi i ćirilskimi slovi mogli su štampati svoje knjige, gdje su htjeli. Već god. 1560. izdao je Konzul, osim gore spomenutih malenkosti, u Nirnbergu »Probe glagolskoga pisma« (Probezettel). Za tim dade po nalogu Ungnadovu prenieti glagolsku tiskarnu u Tubingu. Tu je god. 1561. zajedno s Antunom Dalmatinom štampao glagolicom a u Urahu ćirilicom četiri knjige.[2]

Na koncu jedne od ovih knjiga, i to katekizma, posvećena kralju Maksimilijanu, govori Konzul svojim zemljakom medju ostalim ovako: »Predraga braća u Isukarstu! Mi vas prosimo, da ovo naše parvo delo, tumačenje i štampanje, od nas sada za dobro vazmete. I ako je u njem ko pomanjkanje u t'lmačenju, u besidah ili u slovjeh, u ortografiji, to isto nam skoro dajte, v pravi ljubavi, na znanje. Hoćemo te iste za najparvo u drugih popraviti. Zašto za ovimi knjižicami, ako bude Bog hotil, hoćemo novi testament s glagolskimi i kirulskimi slovmi štampati. U tim toga verno molite Boga za nas. — Stipan Istrianin i drugi ostali vaši sluge.«

Posvetu na kralja podpisaše: Primus Kranjac Truber, Antun Dalmatin patriarha, i Stjepan Istrijanin Konzul. Ovu prvu poveću hrvatsku knjigu, s Truberovom njemačkom posvetom, posla Truber 1. ožujka god. 1561. kralju Maksimilijanu. Javlja mu ujedno o napredovanju hrvatske tiskarne; naglasuje revnost Stjepana Konzula, i moli kralja, da prievod dade pregledati po vještacih, da se mogu štokakve pogrješke izpraviti. Odmah za njim posla i Ungnad jedan odtisak kralju Maksimilijanu s vlastoručnim pismom, od 12. travnja. U pismu preporuča svoje poduzeće, i spominje grofa (?) Skalića, koji da je odmah prva dva odtisnuta lista ove knjige poslao kralju bez njegova i Tru-

berova znanja, te je dodao i svoj predgovor, u kom je suviše pohvalio Ungnada. S toga je ovaj Skalićev predgovor u izdanoj knjizi izpustio.

Kralj Maksimilijan odgovori Ungnadu 5. svibnja god. 1561. Hvali veliki trud, što ga je imao pri izdavanju poslane mu knjige, šalje za namirenje troškova 400 for., i obriče, da će štampanje i drugih hrvatskih knjiga rado podupirati. Ujedno priloži kralj i poveću kritiku Skalićevu o toj knjizi. U njoj uzvisuje on zasluge Ungnadove, priznaje revnost Konzulovu, čini njeke primjetbe glede jezika i pravopisa, i kudi prievode Truberove.

Ivan Ungnad zamoli i staleže Kranjske za podporu. Ovi se odazvaše veoma laskavo pozivu zajedno sa zemaljskim upraviteljem Jobstom Gallenbergom od Gallensteina, te obrekoše podporu. Pošto je ujedno i Truber zamolio, da pošalju još njeke hrvatske prevoditelje, koje bi njegove slovenske knjige prevodili na hrvatski, čemu su se Konzul i Dalmatin opirali, staleži mu odpisaše, neka on sâm dodje u Kranjsku i neka potraži potrebite vještake.

Veoma gorljivi protestanti Matija Klombner u Ljubljani, i Ambrozio Fröhlich, agent kralja Maksimilijana u Beču, zauzimali su se u to vrieme revno za razprodaju hrvatskih i slovenskih knjiga. Klombner pisa medju ostalim Ungnadu, da je našao jednoga Istrijana (valjda Zvečića ili Živčića), koji je preveo na hrvatski jezik Špangenbergerovu »Postillu«, i dao ju tiskati latinskimi slovi. Njega hoće da protjera iz Istre biskup puljski, jer mu je oteo njegovu djevojku. Klombner savjetova ujedno Ungnadu, neka zamoli podporu za tisak hrvatskih knjiga takodjer od bana grofa Petra Erdeda i od grofa Nikole Zrinjskog, jer su oba zauzeti za novu vjeru. Gjeneral Ivan Lenković protivnik je te ne pristaje uz novi nauk.

Bečki gradjanin Fröhlich preporuči Ungnadu Srbina Dimitriju, koji je više godina bio tajnik vojvode vlaškog i bilježnik patrijarke carigradskog. »On je, — veli, — vješt grčkomu, latinskomu, turskomu i ponješto talijanskomu jeziku. Ima mu sada oko 40 godina; on je pripravan, da pripomogne Konzulu

prevoditi knjige na srbski jezik, ćirilskimi pismeni, kojih Antun Dalmatin ne pozna, kao što nije vješt ni njemačkomu jeziku.« O Dimitriji pisa nadalje, kako je pripoviedao, da u Turskoj ima dosta prievoda srbskih svetoga pisma; ovo dakle da ne treba prevoditi, nego katekizme, locos communes, prodike, postille itd. »Naputio sam Dimitriju, — nastavlja Fröhlich, — da otidje u Njemačku, gdje bi mogao postati učiteljem grčkoga jezika, a Konzula i Dalmatina umolit ću, da podadu svoje mnienje o Dimitrovih prievodih.« Kasnije javi isti Fröhlich, da rečeni Dimitrija ne zaslužuje vjere ni pouzdanja.

Fröhlich pisa takodjer svojim prijateljem u Ljubljanu o kralju Maksimilijanu, da je veoma radostno primio hrvatske knjige, nu ne će da o tom govori, jer je u zavadi s carem Ferdinandom, bratom svojim. Obreko je nadalje podporu od 1.000 for. za tiskanje, ali želi, da predgovori budu pisani i tiskani takodjer hrvatski, ne samo njemački, kako Truber napućuje. Za grofa Baćana moli dva odtiska hrvatskog katekizma; javlja nadalje, da je od gospodje Zinzendorfove za tisak hrvatske knjige primio 73 talira, a od gospodina Weisspacha 50 for.; gradjani bečki obećaše takodjer podporu.

Medju tim bijaše Ivan Ungnad nabavio tri tiskarska stroja, koja namjesti najprije u Nirnbergu, a za tim ih dade prenieti u Tubingu i u svoj stan u Urahu. Imale su se tiskati knjige slovenske latinicom, hrvatske glagolicom i srbske ćirilicom. Ali Stjepan Konzul s Antunom Dalmatinom ne mogaše zadovoljivati svim potrebam. S toga umoli Ungnad kralja Maksimilijana i staleže kranjske, da mu dobave još njekoliko prevoditelja. Ovoj oskudici mislio je doskočiti Truber. On dovede god. 1561. iz Kranjske dva uskočka popa: Matu Popovića i Ivana Maleševića, koje dodieli Konzulu i Dalmatinu. U isto doba prevodio je Jure Zvečić kod kuće augsburžku vjeroizpovied. Kad je svoj posao dovršio, ode na prošnju Klombnerovu takodjer u Njemačku na pomoć. U priedlogu bijaše, da će otići u Njemačku i kanonik zagrebački Antun Vramec, kojega bjehu radi protestantizma na njeko vrieme prognali iz Zagreba. Nu

taj učeni ljétopisac hrvatski osta dulje vremena u Ljubljani, dok se napokon nije vratio u Hrvatsku. Osim ovoga bijaše predložen i gore spomenuti Srbin Dimitrije, za tim jedan Dubrovčanin doktor bogoslovja, koji je tada u Padovi bio profesorom hebrejskoga jezika. Napokon nadali su se, da će i glasoviti Mato Vlačić Franković prionuti uz hrvatsko prevodjenje, i da će sin tadašnjega senjskog kapetana takodjer doći u Tubingu. I Mato Fabijanić iz Pazina obreko je, da će kod kuće prevoditi.

Nu oni, koji kasnije odoše u Njemačku, vratiše se doskora s Jurjem Zvečićem natrag, jer se nisu mogli sporazumjeti s Truberom, koji je podjedno želio, da se samo njegovi slovenski prievodi prevode na hrvatski, a i u svemu je zanovietao. S toga pisa čestiti Slovenac Klombner Ungnadu: »Primus wirdt das werchk dergestalt lang nit fürdern, wann er niemandt neben sich leiden mag.« Hvali naprotiv Matu Frankovića, o kom veli: »Zu dem schriftlichen wort ist niemants tauglicher derzeit als Illyricus. Er ist in Ysterreich purtig. Kann guet Krabatisch die glagula und tschurulika.« Ali Mato kao slavan već tada propovjednik, učitelj i neutrudljiv pisac, nije imao vremena, da se bavi prievodom. K tomu je uprav tada namjeravao u Rezni podići visoku školu; da li samo za Niemce ili takodjer za svoje sunarodnike, ne zna se pravo.

Sav teret prevodjenja i upravljanja tiskarskog posla osta dakle i unapried na samoj dvojici Stjepanu Konzulu i Antunu Dalmatinu. O posljednjem se pogovaralo, da veoma polagano radi, dočim se je Konzul imao podjedno prepirati s Truberom, koji htjede u svemu imati veliku rieč, a nije znao ni hrvatski, niti je poznavao pisma. On htjede, da se prevodi s njegova slovenskoga prievoda, ali se naši prevoditelji držahu podjedno teksta latinskoga, već s toga razloga, jer su ga bolje razumjeli. Ivan Ungnad jedva ih je izmirio, o čem su i staleži kranjski u pismu od 7. svibnja 1562. Ungnadu izjavili svoju iskrenu radost.

Godine 1562. dogotoviše Konzul i Dalmatin osam knjiga, od kojih je šest tiskano glagolicom, a dvie ćirilicom.[3]

I ove knjige odmah, kako su gotove i vezane bile, posla Ivan Ungnad kralju Maksimilijanu. Kralj mu odgovori iz Linca 10. svibnja 1562.: »Wir haben dein schreiben und die daneben vberschickten exemplar, auch einer verzeihnus der gedruckten windischen, crabatischen und cyrullischen buecher empfangen, und vernommen, und sonderlich gern gehört, das solch werckh dermassen in guetten und richtigen furgang und ordnung gestellt ist.« Ujedno mu obriče, da će za napredovanje tiska učiniti sve, što bude mogao.

Po svom običaju poslao je Ivan Ungnad veću stranu tiskanih knjiga i sada stranom na vladu kranjsku, stranom na Klombnera u Ljubljani i Fröhlicha u Beču. Upravitelj Kranjske Jobst Gallenberg preda u ime svoje i kranjskih staleža (Verordnete) 22. lipnja 1562. jedan dio dobivenih knjiga župniku ili pastoru topličkomu Ivanu Lamelu, Franji Vajiću, pastoru u Goliku, i Baltazaru, kapelanu u Pazinu, s nalogom, da ih po Kranjskoj i po Istri razprodadu. Za taj posao dao im je i otvoreno preporučno pismo. Ungnad bijaše nješto knjiga priposlao i župniku Kostelskomu Adamu Langenmantelu, da ih razpača po Hrvatskoj, Bosni i po Turskoj. Nu ovaj mu odgovori, da će to težko izvesti, jer je sva okolica Hrvatske do granice bosanske sasvim opustošena. Savjetuje mu, da se obrati na kapetana riečkog i na grad Rieku, odakle se mogu razaslati knjige po tamošnjih trgovcih za sve gradove u Dalmaciji. Riečki kapetan Franjo Barbo, i sâm protestant, primio je doista od Ungnada pismo i knjige hrvatske.

Od Stjepana Konzula stigla je u Kranjsku opetovana molba, da pošalju u Njemačku dva učenjaka, koji bi pomagali prevoditi knjige. I Ungnad pisa u Ljubljanu, da odpreme što prije prevoditelje, jer Konzul ne može sve sâm da radi, a Dalmatin je ostario i oslabio. Nu težko bijaše naći vještake, koji bi se odvažili, da idu u Njemačku. Riečki kapetan Barbo priobći Klombneru, da je Ungnad i njemu opetovano pisao, da mu pošalje gore spomenutog neimenovanog dubrovačkog doktora, koji je tada učiteljevao u Padovi, da mu je ponudio godišnju nagradu od 80 for. sa stanom, hranom i putnim troškom. Ka-

petan se nadao tada, da će doktor pristati uz ponudu, i da će prevesti na jezik hrvatski čitavo sveto pismo. U isto doba čulo se o gotovom prievodu hrvatske biblije, koja se čuvala u jednom samostanu na otoku Rabu. Za ovu se pobrinuo takodjer riečki kapetan s namjerom, da ju pošalje Ungnadu.

Ujedno bijaše Mato Živčić, vikar crkve pazinske, pozvan po kranjskom upravitelju Gallenbergu, da ide prevoditi hrvatske knjige u Njemačku. Ali on se izpričavao, da je obvezan službom kod predstojnika crkve pazinske Levaka Križanića. Ujedno priobći, da bi se u Istri našlo dosta vještih prevoditelja, ali im se ne će radi toga hodati u daleki tudji sviet. Oni bi pripravni bili isti posao raditi u Pazinu, na Rieci ili u Ljubljani. U istom smislu odgovori Gallenbergu i kranjskim staležem Franjo Hlej, župnik iz Gradišća (Galignano), bivši takodjer pozvan, da ide u Njemačku. Isto tako izjavili su se pozvani slovenski svećenici Veiksler, vikar u Kostelu, i Franjo Vajić, župnik u Goliku.

Uslied ovih izjava odpisa Gallenberg Ungnadu, po naputku Trubera, koji se tada kao zemaljski propoviednik desio u Ljubljani, i po savjetu drugih takodjer vještaka, da su staleži kranjski zaključili odsada hrvatske knjige, pisane glagolicom i ćirilicom, po dva vještaka iz Istre, pomoćju dvaju dječaka, kao prepisača, prevoditi dati u Ljubljani, pa da će gotove za štampu rukopise pošiljati u Njemačku. Ujedno su zamolili Ungnada, da im pribavi podpore, jer oni sami ne imadu odkale da podmiruju troškove. Nu pošto u Njemačkoj sâm Stjepan Konzul uz boležljiva Dalmatina korekturu voditi i štamparnom upravljati nije mogao, to su iz Istre poslali Juru Zvečića i Juru Jurešića s jednim slagarom, da budu u pripomoć Konzulu. Ovi su imali zadaću, da zajedno s Konzulom izpravljaju takodjer jezik, jer su tobože vještaci kranjski pronašli, da dosadanji hrvatski prievodi imadu mnogo pogrješaka pogledom na jezik i na pravopis.

Nu ova viest ogorči veoma Ungnada i njegove prevoditelje Konzula i Dalmatina, koji su naslućivali u tom maslo Truberovo, radi kojega se Ungnad već prije tužio. Naprotiv tužio se i Truber pismeno Ungnadu na klevete Stjepana Konzula,

koji da ga je kod Ungnada ocrnio i okrivio, da se protivi pošiljanju prevoditelja u Njemačku. Branio se nadalje, da nije on, nego Konzul ocrnio Zvečića, kao da ne zna hrvatski i da zlo i nečitljivo piše, da je boležljiv, i da ga radi sumnjive bolesti zajedno s Uskoci odpraviše iz Uraha. »Sada, — veli Truber, — žele, da Zvečića natrag pošalju; tomu sam se ja protivio, jer on zna još manje hrvatski nego li Konzul, piše zlo, i čovjek je lažljiv i lien. To potvrdjuju svi hrvatski svećenici. Ali pošto ga je Filip Guger, tajnik Ungnadov sa sobom povesti svakako želio, nije se mogao nadalje protiviti tomu, da ide u Njemačku.« Ujedno javlja, da će pomoćju kranjskih staleža doskora sazvati u Ljubljanu najučenije i najsposobnije hrvatske svećenike, uz druge vješte svjetovnjake, s kojimi će se posavjetovati, kako da se drugi dio sv. pisma novoga zavjeta što pravilnije prevede. Da li s argumenti i skolijami, kako je on slovensku bibliju prevoditi počeo, ili naprosto samo po tekstu? Na prievode Konzulove i Zvečićeve, veli Truber, nije se moći zanesti, jer njihovi katekizmi i evangjeliste zlo su prevedeni i pogrješno tiskani, kako svi hrvatski svećenici tvrde. Za Dalmatina moli, da ga Ungnad pošalje u Ljubljanu, ako se štogod od bolesti oporavio, da će ga on veoma ljubezno dočekati; za priposlane hrvatske knjige veli, da se njeki Fabijan Kirchperger veoma trudi, kako da ih u Optuju, Merlingenu, na Rieci i po Istri razpača. Za bana Petra Erdeda i grofa Nikolu Zrinskog dali su u Ljubljani primjerke liepo vezati; ban Erdedi dobar je evangelik (ist guet evangelisch), pogadja se dobro s evangeličkimi propovjednici, a pisao je kranjskim staležem, da će se za evangeličke svećenike revno brinuti. »Ovo pismo, — veli napokon Truber, — poslao sam u priepisu takodjer vojvodi virtemberžkom.«

Dok se ovako o promicanju slovenskih i hrvatskih knjiga dopisivalo, dogovaralo i prepiralo, udari kao grom iz vedra neba odluka cara Ferdinanda I., izdana u gradu Podjebradu 30. srpnja god. 1562., kojom zapovjedi kranjskomu zemaljskomu kapetanu, za tim zem. upravitelju i zem. staležem i redovom,

da protestantske heretičke propovjednike Primuša Trubera, Janeza Šerera, Juru Kobilu, Juru Mašića, Gašpara Rakovca u Kranju (Kranjburg), Nikolu Stradiota i Matiju Klombnera imadu zatvoriti, jer se usudiše propoviedati proti katoličkoj crkvi.

Staleži kranjski umoliše tada kralja Maksimilijana za posredovanje, a cesaru odpisaše, da u Kranjskoj ne ima heretika, i da Truber i njegovi drugovi propoviedaju pravu staru katoličku vjeru. Oni primjetiše, da sam biskup ljubljanski nije imao šta da prigovara prodikam Truberovim.

O toj najnovijoj strogoj odluci cesara Ferdinanda pisa i Truber Ungnadu, poslavši mu sve cesarske odpise, koji se tiču protestanta, u priepisu. Tužio se, da ga biskup progoni, da ga u Ribnici katolički popovi, kad je u dvoru Uršule Lambergove propoviedao, htjedoše ustrieliti. Govori uzgredice i o jednoj hrvatskoj bibliji, koju je imao njeki fratar Ivan iz Bišća, za koju umoli kapetana riečkoga, da mu ju pošalje zajedno s fratrom. On će ju po vještih Hrvatih dati prosuditi.

U isto doba pisa Ungnadu i vlastelin istranski Hanibal de Comitibus iz Gradišća, da je primio njegovo pismo s knjigami, te će nastojati, da se više knjiga prevede na hrvatski (in illyricum idioma); da je govorio s kapetanom riečkim, koji je revan evangelik. Ovaj potiče i Nikolu Mozesa, da svoj hrvatski prievod sv. pisma, koji je započeo, što prije dovrši. Iz svega se vidi, da je u ono doba malo ne čitava hrvatska Istra, zajedno s Riekom, nagibala na novu vjeru.

Više rečeni fratar Ivan Bišćanin, koji bijaše jednom Trubera posjetio u Štutgartu, dodje na poziv Truberov u Ljubljanu. Tu je i propoviedao u crkvi fratarskoj, u duhu protestantskom. Dobivši od Trubera Konzulov i Dalmatinov prievod prvoga diela sv. pisma i prievod katekizma, osudio je prievod glede jezika, pravopisa i slovnice, te je izjavio, da ima mnogo neobičnih rieči, ali tekst da je pravilan. Ovaj sud fratrov priobći Truber odmah Konzulu i Dalmatinu. Ujedno pisa Ivan Kirhperger Ungnadu, da je prodaja hrvatskih knjiga veoma slaba, nu što se tiče jezičnih i pravopisnih pogrješaka u prievodu, na

ove ne treba da se mnogo obzire, jer takovih pogrješaka imadu i njemačke knjige. Glavna je stvar, da su hrvatske knjige razumljive.

Brižljivo nastojanje Truberovo, da dobavi nove hrvatske prevoditelje, i da podigne u Ljubljani pod svojim nadzorom tiskarnu za hrvatske i slovenske knjige, ujedno postojano njegovo kudjenje Konzulovih prievoda, podjari još većma mržnju ovoga proti Truberu. On potaknu i Antuna Dalmatina, te su oba kod Ungnada i kod kranjske uprave podnieli dugačku pritužbu proti Truberu. Tužba bješe priobćena Truberu. On odgovori na nju obširno u 11 točaka. U svom pismu oprovrgava stranom pritužbu, a stranom navaljuje na Konzula. On pisa i bolestnomu Antunu Dalmatinu. Pred njim se izpričava, da nije nikad psovao na hrvatske prievode, da je samo naveo, što su njeki istarski svećenici, kao i gospodin Ivan Lamela i kapetan riečki Barbo kazivali. Nu ovi su prievodu zabavljali samo na toliko, što njeke rieči nisu dobro protumačene, i što njeka slova nisu dobro slagana. Žali, što se i Dalmatin umiešao u rat, koji vodi s Konzulom (in das Krieg, das zwishen mir und Consuln ist.). Spominje kao evangelika i Samuila Budinu, koji je kasnije s hrvatskog preveo na latinski jezik poviest sigetskog obsjednuća.

Isti dan, 21. listopada 1562., pisali su Ungnadu na molbu Truberovu i staleži kranjski. Izpričavali su svoga revnog propovjednika Trubera naprama Konzulovim obtužbam i molili, da tu staru razpru medju Truberom i Konzulom, u sadašnje vrieme ljuta progona od strane cesara, na dobar način opetovano izravna.

O Truberu pisa istodobno Ungnadu i najrevniji ljubljanski evangjelik Matija Klombner. Veli o njemu, da se u sve mieša, da hoće, da sve bolje zna, da je duha nemirna, i da s toga zapinju i prievodi i tiskanje knjiga. Priobćuje, da se i revni pastor metlički Grgur Vlahović bavi hrvatskimi prievodi.

U Istri radio je Hanibal de Comitibus zajedno s riečkim kapetanom Barbom oko toga, da nabavi sveto pismo, što ga je fratar Ivan Bišćanin u Ljubljanu donio bio, o kom se pogo-

varalo, da ga je na hrvatski preveo knez Bernardin Frankapan još početkom šestnaestoga stoljeća. Oba nagovoriše Ivana Fabijanića iz Pazina, hrvatskomu jeziku veoma vješta (qui quidem idiomatis Croatici vel Illyrici, uti omnibus notorium est, eruditissimus habetur), da pregleda rečeni Frankapanov prievod, i da o njemu svoj sud izreče.

Dok se ovako na sve strane radilo, ali bez velika uspjeha, poradi vječnog nesporazumka i medjusobnog trvenja, dodjoše opet cesarske naredbe, da se proti evangjelikom ima strogo postupati od strane vlasti. Samoga Trubera imao je ljubljanski biskup pod crkvenu iztragu staviti. Medju tim oboli Truber u Ljubljani na vrbancu, a Konzul i Dalmatin bolovahu takodjer u Tubingi. Čitav posao prevodjenja i tiskanja bijaše tim zaustavljen. Truber je dapače želio, da se tiskanje hrvatskih knjiga u Njemačkoj sasvim obustavi. Okretni kapetan riečki Barbo nastojavao je medju tim podjedno, da više spomenutoga dubrovačkog doktora, koji se bijaše iz Padove preselio u Mletke, predobije za hrvatsku tiskarnu u Njemačkoj. I Klombner se nadao, da će za prevodjenje hrvatskih knjiga dobiti njekoga starog tajnika kneza Frankapana Slunjskog. Žalio je, što Gregur Vlahović nije smio zadržati nadalje predstojničtvo crkve sv. tiela Isusova u Metlici, koje mu bijaše podielio ban Petar Erdedi. On se je prije sâm brinuo za prievode i za vješte ljude, a sada ne može, jer mora trbuhom za kruhom.

Fabijan Kirchberger, trgovac hrvatskih i srbskih knjiga, javi Ungnadu 28. studenoga god. 1562. da po mogućnosti revno obavlja svoj posao, nu prevodjenje da zapinje. Fratar Nikola Mozes s otoka Cresa, koji bijaše razglasio, da je preveo čitavo sv. pismo na jezik hrvatski, zahtieva sada, kad mu djelo htjedoše odkupiti, da mu pribave biskupiju ili tršćansku ili pićansku. Ali svoga izvornoga rukopisa ne htjede dati iz rukû, već je zahtievao u ime prepisivanja na godinu 300 dukata. Ako mu taj dar obreknu, obvezao se, da će za tri ili četiri godine predati gotovo djelo. Na takovo pretjerano pazarenje ne mogoše dakako pristati staleži kranjski. Oni zamoliše iz nova kapetana

riečkog, da se opetovano upusti u dogovor s dubrovačkim doktorom, koji za prevodjenje sv. pisma zahtievaše na godinu 120 škuda (cronen) u zlatu. Ali željena svrha nije se postigla, jer i taj doktor bijaše njeki čudak osobite vrsti.

Postupanje Trubera, koji u svojoj nadutosti (hochfertigen geist), kako tvrdiše u Ljubljani, sav posao prevodjenja i tiskanja slovenskih, hrvatskih i srbskih ili ćirilskih knjiga htjede povući pod svoj neposredni nadzor, razljuti napokon i čestitoga Ungnada tim više, što su uz Trubera u svem pristajali i kranjski staleži, ili zastupnici zemlje. Ungnad napisa s toga vlastoručno pismo, takodjer u ime Konzula i Dalmatina, u kom upozori staleže na postupanje Truberovo. »Taj čovjek, — veli Ungnad, — nevješt hrvatskomu jeziku i pismu, hoće, da bude sve po njegovu. On želi i prievode i korekturu i tisak nadzirati, premda sâm radi svojih slovenskih prievoda zaslužuje strogo nadziranje, jer se ne drži nauke augsburžke ni virtenberžke, nego kojekakove nauke od Mate Ilira Frankovića i Bullingera, dapače i nazora papističkih o Mariji itd.«

Dok je Truber podjedno rovao pod Konzulom, našao je tihi Konzulov i Dalmatinov rad podpuno priznanje u dalekoj tudjoj zemlji kao i kod njihovih zemljaka. Tako je župnik tinjanski, u Istri, Vinko Vrnković, u svom pismu na Matu Pomazanića, pomoćnika Konzulova u Urahu, nazvao Stjepana Konzula i Antuna Dalmatina drugim Ćirilom i Metodom, jer davaju Hrvatom pravo sveto pismo. On hvali njihov trud, kao i Ungnadovo požrtvovanje. »Vriedni taj muž ostavi, — veli Vrnković, — carsku visoku službu, da može služiti višemu caru nebeskomu.«

Pod konac godine 1562. ode Konzul za kratko vrieme opet u svoju domovinu Istru. Na putu je posjetio Bjelak u Koruškoj i Ljubljanu. Dne 19. prosinca desio se u sv. Vidu. Odatle posla Jurja Zvečića napried u Pazin. Za njim je došao i sam oko 25. prosinca. Već drugi dan ode u posjete svomu prijatelju župniku Hleju u Gradišće. Sliedećih dana dogovaralo se više znanaca i pristaša nove vjere u Pazinu, u kući predstojnika crkve, Križanića. Prisutni bijahu medju ostalimi: Ivan Fa-

bijanić, Mato Živčić, vikar predstojnikov, Franjo Hlej, Jure Zvečić i Stjepan Konzul. Tu su sravnjivali i prosudjivali prievod poslanica sv. Pavla. Rečena prva tri sklopiše 1. siečnja 1563. sa Stjepanom Konzulom u ime Ungnadovo pismeni ugovor, u kom se obvezaše, da će preuzeti pregledavanje, popravljanje i korekturu drugoga diela sv. pisma novoga zavjeta, to jest: sve poslanice Pavlove i objavljenje sv. Ivana. Ove prievode imao je donieti u Pazin Jure Zvečić. Nagrada za radnju bijaše ustanovljena četiri krajcara od arka. Taj ugovor podpisaše svi svojeručno. Istoga dne pisaše Fabijanić i Živčić Ivanu Ungnadu, da su uslied njegova poziva pripravni preuzeti posao prevodjenja u smislu ugovora utanačena s Konzulom. Pošto ih je Konzul ujedno zamolio, da izreknu svoj sud o tiskanih već hrvatskih knjigah, poimence o prvom dielu novoga zavjeta, o postili, o loci communes i o augsburžkom vjeroizpoviedanju, to priznaše oni pismeno, da su sve ove knjige pomno pročitali, te da niesu glede teksta našli pogrješaka; samo pogledom na pravopis i na njeke rieči i slova ima pogrješaka, kakove se medju tim nalaze u tiskanih knjigah i drugih jezika. Sentenciji i substanciji ne ima prigovora. Kad se jednom pogrješke priobće s izpravci, bit će svakomu čitatelju zadovoljeno, jer tko će svakomu kraju i svakoj glavi nagoditi? Glede razpačanja knjiga, — pišu dalje, — razmišljavat ćemo. Glede ostalih stvari priobćit će Konzul ustmeno naše mnienje.»

U isto vrieme, 2. siečnja 1563., pisali su Ungnadu i staleži kranjski. Izpričavali su Trubera, da on nije psovao na ćirilske ili srbske prievode, pošto ni on, kao ni staleži ne znadu čitati ćirilicom tiskane knjige. On je samo zajedno s njimi odlučio pozvati na dogovor one vještake, koji su prigovarali prievodu i tužili se pred njim na pogrješke.

Kapetan riečki Franjo Barbo pisa naprotiv Ungnadu iz svoga grada Kožljaka, da je govorio s Konzulom u Kožljaku, da i one hrvatske biblije, koju bijaše donio tobože fratar iz Cresa, nije mogao dobiti od njega. Medju tim je isti fratar umro, te je dao fratrova prijatelja umoliti, da mu istu bibliju svakako pri-

bavi, ali odgovora jošte ne ima. O novih prievodih veli Barbo, da ih je sâm pročitao i drugim hrvatskim svećenikom čitati dao. Svi su s prievodom zadovoljni, i ne mogu zadosta nahvaliti veliki dar, kojim je Ungnad nadario sav narod hrvatski.

Prije nego se je Konzul vratio u Njemačku, potražio je u Hrvatskoj još bana Petra Erdeda. Kad je u Metlici čuo, da sjedi tri dana daleko od Metlike (valjda u Želinu), ode on do njega. Dogovarao se s banom glede razširenja nove vjere po Hrvatskoj, i uglavio njeka načela glede tiskanja knjiga hrvatskih; za tim je poslao napried u Urah rukopis s poslanicami sv. Pavla, da se odmah odtisnu. Vrativ se u Ljubljanu, čuo je Konzul od Klombnera u tajnom sastanku, kakove zapreke čini Truber glede prodaje knjiga hrvatskih. On da je doveo u Ljubljanu jednoga knjigovežu, kod kojega daje vezati samo svoje, za tim latinske i njemačke knjige, a hrvatske ostaju nevezane. S toga se ne mogu ni razašiljati, a imale bi dobru prodju na Rieci, u Metlici, Optuju, u Istri itd. S toga se je za Istru prihvatio posla razprodavanja župnik Franjo Hlej, koji je naumio putovati od župe do župe i nuditi knjige. Račun će položiti kapetanu riečkomu.

Iz Brezovca kod Ljubljane opisa Konzul Ungnadu 10. siečnja god. 1563. svoje putovanje, i priobći mu uspjeh svojih dogovora. I on spomenu tobožnju bibliju fratra iz Cresa, koja da se ne može naći. On misli, da taj fratar (Nikola Mozes) nikada nije ni preveo sv. pismo, već je htio samo dobro pazariti s namjerom, da će ga kasnije prevesti. Ali mu smrt poremeti račune. Kad uvidješe, da se fratrova biblija naći ne će, stao je revni kapetan riečki iznova nagovarati dubrovačkoga doktora i bivšeg učitelja hebrejskoga jezika u Padovi, da dodje iz Mletaka na Rieku, gdje bi mogao prevoditi sv. pismo. Ali sav trud kapetanov bijaše uzalud.

Bivši Konzul u Metlici, dobio je tamo četiri pismene pohvalnice glede podpune valjanosti svojih prievoda hrvatskih. Jednu je izdao Antun Bočić iz Modruša, bivši pisar kneza Brnardina Frankapana; drugu je napisao u ime više hrvatskih učenjaka Petar Krajačić, župnik ozaljski; treća je od Nikole Drenovačkog,

kapetana metličkog, rodom iz Bosne; a četvrta od zanesenoga protestanta Grgura Vlahovića, bivšega predstojnika crkve sv. tiela Isusova u Metlici. Ovaj veli u svojoj svjedočbi, da je zajedno s Konzulom i s više vještih Hrvata pregledao prievode i našao, da su dobri; dapače nije nagazio na nijednoga svećenika hrvatskoga, koji bi prievode Konzulove kudio bio. Svaki je Bogu hvalio, da su njegovim velikim trudom izdani. Taj Vlahović bijaše jedan od najrevnijih promicatelja nove vjere u Hrvatskoj. On je pod Okićem propoviedao velikomu množtvu puka pred banom Erdedom, pred zagrebačkim biskupom Matom Brumanom i pred vlastelini Sekeljem i Gruberom Samoborskim bez ikakova prigovora. Kod Cesargrada u Zagorju obratio je svojimi propovjedmi 251 ljudi na novu vjeru. Medju ovimi bijaše i sâm kotolički župnik Gašpar.

Banu Petru Erdedu bijaše Konzul donio takodjer pismo od Ungnada, njegova svaka. Ban mu odgovori iz Želina grada 15. siečnja 1563.: »da ga je veoma razveselilo, što se kod staležâ rimskoga carstva zauzeo za tužnu zemlju hrvatsku, koja je u najvećoj opasnosti radi susjedstva turskog. Raduje se hrvatskomu prievodu sv. pisma. O tom se pobliže porazgovorio s Konzulom. On će djelo ne samo podupirati, nego i dva svoja čovjeka dodieliti, da pospieše prevodjenje. Brinut će se i za razpačanje knjiga u Metlici i po čitavoj banskoj oblasti. Što se tiče razprodaje knjiga, priobćit će mu Konzul ustmeno njegovo mnienje. Dobivene knjige porazdielio je medju svoje priproste popove, da nauče iz njih barem »Otče naš«.

Grgur Vlahović iz Metlike dojavio je Ungnadu, da se na dvoru banskom nalazi jedan učeni Hrvat, koji zna dobro hrvatski, latinski i njemački. On je mnogo godina učio u Virtembergu; mogao bi vješto prevesti sv. pismo staroga zavjeta; Konzul da je sam s njim govorio, te će o njem obširnije ustmeno javiti. Pod ovim Hrvatom imade se valjda razumievati Ivan Drugnić, kojega je Melanchton već god. 1557. preporučao kao vješta svoga učenika i prijatelja. Vlahović dodaje, da ima u bana još dva vještaka, koji bi umjeli prevoditi. Tuži

se ujedno na svoje žalostno stanje, jer premda po svih stranah propovieda i vjeru razplodjuje, ne ima od nikoga nagrade, te mora sa ženom i djecom stradati.

Truber, kad je odsudjivao hrvatske prievode Konzulove, ne znajući jezika hrvatskoga i ne poznavajući ni glagolice ni ćirilice, pozivao se vazda na Ivana Lamela iz Pazina, koji da je s još njekimi vještaci spočitavao pogrješke u prievodu. Na svom putu po Kranjskoj, Istri i Hrvatskoj sastao se Konzul i s Lamelom, koji njegove prievode pohvali. I u pismu na Ungnada od 20. siečnja 1563. dade mu isti svjedočanstvo, da je sa svojimi prijatelji našao prievode Konzulove sasvim valjanimi, osim njekih malenih pravopisnih i tiskarskih pogrješaka. I Klombner pisa Ungnadu, da Kozulove prievode svatko hvali, jedini Truber psuje na Konzula, Zvečića i na sve, što s njim u jedan rog ne puše.

Stjepan Konzul svršiv sa zadovoljstvom svoje poslanstvo kod kuće, ode natrag u Njemačku. On povede sa sobom kao pisara Jurja Drenovačkog, brata Ivanova, kapetana metličkoga. Iz Uraha pisa on Ungnadu 21. veljače 1563., da se je taj isti dan vratio sretno i zdravo zajedno sa svojim učenim drugom. Što je opravio u Istri i u Hrvatskoj kod bana, to će mu ustmeno javiti. Moli ga, da naloži svomu upravitelju imanja Valdensteina, neka Jurju Zvečiću, kada donese svoj hrvatski prievod poslanica Pavlovih i »Postille« Špangenbergove, izplati nagradu pogodjenu od arka po 4 novčića za prievod i 4 novčića za korekturu. Ali arke neka dobro prebroji.

Da posao tiskanja još bolje unapriedi, obrati se Ungnad pismeno na njemačke protestantske vladare i na gradove s molbom, da podupru njegovo Bogu milo poduzeće. U pismu izjavi, s kojom pohlepom, ozbiljnošću i revnošću Hrvati, Slovenci i susjedni narodi čeznu i uzdišu za božjom riečju, pošto su prije vodili divlji, bezbožni i papistični život, ne poznavajući ni zapoviedi božje, ni rieči božje, ne imajući do tisuć godina sv. pismo na svom jeziku, nego jedino svoje misne knjige i brevijare. Pak ako se gdjegodj nalazi pisana koja hrvatska biblija, to je tako izkvarena, da se istini sasvim protivi, kako ju

papiste po svojih grješnih nazorih još danas priobćuju. »Da priteku dušnomu spasenju onih naroda, — nastavlja Ungnad, — odvažili su se Primo Truber, Antun Dalmatin, Aleksandar i Stjepan Konzul Istrijanin, da podadu onim narodom dobre knjige u narodnom jeziku. Posljednja dva nalaze se uza me, i nastoje marljivo oko prevodjenja i tiskanja hrvatskih knjiga, za koje su se velikim troškom u Virtembergu i Urahu morala rezati i lievati glagolska i ćirilska slova. Sad ćemo početi tiskati talijanske i hrvatske knjige latinskimi pismeni. Ove će imati, ako Bog da, dobru prodju, ali će trebati velikih troškova. Nu pošto će razpačanje knjiga od strane papista nagaziti na velike zapreke, to će se morati na hitro i potajno po čitavoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Srbiji i Bugarskoj sve do Carigrada razaslati. Tu će biti borbe i s Turci i sa siromaštvom i s neznanstvom, jer u onih naroda ima svećenika tako neukih, priprostih i ubogih, da sami uz plug i ralo hvatati moraju, ako hoće da živu. S toga treba, da im se daju knjige ne samo jeftino i za pol ciene, nego i izpod ciene, a i mukte. U onih krajevih ne poznaju ni knjige (?), ni tiskarne (?), ni knjigoveže. Imaju samo svoje časoslove i misne knjige, koje dobivaju iz Mletaka. Oko mene, — nastavlja Ungnad, — sakupljeno je sada u mom stanu devet ljudi, koji se bave prevodjenjem, sravnjivanjem, slaganjem, tiskanjem i korekturom. Svi su došli iz daleka s velikimi troškovi, a moraju se uzdržavati i dobro plaćati. K tomu ima u Kranjskoj i Hrvatskoj učenih ljudi, koji se na moj trošak bave na po se prevodjenjem knjiga. K tomu dolazi još trošak za hartiju, za boje, za rezanje, za vezanje i za razašiljanje. Premda su njeki vladari, kao kralj Maksimilijan i vojvoda Virtemberžki, već do sada moje poduzeće podupirali, ne doteče ipak sva ta podpora velikoj potrebi, te sam morao iz svojega znatnu svotu od 3.000 for. dodati, što ću i unapried rado učiniti, dok budem imao i jednu halju (bis auf den rock), premda sam u svrhu toga poduzeća, na korist sv. evangjelja, ostavio svoju milu domovinu, visoke časti i sve svoje.« Iz svih ovih razloga moli Un-

gnad ljubezno i prijateljski za što krepčiju podporu u slavu božju i sv. evangjelja.

S ovim znamenitim pozivom posla Ungnad svoga konjušnika na konju k vladarom, i velikašem njemačkim, Stjepana Konzula odpremi pako na kolih, zajedno s knjigami, da ide od grada do grada sakupljat prineske. Dočim je konjušnik veoma malo sabrao, dobio je Konzul od gradova mnogo više darova. Poglavarstvo nirnberžko dalo je 400 for. s izprikom, da ne može dati više poradi nevolje, u kojoj živu od vremena posljednjega rata; grad Regensburg preda 50 for. i 4 talira za trošak u gostioni, grad Rottenberg na Tauberu darova 100 for. u zlatnih dukatih, grad Ulm 300 for., grad Kaufbeuern 40 talira, grad Lindau 60 talira, grad Kempten 50 for. u zlatu, grad Memmingen 100 for., grad Augsburg izpriča se, da je tako zadužen, te ne može plaćati ni dužnih kamata, s toga ne može ništa dati. Nu pojedini gradjani darovaše ipak ukupno 240 for. Grad Reutlingen pokloni 30 for., grad Frankfurt 200 for., Filip landgraf od Hessena posla Ungnadu 100 talira, grad Strasburg preda Konzulu 400 talira.

Sve rečene, a valjda još mnoge ine gradove njemačke obidje sâm Konzul moleći i sabirući prineske u svrhu napredka sv. evangjelja, kako protestanti u obće govorahu. Koliku je svotu na tom putu sakupio, ne može se znati potanko. Ali kako se vidi iz pojedinih prinesaka, nije morala biti velika svota, jer se tada u Njemačkoj tužilo sve na oskudicu novca. Iz zaključnih računa od triju godina, što ih je Ungnad predao sveučilištu tubinžkomu na pregledavanje, razabire se, da kroz čitavo vrieme tiskanja knjiga nije više sabrano nego 7.842 for. 3 novčića i 4 feniga. Jednu trećinu ove svote mogao je dakle sabrati Konzul.

Dok je Konzul putovao po Njemačkoj od grada do grada, tiskali su se u Urahu i Tubingi njegovi i Dalmatinovi prievodi. Glavnu brigu tiska nosio je valjda Dalmatin, premda je u svojoj starosti i bolesti podobro oslabio. Medju tim dojavi takodjer Jure Zvečić, da je svoj prievod poslanica sv. Pavla dovršio, ali da nije primio obećane nagrade. O Klombneru

piše isti, da želi, neka se hrvatsko prevodjenje sv. pisma razdieli na tri strane. Jedna strana imala bi se prevoditi u Metlici, druga u Pazinu, treća kod bana hrvatskoga. Na ovaj se savjet nije Ungnad ni po što obazrio. Nu sam Klombner ne govori o toj osnovi ništa. On javlja 28. srpnja Ungnadu, da pošilje Zvečićev prievod druge strane novoga zavjeta. Dodaje, da je radi biskupova proganjanja morao Zvečić ostaviti Pazin i preseliti se u Metliku, gdje će kod Vlahovića možebiti štogod zaslužiti. Tri biskupa, poimence zagrebački, ljubljanski i pićanski sastali su se (valjda u Ljubljani), da se dogovore, kakove ukupne korake da poduzmu proti širenju protestantizma. Mate Franković (Flaccius Illyricus) da je pripravan takodjer prevoditi i izpravljati knjige hrvatske. Klombner moli, da mu se povjeri taj posao. Konzul mu je na pregledanje poslao prievod augsburžke konfesije itd. O Mati Frankoviću ne htjede Ungnad ništa da čuje. Taj se nije slagao s nazori virtemberžke škole, te je vodio proti njoj žestoki boj. U isto doba tužio se i Truber, da ga u Ljubljani po cesarskom nalogu zatvoriti namjeravaju; javi ujedno, da nova vjera u Kranjskoj i Hrvatskoj dobro napreduje. Konzulu preporuča korekturu svojih poslanih prievoda. Taj se je dakle bio izmirio s njim.

Riečki kapetan Barbo dojavi Ungnadu 21. listopada god. 1563., da je toliko puta spominjani dubrovački doktor pripravan iz Mletaka otići u Njemačku, da prevodi sv. pismo staroga zavjeta. Ali on traži osiguranje za čitav svoj život, jer se u Dalmaciju ne bi smio više vratiti, kad bi čuli, da podupire protestante. Za hrvatske knjige piše Barbo, da je primió samo katekizme, koje je razdielio. O Zvečiću javlja, da ga novcem podupire; odobrava namjeru, da se hrvatske knjige i latinicom štampaju, jer da u Dalmaciji i po drugih mjestih ima mnogo gospodja, koje glagolice ne poznadu, a latinicom dobro hrvatski čitati znadu.

Matija Klombner bijaše zamolio Ungnada, da poradi lagljega prevodjenja hrvatskog sv. pisma pošalje češki i poljski prievod biblije. Primivši ih, odgovori, da su Zvečiću ovi prievodi veoma

dobro došli, te žali, što ih već prije imao nije. Isti javlja, da su kod Trubera našli jednu glagolsku bibliju poslanu od Istrijanina Hanibala de Comitibus. Ova služi na veliku korist, trebalo bi ju odkupiti, pa makar stojala 100 dukata. Svojina je jednoga redovnika. Možebiti bijaše ona ista, koju je Ivan Bišćanin donio bio u Ljubljanu? Prevodioci staroga zavjeta željeli bi takodjer hebrejsku i grčku bibliju: onda će Krell prevoditi iz hebrejskoga i grčkog, a Zvečić iz češkog i poljskoga. Virtemberžki crkveni red gotov je, Klombner posla ga zajedno sa predgovorom Ungnadu. Prievod je od Grge Vlahovića. Kasnije javi Klombner Ungnadu, da će mu poslati u Njemačku glagolsku bibliju. Oko prievoda, veli, rade marljivo. Ban će, da bi se pospiešio posao, poslati još njeke učenjake na pomoć.

Kad se Konzul sa svoga dugačkoga puta vratio u Urah, nagazio je iznenada na nepokornost tubinžkih slagara. Oni štrajkovahu, zahtievahu veću plaću i vriedjahu i Konzula i mlade hrvatske radnike, koji dodjoše, da se nauče slagati i tiskati. Konzul i Ungnad bijahu prisiljeni poradi toga potužiti se vojvodi virtemberžkomu. Ovom prilikom spomenu Konzul u svojoj pritužbi, kako već 12 godina u blagom miru radi za vjeru i za pravi nauk sv. evangjelja, kako je iz prvine, dok Niemci niesu ni znali slagati glagolska i ćirilska pisma, sâm slagao i rezao, i druge podučavao.

Pod Konzulovim i Dalmatinovim nadzorom bijaše ove godine (1563.) dotiskano opet sedam knjiga, i to četiri glagolicom, a tri ćirilicom.[4]

Ove knjige razposlaše u bačvah na sve strane. Ali u pokrajinah cara Ferdinanda bijaše uplivom Isusovaca mah preoteo silni odpor proti sljedbenikom nove vjere. Mnoge poslane knjige bjehu s toga na austrijskoj granici zaplienjene. Isto tako tražiše i po gradovih rečene knjige. U Beču oteše Sebastijanu Fröhlichu i gradjaninu Rajtu sve dopremljene knjige carski povjerenici Eder i Kobenzl. Oni izpitivahu, koliko je knjiga poslano u Hrvatsku Nikoli Zrinskomu, kojemu Fröhlich posla

veliki broj vezanih knjiga. Klombner je poslao iz Ljubljane potajice mnogo knjiga u Mletke, na Rieku i u Trst. Ove knjige bijahu odredjene za putnike iz Dubrovnika, Kotora i u obće iz Dalmacije. Kirchberger je kapetanu Barbu predao od svake tiskane knjige stotinu komada. Ćirilske knjige poslane su u Bosnu.

S knjigami širila se sada u Hrvatskoj sve to više nova vjera. Kapetani od Senja, Bišća i Rieke zahtievahu, da im se pošalju propovjednici. Ban hrvatski Petar Erdedi zahtievao je od Ungnada ne samo što više knjiga za se, nego je tražio za grad Zagreb i Sisak takodjer dobre propovjednike. Iz Metlike pozva on na svoj dvor Grgura Vlahovića, i namjesti drugoga svećenika u Metlici. U Ozlju, Čakovcu, Varaždinu, kao i po drugih mjestih, bijaše takodjer evangeličkih propovjednika.

I sliedeće godine 1564. tiskano je u Tubingi još, kako se naslućuje, pet hrvatskih knjiga, i to stranom glagolicom, stranom latinicom.[5]

Nu do skora bijaše prekinut čitav posao prevodjenja i štampanja hrvatskih knjiga. Mjeseca rujna god. 1564. ode stari Ungnad u Češku, da u Vintericu posjeti svoju sestru, udovu groficu Šlik. Po smrti cara Ferdinanda I. htjede takodjer u Pragu pokloniti se njegovu nasljedniku i svomu revnomu zaštitniku, kralju Maksimilijanu. Ali 27. prosinca god. 1564. stignu ga smrt. Još u posljednji čas svoga neumorna života sjeti se on svoje hrvatske tiskarne: kao svoje najveće blago preporuči ju svojoj ženi i djeci. Njegovu lešinu odvedoše u Nirnberg i zakopaše u manastirskoj crkvi u Tubingi. Ungnadova smrt bijaše smrtni udarac i za hrvatsku tiskarnu u Tubingi i Urahu. Još 12. kolovoza god. 1565. pisao je istinabog Ivan Ludvig, sin pokojnoga Ivana Ungnada, takodjer u ime svoje braće poglavarstvu grada Kaufbeurena, da su oni pripravni otčevo podzeće i nadalje podupirati i nastojati, da se već tiskane knjige što prije razpačaju. Ali ovo obećanje pretvoriše sinovi slabo u čin.

Stjepan Konzul i Antun Dalmatin ostadoše još čitavu godinu 1565. u Urahu. Tekar 22. ožujka 1566. prijaviše se voj-

vodi virtemberžkom Krsti u Stuttgartu, pa mu očitovaše, da žele ostaviti njegovu službu. Umoliše ga ujedno za putni trošak i častnu svjedočbu. Tiskane knjige, što ih ostaviše u Urahu, propale su većom stranom. Kad ih opremiše u austrijske pokrajine, padoše u ruke vrebajuće inkvizicije, koja ih u raznih mjestih dade sažeći.

Iz Virtemberga odoše Konzul i Dalmatin u Regensburg. Tu su god. 1568. dali štampati svoje posljednje djelo: »Parvi de posztille Evangelijov, po Ivanu Brencziu u harvacki yazik iz latinszkoga po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Isztrianinu sztolmacheni. U Ratiszboni poli Ivana Burgara. 1568.« U 4-ni. I. del, str. 207. Drugi del, str. 277. Imenik str. 9. Ovo djelo tiskano je latinskimi pismeni troškom vojvode Krsta od Virtemberga.

Kasnije sgode Stjepana Konzula i Antuna Dalmatina niesu poznate. Oni se valjda nikad više ne vratiše u svoju domovinu i ostadoše do kraja svoga života u Njemačkoj. Prievod hrvatske biblije, kojim se zajedno s inimi drugovi baviše kroz mnogo godina, osta u rukopisu. Kamo je dospio, ne zna se. Zapuštena glagolska i ćirilska tiskarna počivala je dugo vremena bez svake uporabe u Tubingi i Urahu. Kasnije poslaše, valjda na molbu kranjskih staleža, sva glagolska i ćirilska slova u Kranjsku. Ali tadašnja reformi neprijateljska vlada zapremi ih i posla u štajerski Gradac. Tu ležahu u sanducih mnogo godina, dok ih Franjo Glavinić od cesara Ferdinanda II. god. 1620. izmoli. Želeći on izdavati hrvatske crkvene knjige glagolskimi pismeni, odpremi ih u grad Rieku, gdje htjede podići iznova glagolsku tiskarnu, koja je već god. 1530. ovdje obstojala. Čuvši to Ivan Tomko Marnavić, koji se takodjer spremao na tiskanje glagolskih crkvenih knjiga, potaknu u Rimu sbor za razplodjenje vjere, da zamoli od cesara Ferdinanda II. rečena slova. Cesar usliši molbu i darova iznova poklonjena već slova. Glavinić morao je god. 1621. po Rafaelu Levakoviću poslati slova u Rim. Njimi je tiskano kasnije u Rimu više glagolskih, dakako katoličkih knjiga. »Habent sua fata litterae et libelli«.

Još godine 1566., kad Konzul i Dalmatin napustiše hrvatsku tiskaru u Tubingi i Urahu, ugrabi nemila smrt i dva glavna promicatelja reformacije u Hrvatskoj. Ban Petar Erdedi, i bivši prije njega ban Nikola Zrinski junak sigetski, umrieše višerečene godine. Novi ban i biskup zagrebački Juraj Drašković trudio se neumorno da uguši novu vjeru u Hrvatskoj. Putem naredaba i vojne sile, sredstvom crkvenih sborišta i ekskomunikacija, progonio je postojano sljedbenike nove vjere. Veća strana njih prognana je iz zemlje. Tako je revni propovjednik Grgur Vlahović, rodom iz Ribnika, prognan u Kranjsku, gdje je bio pastorom najprije u Sburah (Rudolphswerth), za tim u Ljubljani. Tu je umro 18. veljače 1581. i zakopan je kod sv. Petra. Ista sudba snadje i Petra Lukića rodom iz Trga pri Ozlju. On pobježe u kranjski grad Krupu kod Črnomlja. Ivan Drugnić, Melanchthonov učenik, ode po smrti bana Erdeda valjda takodjer u Kranjsku ili Ugarsku. Njeki ugledni plemići kao Jankovići, Stančići, Petričevići itd. preseliše se u Ugarsku. Jedini knezovi Zrinski sliediše, ali u potaji, i nadalje nauke nove vjere. Najveća borba bijaše s Mihajlom Bučićem, plemićem Bučkim. Bivši on oko god. 1565—1570. župnikom stenjevačkim, imao je ljute svadje sa susjedgradskim vlastelinom i silnikom Franjom Tahom. Kad mu vječna borba dosadi, zamoli kneza Jurja Zrinskoga, pošto je već tada opojen bio naukom nove vjere, da ga premjesti u Medjumurje. Zrinski mu poda bogatu župu u Belici. Tu je stao Bučić s njekimi svojimi drugovi revno širiti novu vjeru, koja je imala još uviek tajnih privrženika u Mjedjumurju i oko Varaždina. U novopodignutoj Zrinskovoj tiskarni u Nedelišću dade on tiskati više hrvatskih protestantskih knjiga, a medju ostalimi i »Luterov katekizam«, »Izvadke iz sv. pisma« itd. U sinodu crkve zagrebačke, držanom 8. ožujka god. 1574. osudiše strogo ove knjige Bučićeve, kojega već prije biskup Drašković iz crkve izobći.

Nu čini se, da ove crkvene osude i prokletstva niesu mnogo djelovale na Bučića. On je pod pokroviteljstvom Zrinskih mirno živio u Medjumurju, kamo civilna i vojena silna bana i bi-

skupa Draškovića nije dopirala. S toga se zagrebački sinod obrati na samoga kralja Maksimilijana II. sa molbom, da kazni toga haeretika. Nu od kralja Maksimilijana, koji sam u duši bijaše sljedbenik nove vjere, ne stiže odgovor na sinod. O Bučiću nestade kasnije svake uspomene. Progonstvo sljedbenika nove vjere nastavi se medju tim u Hrvatskoj, i nakon Draškovića, osobito oko Karlovca, Petrinje i Zagreba. Godine 1625. ne bijaše više traga protestantom u Hrvatskoj. Svakako bijaše ovo sreća za Hrvatsku, pogledom na političko stanje zemlje, jer se narod riešio barem jedne silne borbe, pokraj tolikih drugih u zemlji i izvan zemlje. Žaliti je samo, da se katolici onoga doba niesu ugledali u revnost protestanta glede širenja hrvatske knjige i hrvatskog jezika.

U Konzulovoj užoj domovini Istri bijahu takodjer njegovi drugovi ljuto proganjani. Mrtvo tielo Ivana Vergara, biskupa puljskog, izkopaše iz groba te spališe javno, poradi jedine izreke brata mu Pavla Petra, koji njekom prilikom reče, da je i brat Ivan jednakoga š njime mnienja pogledom na vjeru. Iz Pazina prognaše u Kranjsku Krafthofera, Hleja, Živčića i zaslužna prevoditelja Jurja Zvečića. Ovaj umre u Ravnu kao tamošnji pastor 29. prosinca god. 1585., ali ga katolički svećenici ne htjedoše pokopati, te ga moradoše odvesti u Sv. Petar kod Ljubljane, gdje ga sahraniše. Iz mnogih drugih istarskih, a kasnije i kranjskih gradova i mjesta tjerahu sljedbenike nove vjere. Mnoge pozatvaraše, mnogi poginuše u zatvoru ili od nevolje. U velikom arkivu mletačkom nalazi se 100 parnica, podignutih samo proti mletačko-istarskim podanikom, okrivljenim poradi protestantizma. Napokon nestade sve po malo sljedbenika nove vjere u čitavoj Istri i Kranjskoj i na čitavom slovjenskom jugu.

DINKO ZAVOROVIĆ.

(R. oko 1540. † oko 1610.)

U Dalmaciji imao je njekada svaki primorski grad svoju poviest, svoje zakone i svoje posebne povjestnike, pjesnike i razne književnike.

Ni grad Šibenik nije zaostao za drugimi gradovi. Već u petnaestom vieku rodio se u tom gradu izvrstni pjesnik latinski Juraj Šišgorić, koji se bavio ujedno zemljopisom i etnografijom svoga grada i njegove okolice.

U šestnaestom vieku slovili su u Šibeniku kao učenjaci Antun, Mihajlo i Fausto Vrančići, Franjo i Petar Divnići, Gvarin Tihić, Ilija Tolimerić, Ljudevit Basan, Ivan Nardin, kasnije kanonik zagrebački, Tomko Marnavić itd. Medju ovimi učenimi Šibenčani ide veoma odlično mjesto Dinka Zavorovića.

Porodica Zavorovića, talijanski nazvana Zavoreo, spominje se već od starine medju gradjani šibenskimi. U zapisnicih šibenskih našli smo zabilježene Zavoroviće od god. 1418. sve do konca sedamnaestoga vieka. Godine 1542. i 1550. imenuje se u zapisnicih Dinko Zavorović kao trgovački konzul i obrani sudac. Nu ovaj Dinko ne može biti jedan te isti s našim Dinkom. On mogaše biti ili njegov otac ili bližnji rodjak. Naš bo

Dinko mogao se roditi tekar oko godine 1540, jer, kako ćemo niže iztaknuti, služio je u vojsci oko god. 1576. do 1587, a pisao je svoja povjestnička djela od god. 1570. do 1603. Nije pako vjerovatno, da je tekar pod starost počeo služiti kao vojnik i stao baviti se knjigom.

O svojoj porodici veli sâm Dinko, da je potekla od plemena Šubića-Slavogostića, koji se doseliše iz Bribira u Šibenik već u staro doba. Svojim pradjedom imenuje Bogdana Šubića, kojemu, pišući o rodoslovju Šubića, niesmo ušli u trag, dočim se Slavogost Šubić i njegovi sinovi Slavogostići spominju doista u listinah od god. 1309. do 1324. Svakako se može uztvrditi, da su Zavorovići već od starine bili plemići i vlastela, premda u popisu vlastele šibenske od god. 1430. do 1510. niesu spomenuti. O roditeljih Dinkovih znamo samo toliko, da mu je otac živio u Šibeniku, a mati mu bijaše od vlasteoske porodice Stavilića iz Trogira. Više nauke učio je Dinko po svoj prilici u Padovi. Nakon dovršenih nauka vratio se u rodni svoj grad, gdje je počeo već zarana iztraživati podatke za poviest svoga rodnoga mjesta i čitave Dalmacije. Već god. 1570. bijaše napisao podobar dio svoje šibenske poviesti. U njoj iztaknu medju ostalim lukavštinu i prevrtljivost Mletčana, kojom se dočepaše gospodstva dalmatinskih gradova. Ovo bijaše po svoj prilici glavni povod, što je pao u nemilost bezobzirne vlade mletačke. Njezinim djelovanjem bude on po zaključku senata grada Šibenika iz svoga rodnoga grada prognan.

On ode poput mnogih svojih nezadovoljnih zemljaka u Hrvatsku i u Ugarsku. Tu ga razširenim rukama primi njegov rodják po materi Fausto Vrančić, kasniji biskup čanadski i tajnik kralja Rudolfa I. Čini se, da je Dinko u Hrvatskoj i u Ugarskoj obnašao njeku poveću vojničku čast. Kao vješt i hrabar vojnik odlikova se od god. 1576. do 1587. na turskoj Krajini u mnogih bitkah proti Turkom. S toga mu kralj Rudolfo podieli častnom poveljom pisanom u Pragu 13. srpnja 1587. ugarsko-hrvatsko plemstvo s novim grbom. Kralj prizna u povelji, da mu je porodica od starine plemenita. Doslovce govor

povelja ovako: »Za revne i vjernošću sdušne i vjerne službe vjernoga našega plemića Dinka Zavorovića, štono je isti najprije kruni kraljestva našega Ugarskoga, a za tim Veličanstvu našemu odmah s početka sretne naše vlade (god. 1576.) sve do sada, poput pradjedova svojih, koji se sami odlikovahu slavnimi djeli u ratu i u miru, na raznih mjestih i krajinah proti Turkom, najžešćim neprijateljem kršćanskoga imena, ne žaleći ni truda ni životnih pogibli, neustrašivo, postojano i vjerno i s najvećom hitrinom duha izkazao i učinio itd.« [1]

Odlikovan sjajno od svoga novoga vladara, bude do skora od svojih sugradjana natrag pozvan u Šibenik. Tu je prionuo iz nova uz književni rad. Godine 1597. dovrši on svoju izvrstnu poviest grada Šibenika, pisanu na talijanskom jeziku pod naslovom: »Trattato sopra le cose di Sebenico.« Prvi dio ove poviesti posveti Dinko 3. svibnja 1597. svomu sugradjaninu i prijatelju učenomu Franji Divniću. U posveti veli, da svoje djelo stavlja pod njegovo okrilje, jer ga od svoje prve mladosti pozna kao ljubitelja istine i kreposti. »I ja sam, — dodaje, — napisao ovu poviest na temelju čiste istine, vjerodostojnih pisama i javnih gradskih izprava.«

I prije Zavorovića dadoše se na opisivanje grada i okolice šibenske Juraj Šišgorić, Ivan Nardin i Petar Divnić, ali se samo taknuše poviesti gradske. Prvi opisa u svom rukopisnom djelu: »De situ Illyriae et civitate Sibenici« na kratko pokrajine ilirske, te govori obširnije o šibenskih običajih. Drugi Dinkov suvremenik Ivan Nardin, kanonik zagrebački, rektor kolegija bolonjskog i naddjakon bežinski i gorički, opjeva u latinskoj pjesmi grad Šibenik i njegove običaje. Treći, Petar Divnić, spjeva hrvatsku poveću pjesmu: »U pohvalu grada Šibenika.« On uzvisuje nada sve prirodnu ljepotu i bogatstvo mora i šibenske okolice.

Nijedan od ovih ne zaroni toli duboko u iztraživanje sgoda svoga rodnoga mjesta, koliko Dinko Zavorović. Upotrebivši ne samo tiskana djela, nego i rukopise, listine, izprave i zapisnike Šibenika grada, sastavi on po mogućnosti kritičko djelo,

kojemu se podpuna kritička vriednost odreći ne može. Žalibože preosta samo prvi dio njegove šibenske poviesti. Taj govori počevši od rimskih vremena do god. 1412., kad se grad predao pod pandže mletačkoga lava. Da li je Zavorović i drugi dio dovršio, ili se gdjegod sakriven u rukopisu nalazi, ne znamo. Rukopis akademičke knjižnice, nabavljen s našom književnom sbirkom, prepisan je istom oko god. 1767., jer na kraju ima imenik biskupa šibenskih, kronologički poredjan do god. 1767., a izvadjen stranom iz prvoga diela Zavorovićeve poviesti, stranom iz drugih kasnijih izvora. Pošto prepisač ne spominje drugoga diela poviesti Zavorovićeve, to je moguće, da je već onda izgubljen bio. Da je Zavorović drugi dio doista pisati počeo, o tom nam svjedoči sâm u prvom dielu. Dva puta spominje on taj svoj drugi dio. Prvi put, kad govori o gradskoj tridesetničkoj daći, veli, da je trajala do god. 1414.: »Come nella seconda parte del nostro trattato a suo luogo ne raggioneremo (kako ćemo razpraviti u drugom dielu naše radnje na svom mjestu).« Drugi put, spominjući povlasticu, da grad Šibenik može svake godine, na dan svoga podvrgnuća pod mletačku vladu, jednoga državnog okrivljenika izpustiti iz zatvora, dodaje, kako je ovu povlasticu potvrdio senat mletački g. 1585. »Come nella seconda parte ne trattaremo.« Zavorović je dakle svakako morao imati sakupljeno barem gradivo za drugi dio svoje šibenske poviesti. Gubitak ovoga djela moramo tim više požaliti, što, sudeći po prvom dielu, mogli bismo bili očekivati u drugom još točnije opisane suvremene njemu dobro poznate sgode grada Šibenika. A doznali bi valjda koješta i o njegovu životu, nama toli malo poznatom.

Iz rečenoga prvog diela poviesti grada Šibenika doznajemo, da je Zavorović ovo djelo pisao već god. 1570. Govoreći o njekih gradskih kulah, koje su Šibenčani god. 1414. podigli bili proti Mletčanom, veli o njima: »Che ora si veggono nell anno 1570.« To će reći: koje se sada još gledaju god. 1570. Nadalje spominje na jednom mjestu tri svoja sina: Ivana, Petra i Mihajla, koji takodjer potekoše iz koljena porodice knezova

Šubića-Slavogostića. I to je sve, što govori u tom djelu o sebi i o svojoj porodici.

Svrnemo li se na sam sadržaj ove gradske poviesti, to moramo priznati, da mu je početak rada, u kojem govori o postanku grada Šibenika, mnogo lošiji od ostaloga sadržaja. On drži, da je Šibenik stajao već u predrimsko i rimsko vrieme. Tvrdi po svjedočanstvu Plinija i Ptolomeja, da se taj grad zvao Sicum, i da je kasnije po Atili razrušen, dočim Ivan Lucić dokaza, da rimski Sicum ne može biti današnji Šibenik, jer Plinije stavlja taj grad medju Trogir i Salonu. Nu i Lucić zaboravi, da drugi pisci taj isti grad uvrstiše med rieku Krku i Solin. Lucić hoće, da je Šibenik čisto hrvatski grad, podignut od hrvatskih kraljeva, što se pogledom na današnji položaj grada, ili bolje, stare tvrdje gradske, tajiti ne da, jer su u tom gradu doista stolovali hrvatski kraljevi Kresimir Petar, Zvonimir i Stjepan II., izdavajući tu svoje povolje.

Zavorović prelazi tad na opisivanje grada i njegova ugodna položaja s vidikom na prostrano more. On tvrdi, da je Šibenik s predgradjem brojio tada 12.000 žitelja, spominje njeke vlasteoske porodice šibenske, i nabraja crkve, što ih ove porodice posagradiše. Ne zaboravlja napomenuti ni sv. Mihajla, zaštitnika gradskoga, kojega hram stajaše u utvrdjenom gradu još za vrieme hrvatskih kraljeva.

O dobi samostalne hrvatske vladavine govori sasvim na kratko. Spominje samo Sebeslava i robljenje Neretvana, radi kojih se tobože predao kasnije uz druge primorske gradove i Šibenik duždu Petru Orseolu. Ove podatke crpao je valjda iz kronike Dandulove. Pripovieda nadalje, kako je udova Zvonimirova predala kraljevinu hrvatsku svomu bratu sv. Vladislavu i kako je iza njega zavladao kralj Koloman.

Od tada teče Zavorovića poviest šibenska na boljem i kritičnijem temelju, sve do velikog pokreta hrvatskog u vrieme kraljice Marije i Sigmunda lucenburžkog. O toj dobi govori pisac dosta obširno. Prvi dio svoje poviesti dovršuje za tim s dugačkim, medju Šibenikom i duždem mletačkim Mihajlom

Stenom 30. prosinca god. 1412. utanačenim ugovorom, uslied kojega prizna grad vladu mletačku. Čitav rukopis ima 283 strane u 4-ni.

Pišući Zavorović poviest svoga rodnoga mjesta, pokušao je napisati u isto doba i poviest čitave Dalmacije. Ovo svoje djelo razdieli on na deset knjiga ili razdiela. Kad je svoj mučni posao dovršio, donese nesreća god. 1598. u Šibenik njekoga učenoga fratra Roberta Bonaventuru iz Englezke. S ovim se sprijatelji naš Dinko. Taj fratar poznavajući dobro Zavorovićevo djelo, razgovarajući se često o njem i priobćujući mu svoje misli, zamoli napokon prijatelja, da mu povjeri rukopis na pregledanje; izjavi ujedno, da će, koliko bude potrebno, dodati njeke svoje primjetbe i nazore crpene čitanjem mnogih učenih i povjestnih spisa. Zavorović mu doista izruči svoj rukopis sa željom, da ga izpravi. Nu na jednoč nestade fratra zajedno s primljenim rukopisom; on ode u Mletke i ponese rukopis sa sobom. Zavorović je uzalud tražio svoj rukopis natrag. Napokon bojeći se, da će fratar njegovu poviest pod svojim imenom tiskom izdati, kako mu njeki prijatelji kazivahu, odvaži se na težak posao, da napiše po drugi put isto djelo. Prvu knjigu svoje poviesti, od koje bijaše valjda sačuvao priepis, izpravi on i pomnoža znatno. U ostalih knjigah morao je koješta izpustiti poradi pomanjkanja prvašnjih podataka i svojih bilježaka, te je tako čitavo djelo skratio na osam knjiga.

Kad je ovo svoje novo djelo godine 1602. dovršio, posveti ga svomu rodjaku Faustu Vrančiću, tada već biskupu čanadskomu. Mjesto predgovora napisa pismo posvećeno svomu prijatelju Tomi Suričeviću, doktoru bogoslovja i nadpopu šibenskomu.

U Vrančićevoj posveti govori Zavorović, da je u ono doba, kada ga iz rodnoga mjesta prognaše, tužan i žalostan našao jedinu utjehu u knjizi i u sabiranju podataka za poviest svoje domovine. »Mnogo, — veli, — koristio sam se ljetopisom hrvatskim prevedenim po Marku Maruliću. Još sam se više služio poveljami, listinami i javnimi izpravami; upotrebio sam i druga

rukopisna i tiskana djela, do kojih sam doći mogao.« U pismu, poslanu Suričeviću, govori o gorespomenutoj prievari fratra Bonaventure. O njem veli, da je kao njegdašnji suučenik Suričevićev na kolegiju rimskom, došav u Šibenik, nastanio se bio kod staroga svoga druga i suučenika, da je od njega ljubezno bio primljen i prijateljski počašćen, da je od mnogih učenjaka poradi svojih historičkih nauka i radi svoje učenosti veoma cienjen bio; s toga ne bi nikada mislio bio, da će ga prevariti. Suričević mu odgovori na ovo pismo, neka se tješi time, da je onaj fratar i druge ljude i čitav sviet varao, jer je duhovničku halju nepravedno nosio. Nagovarao ga ujedno prijateljski, neka svoje rukopisno djelo što prije tiskom priobći. Napokon primjeti, da svaki posao, koliko je teži, toliko je draži i slavniji, kad se dovrši.

Da vidimo sad sadržaj čitave Zavorovićeve poviesti, razdieljene, kako rekosmo, na osam knjiga.

U prvoj knjizi pripovieda pisac obširnije o sgodah starih Ilira po Appijanu, Pliniju, Strabonu, Polibiju, Liviju itd. Govori za tim o rimskom osvojenju Dalmacije, o vladi rimskoj, o bunah dalmatinskoga i panonskog naroda, o uvedenju kršćanstva u Dalmaciji i o utemeljenju nadbiskupije solinske. Spominje progonstvo kršćana za vrieme Dioklecijana i o gradjevinah ovoga cesara. Dotaknu se napokon i dobe gotske i pustošenja Alarikova. Od ove prve knjige sačuvan je njeki dio i prvašnje kraće redakcije. Premda joj u našem priepisu fali svršetak, može se ipak iz nje toliko razabrati, da je Zavorović u drugoj redakciji mnogo toga izpravio i dodao. Na njekih mjestih izpravio je dapače sasvim svoju prvašnju poviest.

Druga knjiga počima s Atilom i njegovim tobožnjim haranjem po Dalmaciji, Liburniji, Japidiji i Istri. Pisac spominje dapače sve gradove poimence, koji su u tih pokrajinah razoreni po Hunih, ali dokazâ ne pruža nikakovih. Preko svoga običaja ne spominje ni iz daleka izvore i vrela, odakle je crpao svoju tvrdnju, da je Atila ikada bio u Dalmaciji i Liburniji. Iza toga iztiče pisac napredovanje iztočnih Gota i njihove borbe

s Belizarom i Mundom. Drugu knjigu svršuje s pobjedami Totile.

Treća knjiga počima s opisom Sarmacije azijatske i europejske. Prelazi tad na Slovence, Vinde i Vinule, koje dieli od germanskih Vandala. Odbacuje mnienje onih, koji ozbiljno tvrdiše, da Čeh, Leh i Meh potekoše od mjesta Psara na Krupi (Krapini) i da ova braća ustrojiše države češku, poljsku i moskovsku. Dokazuje nadalje, da su Slovjeni prodrli u južne balkanske pokrajine za vrieme cesara Justinijana, kao narod surov, neuk i divljačan, da niesu poznavali skupnu državnu vladu, priznavajući samo poglavare rodova, plemena i općina. U Dalmaciju, veli Zavorović, došli su Slovjeni tekar za vrieme Mauricija, s toga pobija pogledom na vrieme došašća Slovjena mnienje hrvatskoga ljetopisa prevedena od Marulića. Nu kasnije sliedi žaliboże sliepo isti ljetopis u nabrajanju vladara slovjenskih u Dalmaciji. Samo kadikad dodaje koješta bud iz svoje glave, bud iz inoga nepoznata nam izvora. Tako na primjer govori obširno o Ratimiru i njegovu obsjedanju i razorenju Solina grada, o čem ni Marulićev, ni popa Dukljanina ljetopis ništa ne spominju. Zavorović se istinabog poziva na rukopisne komentare o Ilirih njekoga Mateja Izare, nu ovoga pisca ne nalazim nigdje medju historici, ako to nije onaj Mateo, ljetopisac četrnaestoga vieka, na kojega se pozivaju Enea Silvio i Cuspinijan. Govoreći o Budimiru kralju upliće Zavorović u poviest sv. Ćirila, pobijajući mnienje onih pisaca, koji misliše, da je sv. Jerolim pronašao glagolicu, ili kako ju Zavorović zove »bukvicu«. Spominjući gusarstvo Neretvana, poziva se na ljetopisca Mihajla Solinjanina (Michael Salonitanus), nama sasvim nepoznata pisca, a navodi za tim uz istoga Mihajla i drugoga nepoznatoga nam ljetopisca Baltazara Spljećanina (Balthasar Spalatensis). Pripovieda nadalje o gradu Kotoru (Ascrivium), što ga je za vrieme Sebeslava njeki panonski vladar obsjedao i razorio, oplieniv tom prilikom i Bosnu sve do Banjaluke, odkuda pobjegoše Neodor, Miroslav i Vukšan. Ovi sagradiše kasnije pomoćju gradjana od Ascrivia novi Kotor. I tu se po-

ziva Zavorović na ljetopis Mihajla Solinjanina. Odmah iza toga upliće po mletačkih izvorih tobožnje osvojenje Dalmacije po Petru Orseolu, nastavlja za tim opet poviest Marulićeva ljetopisca, govoreći o Seislavu i njegovu otcu Radoslavu, u kojega sgode uplete iz javnih listina poviest došašća bugarskoga kneza Pincija u Hrvatsku. Pošto hrvatski ljetopis svomu kralju Radoslavu pripisuje drugoga sina Kolomana, sluteći tu veliku pogrješku, zamieni on Kolomana sa Stjepanom I. kraljem hrvatskim. U njegovo vrieme (god. 1046.) stavlja našašće tiela sv. Krševana po Andriji, biskupu zadarskom. Iza Stjepana spominje Zavorović sina mu Kresimira (Petra) i njegov rat s Mletčani po mletačkih izvorih. Govori za tim o starom i o novom razdjeljenju dalmatinskih biskupija, o Kresimirovih darovnicah podieljenih crkvam i dolazi napokon na poviest Dimitra Zvonimira, kojega imenuje sinom Kresimirovim. Hvaleći ovoga kralja kao dobra i čestita vladara, stavlja u njegovo doba pogrješno spljetski sinod (od god. 1060.), premda dobro navodi Zvonimirovu krunitbenu povelju od god. 1076. Spominje Zvonimirove darove, poslane rimskomu papi, imenuje medju ostalimi darovi dvie kraljevske krune i dva srebrna divno izradjena krsta. Ovi predmeti, veli Zavorović, nalaze se još sada u riznici crkve sv. Petra u Rimu. Isto tvrdi i Tomko Marnavić u svojoj poviesti priorata vranskog, te dodaje, da je dapače vidio jedan krst sa slovjenskim nadpisom. O načinu smrti Zvonimirove slaže se Zavorović s Marulićevim ljetopiscem, dočim tvrdi, da je kralj od pobunjena naroda ubijen na Kosovu polju (kod Knina). Po njegovoj smrti, dodaje Zavorović, primila je vladu nad Hrvati kraljeva udova, a sestra Vladislava Ugarskoga, kojega kasnije proti buntovnim Hrvatom u pomoć pozva, predavši mu hrvatsku krunu i nasljedstvo vlade. Tim svršuje treća knjiga.

U četvrtoj knjizi govori Zavorović o Kolomanovu preuzeću vlade u Hrvatskoj i u Dalmaciji. Spominje nasrtaje Normana i Mletčana. Opisuje obširnije bitku Mletčana sa sdruženimi pod Kolomanom Hrvati i Ugri kod Zadra, u kojem boju pade dužd

Ordelafo Faliero. Iztiče, kako je za tim sliedilo zauzeće grada Zadra i ostalih gradova primorskih. Izvorom poviesti čitave četvrte knjige služila je Zavoroviću Bonfinova poviest, koju je prepisao gotovo od rieči do rieči.

U petoj knjizi spominju se u kratko sgode u Dalmaciji za vrieme kraljeva Stjepana, sina Kolomanova, do Bele III. I tu osnova pisac svoju poviest na temelju poviesti Bonfina i Petra Justinijana. Samo na koncu, kad govori o Dubrovniku, i o srbskom velikom županu Deši i njegovih sinovih Nemanji, Miroslavu i Konstantinu, služio se pisac izvori dubrovačkimi.

Šesta knjiga govori ne samo o sgodah Dalmacije za vrieme kraljeva Bele II. sve do Ljudevita I., nego pisac upliće takodjer poviest dubrovačku za vrieme kneza Jude, i srbsku za vrieme Nemanje, Stjepana prvovjenčanoga, Milutina i Stjepana Uroša. Uzgredno se bavi i poviešću knezova bribirskih. Vrela, iz kojih je crpao, bijahu opet Bonfini i Petar Justinijan, za tim Toma, naddjakon spljetski i dubrovački ljetopis uz njeke javne izprave zadarske, šibenske i spljetske.

Sedma se knjiga bavi izključivo vremenom Ljudevita I. Tu iztaknu pisac razne bune boljara i plemića hrvatskih; dotaknu se poviesti bosanske. Govori obširnije o ratu s Mletčani i o razpravah grada Dubrovnika s Vojsavom Vojnovićem knezom od Užice god. 1360., kao i s gradom Kotorom i knezovi zetskimi. Napokon opisuje otimanje gradova dalmatinskih po Mletčanih pod vojvodom Pizanom.

Osma i posljednja knjiga prikazuje u kratko sgode, pokrete i krvave bojeve, kojimi je obilovalo doba kraljice Marije i Sigmunda u svih stranah Hrvatske, Dalmacije, Bosne i dubrovačke pokrajine. S godinom 1437. i sa smrću Sigmundovom svršuje Zavorović svoju poviest. O nastavšoj za tim dvjestogodišnjoj dobi mletačkoga gospodstva ne htjede pisac govoriti. Samo na koncu veli: »Od to doba poče se naša pokrajina jadom izkušavati, te odsele ne možemo ništa zabilježiti za potomstvo osim pljačkanja gradova, sažiganja mjestâ, haranja selâ i neprestanih navala Turaka na nas, zbog kojih se nevoljâ granice

naše protežu i broje po putovanju ne danâ nego satî. I jer je poradi tolika nagomilavanja stranaca u ovoj pokrajini, a zbog našega razseljivanja, na to spala država dalmatinska, da ne možemo ni samih svojih prava podnositi, rado svršujem ovo djelo s onom pjesmom, kojom je Dane Divnić, mladić izvrstne nade, u starinskom mjerilu, oplakao ono, što smo mi šutnjom pokrili: 2

Turčin nam, jao, ugrabi polja, a strani narod (Mletčani) prava;
ostaje jedina vjera, ostalo vidiš, da je razgrabljeno.

Evo u kratko čitava sadržaja Zavorovićeve poviesti. Premda je imao pri ruci njeka vrela nama nepoznata i valjda za uviek izgubljena, kao ljetopise Baltazara Spljetćanina, Mihajla Solinjanina, komentare o Iliriku Mateja Izare, ljetopis braće sv. Franje trećega reda, to nalazimo ipak u poviesti samoj veoma malo nepoznatih nam podataka. Glavnim vrelom služio mu je za najstarije hrvatsko doba Marulićev ljetopis, za doba ugarsko-hrvatsko Antun Bonfini, za mletačko ljetopis Dandulov i Petar Justinijan, a za poviest dubrovačku Jakov Lukarević i njeki ljetopisi dubrovački. Za njeke sgode upotrebio je Zavorović i občinske izprave gradova Šibenika, Zadra, Spljeta i Trogira. Kod pisanja poviesti dalmatinske uložio je ipak mnogo manje truda i revnosti, nego li kod sastavljanja poviesti grada Šibenika. Razlog bijaše valjda jedini, što su mu vrela manje poznata bila, i što su crkveni i privatnih porodica arkivi u ono doba veoma riedkim pristupačni bili.

Žaliti moramo Zavorovićevo slabo znanje jezika latinskoga. Njegov hrapavi, kadikad gotovo nerazumljivi stil, veoma je odaljen od klasicizma, koji su toli vješto gojili dalmatinski humaniste. Još veću muku zadaje kod čitanja loš priepis, kojim sam se služiti morao. Taj je rukopis sada vlastnost akademije jugoslavenske. Ja sam ga god. 1864. dao prepisati iz kodeksa Marcijane u Mletcih, ali tužni amanuensis pokojnoga veleučenoga Valentinella tako je pogrješno prepisivao, da je sav tekst izkvario, te se na mnogih mjestih ni razumjeti ne može. Valja

nam spomenuti i to, da su u pohvalu Zavorovićeve poviesti spjevane dvie latinske pjesme, jedna od nepoznata nam pjesnika rabskog, druga od šibenskog naddjakona i doktora bogoslovja Ivana Divnića.

Zavorovićevu poviest dalmatinsku prevede god. 1714. Alberto Papalić Splječanin na jezik talijanski, pod naslovom: »Historia Dalmatina di Domenico Zavoreo nobile di Sebenico 1603.« Papalić je prikratio djelo Zavorovićevo, te je od osam knjiga sastavio samo pet. Odmah prvu i drugu knjigu stopi on u jednu, a u svoju drugu knjigu uvrsti sadržaj izvorne treće. Nakon tako zvanoga osvojenja Dalmacije po duždu Petru Orseolu, uvrsti prevoditelj poviest tobožnjih vladara hrvatskih po ljetopisu popa Dukljanina i njeke crtice iz dubrovačkih ljetopisa i javnih izprava. Uz opis silovite smrti Zvonimirove kojega imenuje Svenimirom, dodaje iz nepoznata izvora: »Si ha memoria che sia stato sepolto nel Castello di Biacho nella chiesa di s. Antonio, nell' isola metabarense.« Spominje za tim još njeke bajke o Radovanu »nezakonitom« sinu Zvonimirovu, koji je tobože od svoje maćuhe Magjarice Liepe uteko u Zetu i Zahumlje ka knezu Bogoslavu; tu da je oteo njegovu ženu Luizu, s kojom da je rodio četiri sina. Za tim otjera on Bogoslava s njegovim sinom Silvestrom iz Zete. Napokon stignu ga kazan božja i on umrie od kuge zajedno sa svojimi sinovi.

Nastavljajući poviest zetsku i zahumsku po Dukljaninu ide sve do Deše i Nemanje, kojega i Zavorović spominje. Knjigu četvrtu počima prevoditelj jednako s izvorom, s poviešću kralja Kolomana, nu dodaje još, da je taj kralj god. 1105. sagradio zvonik sv. Marije u Zadru, kako nadpis svjedoči. Sa četvrtom knjigom spojio je Papalić petu, šestu i sedmu; a u svojoj petoj i posljednjoj knjizi dodao je poviest slavnih vojvoda Hranića i Kosačića po dubrovačkih izvorih. Iz svega se vidi, da Papalić djelo Zavorovićevo nije samo naprosto preveo, nego da ga je po svom znanju i pomnožio.

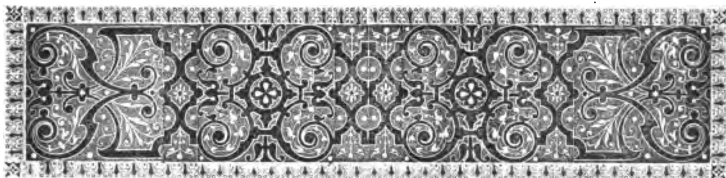
Kad bi stali strogim kritičnim sudom prosudjivati dalmatinsku poviest Zavorovićevu, morali bi uztvrditi, da za današnju

znanstvenu porabu nije od velike vriednosti. Ali kada se sjetimo, da je Zavorović upravo prvi, koji se je prije umnog Ivana Lucića odvažio na to, da piše gradjansku poviest Dalmacije, ili bolje rekuć naroda hrvatskoga, onda moramo s velikim počitanjem priznati njegov trud i pohvaliti njegovu rodoljubnu misao. Podpune tri stotine godina projurile su, odkad je on stao razmišljavati o poviesti svoga naroda i sakupljati gradivo, da napiše ovu poviest. Nije on onda imao niti je mogao imati pri ruci onih izvora, kojimi se mi danas poslužiti možemo, pa ipak je, dakako uz mnoge priče i bajke, predane narodu od najstarijih ljetopisaca, umio sastaviti njeki pregled poviesti u dobro razredjenih po vremenu odsjecih, kojemu se s gledišta istinitih činjenica ni danas prigovoriti ne može. S toga smo cienili za vriedno, uvrstiti do sada toli malo poznatoga Zavorovića medju naše slavne i mnogo zaslužne Hrvate ne samo kao umna pisca, nego kao čestita rodoljuba, koji je u tudjem progonstvu kao narodni mučenik stradao za svoje rodoljublje poradi mržnje tudjinskoga jarma.

O vremenu smrti Dinka Zavorovića niesmo našli nikakovih podataka, ali pošto je svoja poviestna djela svršio i dotičnim prijateljem posvetio god. 1602. i 1603., a kasnije ništa više pisao nije, to držimo, da je svakako oko g. 1610. prestao živjeti.

Porodica Zavorovićeva izumrla je u Dalmaciji. Početkom ovoga stoljeća živio je posljednji Franjo Zavoreo. On je godine 1821. izdao u Mletcih na talijanskom jeziku: »Statistiku Dalmacije.« Još prije izdao je ili sâm on ili njegov otac kao mjernik god. 1787. u Mletcih: »Zemljovid Dalmacije« zajedno s mjernici Melchiorijem i Furlanettom. Ovu kartu posvetiše oni Angjelu Emu, prokuratoru sv. Marka. S toga vidimo, da i posljednji potomak čestite porodice Zavorovićeve nije se ustručavao posvetiti svoje duševne sile svojoj onda toli zanemarenoj domovini Dalmaciji.

JURAJ HABDELIĆ.

(R. 1609. † 1678.)

U književnoj poviesti naroda hrvatskoga malo je poznato pisaca iz starijega doba, koji bi sabirali bili rieči u narodu. Upravo za to divna je stvar, kako su prije tri do četiri stotine godina hrvatski pisci mogli razvijati toli bogato znanje jezika hrvatskoga bez ikakovih gotovo rječnika. Od sabiratelja hrvatskih i slovenskih rieči prvi nam je poznat Jerolim Megiser, Niemac, rodom iz Stutgarta († 1616.). Taj učeni muž bavio se iztočnimi jezici, a putovao i živio je njeko vrieme u južnih slovjenskih pokrajinah, napisao je poviest Koruške za kuće habsburžke, opisao grad Mletke itd. Moguće je, da je u kojem jugoslovjenskom gradu bio i profesorom, kao što je prije obnašao čast profesorsku u Geri i u Lipsiji. Godine 1592. izdao je u štajerskom Gradcu svoj četverojezični rječnik: »Dictionarium quatuor linguarum, videlicet germanicae, latinae, illuricae, quae vulgo sclavonica appellatur et italicae sive hetruscae.« Taj je rječnik posvetio Maksimilijanu, sinu nadvojvode Karla. Iza posvete tiskana su dva epigrama: »Ad auctorem, qui Illuricam primus interpretatur exteris.«

Isti Megiser izdao je god. 1603. u Frankfurtu na Majni: »Dictionarium multilingue, 40 circiter tam veteris quam novi orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus et idiotismis constans.« Medju ostalimi: »Lingua sclavonica seu Illyrica, Epidaureorum seu Raguseorum, Jadrensium, Arbensium, Epirotarum hodierna, Macedonum mediterraneorum, Serviorum, Bosnensium, Bulgarorum seu Rasciorum, Croatica Istrianorum, Carnorum, Jazygum, Illyriorum etc. Kako vidimo, spomenuvši i najmanja podnarječja raznih jezika, mogao je lako nabrojiti do četrdeset njih.

Tri godine, iza kako je Megiser izdao svoj četverojezični rječnik, dao je prvi od Hrvata, Fausto Vrančić, nećak slavnoga Antuna Vrančića, tiskati u Mletcih (g. 1595.) kod Moretta svoj »Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et hungaricae, cum vocabulis dalmaticis, quae Ungari sibi usurparunt.« Ovaj Vrančićev rječnik od pet jezika, kao i Megiserov, mogahu s njekom korišću rabiti jedva oni, koji htjedoše na brzu ruku upoznati se s najobičnijimi riečmi tih jezika za svakdanju potrebu; za školu i za porabu učenjaka bijaše od veoma malene koristi. Taj Vrančićev rječnik popuni kasnije Pražanin Petar Lodecker češkimi i poljskimi riečmi, te izda svoj rječnik pod imenom: »Dictionarium septem diversarum linguarum Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice et Hungarice. — Pragae e Typographaeo Ottmariano, impensis authoris. cIɔ Iɔ cv.«

S mnogo većim trudom sastavi god. 1628. pop Grgur de Vitalibus svoj obsežni trojezični rječnik pod imenom: »Dictionarium trium nobilissimarum Europae linguarum, latinae, illyricae et italicae, denuo multarum dictionum completatum, cum suis tribus indicibus et declinatione unius nominis, uniusque verbi cujuscunque declinationis ac conjugationis nominum et verborum. Sub Anno Domini MDCXXVIII. 8. Juni. Nec non litteris S. Hieronymi et S. Cyrilli. Auctore Presbytero Gregorio de Vitalibus. Ad majorem gloriam, laudem et

honorem Dei omnipotentis, et ad propagationem Fidei. Anno Dominicae nativitatis MDCXXVIII. Romae. In folio. Pars I., p. 579. Pars II., p. 406.«

Tko je bio taj u našoj književnoj poviesti do sada posve nepoznati pop De Vitalibus? Moguće da je bio rodom iz Dalmacije. Mi imamo tamo sličnoga imena porodice u Višu, Hvaru, Kotoru itd., kao Vitaljiće, Vitaljeviće, Vitale, Vitalise itd. Svakako živio je on, kako sâm svjedoči, njeko vrieme u Rimu, gdje je pripadao sboru za razplodjivanje vjere rimske. Valjda je za porabu svojih drugova inoga jezika i napisao svoj rječnik uz razprave slovničke. Taj rukopisni rječnik, učenomu svietu sasvim nepoznat, čuvao se još prije 30 godina kod Joakima Amanovića, župnika u Dižmu kod Spljeta. On ga je na prodaju nudio, ali za odviše veliku cienu.

Prilično bogat hrvatsko-latinsko-talijanski rječnik sastavio je njekim znanstvenim sustavom Isusovac Jakov Mikalja (Kavanjin ga imenuje Gjakovom Mihaljem). Godine 1649. dao ga je tiskati troškom rimske propagande u Loretu. Tu je Mikalja po svoj prilici na ilirskom sjeminištu bio profesorom. Dvie godine za tim dao je isti svoj rječnik tiskati po drugi put u Jakinu god. 1651. Tomu rječniku dao je Mikalja naslov: »Blago jezika slovinskoga, ili slovnik u kom izgovaraju se rieči slovinske latinski i diački.« Latinski naslov glasi: »Thesaurus linguae illyricae, sive Dictionarium illyricum in quo verba italice et latine redduntur.« U predgovoru veli, da je najviše rieči crpao iz narječja bosanskog i hercegovačkog, koje bi trebalo da bude obćenitim književnim jezikom našega naroda.

Kao što su pop de Vitalibus i Mikalja prvi sabirali njekim sustavom štokavske i čakavske rieči u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, tako je Ivan Belostenec Orlović, član reda sv. Pavla, rodom valjda iz Pokupja (r. 1595. † 1675.), počeo prvi sabirati uz štokavske i čakavske takodjer i kajkavske hrvatske rieči. Ali veliki njegov rječnik ležao je mnogo godina u zabiti kod lepoglavskih Pavlina, jer se nije našao, tko bi ga uz velike troškove tiskati dao. Tekar iza 65 godina poslije smrti Belo-

stenčeve tiskan je taj rječnik god. 1740. u Zagrebu kod Weitza trudom Pavlina hrvatskih, a troškom hrvatskoga bana Josipa Esterhaza od Galante pod sliedećim naslovom: »Admodum Reverendi Patris Ioannis Bellosztenecz e sacra D. Pauli primi Eremitae Religione, Gazophylacium seu Latino-illyricorum onomatum aerarium selectioribus Synonymis, Phraseologiis, Verborum Constructionibus, metaphoris, adagiis abundantissime locupletatum, item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate illyrico delicatis illustratum.«

Još za života Belostenčeva pojavi se napokon prvi sabiratelj čisto kajkavsko-hrvatskih rieči Juraj Habdelić. Rodio se u Starih Čičah kraj Save god. 1609. Njegovi roditelji, Baltazar pl. Habdelić, nazvan Boroš, i Margita pl. Kraljić, posjedovali su kao vlastela njeki dio Male Mlake u Turovompolju, Zaprudje kod Sv. Klare, plemićka zemljišta u kotaru Jastrebarskom i njeka u kotaru stubičkom, koja kasnije prodaše Ivanu Petričeviću. Juraj je imao i mladjega polubrata, Ivana i sestru Doru, udatu za Mihajla Mužinića. Ujak njegov, a brat materin Grgur Kraljić, bijaše redovnik reda Isusovaca.

Juraj Habdelić učio je prve nauke na gimnaziji zagrebačkoj, koja je stojala pod upravom Isusovaca. Kasnije ga posla njegov ujak u Gradac. Pošto je tu u naucih veoma dobro napredovao i pokazao želju postati redovnikom, dade ga ujak u više nauke na isusovačko sveučilište u Trnavu u gornjoj Ugarskoj. Tu položi Juraj doskora doktorat mudroslovja i bogoslovja. Godine 1630., u svojoj 21. godini, stupi on u red Isusovaca i dobi profesuru na trnavskom sveučilištu, posvetiv se sasvim svomu redu i nauci.

Kad je Juraj imao jedva četiri godine, izgubi on svoju majku Margitu Kraljićevu. Ova bijaše po svom otcu Jurju i po materi Anki Magdalenićevoj naslieđila veću stranu gorespomenutih imanja. Radi ovih imanja imao je Jurjev otac Baltazar, po smrti svoje žene, kao štitnik svoje djetce, parbu sa svojim svâkom Matom Kraljićem i njegovom ženom, a svojom sestrom Katarinom Habdelićkom. Radi mira i rodbinske ljubavi utanačiše

obje stranke 18. kolovoza god. 1614. u Maloj Mlaki nagodu pred zagrebačkim podžupanom Lukom Crnkovečkim. Uvjeti bijahu, da se sva ležeća dobra kraljićijanska u Jastrebarskom, u Zaprudju i u Šiljakovini imadu podieliti u dvoje. Jedan dio imao je pripasti Jurju Habdeliću, sinu Margite i Baltazara, drugi pako Mati Kraljiću. Od imanja u Maloj Mlaki imadjaše pripasti deset rali oranica, i polovica zemljišta, na kojem stojaše dvor plemićki, bratu pokojne Margite Grguru Kraljiću. Ostali dio Male Mlake imao je dobiti malodobni Juraj Habdelić; ako li bi isti Juraj umro, imade čitava Mlaka pripasti Mati Kraljiću i njegovim nasljednikom. Po smrti Grgura Kraljića ima njegovih deset rali pripasti nećaku mu Jurju Habdeliću. Ugovoreno bi takodjer, da se nijedan dio rečenih imanja ne smije prodati ili založiti za vrieme malodobnosti Jurjeve. Još iste godine 6. studenoga izvede diobu medju strankami podžupan Crnkovečki, na licu imanja Jastrebarskog, Male Mlake i Zaprudja kod Sv. Klare. Jastrebarsko dobro ležaše stranom u mjestu stranom blizu mjesta. Diobni list pisan je hrvatski u Maloj Mlaki u dvoru detića Jurja Habdelića. Proti ovoj diobi protuslovio je kasnije Juraj Habdelić iz razloga, što Kraljići niesu imali pravo baštiniti dobra njegove majke i dotično babe Magdaleničke. Ali ovaj protuslovni list propao je u velikom požaru zagrebačkom god. 1646.

Dok se je Juraj Habdelić bavio nauci i profesurom u Trnavi, umre mu kod kuće otac. Juraj podieli svoj nepokretni imetak s bratom Ivanom, a sestru izplati. Brat mu odstupi u Maloj Mlaki nješta otčinskih i materinskih zemalja, a u Zaprudju kod Sv. Klare osam kmetova sa svojimi selišti. Ali ujedno preuze brat čitavo gospodarstvo, kojim se Juraj dakako baviti nije mogao.

Kad se Juraj oko god. 1640. vrati iz Trnave kući, postane rektorom kolegija varaždinskog. Zajedno dobi glas, da je brat njegov dio Male Mlake založio podbanu Stjepanu Berislaviću i njegovoj ženi Juditi Malenićevoj, jer nije imao novaca, da polazi nauke u inostranstvu. Juraj htjede proti bratu podići

parnicu, ali ban Ivan Drašković nagovori ga god. 1642., da toga ne učini, već da se s dobra nagodi s tadašnjom udovom Berislavićevom. Habdelić prihvati savjet banov, nagodi se s Berislavićkom, te joj izplati one novce, koje joj muž primi u ime zaloga. Ugovor bijaše učinjen od strane Jurja i udove Berislavićeve i njezina sina Ivana. Kad bi se imale zemlje predati, ne održa Ivan Berislavić uvjete ugovora, niti htjede predati zemlje. Kmetove Habdelićeve posvoji medju tim porodica Erdedová pod izlikom, da pripadaju od starine k njezinomu imanju Obrežu. Sad ne preosta drugo nego voditi parnicu proti Berislavićevoj udovi, koja medju tim nabavi njekako i njegova materinska dobra u Jastrebarskoj i Zaprudju, koja držaše Matija Kraljić. Napokon mu dosadi tjeranje parbe, i on darova god. 1644. svoje dobro u Maloj Mlaci redu Isusovaca, koji je kasnije još mnogo godina vodio parnicu radi rečenih dobara. Svoje imanje u Zaprudju proda Habdelić Ivanu Vojkoviću. Ali pošto sklopiše kupovni i prodajni ugovor, umiešaju se Isusovci u posao, željeći njeke zemlje za se zadržati. Radi toga odustane Vojković od kupa, a imanje dobiše Isusovci, i to kolegij varaždinski, koji je još god. 1748. poradi Habdelićevih imanja vodio parnicu i napokon pred sudom nadvladao.

Jurja Habdelića nalazimo tri puta kao izabrana rektora Isusovaca: od god. 1649. do 1651. u varaždinskom kolegiju, a od god. 1655. do 1658. i od 1666. do 1669. u zagrebačkom kolegiju. Za ovaj kolegij kupio je god. 1655. njeke zemlje oko Zagreba od viećnika Jurja Kelbina.

Godine 1556. povećavao se je samostan zagrebački, jer je broj redovnika poradi nastavših u Poljskoj buna znatno narastao bio. Budući da je za gradnju mnogo novaca trebao, to je 23. svibnja i. g. zamolio kr. dvorsku komoru, da mu običnu podporu za god. 1657. unapried izplati. Nastojao je ujedno, da proda optujsko imanje u Štajerskoj, koje bijaše grof Thonhausen darovao redu Isusovaca. Za ovo imanje, koje Isusovcem malo imetka nosijaše, dobio je od varaždinskoga gjenerala ponudu od 50.000 for.

U isto doba imao se Habdelić prepirati s Katarinom Orehovečkom radi počinjenih šteta u velikoj isusovačkoj hrastovoj šumi po njezinih kmetih iz Lovrečine. Sliedeće godine 1658. nagodio se sa svojom sestrom Dorom Mužinićevom radi baštinstvu. Ona je pismeno priznala, da je odmah po smrti svoga otca primila pripadajuću joj odplatu.

Godine 1664. imao je Habdelić kao rektor kolegija zagrebačkoga okapanja s ljubljanskom vladom, koja njeke dužne kamate od 840 for. bijaše god. 1661. poslala mjesto u Zagreb riečkomu kolegiju na Rieku. Riečki Isusovci zadržaše ove novce na račun druge uplate, dužne od ljubljanske vlade. Sliedeće godine tjerao je pravdu proti Barbari Ivanovićevoj udovi Stjepana Pročkara, radi nasilja i štete, što počiniše njezini kmetovi iz Ravna. U isto doba prosvjedovao je proti Kaptolu zagrebačkomu, koji u isusovačkom posjedu Planini bijaše silom osvojio njeke zemlje. Godinu dana za tim dao je molbenicu na grad Zagreb, da mu iztjera dugove od Gračana, dužnih Isusovcem.

Ponajglavniji rad Habdelićev u ovo doba bijaše njegovo revno nastojanje oko toga, da se zagrebačka gimnazija, koja je stojala pod upravom Isusovaca, podigne na čast akademije. Isusovci, ne imajući potrebnih za to sredstava, moljakahu već od davna podpore u tu svrhu, ali je ne mogoše dobiti. Habdelić umoli napokon svoga prijatelja prepošta zagrebačkog Nikolu Dijaneševića, da priteče u pomoć potrebitom svotom. Umni taj rodoljub sklone se rado na molbu svoga prijatelja, jer je i sâm često razmišljavao o tom, kako je pogledom na nauke i više učione Hrvatska daleko zaostala za drugimi naobraženimi narodi i zemljami, koje su već od davna imale svoje akademije i sveučilišta. Iz ljubavi prama domaćoj mladeži podigne Dijanešević tečajem godina od 1661. do 1662. tri akademičke katedre sa tri razreda filozofije, a god. 1666. umoliše Dijanešević i Habdelić, kao rektor Isusovaca, kaptol zagrebački, da izdade utemeljiteljni list, kojim se akademija zagrebačka u život uvesti imala. Kaptol zagrebački izdade 18. studenoga 1666. umoljeni list. U njem se priznaje vjerodostojno, da je Dijane-

šević za utemeljenje dvaju filozofičkih razreda god. 1665. položio rektoru Habdeliću 3.000 for., a god. 1666. za treći razred 1.500 for., pošto se prije radi burnih i ratnih vremena ovi razredi niesu mogli oživotvoriti. Habdelić priznaje takodjer kao rektor, da je s dozvolom provincijala isusovačkog Mihajla Šikutena višerečene novce doista primio, te izrazuje Dijaneševiću u ime svoga kolegija smjernu hvalu. Kaptolski utemeljiteljni list potvrdi po propisu zakona god. 1669. kralj Leopolodo I. na prošnju tadašnjega rektora zagrebačkih Isusovaca Filipa Kaučića.

Znamenito je, da se kraljevskom potvrdnicom zagrebačkoj akademiji podieliše sve povlastice, koje uživahu tadašnja sveučilišta u Kolonji, Beču, Monakovu, Ingolštadtu, Pragi, Olomucu, Gradcu, slovačkoj Trnavi i Košicah. Uslied ovih povlastica mogli su upravitelji, kancelari, dekani i profesori akademije, isto tako kao na rečenih sveučilištih, iza dotičnih izpita imenovati doktore, licenciate, meštre, bakalaure.

Odkad se oživotvorila akademija, pokazao je Habdelić još veći trud u poučavanju mladeži. Ne samo da je bio neumoran učitelj na novoj akademiji, nego je umno i marljivo upravljao njome. Nu uz to bavio se podjedno i knjigom latinskom i hrvatskom. S najvećom ljubavju posvetio je gotovo sav svoj život učenju svoga narodnoga jezika, navlaš onoga narječja, kojim se tada obćenito govorilo u Hrvatskoj medju Kupom, Savom, Dravom i Murom. U tom narječju pisao je Habdelić tako čisto i izvrstno, kako nijedan od kajkavskih pisaca prije i poslije njega.

O posljednjih godinah njegova života malo nam je poznato. Tvrde njeki, da je zagrebačkimi školami upravljao 20 godina. Mnogo dobra učinio je siromahom i svojim učenikom. Red svoj obogatio je sa čitavim svojim imetkom, pošto mu polubrat Ivan za rana umrie. Napokon svrši svoj život obćenito ljubljen i štovan u svojoj sedamdesetoj godini dne 17. studenoga god. 1678.

Habdelićeva tiskana djela jesu sliedeća:

1. Zerczalo Marianszko, to je to poniznost Devicze Marie, ka je Boga rodila. Vszem szlovenszkoga i hervaczkoga naroda

kerschenikom, a onem na vlasztito, ki szu obilneje dare naturalszke, ali zverhunaturalszke od dareslive ruke bosje primili naszledovanye. Stampano u Nemskom Gradczu pri Fr. Widmanstadiusu letta 1662. u 8-ni str. 587.

Ova knjiga razdieljena je na sedam strana: 1. strana od svetosti, 2. od razuma i pameti, 3. od svetskoga bogatstva, 4. od telovnoga zdravlja, 5. od lepote, 6. od jakosti, 7. od dobroga i poštenoga glasa. Gjekuda uvrštene su u tekst i kratke pjesme, većom stranom pobožne. Ali ove pjesme pokazuju, da sklađanje pjesama Habdeliću nije baš izvrstno pošlo za rukom. U svih sedam navedenih strana ili razdjela knjige ima veoma mnogo krasnih i poučnih misli i dubokih razmatranja prepletenih pripoviedkami iz ljudskoga života, iz poviesti naroda i njegovih običaja, kao takodjer iz svetoga pisma i drugih pobožnih knjiga. Da vidimo primjerice, kako nam Habdelić prikazuje svoje nauke.

U drugoj strani, razdjelu petom, govoreći o »dobrom razumu«, veli napokon: »Moj keršćenik! Ne znam, kak se zverhu razuma tvojega gizdati moreš. Medjtemtoga ovo od razuma tvojega primi, ako se nad razumom tvojem obilno dičiš, znaj stanovito, da razuma nemaš. Ar kteri s razumom svojim pravo zna živeti, sebe samoga spoznava. Ki se pak nad njim gizda, sebe samoga izda (jošte) ne pozna. Znaj pak, da su ove sestrice, gizdost i norija, tak čversto ukup zvezane, da se kruto teško, morebiti nigdar razvezati ne mogu. I kak ti je poniznost kruto verna vseh dobrot tovarušica, tak ravno gizdost, noriju i druge hudobe i grehe nestance nasleduje. Pazi adda, ako ti je Bog osebujni razum i mudrost dal, da se zverhu nje nad drugemi ne znašaš. Ar za tvoju gizdost i na ovom svetu vsi pametni za norca te budu deržali.«

U šestoj strani, govoreći o »jakosti«, pripovieda jednu pričicu iz Zagreba. »I da domaće pelde ne ostavimo. Najdu se morebiti izda nekteri u zagrebečkom kraljeve svetlosti plemenitom varašu purgari, ali purgarice, kteri su znali nekoga Juri mesara narodom Kranjca. Od ovoga su mesara pred trideset

i petemi letmi, gda sem ja v rečenom varašu u školu hodil, glasili, da je tak jako čelo imel, da gda su muži na pijac žitek na konjeh prodavat donašali, prišel je on k kojega goder muža konju, koga svojem čelom u glavu vudrivši, k mestu je učinil na zadnje noge opasti. Na tuliko da su mu se drugi muži morali moliti, da im konje svojem čelom ne potuče.«

U sedmoj strani, desetom dielu, ima kratku poviest: »Lauretanske Device Marije hiže«, u kojoj govori i o Trsatu. Za tim o Belgradskoj (stolno-biogradskoj) crkvi b. d. Marije. Spominje i remetsku, vukovinsku i pod Okićem. Govori obširnije o varaždinskoj crkvi sv. Marije, »koju je zidati učinil presvetli grof Drašković Gašpar, našega ježuvitanskoga reda patron, ktere prispodobne ne štimam u slovenskom orsagu, zvun bikupske zagrebečke, kotera pod korunom vugerskom sebe prispodobne nema, ili meštrije u delu misliš, ili lepote u oltareh ili velikoće u širine, dužine i visine, ili vnožine i lepoga reda dveh kaptolomov, zagrebečkoga dvadeset i četiri, i časmanskoga, ki dvadesete kanonikatuše broje.« Nastavljajući za tim o gradu Varaždinu veli: »Ono je osebujno, da gda bi se bil Varaždinski varaš pred dvadeste letmi zažgal, okolo osme večerne vure više sto hiž vu varašu i zvan njega silnem ognjem goreše. Napokonec doteknu se i škol, kotere rečeni gospodin grof Drašković Gašpar pred nekoliko letmi be učinil na veliku orsaga slovenskoga mladencev hasen iz jakoga hrastovoga brvenja od fundamentuma zdignuti, i za njimi hiže naše, kotere oboje u jedne skoro vure na ništar spravi. Nebeše od te iste hiže više dvanadeste klavtrov rečene Device Marie cirkva. — — Ali nut čudo veliko, doleti ptica jedna bela, nigdor nezna odkud, i sede na krov cirkveni oberh velikeh vrat, iz koga nekuliko krat zdigne se na peruteh u zrak, i ob sakom nazad sede kreljutmi proti ognju mahajući, vse do te dobe, doklam si je nad školami i hižum našum silni ogenj jakost ulomil. — Cirkveni krov, suh šinglinski, ni malo se ne zažga«. Napokon govori pohvalno o Gašparu Draškoviću, kojega su mnogi odgovarali, da ne gradi crkvu.

Nadalje govori Habdelić o jednom Marijinom drvenom kipu, koji stajaše prije u zagrebačkoj kapucinskoj crkvi, a god. 1656. bješe po biskupu Petretiću svečano prenesen u isusovačku sv. Katarine. Na strani 546, napokon govori obširnije o sv. Ignaciju Lojoli i njegovu redu. Medju ostalim veli: »Pero moje, ako nekuliko obilnije u tom dugovanju izideš, ne boj se, nijeden spameten človek ne će ti zameriti, a za nenavidne norce marati ne moraš, ar se pristoji, da sin otcu, redovnik svomu redu zahvalen bude.« Toliko držasmo za vriedno progovoriti o toj Habdelićevoj veoma riedkoj knjizi.

2. Fasciculus Palmarum, seu Elogia Neomartyrum Cocincinensium. Graecii 1668. u 12-ini. Ovu knjigu nama nepoznatu spominje Stoeger: Script. Prov. Austr. Societatis Jesu.

3. Dictionar ili rechi szlovenske z vexega ukup zebrane u red posztavlyene i diachkemi zlahkotene na pomoch napredka u diachkom navuku skolneh mladencev horvaczkoga i szlovenskoga naroda. U Gradczu pri odvetku Widmanstadianszkom. 1670. u 12-ini bez broja listova i strana. Štampana knjiga 12 araka.

Kako sâm naslov kaže, sastavio je Habdelić taj rječnik za školsku porabu, valjda za to, da mogu hrvatski djaci laglje naučiti latinski, kojim su Isusovci sustavno kod svih naroda ubijali jezik narodni. Svoju knjigu posveti on prije svega grofovom Vuku, Antunu, Herbardu i Teodoriku Auerspergom, sinovom pokojnoga Ivana Herbarda, gjenerala u Krajini hrvatskoj i primorskoj i kapetana karlovačkog i senjskog, iz zahvalnosti prama otcu i porodici Auersperga, koja je vazda podupirala njegov red.

U drugoj posveti učećoj mladeži, iztaknuo je na kratko svoje misli o rječniku i o njegovu obliku: »De consilio hujus opusculi et forma ad studiosam juventutem. Praefatio«. Veli, da je sastavio taj »Dictionarium sclavonico-latinum« (ili ga nazovi tko kako mu drago, jer o imenu ne ću se prepirati), jedino na porabu i na korist učeće se mladeži hrvatske i slovenske svakoga staleža. Za taj rječnik, nastavlja dalje, ne imam drugih zasluga, nego što sam rieči sakupio, poredao i ujedno sastavio. U svemu sliedio sam pako primjer drugih učenih ljudi, koji

su izdavali rječnike. Nastojao sam takodjer, da mi bude rječnik kratak, ne preobilan i ne preskup i ne prevelik, tako da ga svaki lako bude nabaviti i u džepu nositi mogao. Što mu fali, to neka drugi izprave i nadomjeste.« I doista rječnik mu je malen i preoskudan na riečih. Pak ipak morao se narod naš medju Kupom i Murom zadovoljiti jedinim tim rječnikom tečajem 70 godina. Tekar god. 1789. spremio se Isusovac Franjo Šušnik, da izda drugi obilniji rječnik, sastavljen na podlozi Habdelićeva rječnika. Budući pako da je pisac mnogo bolovao, uzme si za pomoćnika revnoga člana svoga reda Andriju Jambrešića Zagorca. Kad oba svršiše svoj posao, dobiše i od hrvatskoga sabora dozvolu, da ga mogu štampati na zemaljske troškove. U to umre Šušnik i sav teret izdanja pade na Jambrešića, koji ga god. 1742. u akademičkoj štamparni Isusovaca pod imenom: »Lexicon latinum, interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples in usum potissimum studiosae juventutis digestum« štampom objelodani.

4. Pervi otcza nasega Adama greh, i salosztno po nyem vsze chlovechanske nature porusenje sztolnacheno i na kratkom popiszano po Jurju Habdelichu tovarustva Jezusevoga masniku. U Gradczu 1674. U m. 8-ni str. 1181. O razdjeljenju i sadržaju ove zanimive knjige progovorili smo već u »Književnicih iz prve polovine XVII. vieka«. Još obširnije opisao je sadržaj preč. gosp. dr. Ivecović u »Viencu« god. 1879. od br. 17 do 21. Preostaje nam opetovano i ovdje kazati, da smatramo ovu knjigu za najbolju pučku knjigu poučne vrsti pisanu u hrvatskoj kajkavštini. Ona se odlikuje ne samo bogatstvom rieči i pučkih izreka, nego i dosjetljivošću, prirodjenim kadkad i trivijalnim humorom, kao i obilnimi podatci kulturne poviesti onoga vremena.

5. U predgovoru prije spomenute knjige spominje Habdelić, da je naumio bio napisati »Gospodina Kristuša zemeljski žitek.« U imeniku Gajeve knjižnice navedeno je ovo djelo kao štampano pod sliedećim naslovom: »Habdelich G. Nassega zvelichitela zemelyzki sitek szlovenskim nassem jezikom. 8. T. IV. 1.«

Mi niesmo vidjeli ove knjige, jer je do Gajeve knjižnice veoma težko doprieti.

6. Kerschanzki navuk z dogogyai szv. piszma. U Gradczu. 1674. 12.

7. Duše verne. Ova knjiga poznata nam je samo po imenu. U rukopisu ostavio je Habdelić prevod Tome Kempisa od »Nasledovanja žitka Kristuševog.« Ovu knjigu bijahu preveli na hrvatsku štokavštinu već prije njega M. Marulić, Atanas Georgičević i Bartol Kašić; na kajkavštinu prevedoše ju iza Habdelića Ivan Krištolovec, pavlin; Ivan Žigmund Karner, biskupije gjurske župnik i Franjo Kovačić, duhovni pomoćnik vidovečki. U novije doba prevedoše ga Štulić, Josip Marić, Jajić i Fran Kurelac. Habdelićev rukopis je izgubljen, spominje ga jedini Stoeger.

PORODICA DRAŠKOVIĆA.

Razne tradicije o porietlu Draškovića. — Dragoš ili Draško iz Bline. — Barić ili Bartak oko god. 1520. — Juraj II. Drašković, biskup zagrebački, ban hrvatski, god. 1585. rimski kardinal. — Gašpar I. Drašković stekao god. 1569. barunstvo. — Ivan II. Drašković god. 1596. ban hrvatski. — Nikola I. Drašković, pjesnik latinski. — Ivan III. Drašković, zapovjednik križevačke Krajine, pobjednik Turaka, god. 1631. povišen na grofovsku čast, god. 1640. ban hrvatski, a god. 1646. ugarski palatin. — Juraj IV. Drašković, biskup. — Nikola II. Drašković god. 1686. kod oslobadjanja Budima. — Ivan V. Drašković sudjeluje god. 1712. kod sklapanja hrvatske pragmatičke sankcije. — Ivan VIII. Drašković, veliki župan križevački. — Janko Drašković, prvak ilirske dobe i osnovatelj „Čitaonice“ i „Matice Ilirske“. — Ivan Nepomuk Drašković osnovatelj zaklade „Draškovićeve“ za izdavanje hrvatskih knjiga. — Juraj V. Drašković, podmaršal i obnovitelj Trakošćana.

Poviest svih gotovo starih plemićkih porodica počima hvalisavimi gatkami i pričami, pa tako ima i poviest plemena Draškovića svoje bajne predaje i priče.

Tvrdiše njeki pisci, da rod Draškovića potiče od kneza Hudine, koji se proslavi u trinaestom vieku za vrieme kralja

Bele IV. u tatarskom ratu. Kralj Bela spominje doista u listinah od god. 1245. i 1256. rečenoga kneza Hudinu i njegove rodjake, kojim radi izkazana u tatarskom ratu izvanredna junačtva darova poveljom sa zlatnim pečatom dobro Medjurečje u križevačkoj županiji, koje leži medju gradovi Garićem i Česmicom, kraj voda Ribnice, Rače, Časme i Črnca. Ali rodjaci i potomci Hudine osiromašili su već pod konac XIII. vieka na toliko, da ih je zagrebački biskup Mihajlo morao hraniti i uzdržavati. U četrnaestom pako vieku izumre ova porodica posvema.

Drugi pišu, da su Draškovići potekli iz kninske županije, da su bili knezovi cetinski i kao takovi vladali županijom cetinskom. Ali za ovu tvrdnju ne ima nikakovih pismenih dokaza. Knezovi ili bolje župani cetinski poznati su od najstarijih vremena, a medju njimi ne spominju se Draškovići.

Talijanski povjestnik Priorat Gvaldo u svom djelu: »Vite e azzioni di Personaggi militari e politici« pripovieda, ne znamo iz kojega vrela, da su Draškovići potekli od slavne hrvatske porodice Svadića, kojoj pripadahu hrvatski kraljevi Slavko (Slavić) i Petar, ubijen u magjarskom ratu, što ga je ratovao proti kralju Kolomanu. Da su Svadići po tankoj krvi bili u rodu s Nelipići ili Nelipcići, knezovi kninskimi i cetinskimi, o tom ne ima sumnje. Moguće je, da su s ovimi Svadići po tankoj krvi mogli stojati u rodstvu i Draškovići, jer oba ova plemićka roda imala su svoj posjed jedan blizu drugoga, ali pismeni dokazi manjkaju.

Rečeni Gvaldo govori i o njekom Ivanu Draškoviću, koji da se proslavio za vrieme kralja Andrije II. kao vodja njegove križarske vojske u svetoj zemlji kod gradova Damiata i Damaska. Ovaj Ivan da je kasnije stolnoj crkvi vesprimskoj darovao dragocjeni kalež od zlata, urešen njegovim grbom i monogramom I. D. Vratio se god. 1222. u svoju domovinu, gdje je umro. Nadalje piše isti Gvaldo o Nikoli Draškoviću, koji da se je odlikovao u tatarskom ratu kraj kralja Bele IV., nadalje o Petru Draškoviću, koji da je god. 1347. sliedio kralja Ljudevita I. u napuljski rat, i tamo da je kod Aquille i Averse

junački vojevao i dvie rane zadobio; kasnije da je vojevao u Dalmaciji kod Zadra proti Mletčanom i u Lombardiji, gdje je kod obsjedanja grada Treviza pao u boju. Napokon spominje Gvaldo i Gašpara Draškovića, koji da je s kraljem Matijašem Korvinom vojevao u Bosni i pod gradom Jajcem god. 1468. odlikovao se izvanrednim junačtvom. Sve ove viesti mogao je Gvaldo, pišući god. 1671., slušati od hrvatskoga povjestnika Franje Ladanija, koji je pisao uz poviest banova hrvatskih takodjer i poviest porodice Draškovića veoma površno, premda je stojao s porodicom u tiesnom savezu, bivši od god. 1650. do 1680. upraviteljem hrvatskih dobara iste porodice. Odkuda je ovaj pisac crpao svoje podatke, ne znamo, jer u sačuvanih pismenih spomenicih porodice ne ima im nigdje traga. Nu Ladanjeve i Gvaldove tvrdnje opetovali su svi kasniji pisci, koji su išta pisali o porodici Draškovićâ. Napokon sačuvana je u poviesti Draškovićâ starodavna predaja, da im je pleme poteklo od Dragoša ili Draška iz Bline u kninskoj županiji. Nu i tuj se pogriešilo u geografskom smislu. Spomenuto mjesto i grad Blina ili Blinja i Belina ne ležaše u kninskoj, nego u staroj zagrebačkoj županiji, kasnije banskoj Krajini, kod rieke Bline, nedaleko od Petrinje i Tetusevine. U više listinâ trinaestoga vieka spominje se doista Dragoš iz Bline sa svojimi sinovi Martinom, Pužem i Martinušem, te uz množtvo drugih svoga roda i plemena. Oni bijahu plemići (servientes regis, nobiles de Blina), a imali su posjed i preko Kupe uz Savu. Da li su stojali u kakovu srodstvu s Draškovići, o tom ne ima dokaza. Isto tako ne zna se pravo, da li je od iste kasnije grofovske porodice Draškovića onaj Pavao Drašković, koji je u početku četrnaestoga vieka bio biskup skradinski, i kojega je ban Mladen Šubić oko god. 1320. dao na silu zatvoriti i smaknuti.

Od svih porodičnih predaja najsmješnija je ona bajka, koju spominje Ivan Nagy u svom inače veoma brižno i marljivo sastavljenom rječniku ugarskih plemića (Magyar ország családai). On tvrdi, da je hrvatska porodica Draškovića potekla od ugarskog plemena Draskóczya. Po predanju ove porodice,

veli Nagy, ode njeki Leonard sin Draškov u vrieme tatarske navale s kraljem Belom IV. u Dalmaciju i zasnova tamo porodicu grofova Draškovića, dočim njegova braća, koja su zaostala u Ugarskoj, poprimiše po svom otcu Drašku ime Draškoci. Nu mi nalazimo u hrvatskih listinah od svih vjekova mužka i ženska imena Draško i Draška. Valjda niesu od svih ovih Draška potekli naši Draškovići. Ali ni Draškoci, inače turčanski Slovaci, ne mogahu dobiti ime svoje od patronimičkog imena Draška, nego od mjesta Draškovca, kao Rakoci od Rakovca, Orehoci od Orehovca, Greguroci od Gregurovca, Urnoci od Vurnovca i stotine drugih plemićkih ugarskih i hrvatskih porodica sa sličnimi agnomičkimi imeni na »oci«.

Tekar na koncu XV. vieka dolazi na veće svjetlo poviest porodice Draškovića. Sačuvane su nam od god. 1490. tri listine hrvatske pisane glagolicom (listine ove poslane su sad iz zemaljskog arkiva u Budapeštu), u kojih se spominje pleme Draškovića u bužkoj ili ličkoj županiji. Naročito sačinjavali su »plemeniti ljudi Draškovići« plemenitu obćinu »od nikudare neporočne plemenite plemenšćine« u dolnjem Zažičnu. Tu osnovaše višerečene godine i sagradiše »vsi ukupno i jedino« na svom zemljištu, na visokom brdu kod Zaselja crkvu B. D. Marije i samostan pustinjaka pavlinskih reda sv. Augustina, nadarivši ga u Zažičnom, u Zaselju i u Svinicah »zemljami nepokošnimi i livadami, i vodami i vodotići, malini i malinišći, studenci i jazovi, i drivami prudnimi i neprudnimi, i s drvi i drvosići, i gorami, i drivom i kamikom, i vsim pristojanjem malim i velikim«.

Od ove plemenite obćine imenuju se zadrugari: Petar, sin Karinov sa svojimi sinovi Tomašem i Ivanom, — Šimun, sin Jurja sa sinovi Tomašem i Grgurom, — Petar, brat Šimunov sa sinovi Jurjem, Dujmom i Ivanom i sinovci njihovi Barić (Bartol) i Jurica sinovi Lukini, — nadalje Vid, brat Šimunov, i Petar, sin Jurjev sa svojim sinom Mikulom. — Jošće Matijac, sin Jandrijev sa sinovi Ivanom i Pavlom i njegova tri brata Mihovil,

Jakov i Juraj. — Jošće Pavel i Petar, sinovi bivšega Ivana i sinovci njih Marko, sin Mihovilov i sinovi Pavlovi Stipan i Tomaš. — Jošće Karin, sin Stipanov i Ivan, sin Martinov pridivkom Rogutići. — Jošće Juraj i Stipan, sinovi bivšega Ivanuša i sinovac njih Ivan i sinovi Stipanovi Grgur i Ivan.

Od gore imenovanih iztaknu se ponajbolje Barić ili Bartak (Bartol) Drašković, sin Lukin. Njega spominje jedna izprava od god. 1520., u kojoj se govori o oporuci Katarine Frankapanke, udove Fr. Dandole. Tad bijaše on kancelar Dore Frankapanke, udove Karla Gušića, kneza ličkog i krbavskog, otca Ivana Karlovića bana. Tu se podpisa Bartol kao Kninjanin (de Tinina). Imali su dakle Draškovići, kao mnoge ine naše porodice, svoj posjed s ove i s one strane Velebita, navlastito oko Knina, s toga se i pisahu Kninski, t. j. od Knina. Kasniji pisci mogoše lasno iz latinskoga Tinina načiniti Cetina. Kad su Turci poharali Liku i Krbavu, razoriše oni i mjesto Zažično, te mu sada ne ima ni traga. Tamo, gdje je stojao manastir pavlinski, zasnovaše kasnije (po mnienju njekih) mjesto Kaludjerovac sa župnom crkvom sv. Nikole. Draškovići preseliše se kasnije iz Like i okolice kninske valjda u tadašnju bansku Krajinu oko Blinje, gdje im ima i danas još traga. Bartak i njegovi rodjaci, da spase svoj pokretni imutak, sahraniše po običaju onoga vremena svoje dragocjenosti u tvrdi grad Svarču kod Karlovca. Ali domala osvoje Turci i taj grad, te odnesu sve u njem sahranjeno blago. Draškovići osiromašiše posve; Bartaku ne osta ino nego njegov dragocjeni mač. Kad god. 1538. umre, ostavi on potomkom svojim taj mač kao riedku baštinu. Ali iz njegova stabla niknuše grane, koje svojim plemenitim plodom obogatiše i proslaviše svu Hrvatsku. Po sreći imao je Bartak za ženu Janu Utišenićevu iz Kamičaca grada, sestru slavnoga kardinala Jurja Utišenića ili Utišenovića, kojega sestra Ana rodi Bartaku tri sina: Jurja II., Gašpara I. i Ivana I.

*
* *

Juraj kardinal Drašković.

Juraj II. rodio se 5. veljače god. 1525. Bijaše troškom svoga ujaka Utišenića odgojen za svećenika. Polazio je nauke u Krakovu, Beču, Bolonji i Rimu. Tek što dovrši nauke, postane uplivom svoga ujaka, tadašnjeg biskupa veliko-varadinskoga, kanonikom čitaocem iste crkve. Godine 1546. bude imenovan predstojnikom crkve požunske, za tim god. 1555. predstojnikom jasovskim, napokon god. 1557. biskupom pečujskim. Kao takav dao je u Beču iste godine tiskati svoju pastirsku poslanicu, u kojoj oštro šiba sljedbenike Luterove. Kralj Ferdinand I. izabra ga svojim izpovjednikom, i podieli mu naslov kraljevá savjetnika. Kad je god. 1562. imao sudjelovati na velikom tridentinskom koncilu, odabra kralj opet Jurja Draškovića, da ga zastupa na koncilu. U pismu od 20. prosinca god. 1562. nalaže mu kralj, da u njegovo ime krene odmah u Trident, i kaže: »Medju svimi u Ugarskoj našao sam tebe za vriedna i sposobna, da me zastupaš na crkvenom sboru, jer se odlikuješ čistoćom značaja, poštenjem i velikim znanjem (scientiarum peritia).« Za drugove od strane Ugarske i Hrvatske dodieli mu kralj biskupe čanadskog i kninskog Andriju Dudića Orehovačkog. Na koncilu tridentskom bio je Drašković jedan od najznamenitijih članova, a često prednjačio je u rješivanju najvažnijih pitanja crkvenih. Sav katolički sviet divio se njegovim govorom, isti protestanti povladjivali su mnoge njegove nazore. Čitav sbor povjeri njemu težku zadaću, da izmiri zavadjene medju sobom poslanike iz Francezke i Španjolske. Ovom prigodom upozna se on s mnogimi slavnimi i učenimi muževi onoga vremena, medju ostalim i s kasnijim proslavljenim papom Sikstom V., ogrankom porodice Pereta hrvatskoga poriekla, potekle iz mjesta Hrušice u Dalmaciji. Iz onoga doba sačuvani su i dopisi i govori Draškovićevi, koji se nalaze u rukopisu u knjižnici peštanskoga muzeja (Br. 1648. f. pag. 609).

Odmah iza povratka iz Tridenta imenova ga kralj, koncem god. 1563. po smrti Mate Brumana, biskupom zagrebačkim. Vrativ se u svoju domovinu pokaza ogromnu djelatnost u vršenju povjerene si časti. Namjestiv se jedva na novoj svojoj

stolici, proputova čitavu biskupiju, i posjeti skoro sve i najudaljenije i najsakrivenije župe, crkve i kapele, protjera mnoge protestantske popove i prodikače. Obrati veliku brigu na podignuće učiona, osnova kasnije prvo sjemenište za klerike u Zagrebu. Pobrine se takodjer za popravak ćudorednosti povjerenoga si svećenstva, kao i u obće za čistoću vjere i za strogo obdržavanje propisanih starih i po koncilu obnovljenih naredaba crkvenih. Opetovano je sazivao crkvene provincijalne sborove, a uz to se brinuo i za poboljšanje gospodarstva. Po naravi darežljiv, nadario je kao biskup mnoge za učinjene crkvi i domu zasluge. Mi ističemo ovdje samo njeke njegove darove, da se vidi, kolikim zemljištem vladao je još tada biskup zagrebački, kad od njegove biskupije kao i od čitave Hrvatske preostadoše samo tako zvane »reliquiae.« Godine 1564. darova Drašković Ivanu, Jurju i Gašparu plemenitim Nenadićem dobro Senji vrh kod Pokupja. God. 1565. Jurju i Lovri Orgovanu dobro Lukovo u kotaru Pokupskom. Porodici Založki kod Topuskoga podieli pravo slobodnjaka i njeke zemlje i vinograde, da mogu krepčije braniti krajinu i crkvu. Urbanu Pozojeviću, bivšemu španu od Berkiševine, darova dobro Krčnjena sela. Plemićem Nikoli i Mihalju Cabalićem darova god. 1566. brdo i zemlju Brestovnik. Kmetu Martinu Drabantiću podieli plemstvo slobodnjaka. Plemiću Ivanu Prvanu, darova dobro Impričevinu s gornjim Brestom kod Hrastovice. Plemenitomu Nikoli od Buče pokloni dva dobra Auguštanovu i Svinicu. Plemenitomu Nikoli Strizoju preda imanja Jurišić i Črvilno, kod Pokupja. Plemenitomu Blažu Filipčiću dade imanje Repinec u križevačkoj županiji i Grguru Mindsentiju dobro Frljur. Plemenitomu Grguru Šišinačkomu dade dobro Gračenicu. Petru Žarkoviću podieli plemićki dvor i posjed Vlaška. Plemićem Marku i Gašparu Srblinu i porodici Branković darova posjed Selkovac kod Topuske. Slobodnjake Ivaničke oprosti od plaćanja desetine. Porodici Mislenovićem dade dobro Otok i plemićki dvor u Kovačevcu. Svomu gradskomu kastelanu Ivanu Dolačkomu darova zemlje Paladinšćice kod Zagreba, kasnije druge zemlje potur-

čenoga kanonika Franje Filipovića nazvana od Turaka Delipop. Kćerim slobodnjaka Ivana Hajnala Šamšinovečkoga potvrdi velika predija Šamšinovec, Trstenik i Selna i plemićku kuću u Vlaškoj ulici u Zagrebu. Franji Horvatiću župniku u Ivaniću i njegovoj, braći darova mali Globok kod Ivanica. Nikoli Jagušiću odpusti svoj vrt i kuću u Vlaškoj ulici u Zagrebu. Benku Benečiću darova dobro mali Lupoglav. Gavri Barbelu-Nerjaku preda kuću i zemljište Jurja Brckovića u Vlaškoj ulici u Zagrebu. Pavla Čičinskoga i Marka Domitrovića u Zagrebu nadari slobodom, da od svoje kuće i vrta, koji leži na mjestu, gdje prije stajaše samostan sv. Nikole, ne plaća nikakove daće. Isto tako oprosti Petra Hasanovića, vojvodu u Ivaniću, od svih daća darovana mu dobra Tominac sela. Napokon pokloni banu Gašparu Alapiću vinograd Storjak u Lašćini.

Po smrti bana Petra Erdeda imenova kralj Maksimilijan II. god. 1567. Jurja Draškovića banom hrvatskim i dade mu za pomoćnika u vojničkih poslovih mladoga grofa Franju Frankapana Slunjskoga. Dne 29. rujna rečene godine držahu oba bana svoj svečani uvod na saboru u Zagrebu. Od strane kraljeve bijahu imenovana četiri povjerenika, koji ih predstaviše staležem i redovom hrvatskim. Ovi povjerenici bijahu: Stjepan Banfi od Lendave, veliki župan saladske županije i glavni meštar kraljevih stolnika, Luka Sekel barun Ormudski i glavni gjeneral krajine hrvatske i slovenske, Baltazar Baćan kraljevski peharnik, i Gervasio Teuffenbah, gjeneral.

U veoma tužno vrieme primi ban Drašković gradjansku upravu zemlje. Godinu dana prije toga zavlada u Hrvatskoj kuga, a odmah za tim bjehu Turci Podravinu tako poharali, da je županija križevačka ostala gotovo pusta, a i dio zagrebačke županije medju Savom i Kupom postade bud pustarom, bud vječnim taborištem i ratištem. Iz Beča i Gradca tražio se veći porez, a puk i plemstvo stradaše od nevolje i glada. Što je moglo oružje nositi, hvatalo je za pušku, mač i kopje; plug i ralo ležaše u nemaru. Mladi ban Frankapan četovao je na granici Hrvatskoj, odbijajući podjedno Turke. Zahvalan narod nazvao

ga »mačem i štitom hrvatskim.« Drašković sazivajući sabor svake godine, viećao je s plemstvom, kako da pomogne odbijati Turke i borio se proti bečkoj namjeri, da Hrvatsku poplavi Niemcima i da uvede upravu njemačku, sjediniv zemlju s austrijskimi pokrajinami. Svojim umom i uspješnim djelovanjem proslavio se Drašković na stolici banskoj doskora u toliko, da ga je god. 1569. isti papa Pio V. posebnom poslanicom pohvalio. »Ti si, — pisa mu on, — svojom pobožnošću i mudrom i poštenom upravom ime svoje na toliko proslavio, da je glas tvoj prekoračivši tiesne granice tvoje države, dopro sve do Rima, čemu se veoma radujem i tebi čestitam.« Ali i plemstvo hrvatsko pokazivalo se zahvalnim svojim banovom. Iz sabora držana 30. listopada 1571. upozori ono kralja, da za vrieme čestita banovanja Draškovićeva i Frankapanova ne mogoše Turci osvojiti nijedne slabe tvrdjice, kamo li koji tvrdi grad, jer oni žrtvuju i krv svoju i ljude svoje i imutak svoj na obranu zemlje. O Draškoviću rekoše, da od svoje biskupije i topličke opatije ne ima ni toliko dohodaka, da bi iz njih mogao nabaviti jelo za svoj stol, kamo li da njimi obskrbi pogranične gradove. S toga zamoliše kralja, da Draškoviću daruje grad Trakošćan, budući da godišnje plaće ne dobiva, neka barem može uzdržavati sebe i svoju kućnu družinu. Isto tako imao bi se Slunjskomu darovati koji grad, jer će inače oba bana prisiljena biti izseliti se iz svoje domovine.

Kralj usliša molbu hrvatskih staleža i redova te založi poveljom od 22. travnja 1572. Jurju Draškoviću i njegovu bratu barunu Gašparu Draškoviću grad Trakošćan s Klenovnikom uz položenu svotu od 20.000 for. na vječna vremena. Od ovoga grada poprimi unapried porodica naslov Trakošćanski.

Uz gore opisane tuge gomilale se oko bana Draškovića sve to veće nevolje. Godine 1572. umre iz nenada u Varaždinu mladi i odvažni njegov pomoćnik Franjo Frankapan Slunjski. Iz Beča tražili su sve žešće povećanje daća poput Ugarske, a Hrvati branili se prastarim svojim pravom plaćanja polovice

poreza (media dica). U zemlji bijaše kod njeke veće vlastele mah preotela surovost, razuzdanost i okrutno silničtvo. Seljane, gradjane i siromašnije plemiće oglobiše i proganjahu ne samo Turci na Krajini, nego i veća gospoda usred zemlje. Granice hrvatske vriedjahu ne samo Turci, nego i oblasti kranjske i štajerske, a u samoj zemlji čete njemačke. Napokon dodija okrutničtvo porodice Tahijeve, Erdedijeve i Keglevićeve prostomu puku na toliko, da se je u njekih krajevih zemlje listom podigo. S tužbami proti Franji Tahu, vlastelinu susedgradskomu i stubičkomu, imao je ban pune ruke posla. Iztraga za iztragom sliedila je proti Tahu, ali djavolsku njegovu ćud ne mogaše obuzdati ni ukrotiti niti ban niti pravda. Nastade seljačka buna Matije Gubca; seljaci tražili su svoju »staru pravicu«. Ban je pošiljao svoje ljude, da umire puk s dobra, pozivao vodje seljaka na prijateljski dogovor, obećao, da će zamoliti kralja, neka svojom kraljevskom silom obuzda nepravedno silničtvo gospode, ali sve bijaše uzalud. Sačuvano je mnogo Draškovićevih dopisa na kralja, na nadvojvodu Karla i druge mogućnike, što ih je Drašković o predmetu bune ili sam pisao ili od njih primao. Znamenito je njegovo izvješće na kralja od 11. veljače 1573., u kojem javlja, da su buntovni seljaci kod stubičkih Toplica dne 8. veljače od Gašpara Alapića hametom potučeni, a njihov vodja Gubec beg, u najnovije doba izabran seljačkim kraljem, da je uhvaćen, te da će ga sud razsijanom željeznom krunom kruniti dati, koju kazan naučili su sudovi od Magjarâ iz vremena Dože. Bolnom dušom zamoli ujedno Drašković kralja, da ga rieši časti banske, kojoj on u ovo doba kao svećenik nije dorastao. Vriedjalo ga takodjer, što su iz Beča i Gradca preslušanje pohvatanih buntovnika, zatvorenih u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, mimoišavši bana i hrvatske sudove, povjerili cesarskim povjerenikom i gjeneralom Herbartu barunu Auerspergu i Vidu Halleku. Ali bečki dvor ne htjede ga riešiti banske časti, već mu dade na opetovanu molbu pomoćnika Gašpara Alapića, imenovavši ga drugim banom. Nu ovaj novi ban nagazi na silni odpor

kod plemstva, jer preko zakona ne priobćiše njegovo imenovanje u saboru, niti ga dadoše uvesti po kraljevskih povjerenicih, niti prisegu položiti na saboru. Jedva izgladiše njekako te pogrješke; plemstvo se primiri, a vojnički ban nadje pune ruke posla. Navale turske bijahu na Krajini na toliko preotele mah, da su njihove čete uz nemarnost njemačkih zapovjednika otimale jedan grad za drugim dopirući sve do Turovapolja i do granica kranjskih.

Kralj da utješi njekim bana Draškovića, imenova ga god. 1574. naslovnim nadbiskupom kaločkim uz pridržanje biskupije zagrebačke i časti banske. Ali Drašković, ako je i nadvladao sama sebe i svoju zlovolju, ne mogaše utješiti nezadovoljno hrvatsko plemstvo, koje se je spremalo na bunu poradi sve većega nasilja u zemlji od njemačkih gjenerala i kojekakvih častnika i poradi vidljive namjere bečkoga dvora, da skuči Hrvatsku pod gospodstvo uprave njemačke i austrijske. O zavjeri plemstva i o namjeri njegovoj, da se voli predati Turkom nego li Niemcem, javi Drašković kralju 11. svibnja 1574. obećavajući, da će gledati na urečenom po njemu saboru umiriti nezadovoljnike. Nu jedva protekoše četiri mjeseca, kad Drašković 11. rujna 1574. kralja opetovano i očajno (per ipsa vulnera Christi) zaklinjati i moliti stane, neka ga digne s banske časti, koje se bijaše i zlovoljni Alapić odrekao. Kralj ne htjede ni sada zadovoljiti njegovoj molbi, nego mu odpisa iz Beča 16. rujna 1574., neka mu predloži drugoga za pomoćnika banskog mjesto Alapića. Drašković pokoriv se zapoviedi, predloži 23. rujna 1574. za svoje i za Alapićevo mjesto četvoricu hrvatskih vlastelina poimence Krsta Ungnada Samoborskog, Franju Blagaja, Nikolu Frankapana Trsačkog i Nikolu Keglevića. Nu premda je ovom prilikom i opet položio čast bansku u ruke kraljeve, a kralj istu ostavku i prihvatio bio, nagovori ga ipak pismom od 27. rujna 1574., neka rečenu čast i nadalje zadrži, pošto ju dulje vremena toli sretno i čestito (dexteritate salubrique consilio) obnaša. U drugom pismu moli ga kralj, neka mu naročito prijavi osobu, koju bi izmedju već predloženih želio za

banskoga pomoćnika ili za samoga bana. Drašković predloži na to 15. listopada 1574. za bana Krsta Ungnada, ali ne za pomoćnika, pošto Alapić iznova Draškoviću dodieljen bijaše, nego na mjesto sama sebe. Kralj odpisa 17. studena 1574., da će na predložena po njem lica pri imenovanju bana obzir uzeti, ali ne imenova nikoga, i tako morade Drašković nehotice obnašati čast bansku još četiri godine. U to vrieme odbijao je silnim naporom Turke od granice, mirio plemstvo i upravljao zemljom vazda umjereno i pošteno. Godine 1576. umoli kralja Rudolfa II. za dozvolu, da može na svom zemljištu medju Malom Dušicom i župnom crkvom sv. Nikole u Šašinu, u kotaru lekeničkom, sagraditi proti Turkom novu tvrdjicu, što mu isti kralj pismeno dozvoli. Mjeseca ožujka baveći se njeko doba u Beču bijaše imenovan carskim povjerenikom za grad Senj, da razvidi tamo tužbe proti Uskokom podnesene po papinskom nunciju kardinalu J. Delfinu. Iste god. 1576. držao je 21. rujna u Zagrebu sabor, na koji je pozvao i medjumursku vlastelu. Medju tim razbiše Turci poveću našu vojsku pod generalom Herbartom Auerspergom, kojega posjekoše, a uz druge vodje i sina mu zarobiše. Pučanstvo iz prekokupskih strana počelo je bježati u Austriju, Ugarsku, dapače i Moravsku. Sliedeće godine zauzeli su Turci gradove Zrin, Mutnicu, Ostrožac, Kladušu, Podzvizd, Peć itd. Ban Drašković ne imajući ni sile ni sredstva, da se brani, odreče se nanovo banstva. Njegovu ostavku prihvate napokon, i polovicom god. 1578. bješe imenovan banom Krsto Ungnad, kojega smatrahu Hrvati za Niemca, ali jedino Niemac mogaše uz tolike manje bogove njemačke vladati u tadašnjoj Hrvatskoj. Draškovića premjeste na biskupiju gjursku, pošto njegovu nadbiskupiju kaločku bijahu od davna zauzeli Turci. Ujedno imenova ga kralj Rudolf svojim kancelarom. Mjeseca veljače nalazimo ga već u Beču na dvoru carskom, te je cara pratio i u Ugarsku na sabor požunski, gdje je po svjedočanstvu papinskoga nuncija Delfina bio duša onih, koji su branili katolicizam proti protestantizmu. Isti nunciji bijaše ga preporučio kralju za nadbiskupa ostrogonskoga,

ali mu kralj odgovori, kad bi ga imenovao primasom ugarskim, morao bi mu oduzeti kancelarstvo, pošto kao kancelar mora posvuda pratiti kralja, a kao primas to ne bi mogao činiti. Rečeni nuncij hvali nada sve Draškovića, pozivajući se vazda na papu, koji ga dobro pozna. God. 1584. proglasi kralj Draškovića i svojim namjestnikom u Ugarskoj, za koju čast bješe ga njegov prijatelj Antun Vrančić još g. 1572. preporučio kralju Maksimilijanu, dočim ovaj istu čast tada Vrančiću namienio bijaše.

S istim Vrančićem stojao je Drašković u veoma tiesnu prijateljstvu. Imamo medjusobnih njihovih dopisa od god. 1557., dok je Drašković bio još biskupom pečujskim sve do smrti Vrančićeve g. 1573. Samo g. 1568. bijahu se nješta zavadili, jer mu Vrančić pisa o glasu, da je kod Hrastovice pobjegao pred Turci, te ga čini pozorna, da ga kao bana i biskupa ne stigne u kojoj god bitci zla sgoda Berislavića bana i Tomorija. Na to mu Drašković uvredljivo odpisa, da nije bilo sile bježati mu, jer Turci na sakupljene njegove čete niesu niti navalili, već su se odmah natrag povukli, nu s druge strane čini on njega pozorna, da bolje vrši svoje biskupske dužnosti, budući da medju svimi ugarskimi biskupi pozna samo jednoga, koji misu čita i druge propisane dužnosti vrši. Na to opet Vrančić uvriedjen odpiše, da ako i ne čita mise, svećeničke svoje dužnosti ipak savjestno vrši svojim radom i opasnimi poslanstvi u korist svega kršćanstva. U vršenju ovih dužnosti izgubio je i zdravlje. Ako li se pako njih obiju žrtve i službe za vjeru kršćansku na tezulju stave, veli, da je uvjeren, kako će svatko priznati, da je on svojom službom više kršćanstvu zavriedio, brineći se za sigurnost i mir naroda kršćanskih, nego onaj, koji u svoje zasluge i vršene dužnosti broji, koliko puta je u subotu postio, koliko siromaha malimi darovi nadario, djetcu krstio i brevijare molio, čineći ga pozorna na rieči sv. Pavla Korinćanom: ‚da nije poslan od Boga, da samo krsti‘, pa je ipak bio od prvih apostola.

Kad godine 1584. postane kraljevim namjestnikom, zamoli Drašković kralja Rudolfa II., da mu iznova potvrdi darovanje

Trakošćana grada, jer se kod uvedenja u posjed bijaše proti njemu podigla porodica Peteva Belskih kao tobožnjih nasljednika Gjulajeve porodice, koja bijaše izumrla posjedujući prije isti grad. Kralj Rudolfo II. potvrdi doista god. 1584. prvašnje darovanje kraljevsko od god. 1572., ali ne samo Jurju i Gašparu nego i ovoga sinovima: Ivanu, Petru i Jurju. U darovnici imenuje se četrdeset i šest mjesta, koja pripadaju pod isti grad. [1]

Godine 1585. odlikova napokon Draškovića i stolica rimska svojom najvišom časti, proglasivši ga 18. prosinca rimskim kardinalom, pod naslovom: »S. Stephani de monte Coeli.« Ovim imenovanjem pokaza papa Siksto V. postojanost svoga staroga prijateljstva, premda iz jednoga dopisa Vrančićeva na modruškoga biskupa Dionisa Plopija razabiremo, da je stolica rimska još god. 1564. dakle 21. godinu prije namjeravala Draškovića imenovati kardinalom. Kod svečanog posvećenja i primanja šešira po Gašparu, biskupu bečkom, prisustvovahu u crkvi sv. Augustina u Beču nadvojvode Ernest, Matija i Maksimilijan, koji kod njega i na ručku bijaše. Drašković nije dugo obnašao ovu visoku čast. Kad se spremao da ide u Rim i da se papi osobno zahvali, popade ga u Beču ljuta bolest, od koje umre 31. siečnja god. 1587. u 62. godini.

Juraj Drašković bijaše ne samo izvrstan govornik nego i dobar pjesnik latinski. Ostavio je u rukopisu svoje govore i dopise, pitanja vjerozakonska, razpravu o vlasti papinskoj, djela i poviest koncila tridentskog itd. Podupirao je rado znanost i umjetnost; tako je potaknuo Antuna Vramca kanonika zagrebačkog, da je napisao kroniku hrvatsku na hrvatskom jeziku, za koje tiskanje nosio je trošak. U njegovu slavu izpjeva kanonik zagrebački Juraj Wirfel poveću pjesmu safičku tiskanu u Beču god. 1572. U njoj spominje već tada staro plemstvo i slavu Draškovića. [2] Juraj Dubovski napisa takodjer u njegovu hvalu epigram. Mrtvo tielo njegovo prenesoše iz Beča u olovnom liesu u Gjur, gdje ga u njegovoj stolnoj crkvi zakopaše. Nakon sto godina dadoše gjurski veledosjetljivi kanonici iz njegova olovna liesa saliti veliku umivaonicu u sakristani s nadpisom,

u kojem spominjahu, da je ovo olovo sto godina pokrivalo kardinalske kosti, a sada, pošto je lies preliven, oni peru u njem svoje posvećene ruke.[3] Grobni spomenik postaviše mu njegovi nećaci s latinskim nadpisom.[4] Kad mu kasnije Turci grobnicu razoriše, ponovi g. 1637. grobnu ploču s istim nadpisom njegov praunuk Juraj biskup gjurski.

* * *

Mladja dva brata Jurjeva Gašpar I. i Ivan I. bijahu oba dobra junaka. Ivan pade u njekom turskom boju. Kasnije tvrdiše, da je poginuo god. 1566. u Sigetu gradu zajedno s banom Nikolom Zrinskim, ali mu mi ne nalazimo traga medju poznatimi borioci sigetskimi. Bijaše zapovjednikom konjaničkih četa. Godine 1655. primio je zajedno sa svojom braćom Jurjem i Gašparom od kralja Ferdinanda I. u dar imanja pokojnoga plemića Ivana Zavadskog, a za tim zajedno s Jurjem Horvatom Bojničićem imanja pokojnoga Stjepana Bogatija i Luke Stjepana Fancala, koji posljednji bijahu radi nevjere izgubili svoja dobra. God. 1561. darova njemu i bratu mu Gašparu kralj Ferdinand I. imanje Baboćku u solnočkoj županiji, što je po izumrću Blaža Nagya palo bilo pod kr. fiska. U kasnijih listinah ne spominje se više Ivan, morao je dakle pasti oko god. 1565—1570.

Gašpar I. Drašković postao je uplivom svoga brata Jurja II. god. 1569. barunom. Povelja Maksimilijana kralja izdana je 3. kolovoza iste godine. Od tada nosio je naslov baruna Trakošćanskog. Ujedno bijaše već prije imenovan kraljevim savjetnikom. Oženio se bogatom kćerju Luke Sekelja, baruna ormuždskoga, Katarinom, udovom ponajprije Mihalja Perenskoga, a za tim Čeha Mihajla Tajkovića. Sa svojom ženom dobi ogroman imetak i mnoga imanja u Hrvatskoj, Ugarskoj i Štajerskoj. Suvremeni zagrebački kanonik Wirfel kaže o njem, da je bio: »Potens subditis, castris, domibus superbis, aere, praeclaris titulis et armis, milleque rebus.« (Obilovao je podanici, tvrdjami, krasnimi kućami, novcem, sjajnimi naslovi i oružjem i mnogimi drugimi stvarmi.) Živio je veoma razkošno i raz-

sipno, te je pod starost morao svoja imanja stranom zalagati, stranom prodavati. Već god. 1577. prodao je Gašpar Mihalju Telegdiju svoja ugarska imanja: Zethén Kereksö, Zenke, Zomolö, Ladmac i Helmec u zemplinskoj, za tim Zobranec, Konjoš, Cirtis, Malu Ribnicu i Varalja u ungvarskoj županiji za 5.800 fr. Hrvatska dobra Slemen i Krvavi zdenac proda Mihajlu Druškovečkomu od Druškovca. Druga ugarska imanja: Abauyvár, Kečmec i Németh, prodao je Ivanu Horvatu Bojničiću. Trgovište Domaniš i dobro Vraška ili mali Domaniš u trenčanskoj županiji založi Mirku Forgaču za 3.800 fr. Proti ovomu prodavanju i zalaganju dobara prosvjedovaše sudbeno još za njegova života žena mu Katarina i sinovi Ivan II., Juraj III. i Petar I. ali bez uspjeha.

Gašpar I. Drašković umrie 31. prosinca god. 1585. u Trakošćanu, a kratko vrieme za tim 18. kolovoza god. 1687. i njegova žena Katarina. Oba sahranjena su u župnoj crkvi B. D. M. na Bednji, koja župa zvala se prije Trakošćanska. Njihovi sinovi Ivan i Petar staviše im kameni spomenik s izklesanim kipom svoga otca, obučena vitežkim oklopjem i s pripasanom sabljom. Na desnoj strani barjak. Na okolo stoji latinski nadpis.[5]

* * *

Ivan II. prvorodjeni sin Gašparov rodio se oko god. 1550. Odlikovao se već za mlada umom i junačtvom. Postavši zapovjednikom križevačke krajine, natjera oko Križevca i Koprivnice plieneće Turke često u bieg. Godine 1591. vojeva uz bana Tomu Erdeda u Slavoniji proti Skenderbegu paši od Požege. Godine 1592. sudjelovao je u boju kod Siska, gdje Hrvati i Slovenci slavnu pobjedu održaše nad Hasanom Predojevićem pašom bosanskim. U vrieme odmora od ljutih vojevanja nastojao je Ivan zajedno sa svojim bratom Petrom, da zacieli rane zadane po njihovu otcu kućnomu gospodarstvu, složno se brinući oko povećanja svojih dobara. God. 1593. pozajmiše oba brata svomu rodjaku Frideriku Sekelju 18.400 fr. pod uvjetom,

ako ih za tri godine ne vrati, da će imati pravo preuzeti grad Krapinu sa svimi pristojanji. Kad nakon tri godine Sekelj svoga duga ne izplati, poslaše braća Draškovići po nalogu podpalatina i s dozvolom hrvatskoga sabora kraljevski brachium proti Sekelju, da mu oduzmu grad Krapinu, ali ovaj dočeka brachium oružanom rukom, poubija mnoge, a raztjera druge, a za tim prodade na hitro gradove Krapinu i Kostel braći Keglevićem. Na taj način nadmudri on Draškoviće, ali ovi zauzeše kasnije ipak Krapinu, ako i za kratko vrieme. Medju tim ne presta Ivan II. vojevati podjedno proti Turkom, koji se pojavljivahu sad na jednom sad na drugom kraju Hrvatske. Godine 1595. položi Toma Erdedi svoju bansku čast, jer mu bješe dosadila vječna kavga s Bečem i s njemačkimi generali. Sabor zamoli kralja, da dade zemlji bana rodjena Hrvata, koji će biti ujedno zapovjednik narodne hrvatske vojske, jer da plemstvo ne će inače vojevati, i da vole zajedno s domovinom svi poginuti nego da slušaju zapoviedi inostranca. Na ovom saboru bijaše Ivan Drašković povjerenikom nadvojvode Maksimilijana. Ovaj preporuči svoga povjerenika kralju za bana, i kocka pane doista na njega. Kralj Rudolfo imenova ga god. 1596. zajedno sa zagrebačkim biskupom Gašparom Stankovačkim banom hrvatskim. Podjedno darova on Ivanu II. dio gradova Lobora, Krapine, Kostela, Gorice, Novih dvora i Šabca. Ovaj dio pripadao je Franji sinu Šimuna Keglevića, koj bijaše pobjego u Tursku, primivši tamo Muhamedov zakon. Proti tomu darovanju prosvjedovaše Franjina braća Ivan, Petar i Juraj Keglević.

Drug Ivana bana, Gašpar Stankovački, umrie kratko vrieme nakon svoga imenovanja. Tad ostade na ledjih Draškovićevih sav teret gradjanske i vojničke veoma naporne uprave. Kao ban nastavio je svoja prvašnja četovanja proti Turkom. Odmah u početku banovanja osvoji on gradove Petrinju i Hrastovicu, te razbije čete glasovitoga Hrustem-bega. U tom boju pomagali su mu generali Eggenberg, Gjorgje Lenković i Sigmund barun Herberstein. Ban postavi u grad Petrinju jaku posadu pod zapovjedničtvom Dane Frankula Primorca. Doskora za

tim oboli on, te pisa 13. listopada god. 1596. iz grada svoga Klenovnika nadvojvodi Ferdinandu, da radi bolesti ne može ići u Zagreb na dogovor s njegovim povjerenikom barunom Vilimom Vindišgrecom. Malo za tim nastojavao je sa Sigmundom Herbersteinom osvojiti od Turaka Kostajnicu, ali mu ne podje za rukom, nu kod Bresta potuče njeke čete serdara Hasana i sagradi most preko Kupe. Sliedeće godine utvrdi iznova grad Petrinju, i održa novu pobjedu nad Turci kod Kupe; protjera ih za tim izpod Siska, Cernika i Požege, ostavivši u gradu Petrinji svoga brata Jurja Draškovića. S generalom Herbersteinom obsjedao je Viroviticu, ali poradi pomanjkanja većih topova morao se natrag povući. Udari za tim na grad Slatinu, uze ga na juriš i branio je odvažno granice hrvatske od svake navale turske. Kad su kasnije Turci u gornjoj Hrvatskoj zauzeli gradove Bihać i Ripač, pisa on 20. svibnja 1599. kralju Rudolfu, da ne može sa svojom malenom vojskom braniti sve od Turaka napadnute krajeve počevši od Mure do Zrmanje; za to ga moli, da mu pošalje veću vojsku na pomoć, da može barem obraniti novi Karlovac i okolicu pokupsku, jer da će inače pokraj njegovih slabih ratnih sila propasti čitava Hrvatska. Ali ban i Hrvati bijahu i nadalje stegnuti samo na svoje domaće sile; kojugod malu pripomoć dobivahu jedino od Slovenaca iz Kranjske i dolnje Štajerske. Pa ipak raztjera ban još iste godine 1599. Turke kod Požege.

Godine 1600. desio se ban Ivan II. Drašković upravo u svom gradu Krapini, kad Ugri iz okolice Kanižke dodjoše, da ga umole, nek im pomogne proti Turkom. On pohiti odmah sa svojimi četami Ugrom na pomoć. Kod Drave pridruže mu se grofovi Juraj Zrinski i Franjo Nadaždi, oba vlastelina hrvatska, sa svojimi hrvatskimi četami. Sjedinivši se za tim s vojvodom od Merkuria raztjeraše naši one Turke, koji pod Ibrahim-pašom obsjedahu Kanižu. Od hrvatskih kapetana poginu Petar Kastelanović, a Vuk Stankovački pade u robstvo.

Bezobzirno i okrutno gospodarenje carskoga povjerenika Josipa Rabate u Senju god. 1601. ogorči bana Draškovića na

toliko, da je od bečkoga dvora tražio, neka se taj čovjek kao neprijatelj naroda i države smrću kazni. Nu medju tim niesu čekali Senjani na odluku iz Beča. Oni su svoga okrutnika sami kaznili, kako je zaslužio za počinjene im uvrede i ubijstva.

Još prije ove senjske katastrofe naselio je ban Drašković dobar dio »Vlaha« i senjskih Uskoka u Gomirje. Ali ovo naseljivanje i uzdržavanje mnogobrojnih četa, kao u obće obrana granica na različitih krajevih zemlje stojala je bana silne novce. Ne dobivajući iz Beča, ni iz Gradca, još manje iz Ugarske, na polu poharane a na polu pod turskim gospodstvom stradajuće, potrebite pomoći, morao je većom stranom trošiti iz svoga džepa, jer se Draškovići, na koliko nam je poznato iz poviesti, nikada niesu podali grabežu i otimanju poput mnogih inih tadašnjih velikaša. S toga bijaše prisiljen sve po malo zalagati ili prodavati svoja imanja. Tako je god. 1602. Ivanu Jantoloviću prodao njekoliko kmetova u Hraščini, Boltižaru Vlahoviću proda svoje dobro Kosnica dolnja, Vinku Bekoviću založi godine 1609. njekoliko kmetova u pristojanju grada Grebena za 1.000 for., a Ivanu Petevu Belskomu dvadeset kmetova u Klenovniku za 2.000 for.

Kad je god. 1604. buntovni Stjepan Bočkaj, po Turcih imenovan kraljem ugarskim, pozvao bio bana Draškovića, da se sa svojimi Hrvati s njim sjedini, pak da zajednički s Ugri i Turci udari na Beč, odbio je Drašković odvažno Bočkajev poziv u ime svoje i svoga naroda. S druge strane podupirao je kod dvora tužbe grofova Zrinskih, Erdeda, Baćana i Ištvanfija, koji se na saboru držanom u Zagrebu 5. srpnja i sliedećih dana god. 1604. gorko tužiše na njemačke vojnike, koji zajedno sa svojimi vodjami ljuto proganjahu vlastelu i njihove podložnike. Ove godine uze Ivan Drašković od Ane Marije udove Nikole Gregorijanca Medvedgrad s dvorom u Šestinah u zalog.

Medju tim zaprieti Hrvatskoj nova opasnost od Bočkajevih na Hrvate razjarenih pristaša. Bočkajev gjeneral Grgur Németh, koji bijaše sam posjetio bana, moleći od njega pomoći i savez,

vrativ se u Ugarsku bez uspjeha, udari sa svojimi četami prama Muri i Dravi, prevali granicu Štajersku, oplieni Radgonju i bližnja mjesta, spremajući se prevaliti u Medjumurje i u Hrvatsku. Dobivši o tom glas Drašković, sazva na hitro sabor, koji zaključi, da se imadu odmah sakupiti tri vojske. Narod pohiti sa svih strana na obranu svoje domovine proti Magjarom. Ban postavi jake straže na granici, da čuvaju obalu dravsku od Vinice do Ljudbrega. S ostalom vojskom krene preko Drave i Mure u samu Ugarsku. Kod Mure sjedini se s četami grofa Jurja Zrinskoga sakupljenimi u Medjumurju i s četami grofa Franje Baćana iz Lendave i okolice. Došav do Körmenda potjera odtuda Bočkajeve čete sjedinjene s Turci, očisti za tim od neprijatelja čitavu okolicu mursku i podravsku sve do štajerskih medja. Nakon toga vrati se slavodobitno kući. Pod konac 1604. i na početku god. 1605. nalazimo bana Draškovića u Klenovniku, Ilijancu, Zaboku, Zagrebu, Mokricah i u Krapini. Odtuda je razašiljao svoja službena pisma i dopisivao sa svojimi poznanci.

Godine 1607. približavao se opet Bočkajev gjenèral Németh obalam dravskim i murskim s namjerom, ili da provali u Hrvatsku, ili da drži u stezi čete hrvatske. Namjeravao je podjedno osvojiti gradove Kiseg i Suboticu. Ban Drašković prodre opet s hrvatskom vojskom u Ugarsku. On očisti od neprijatelja svu okolicu kraj Drave, Mure i Raba, prodre do granice štajerske i austrijske, te natjera svojimi hitrimi pobjedami Bočkaja u toliki škripac, da je morao zamoliti za mir, koji je s regentom Ugarske, nadvojvodom Matijom, doista utanačio. Kod ugovaranja mira bijaše Hrvatska kroz svoje poslanike zastupana, a sam ugovor, utanačen na saboru požunskom, potvrdio je na po se sabor hrvatski god. 1608. i poslao svoj zaključak kralju po Tomi Erdedu.

Višerečene god. 1607. bijaše Ivan II. Drašković članom povjerenstva sazvana od krune, da podnese mnienje, kako da se ima urediti vojvodina erdeljska. Hrvatski članovi toga povjerenstva bijahu uz bana: Šimun Bratulić, biskup zagrebački, Franjo

Ergeljski, biskup bosanski, Tomo Erdedi Moslavački, bivši ban, i Nikola Ištvanfi Vinički, glasoviti pisac poviesti Ugarske.

Ali već sliedeće godine 1608. dosadila je Draškoviću banska čast. Silnih troškova za državu i zemlju ne mogaše nadalje podmirivati, dočim niti plaće dobivao nije. Kad ne nadje od nikuda podpore, i kad uvidi, da Beč nikako nije sklon da plaća banove vojnike, odreče se časti banske u ljetu godine 1608. i preda upravu zemlje njegdašnjemu banu Tomi Erdedu, koji ipak ne bijaše od kralja odmah potvrdjen za bana, jer pod njegovim predsjedničtvom držahu se mjeseca rujna god. 1608. saborske sjednice »Vacante officio Banatus«.

Drašković, da se oporavi od silnih troškova banskih, morao je god. 1609. založiti njeki svoj posjed kod Grebena, valjda Hraščinu, za 4.000 for., a Gornju i Dolnju Veliku za 440 for. Da bi ukriepio vjeru katoličku u zemlji, podupirao je Isusovce. U to ime pisao je iz Varaždina 14. listopada 1609. rimskomu papi Pavlu V., moleći ga, da za uzdržavanje isusovačkoga kolegija podieli Isusovcom izpražnjeno zagrebačko predstojničtvo sv. Marije. Papa hvali pismom od 5. prosinca 1609. njegovu revnost za vjeru i preporuči biskupu zagrebačkomu njegovu želju pogledom na predstojničtvo B. D. Marije. Kralj pozva do skora Ivana II. Draškovića kao svoga ratnoga savjetnika i meštra posteljnika u Ugarsku. Imenova ga zapovjednikom prekodunavske ugarske vojske i vrhovnim kapetanom tvrdje ujvarske. I u toj časti znao je Ivan pribaviti si obćenito štovanje. Bivši u Ugarskoj, boravio je kadikad kod svoga sina Jurja III., opata od Pornave. Tu je mnogo obćio s Hrvati i nadarivao svoje hrvatske prijatelje, kao što je god. 1611. Stjepanu Patačiću, glasovitomu prabilježniku i kr. personalu, i njegovoj ženi Barbari Beković darovao veliko svoje dobro Belicu u Medjumurju. Boraveći god. 1612. u Pornavi, dao je sagraditi za svoga sina gospodarsku sgradu, na koju postavi kamenitu ploču s latinskim nadpisom.[6] Sliedeće godine 1613. dne 11. ožujka umre Ivan II. Drašković u Požunu. Njegovi ugarski štovatelji i prijatelji staviše mu u župnoj crkvi sv.

Martina grobni spomenik s nadpisom na mramornoj ploči.[7] Kojim rodoljubnim ponosom gojio je ban Ivan II. Drašković sviest hrvatsku, neka bude svjedokom ona njegova izreka, kojom na požunskom saboru god. 1597., kada htjedoše Magjari na silu stvoriti zakon, da se protestanti imadu uvesti u Hrvatsku, sve najgorje vikače i fanatike sasvim ušutka. »Volim, — povikne on, — sa čitavom svojom kraljevinom razvrći svaku svezu s krunom ugarskom, nego da dozvolim, da se u Hrvatsku uvede duševna i smrtonosna kuga, a za moju domovinu najsramotnija ljaga.«

Ivan II. Drašković imao je sa svojom suprugom Evom Ištvanfijevom tri sina: Nikolu I., Ivana III. i Jurja IV., i dvie kćeri: Anu i Jelenu, udatu za Krsta Banfija Lendavskoga. Eva bijaše kći velezaslužnoga historiografa Nikole Ištvanfija, vlastelina hrvatskih dobara Vinice, Bistrice i Pavkovca ili Pavkova vrha, koji je isto tako dobro govorio i pisao hrvatski kao latinski i magjarski. Evina majka Jelisava, kći Jurja Bota Banjskoga, brata Andrije bana hrvatskog, bijaše udata ponajprije za proslavljenog junaka Marka Horvata Stančića, za tim za isto tako glasovitoga Pavla Bakića, napokon za Ištvanfija. Evini roditelji leže zakopani u župnoj crkvi viničkoj, gdje im se vidi grobni spomenik.

U vrieme banovanja Ivana II. iztiču se dva Draškovića iz rozgve plemića ličkih po imenu Matija i Nikola. Prvi bijaše svećenik senjsko-modruške biskupije, te ga car Rudolfo II. radi njegove izvanredne sposobnosti imenova 20. prosinca godine 1600. biskupom kninskim, na što ga kao takova papa Klemento VIII. potvrdi. Nikola Drašković odlikovao se neumornim djelovanjem za oslobodjenje kršćana bosanskih i hercegovačkih izpod jarma turskog. Već god. 1606. ode on u Rim, da od stolice rimske potraži pomoć za svoju kršćansku braću, te da se posavjetuje, kako da se izbave kršćani od svojih okrutnih gospodara. God. 1609. dobi on od nadvojvode Ferdinanda, od bana hrvatskog Tome Erdeda, od biskupa ninskog Blaža Mandevija, od bažkoga kapetana Gašpara Stjepanovića i

od svih glavara i knezova plemenitih ljudi ličkih i bivše kneževine Ivana Karlovića preporučna pisma, da zajedno s Tomom Milčićem, plemićem ličkim, otidje iznova u Rim i da ugovara sa stolicom rimskom, kako da se uz Bosnu i Hercegovinu oslobodi na po se Lika i Krbava od Turaka, i da se podloži austrijskoj kući. Drašković bi imao bio krenuti u Rim zajedno s biskupom od Skopja fratrom Dinkom Andreaševićem, koji je primio podpore za oslobodjenje kršćana od bečkog i gradačkog dvora. Nu proti ovomu fratru i Nikolinom poslanstvu pisao je potajno papinski legat u Gradcu Ivan Salvago kardinalu Borgesu, moleći ga, da izviesti papu, da rečeni poslanici niesu drugo nego varalice, koji prave osnove u zraku, željeći se dočepati novčane podpore. Salvago bijaše naime gnjevan na biskupa Dominka, što ga nije posjetio u Gradcu, i što je preko njegove volje osudio fratre trsatske radi njekih zloporaba. Medju tim oboli znatno Nikola Drašković na Rieci, gdje je obično živio. Uzrokom njegove bolesti bijahu dugačka i mučna putovanja po turskih, hrvatskih i talijanskih krajevih, većom stranom u poslu izbavljenja kršćana. On pisa dakle papi 29. ožujka 1610., da ne može nikako doći u Rim, već da pošilja onamo svoga suputnika biskupa Dominka, komu je sva gorespomenuta preporučna pisma predao, da ih izruči papi. Dalnje sgode nisu poznate, pošto nam Theiner samo njegova pisma priobći.

Drugi brat Ivanov Juraj III. spominje se zajedno s braćom u listinah do god. 1590. Tvrde njeki, da je god. 1598. bio zapovjednikom tvrdje Petrinje. Žena mu bijaše Julijana barunica Herberstein, s kojom nije imao djece.

Treći brat Ivanov Petar I. bio je meštar tavernika. Živio je s bratom Ivanom nerazdieljen u gradu Trakošćanu. Vojevao hrabro kod Siska god. 1592. God. 1611. bijaše s ljetopiscem Grgurom Petevom hrvatski poslanik na ugarskom saboru. Umro je 17. veljače 1616. Spomenuti Petev hvali ga u svojoj magjarskoj kronici, da je bio mudar i dosjetljiv. Sa svojom ženom Marijanom Alapićevom Veliko-Kalničkom imao je sina

Gašpara II. i šest kćeri: Barbaru, Evu, Susanu, Uršulu, Saru, ženu Dioniša Zičija, i Katarinu, ženu Gašpara Ratkaja. Po svojoj ženi bijaše nasliedio dio Kalnika i Vukovine, a po svojoj punici Marijani Schweinbeck nasliedio je grad i dobro Lutenberg (Ljutomir) u Štajerskoj, po kojem gradu zvao se on i njegov sin Gašpar II. barunom od Lutenberga.

* * *

Najstariji sin Ivana II. Nikola I. izučio je nauke u Gradcu Služio se rado geslom: »Sreći je sve dozvoljeno (Fortunae nihil inausum).« Bio je kraljevski savjetnik i komornik i meštar dvornika, a bavio se rado pjesničtvom latinskim. Svoje majke Eve bijaše ljubimcem, te mu ona svojom oporukom od god. 1620. ostavi najveći dio svojih dobara. Nu god. 1624. dielio se on s bratom svojim Ivanom sasvim pravedno. Ivan zadrža Novi Klenovnik, polovicu Trakošćana, Kamenicu i čitavo pravo na Krapinu i Kostel, zajedno s imanji Eberhard u požunskoj i Preseka u križevačkoj županiji, za tim kuće u Zagrebu i Varaždinu. Nikola primi dvor Markovec u optujskom polju, vinograd Preizerijanski u kotaru čakovačkom, glavnicu od 72.000 for. i dug Rudolfa kralja od 82.000 for. Dielio ih je prabilježnik Stjepan Patačić. Od Gvidobalda, nadbiskupa solnogradskog, dobi Nikola u dar god. 1657. njeki dvor i zemlje sa šumami i vinogradi u štajerskom gradu Optuju. Stanujući u Štajerskoj nosio je naslov baruna od Markovca. Oženjen bijaše Jelisavom groficom Erdedovom, s kojom nije imao djetce. Umrie god. 1659. Njegova slika rezana je u bakru od E. Widenmanna.

Bratu Nikole I. Ivanu III. bijaše sudjeno, da proslavi svoje ime i porodicu u gradjanskom staležu, kao što ju bješe proslavio veliki njegov prastric kardinal Juraj II. u svećeničkom staležu. Ivan III. rodio se god. 1603. Izučio je, kao brat mu Nikola, filozofičke nauke na sveučilištu gradačkom, juridičke nauke dovršio je u Bolonji god. 1620. u kolegiju ug.-ilirskom. Kasnije živio je na carskom dvoru u Beču. Tu je znao svojom ugladjenošću, pri-

stojnošću i prirodjenom ljubežljivošću predobiti na svoju stranu čitav dvor, i samoga cesara Ferdinanda II. Iz osobite naklonosti imenova ga ovaj velikim županom oravskim. Ali mladi je Drašković težio podjedno za svojom hrvatskom domovinom. Kad se izpraznilo zapovjedničtvo križevačke krajine, koju čast obnašao je njegda njegov otac Ivan II., zamoli kralja, da mu podieli ovu čast, i kralj mu povjeri rečeno zapovjedničtvo.

Dok je Ivan III. boravio izvan svoje domovine, brinula se vriedna mu mati Eva za kućno gospodarstvo. Odmah po smrti ljubljenoga supruga god. 1613. nastojala je pribaviti natrag svojoj porodici grad Krapinu sa svojimi ogromnimi zagorskimi pristojanji, jer taj grad bijaše preko zakona Fridrik Sekelj prodao Keglevićem. Eva Draškovićeva tvrdila je u svojoj proti njemu podignutoj parnici, da on Krapinu založiti ni prodati nije mogao, jer je njegda njezin suprug kao pobratim njegova otca pismeno s njim ugovorio bio, da ne će nikad Krapinu ni založiti ni prodati, nego ostaviti ju Ivanu II. i njegovim baštinikom. Taj ugovor bješe potvrdjen po samom kralju Rudolfu i po nadvojvodi Ferdinandu. Nu silni tada Keglevići nadvladaše pred sudom slabu udovu i zadržaše Krapinu. Ivan III. vrativ se kući, zabadava se trudio sa svojom braćom, da putem pravde postigne bolji uspjeh.

Kao zapovjednik križevački proslavi se Ivan III. god. 1622. u bitci kod Kaniže pod banom Jurjem Zrinskim. Sudjelovao je za tim u družtvu s Nikolom i Sigmundom Keglevićem, Sigmundom Ratkajem i Ivanom Vojkovićem u bitci kod rieke Mure. Kasnije podupirao je odvažno bana Sigmunda Erdeda i Vuka Frankapana kod Sredičkog i Berkiševine, gdje su naši slavno pobiedili Turke. Za ove velike zasluge, stečene na bojnom polju, povisi ga kralj Ferdinand II. dne 7. rujna god. 1631. zajedno s bratom Nikolom i bratučedom Gašparom sinom Petrovim, na čast grofovsku, te se Ivan od tada pisao grofom Trakošćanskim, Viničkim, Lukavečkim i Zelendvorskim. Prilikom nabavljanja grofovske časti imao je poveće troškove, s toga je god. 1632. prodao Gašparu Jarekoviću svoje imanje Švarču kod Karlovca za 2.210 fr.

Kad godine 1639. ban Sigmund Erdedski iznenada nmrie u Ugarskoj, prenesoše mu tielo u samostansku crkvu Klanjačku u Zagorju, koju crkvu sa samostanom reda sv. Franje bijaše on sagraditi dao. Kod veoma svečana sprovoda banova bio je medju prvimi velikaši Ivan III. Drašković, tadanji meštar kraljevih posteljnika i tajni savjetnik. Tada nije ni slutio, da ima biti nasljednikom časti pokojnikove.

Kralj Ferdinando III. poznavajući njegove sposobnosti i vrline, imenova ga 10. srpnja god. 1640. banom hrvatskim i vrhovnim zapovjednikom krajine karlovačke. Zagrebačkomu biskupu Benku Vinkoviću i generalu karlovačkomu Vuku Frankapanu bješe od kralja naloženo, da novoga bana u ime kraljevo svečano uvedu u čast bansku. Dne 13. srpnja god. 1640. bijaše Ivan III. kao treći Drašković po rečenih kraljevskih povjerenicih i po množtvu velikaša i plemića uveden na stolicu bansku uz obćenitu radost naroda i plemstva. Kao novi ban pobrinuo se prije svega, da primi u svoje ruke zemaljske tvrdje i gradove. Pošto pako baštinici bana Sigmunda Erdeda krajiški grad Letovanić za se zadržaše, i uza opetovane opomene banove predati ga ne htjedoše, pritužì se on kralju Ferdinandu III., koji 5. kolovoza god. 1641. iz Ratisbone Erdedom strogo naloži, da rečeni grad banu odmah izručiti imadu.

Premda je Drašković po svojoj ćudi više naginjao na poslove gradjanske nego li ratne, ipak se je morao u ono ratno doba ponajviše baviti vojničkimi poduzeći. Tadašnji tridesetgodišnji rat bješe izsisao iz Hrvatske gotovo svu njezinu vojničku snagu, a ban se morao neprestano boriti sad s Turci sad s Rakocijevimi četami, saveznici Šveda. Kratko vrieme iza svoga uvoda posla ban Petra Keglevića u krajinu bansku i karlovačku, da sabere tamo nove čete. Ujedno naloži istomu Kegleviću, da otidje u okolicu jamničku i gvozdansku na pomoć srbskim doseljenikom, koje bješe doveo njeki Todorović, utekavši jedva pred potjerom turskom. Naši raztjeraše sretno Turke iz rečenih predjela. Ovom prilikom padoše u naše ruke dva turska glavara po imenu: Odabaša i Bradovica-aga; prvoga zadrža ban

za svoga sužnja, drugi dopade gjenerala Vuka Frankapana. Mnogo je imao ban brige da zaprieči prečeste mejdane i dvoboje, što su ih naši junaci običavali imati s turskimi delijami. Kao mejdandžije prve vrsti odlikovahu se u ono doba s naše strane Petar Patačić, Petar Letovanić i Gašpar Orehovački od Orehovice, podban hrvatski.

Kad se Turci spremahu, da opliene Draškovićevo imanje Rečicu, sakupi on pet pješačkih i četiri konjičke satnije kod Sladkog polja na Trebči, na što se Turci od straha natrag pomaknuše. Kod Kladuše raztjera ban Turke i malo da nije osvojio taj veoma tvrdi grad, u koji se bjehu zatvorili Turci. U samoj bitci proslave se uz bana Draškovića Gašpar Orehovački, podban, Petar Patačić, Sigmund Mrnavić Vukov i Juraj Gregurovečki od Gregurovca. S njimi vojeva i rodoljubni pisac poviesti banova kanonik Jure Ratkaj Velikotaborski, koji tada prvi put bijaše u boju.

Sliedećih godina kad se u Hrvatskoj pojaviše grozni potresi i poplave, a napokon i velika vatra u Zagrebu, razvio je ban Drašković neumornu djelatnost liečenjem zadanih narodu rana. Još veće brige nanesoše mu kojekakovi njemački častnici krajiških vojnika i novi doseljenici vjere pravoslavne, koje njemački gjenerali podjedno huškahu proti vlasteli i seljanom, kao i proti banskoj civilnoj upravi. Medju ovimi gjenerali odlikova se ponajviše gjeneral Gjorgje Švarcenberg, čovjek osoran, nadut i zloban. Rečeni gjenerali gledahu u ono doba na sve moguće načine, kako da osvoje što veće zemljište hrvatsko za Krajinu vojničku i kako da odkinu što više naroda od provincijala hrvatskoga. Oni uzimahu dapače i u najam zemljišta od vlastele, svećenstva i seljaka, kojih nikad više ne vratiše. Tako bješe gjeneral Ivan Galler uzeo Opatovec u najam od Isusovaca, koje selo za tim po njem novonaseljeni »Vlasi« silom oteše. Isto tako htio je uzeti u najam i Glogovnicu, ali susjedni plemići od Sv. Jelene potužili su se radi toga banu Draškoviću, na što ovaj 1. rujna 1642. pisa iz Brdovca rektoru Isusovaca Nikoli Sartoriju, neka ne daje na štetu kraljevine tudjincem u

najam zemljišta, jer će domaćih ljudi naći, koji će isto toliko najmovine platiti koliko tudjinac. Medju tim ne slušahu Isusovci savjeta banova. Oni iznajmiše doista Galleru Glogovnicu. Posljedica bijaše vječno trvenje glogovničkih Krajišnika sa svojimi susjedi radi medja i paša i šuma. Ban Drašković bijaše s toga prisiljen 28. kolovoza 1646. isusovačkoga rektora Mihalja Šikutena iznova sjetiti na tužne posljedice, koje su sliedile iz neopreznosti, što su tudjincem iznajmili svoje zemljište i tako ga odkinuli od uprave banske.

Godine 1644. spremahu se opet Turci u velike, da provale preko Hrvatske u pokrajine mletačke i austrijske. Ban Drašković, čuvši zle viesti, sazva mjeseca travnja sabor u Varaždin, odkuda posla u sporazumljenju sa staleži i redovi Ivana Vojkovića Klokočkog u Štajersku, a Matu Oršića u Kranjsku i Korušku, da traže pomoćne čete i nuždno streljivo. Vojković dopremi uz občenito veselje iz Štajerske njekoliko topova i veliko množtvo praha i olova, ali nijednoga vojnika. Oršić se vrati praznih ruku. Ban prisili ipak Turke i bez tudje pomoći pred biskupovim gradom Gradcem na uzmak, a u hitnji dade popraviti tvrde gradove Goru, Pokupsko, Berkiševinu, Petrovac i Goricu. Iste godine postane Drašković vitezom zlatne ostruge (eques auratus).

Na gore spomenutom saboru varaždinskom imao je ban okapanja s oholim i grabežljivim Tomom Mikulićem Brokunjevačkim, tadanjim personalom kraljevskim, koji bješe javno na saboru uvriedio zastupnika grada Zagreba Martina Supanića, nazvavši ga seljakom i prostakom. Radi ove uvrede porodila se čitava parnica. U to doba povećao je ban svoj posjed, pošto je kupio od Barbare Černemblove Veliki i Mali Bukovec sa seli Sv. Petar, Seketin, Nova ves, Tutice, Malina, Križnica, Ostrožan, Kilamovci i Martinec. Od Stjepana grofa Keglevića primi pako u zalog gradove Kostel i Goricu u Zagorju za 10.000 for., a na po se kmetove kostelske za 2.000 for.

Godine 1645. prosvjedovao je Drašković sudbenim putem proti odstrančenju gradova Trakošćana i Klenovnika. Ove

naime gradove bijaše njegov bratučed Gašpar II., sin Petrov, predao u ime miraza svoje kćeri Euzebije njezinu vjereniku Nikoli grofu Zrinskomu, koji u to ime položi svomu tastu 30.000 for. Po smrti svoje kćeri uze Gašpar na silu natrag rečene gradove, ali je imao radi toga kasnije ljuta okapanja s banom Nikolom Zrinskim, koji ne bivši primio natrag svojih novaca položenih za gradove, uze sa svojom vojskom na juriš grad Trakošćan opet natrag, te ga nakon dugotrajne parbe vrati Draškoviću tekar onda, kad je primio svoje novce.

Na hrvatskom saboru, držanom god. 1646. u Varaždinu, zauzeo se ban Drašković zajedno sa sakupljenim plemstvom za one siromašne plemiće i seljake, koji su od njemačkih gjenerala podjedno trpjeli ljute nevolje i progone. Ban se potuži pismeno kralju Ferdinandu III. na višespomenutoga gjenerala Švarcenberga, koji bješe čitavomu hrvatskomu plemstvu dodijao. Kralj naloži istinabog tomu gjeneralu, da se ima pokoriti zakonu i naredbam banovim, ali u ono burno doba rata švedskog i bune Rakocijeve bijaše vlast njemačkih gjenerala i vojnika veća od kraljeve rieči. Odaslanim do Švarcenberga saborskim poslanikom odgovori on: »da njega njemačka halja čuva od svakoga nasilja krajiških i carskih vojnika, a oni, koji hrvatsku halju nose, neka se brane kako znadu.«

Uzprkos obćenitomu ogorčenju proti Niemcem i carskim vojnikom izradio je ipak ban Drašković, da je sabor hrvatski na poziv kralja Ferdinanda III. dozvolio iznova vojničku pomoć za tridesetgodišnji rat. Ban odpremi znatnu vojsku u Ugarsku, gdje se tada bavio kralj. Toj banovoj vojsci pridružio se i mladi Nikola grof Zrinski sa 300 svojih vojnika i drugova, koje odjevene u skrletu i nakićene zlatom i srebrom u tabor kod Sokolca dovede pred kralja. Kasnije vojevao je s njimi proti Rakociju i za tim u Njemačkoj proti Švedom.

U isto doba oboli ban Drašković u svom gradu Vinici od neumorna napora tjelesnog i duševnoga, što ga je priečilo, da nije mogao sa svojom vojskom otići u rat, premda je kod kuće imao dosta borbe s Niemci i Turci. Kad je ozdravio, bješe po

kralju pozvan u Požun na ugarski sabor. Na ovom se imao birati novi palatin po smrti Nikole grofa Esterhaza. U svečanoj sjednici, držanoj 23. rujna 1646., predloži kralj saboru po starodavnom običaju četvoricu, od kojih se jedan imao izabrati palatinom, t. j. nadvornikom ugarskim. Na prvom mjestu bješe po kralju predložen ban Ivan grof Drašković, za njim Ivan grof Forgač, Stjepan Bethlen i Vladislav Njari. Drašković dobi 150 glasova, što bijaše pretežna većina. Iza duga vremena bijaše on pod Habsburgovci prvi i posljednji Hrvat, koji je obnašao ovu najvišu čast u Ugarskoj. Čedan kako je od naravi bio, izpričavao se na saboru i pred kraljem, da ne može primiti povjerene mu visoke časti, jer da ne ima u Ugarskoj nikakova posjeda. Ali kralj i većina saborska prisili ga, da je napokon ovo dostojanstvo primio. S velikim slavjem odvedoše ga velikaši uz množtvo plemstva i zastupnika županijskih i gradskih do samoga kralja, koji je tada stanovao u požunskom starom gradu. Drašković položi pred kraljem javno prisegu i bude od njega veoma milostivo primljen. Novi palatin počasti velikoljepno sve članove sabora. Sve se veselilo, da zemlja dobiva toli čestita muža za svoga prvoga dostojanstvenika. Mjeseca listopada god. 1646. pozdravi ga u Požunu veliki odbor izaslan iz Hrvatske, čestitajuć mu na dobivenoj visokoj časti. Taj odbor sastojao je iz najuglednijih velikaša, plemića, svećenika i gradjana. Drašković počasti svoje zemljake sjajnim objedom. Kod ovoga pozdravi ga u ime Hrvatske povjestnik Gjorgje Ratkaj Velikotaborski sjajnom zdravicom. Medju ostalim reče: »Radujem se, da su Hrvati Ugarskoj dali več četiri palatina, i to: Nikolu Gorjanskog, Mirka Perenskog (Perenya), Tomu Nadažda Prodanića i Mirka Zapoljskog. (Mogao bi bio dodati i petog Benka Bana za vrieme Andrije II. kralja.) Sada evo stupa na stolicu palatinsku peti (šesti) Hrvat, nezaboravni ban Ivan Drašković, kojega Bog neka poživi na mnoga ljeta.« Ratkaj zaključi: »Živio nam, zemljače, na korist i probitak Ugarske, ali ne zaboravi nikada na svoj narod i na svoju domovinu, koja ti je dala život, ime i slavu.« I Drašković se

nije iznevjerio sve do smrti svomu narodu, koji je žarko ljubio. Najveći protivnici novomu palatinu bijahu u Ugarskoj protestantski nezadovoljnici i zaneseni sljedbenici Gjorgja Rakoca. Kad se jednoč velikom vikom oboriše na nj, uhvati on za držak svoga mača i poviknu gromovitim glasom: »Volim izgubiti život, nego da podpišem ikada vaša nepravedna zahtievanja!«

Sabor požunski bješe i godine 1647. nastavljen. Protestanti htjedoše stvoriti zakon, da Isusovci u Ugarskoj nikakova nepokretna dobra imati ne smiju. Katolici se žestoko opirahu tomu zaključku, ali bjehu u manjini. Hrvatski poslanik Ivan Sakmardi Dijankovečki prosvjedova u ime Hrvatske. Drašković ga je gorljivo podupirao i prosvjedova takodjer u ime Hrvatske proti rečenomu zaključku, jer da Isusovci brane ponajbolje onu vjeru, koju Hrvati u svojoj domovini jedino zakonitom priznavaju. Ogorčeni Ugri ne mogahu ništa zaključiti proti volji Hrvata za Hrvatsku. Drašković kao palatin potvrdi na molbu hrvatskoga poslanika dne 21. svibnja 1647. prosvjed Hrvata pismeno, što je toliko valjalo, koliko zakon. Po svršenom požunskom saboru vrati se Drašković u svoju omiljelu Hrvatsku, gdje je ponajviše boravio u svom gradu Vinici. Njegovi protivnici u Ugarskoj stadoše ga tužiti kralju Ferdinandu III., da on kao palatin ne će u smislu zakona da stanuje u Ugarskoj, već da živi izvan granica njezinih. Kralj bijaše tada prisiljen odazvati ga iz Hrvatske. Da mu bude ugodnije stanovanje u Ugarskoj, darova mu veliko imanje Óvár (Starigrad, Altenburg) zajedno s gradom i mjestom na desetgodišnje uživanje. Ovo darovanje dade povod njegovoj smrti. Kad ga mjeseca kolovoza god. 1648. svečano uvedoše u posjed Staroga grada uz pucanje topova, klicanje i radovanje naroda i uz velike gostbe, oboli palatin Drašković iznenada od kolike i umre u Starom gradu poslije njekoliko tjedana na samu Sniežnu nedjelju. Ratkaj tvrdi, da su ga ugarski protivnici otrovali, ali ova tvrdnja nije ničim dokazana. Mrtvo njegovo tielo odvezoše u Požun i sahraniše u crkvi sv. Mar-

tina kraj groba njegova otca. Na svečani sprovod bješe potrošeno 10.000 forinti, premda je maleni broj magjarskoga plemstva kod sprovoda sudjelovao, kako Boetius tvrdi, iz mržnje, što bijaše Hrvat.

Draškovićeva supruga bijaše Barbara Turzova, kći palatina Gjorgja Turza, a udova Krsta Erdeda. Po njegovoj želji priedje ona od vjere Luterove na katoličku. S njom je imao dva sina: Nikolu II. i Ivana IV. i tri kćeri: Barbaru, udatu za Jobsta Josipa Moskona, Katarinu, kaludjericu samostana studeničkog, i Ivanu ili Anu Mariju, udatu za bana Nikolu Erdedu.

Ivan III. Drašković, palatin, bijaše po svojoj materi Evi Ištvanfijevoj nasliedio jedan dio znamenite knjižnice Nikole Ištvanfija, pošto je drugi dio iste knjižnice oporučno ostavljen Isusovcem zagrebačkim.

Drašković Ivan III. bijaše malena stasa i veoma krupna tiela. To je i njegovu smrt pospiešilo. Njegovih podoba ima mnogo slikanih uljem i rezanih u bakru i mjedi. Mi priobćujemo njegovu sliku po suvremenom bakrorezu, rezanom od Widmana. Imamo primjetiti, da je Ivan III., dok je bio banom, nosio častno ime »Defensor Croatiae«. Papinski poslanik na bečkom dvoru biskup Kamilo Meltio veli o njem, da je bio čovjek veoma dobar (huomo assai buono). Juraj Patačić, u svom djelu: »Gloria Collegii Ung.-Illyrici Bononiae« veli o njem, da je umio strogost zakona vazda ublažiti, jer je volio da bude ljubljen, nego da ga se straše. Ivan III. Drašković imao je silni imetak. Oporukom ostavio je 150.000 za gradnju različitih tvrdja i gradova, i za popravak crkve gjurske, kojoj je tada predstojao njegov brat Juraj IV.

*
* *

Ivana III. preživjela su njegova dva brata Nikola I. i Juraj IV. kao i bratučed Gašpar II. sin Petrov. O Nikoli I. progovorismo gore. O Jurju IV. znamo, da se rodio g. 1599., da je bio muž duhovit, naobražen i gostoljubiv, ali preko mjere razsipan. Postavši za mlada opatom Pornovskim, trošio

je već tamo silne novce, ne mareći na dobre savjete svoga otca, koji ga je veoma ljubio. Godine 1628. postane biskupom pečujskim, god. 1631. biskupom vackim, napokon imenova ga kralj Ferdinand god. 1635. biskupom gjurskim. Premda od pape nije bio potvrdjen biskupom, jer nije za to ni molio, živio je ipak u gradu Gjuru veoma sjajno trošeći svoje i crkvene novce, i razsipljući crkvena dobra. Brat njegov Ivan III. pomagao ga je često novcem, gradio s njim zajedno gospodarske sgrade, crkve i oltare, ali sve to ne doteče silnim njegovim potrebam. On se s toga latio i otimanja plemićkih i crkvenih dobara. Na podnesene saboru tužbe povedene su proti njemu iztrage. Pozvan od ugarskog primasa Lipaja na crkveno sudište, bude na tri godine lišen svih dohodaka svoje biskupije uz ostavljenu mu godišnju podporu od 5000 for. Nezadovoljan tim sudom protivio se crkvenoj osudi, tražeći zadovoljštinu kod kralja, na što ga crkveni sbor odsudi na 200.000 for. odštete za počinjene crkvi i njekim privatnim ljudem štete. Od plaćanja ove ogromne svote bude napokon riešen po kralju, ali okapanja i parbenih neprilika imao je sve do konca svoga života, koji je sliedio god. 1650. Juraj IV. bijaše izvrstan govornik. Na crkvenom sinodu, sazvanom god. 1626. po kardinalu Pazmanu, bijaše imenovan govornikom sv. stolice rimske. (sacri oratoris munus ei demandatum est). Njegov izvrstni govor izrečen na spomenutom sinodu priobćen je po Lovri Karolyiu u djelu: »Speculum Jaurinensis Ecclesiae.« Ponosan na slavu svoje porodice dao je u gjurskoj crkvi obnoviti grob svoga velikoga prastrica kardinala Jurja. Nad grobom postavi nadpis, u opazci priobćeni, a odzdola doda njekoliko rieči, kojimi spominje, da je obnovio prastričev grob. [8]

Gašpar II. sin Petrov, bratučed Ivana III. palatina, bijaše kr. savjetnik i muž veoma ratoboran i pobožan. Služio je u vojsci za vrieme kraljeva Ferdinanda II. i III. Od Ferdinanda II. bude zajedno sa svojim bratučedom Ivanom 7. rujna god. 1631. povišen na čast grofovsku. Sa svojom ženom Anom Veronikom od Eibesfelda imao je jedinu kćer Eusebiju, koju je

udao za grofa Nikolu Zrinskoga, kasnijega bana, oko god. 1646. U ime miraza svoje kćeri dade on Zrinskomu gradove Trakošćan i Klenovnik, proti čemu su njegovi rodjaci sudbeno prosvjedovali. Zrinski bijaše u zamjenu položio Gašparu 30.000 for. u ime primljenih gradova. Kad god. 1651. Eusebija Zrinska bez djece umrie, zahtievao je Gašpar svoje gradove natrag. Ali Zrinski ne htjede ih predati, dok mu se ne povrate položeni novci. Nastade svadja i parba. Gašpar otme oružanom rukom grad Trakošćan, dočim je na Klenovnik uzalud jurišao. U isto vrieme protjera iz grada Ljutomira svoju sestru Saru udatu za grofa Dioniša Zičija. Zrinski osvoji doskora sa svojom i njemačkom vojskom grad Trakošćan, i vrati ga tekar onda Draškovićem, kad mu Gašpar povrati višeimenovanu svotu novaca. Gašpar bijaše medju tim od matere svoje Ane Marije Alapićeve baštinio Veliki Kalnik i Vukovinu u Posavini, kao što je već god. 1631. nasliedio bio od baruna Salamona Majbeka grad Majbek u Štajerskoj. U križevačkoj županiji dobi pako god. 1633. imanje Globočec. Ne imajući djece osim jedine kćeri Eusebije, zaokupiše ga Isusovci, i on stane graditi u Varaždinu za njihov red samostan sa školami i crkvu uzašašća Bogorodice. Ali radi toga imao je podnosti po svjedočanstvu Habdelićevu mnogo »protivnosti i ogovora nenavidnih ljudi« valjda ponajviše od rodjaka svojih. Učione dade on sagraditi od jakoga hrastovoga brvenja a liepu i prostranu crkvu od kamena, u kojoj priredi i grobnicu za porodicu Draškovića. Kada je god. 1646. u Varaždinu više od sto kuća pogorjelo, uništi vatra i Draškovićeve drvene »škole« i samostan, ali crkva ostade neoštećena. Habdelić pripovieda, kako su mnogi neprijatelji Gašparovi za vrieme gradjenja crkve i samostana govorili: »Na kaj su ti toliki troški? na kaj tulikih penez tuliko presipanje? ne bi li bolje bilo, da bi Drašković Gašpar s tem siromahe junake pomagal? vernem slugam konje, pozlaćenu spravu, škrlatne i granatne halje kupuval?« Potajno su ga ogovarali: »da će zaradi varaždinske Device Marije cirkve na siromaštvo priti. Ništarmanje na vse te takove ogovore i

ogrizavanja, na vse nazlobe i nenavidnosti neje darežljive ruke svoje od cirkve Marijanske stegnul, doklam je zevsema svršil neje. Pače reči je govoril, ke sem i ja medj drugemi dostakrat čul, da iz vsega stroška cirkvenoga ni za jednoga krajcara vrednosti zmanjkanja nigdar neje čutil, čutil je pako, gda je po stotine dukata, da ne rečem po jezera u penezeh i drugom blagu na one trošil, ki mu potlam zahvalni vnogo nesu bili, pače su se iz gospocke darežljivosti na skoro zabili.« Gašpar Drašković podigo je takodjer u Varašdinu pred svojom novosagradjenom crkvom kameni kip djevice Marije, koju kasnije ban Ivan V. Drašković ponoviti dade. Gašpar II. umrie oko god. 1668.

* * *

Nikola II. Drašković, sin Ivana palatina, bio je zajedno sa svojim bratom Ivanom IV. god. 1648—1652. u Bolonji na sveučilištu, kada im otac iznenada umrie. Napredovao je u naucih veoma dobro. Bijaše vješt jeziku hrvatskomu, latinskomu, francezkomu, talijanskomu, španjolskomu, njemačkomu i magjarskomu. Kad se vratio kući, posvetio se gradjanskoj službi i obrani domovine; bio je kraljevski komornik i savjetnik, veliki župan mošonjski i napokon dvorski sudac. Po nalogu cara Leopolda I. dopratio je god. 1673. s velikim sjajem svojih drugova carsku nevjestu Klaudiju Felicitas iz Tirola u Beč. Ratovao je često proti Turkom i odlikovao se kod Kermenda i na rieci Rabi. Bijaše god. 1686. kod oslobadjanja Budima grada. Umre naglo god. 1687., udaren od kapi. Imao je dvie žene: Barbaru Homonajevu, s kojom je živio dvie godine, za tim Kristinu Nadaždevu, kćer Franje grofa Nadažda, koji bijaše upleten u zavjeru Zrinskoga i Frankapana. Nikola II. ostavio je dva sina: Pavla I., i Adama, i dvie kćeri: Mariju Magdalenu i Barbaru. Njegova slika rezana je u bakru od Kornela Meyssensa u Beču. Kako njeki tvrde, bijaše Nikola upleten u zavjeru svoga tasta i njegovih drugova, te se pogovaralo, da su ga Austrijanci otrovali, radi česa je i

tako naglo umro. O tom je natucao kasnije i Franjo Rakoczy u svom pismu, pisanom stališem hrvatskim, u kom spominje medju ostalimi uvredami, nanesenimi Hrvatom od Niemaca, i onomadnju silovitu smrt Draškovića (ut violentem nuperam Drascovicii mortem praetereám).

Ivan IV., brat Nikole II., i drugi sin Ivana palatina, bijaše nakon dovršenih u Italiji nauka imenovan takodjer kraljevskim komornikom i savjetnikom. Kao čitavo tadašnje plemstvo bavio se i on rado četovanjem na Turke i pratio kao mladić u sve gotovo bojeve izkusnoga vojskovodju Nikolu Zrinskog. Sudjelovao je kod Osieka pri požaru glasovitoga mosta dravskog i pri jurišanju na grad Pečuh. Oženio se za mlada Marijom Magdalenom, kćerju najbogatijega tadanjega vlastelina ugarskog i hrvatskog Franje grofa Nadažda, dvorskoga sudca, koje sestru Kristinu imao je kasnije njegov brat Nikola II. Po svojoj ženi steče veliko povjerenje bana Petra grofa Zrinskoga, nesretnoga druga Nadažđeva u zavjeri proti Leopoldu I. i njegovim Niemcem. Ali je Ivan zlorabio ovo povjerenje. Po naputku svoga svaka Nikole grofa Erdeda, kasnijega bana, izdavao je on tajne zavjernikâ Niemcem, na koje se pozivahu njemački sudci u svojih iztragah i izvješćih na cara. Sam Petar Zrinski prizna, da je u šali povjerio Draškoviću njeke tajne u gradu Čakovcu i kad je pratio ženu njegova brata u medjumurski Beletinec, imanje grofa Nadažda. Nu s druge strane dao se Ivan sâm uloviti u buntovne spletke svoga tasta Nadažda i pisao je kompromitujuća pisma svomu bratu Nikoli, radi česa bijaše za njeko vrieme pao u nemilost kod dvora. Ali to ga nije uzdržalo, da se u isto doba ne sjedini s gjeneralom Herbersteinom i Nikolom Erdedom, pomažući im gušiti bunu Zrinskoga i Frankopana oko Save i progoniti Turke oko Požege. U svom gradu Klenovniku držao je čitavu četu vojnika, od kojih se spominje Gašpar Kanižaj kao dvorski kapetan. Godine 1682. izabraše ga staleži i redovi hrvatski na svom saboru, držanom 24. kolovoza u taboru na dravskom polju, glavnim zapovjednikom onih konjanika, koje poslaše u pomoć proti

Turkom i proti četam Tökölijevim. U borbi s ovimi odlikovao se Drašković na toliko svojom hrabrošću, da ga sabor godine 1684. iz zahvalnosti nagradi imanjem Kutnjakom u križevačkoj županiji, koje bijaše izgubio Legradjanin Gjuro Dedija radi svoje vjere luteranske. Kralj ga imenova u isto doba velikim dvornikom. Osim rečenoga imanja posjedovao je Ivan Drašković Klenovnik, Vinicu, Zelendvor, Trakošćan, Starigrad i Beletinec u Medjumurju zajedno sa svojim bratom. Nikolom, a na po se Božjakovinu, za koju bijaše on platio kralj. fisku 18.731 for.; ali ovo imanje bješe mu god. 1685. oduzela kr. komora, pa ga proda god. 1686. kaptolu zagrebačkomu za 25.992 forinta. Nu Drašković umio je po svojih prijateljih ovu prodaju osujetiti. Već sliedeće godine 1687. dne 3. travnja dozvoli kralj Leopold I. na prošnju svoga vjernoga grofa Ivana Draškovića Trakošćanskog, kr. savjetnika, komornika, meštra dvornika i c. kr. gjenerala, da se na župnom trgu sv. Brcka u Božjakovini mogu unapried držati dva godišnja sajma, i to jedan prije praznika Presv. Tiela Isusova, a drugi na dan sv. Mihajla arkangjela.

Kao carski gjeneral odlikovao se Ivan IV. i unapried u raznih bojevih s Turci i ugarskimi buntovnici. Godine 1689. potukao je kod Zrinja s 1.500 Hrvata hametom Turke (oko 4.000) i oteo im 20 barjaka, koje u ime pobjede posla kralju u Beč. Kralj ga imenova tajnim savjetnikom i podmaršalom. Godine 1692. oboli ljuto u Zagrebu; ležao je dugo u svojoj »zidanoj kući« (murata domu) bolestan. Za tim ga odvedoše u Lokenhaus, ugarsko imanje njegove sugruge, gdje umre, te bi zakopan u raci porodice Nadaždeve. Ivan IV. Drašković bijaše na glasu radi svoga orijaškoga stasa i snage, te se je dugo ogromnoj veličini njegova mrtvačkoga liesa i krupnini njegovih kosti divio sviet.

Gore spomenutu zidanu kuću u Zagrebu, koja bijaše naprama samostanu kapucina (sada gospodje Mednjanski na Kapucinskom trgu), nabavio je od grofa Adama Zrinskoga i njegove matere barunice Sofije Leblove, te je još god. 1693. opatici Petronili

Zrinskoj, kćeri Petra i Katarine Zrinske-Frankapanke, morao platiti 2650 for. Od Zrinskih nabavio je i Brezovicu grad s čitavim posjedom. Sa svojom ženom Marijom Magdalenom Nadaždevom imao je Ivan IV. dva sina: Petra i Ivana V. Plemenita njihova majka kao veoma naobražena i pobožna žena bijaše gorljiva ljubiteljica hrvatske knjige. Pod njezinim imenom i njezinim troškom tiskane su dvie hrvatske nama poznate knjige: 1. Sobotni kinč B. D. Marije. U Zagrebu 1696. — 2. Žitek dveh verneh Kristuševih službenic Marte i Marije Magdalene. U Beču god. 1718.

* * *

Od sinova Nikole II. doživio je Pavao jedva 26. godinu. Bijaše oženjen Margitom groficom Erdedovom kćerju Aleksandra, s kojom ostavi kćer Barbaru udatu za baruna Jobsta Josipa Muskona, s kojom ovaj dobi grad Lichtenwald (Sevnicu) u Štajerskoj. Udova mu je živjela god. 1695. na svom imanju kod Hrašćine u Zagorju. Tu se udala god. 1698. za Ivana Kerija. Drugi sin Nikole II. Adam Franjo rodio se god. 1673. Bijaše muž nemirne i žestoke ćudi; posvetio se vojničkomu staležu. Bio je kr. komornik, tajni savjetnik i podmaršal. Izkazao se u više bitaka svojom hrabrošću i odvažnošću. Imao je tri žene; s prvom Marom Rumijevom razkrstio se u kratko vrieme. Po njezinoj smrti oženio se Barbarom Herbeville iz Lotaringije, kćerju Ljudevita grofa Herbevilla c. kr. generala, ali doskora protjera i nju, pa uzme još za njezina života treću ženu Mariju Magdalenu barunicu Frischhausen. S ovom otidje živjet u Poljsku i Rusku, gdje se dotle bavio, dok mu nije druga žena umrla. Tada se vrati u domovinu, gdje je živio do smrti. S prvom ženom rodio je sina Lava Filipa i dvie kćeri: Rozaliju Franjicu, udatu najprije za grofa Ivana Joakima Sinzendorfa, za tim za Adama grofa Keglevića, i drugu Jelisavu Amaliju, udatu za gjenerala Matiju Franju Markeza od Davije. S drugom ženom imao je sinove Ivana VI. i Mirka i tri kćeri: Mariju Anku, udatu za grofa Vladislava Sečenja,

Mariju Tereziju, predstojnicu zavoda englezkih gospodjica u Pragu, Franjicu Josefu, udatu za grofa Karla Festetića, sina podmaršala Josipa Festetića.

Od sinova Ivana IV. obnašao je Petar II. godine 1695. čast velikoga meštra kraljevskih posteljnika i vrhovnog kapitana tvrdjava Križanić-turnja i Vražića. Umro je bez mužkog odvjetka. Jedinica kći Katarina udala se za grofa Petra Keglevića. Drugi sin Ivana IV. Ivan V. živio je njeko vrieme pod skrbničtvom svoje matere, koja ga je dala veoma brižno odgajati. On je polazio nauke u Varaždinu, stanujući u kući svoga otca, za tim ode u Beč, gdje je položio javne izpite iz humanističkih i filosofičkih nauka. Prava učio je u Bolonji g. 1693., odkale ode u Rim, da se pokloni papi. Vrativ se kući god. 1695. oženio se Katarinom Čakijevom. Kad ova nakon 8 godina umre, uze za drugu ženu Katarinu groficu Brandis, gospodju od caričina dvora. God. 1699. bio je Ivan V. već veliki župan valpovački i baranjski, kr. savjetnik i komornik. God. 1704. vojevao je proti Rakocijevim četam, te je već god. 1708. imenovan gjeneralom. Tadašnji ban Ivan Palfi predstavio ga iste godine saboru hrvatskomu kao zapovjednika narodne vojske. (Commendans Nationalis Militiae Croaticae). Sabor ga posla iste godine s narodnom vojskom u Ugarsku proti četam Rakocijevim i njegovim saveznikom Francezom. Tu se odlikovao Ivan u jednoj bitci, u kojoj je ogradjenoga bedemî neprijatelja, preskočivši na konju široku grabu, jurišem napao i raztjerao i istoga vodju zarobio, zadobivši laku ranu na glavi. Godine 1712. bijaše Ivan V. Drašković c. kr. savjetnik, komornik, predsjednik kr. komore i veliki župan vukovarski i baranjski; kao takav bio je iste god. na hrvatskom saboru, pomagao je sklopiti hrvatsku sankciju pragmatičku s kraljem Karlom III. i podpisao je onaj naputak, koji dobiše hrvatski poslanici: Petar Gotal Gotalovečki, Daniel Rauch i Gjorgje Cinderi, koji odnesoše saborski zaključak u Beč. God. 1716. vojevao je kao podmaršal i zapovjednik narodne vojske na granici hrvatskoj proti Turkom. U družtvu s kapetanom grada Zrinja Franjom Ma-

tačićem i kapetanom kostajničkim Paraminskim osvojio je Dubicu, Prkovicu i Ostrožac i podigao na Savi utvrdjene čardake, odkuda je poplienio grad Novi s okolicom. Grad Kozarac, koji Turci junački braniše, osvoji on na juriš, razorivši ga do kraja. Napokon pobiedi bega Cerića, kapetana novskog i kamenogradskog, te ga zarobi zajedno s bratom i sinom, kojim naši razjareni vojnici odrubiše glave i na zidinah Zrinja i Kostajnice iztaknuše na kolcih. Za nagradu Ivanovih junačkih čina imenova ga kralj 1718. c. kr. komornikom i savjetnikom ratnoga vieća, a njekoliko godina za tim, u odsuću bana Palfija, banskim namjestnikom, te je kao takav god. 1723., 1725. i 1728. predsjedao saborom hrvatskim. Napokon bude god. 1732. povišen na čast bansku i podieljeno mu ujedno vrhovno zapovjedničtvo Krajine varaždinske. Na saboru držanom u Varaždinu uveden je u čast bansku 17. veljače 1732. po biskupu Jurju Branjugu kao kraljevskom povjereniku. Osim velikoga broja velikaša i plemića hrvatskih prisustvovalo je toj svečanosti množtvo plemstva iz Štajerske, koje Drašković u svom gradu Klenovniku kroz više dana kao mile goste zadrža i bogato počasti. Nu sliedeće već godine, 4. siečnja 1733., umre ban Ivan V. Drašković iznenada od kataralne nahlade uz žalost čitavoga naroda. Zakopaše ga svečanim sprovodom u varaždinskoj crkvi Isusovaca, sagradjenoj po Gašparu Draškoviću. Pred istom crkvom bijaše nedavna dao popraviti kip B. D. Marije na mnogih mjestih oštećen, a u samoj crkvi dade poljepšati kapelu lauretansku.

Sa svojom suprugom groficom Katarinom Brandis rodi dva sina: Ivana VII. i Josipa I. Kažimira, uz tri kćeri: Ivanu Doru, udatu za grofa Leopolda Styrum-Limburg, c. kr. pukovnika; Anu Katarinu, udatu za podmaršala grofa Jurja Sluhu; Anu Mariju, udatu ponajprije za grofa Petra Keglevića, kr. savjetnika i velikoga župana požežkog, za tim za Petra Trojila Sermaža, c. kr. komornika, podpukovnika u Krajini i stola banskog viećnika.

Adamov stariji sin Leopold Filip postao je iza dovršenih nauka, c. kr. komornikom; bavio se rado knjigami, i izbjegavao

velika i bučna družtva. Uzeo je za ženu najprije groficu Jelisavu Terezu Palfijevu, kćer podmaršala Pavla Palfija, za tim nakon njezine smrti Barbaru Usnerovu. Umro je 16. siečnja 1759. Imao je sina Norberta i dvie kćeri: Terezu, udatu za grofa Mihalja Viczaja, i Barbaru, udatu za grofa Reisinga, za tim za c. kr. četnika grofa Ivana Clarya.

Drugi sin Adamov Ivan VI. posvetio se gradjanskoj službi. Bio je savjetnik kod kr. komore i c. kr. komornik. Imao je dvie žene: Franjicu, kćer glasovitoga grofa Antuna Grasalkovića Gjarskog, ljubimca carice Marije Terezije, i Julijanu groficu Montecucoli. S prvom rodio je kćer Mariju Anu, udatu za grofa Josipa Čakija, i dva sina: Ignjata † 1792. i Mirka II. Ovaj posljednji pade kao c. kr. kapetan 18. lipnja 1757. u pruskom ratu u bitci kod Planijana.

Bana Ivana V. najstariji sin Ivan VII. rodio se u Optuju 27. studenoga god. 1709. Polazio je nauke u Varaždinu, Gradcu i Beču. Služio u carskoj vojsci i pao god. 1735. kao c. kr. četnik kod Mantove u Italiji. Brat njegov Josip I. Kazimir rodio se 4. ožujka god. 1716. Iza dovršenih nauka, sliedeći primjer otaca svojih, ode i on u vojnike. Počeo je služiti u pukovnijah bana Karla Baćana i grofa Forgača, a sliedio je Franju I. Loterinskog u Srbiju i Vlašku, ratujući proti Turkom. Odlikovao se već god. 1738. u bojevih kao kapetan u pukovniji grofa D'Ollona. Napokon dotjera do časti podmaršala i postane zapovjedajućim gjeneralom u Erdelju. Vojevao je hrabro u ratu francezkom i pruskom i odlikovao se izvanredno kod zauzeća tvrdje Glaz. Obnašao je takodjer čast velikog župana križevačkog i bio c. kr. komornik i tajni savjetnik. Dok je god. 1756. i 1757. vojevao u Njemačkoj, upravljao je u njegovo ime županijom Ivan grof Patačić, s kojim je često dopisivao u poslovih županijskih. Godine 1752. bijaše načinio oporuku, kojom svojoj ženi u ime miraza ostavi 12.000 for., a svojoj djeci imanja Belaj, Černemal, Rečiću, Bednju, Prasnicu, Voću, Marčan, Božjakovinu, Bukovec, Trakošćan i Klenovnik. Umro je godine 1765. Supruga mu bijaše barunica Suzana Mala-

tinski, koja se je kao udova udala kasnije za grofa Franju Nadažda, bana hrvatskog. Josip Kazimir imao je s njom tri sina: Ivana VIII., Franju I. i Josipa II. i dvie kćeri: Julijanu, udatu za grofa Leopolda Erdeda, i Barbaru, udatu za grofa Franju Pejačevića.

Josipa Kazimira najstariji sin Ivan VIII. bijaše c. kr. pukovnik kod erdeljskih krajišnika i c. kr. komornik, kasnije veliki župan križevački kao i otac mu. Za suprugu je imao Apoloniju barunicu Malatinsku, rodjakinju svoju po materi. S njom je rodio dva sina: Janka i Jurja IV. Živio je ponajviše u Brezovici i u Božjakovini.

* * *

Stariji sin Ivana VIII. Janko Drašković spada u prvi red onih velezaslužnih rodoljuba, koji su u naše doba preporodili Hrvatsku. Rodio se u Zagrebu 20. listopada 1770. Prve nauke svrši u Zagrebu, filozofičke i juridičke na sveučilištu bečkom. Iza svršenih nauka posveti se po primjeru svojih otaca staležu vojničkomu. Kao c. kr. konjanički častnik vojevao je pod Laudonom, i bio zajedno s nadvojvodom, kasnijim carem Franjom I., kod obsjedanja Biograda. U carskoj vojsci dotjera do kapetana. Iza 18-godišnje službe izstupi iz carske vojske, nu doskora pridruži se u francezkom ratu k narodnoj hrvatskoj vojsci i bude imenovan pukovnikom. Ljubav k vojničkomu staležu osta mu uvriežena u duši kroz sav život. Često bi znao kazati, da ima stotinu sinova, sve bi natjerao, neka idu u vojnike, da se nauče redu i točnosti. Godine 1806. baveći se u Beču slomi si nogu, te je 30. lipnja pisao biskupu Vrhovcu, neka ga izpriča kod novoga bana Gjulaja, što k njegovu uvodu radi bolesti doći ne može. Možebiti da je ova nezgoda povodom bila, te je ostavio carsku vojničku službu.

Bivši još kod vojske postane c. kr. komornikom. Kad je god. 1818. car Franjo sa caricom posjetio Zagreb, bijaše im Drašković dodieljen kod podvorivanja. Kao sviestan Hrvat ustroji on prilikom boravka careva, u dogovoru s biskupom Vrhovcem,

narodnu svečanost pred biskupovim dvorom. Gospoda i gospodje od najuglednijih kuća sabraše se u narodnoj nošnji, te zaigraše hrvatsko kolo uz pjevanje pjesme poskočnice: »Zaspal Janko pod jablankom« Drašković im bijaše kolovodja, a car i carica gledahu sa zadovoljstvom na prozoru, dočim se oko kola nagomilala silna svjetina.

Narodno čuvstvo pratilo je našega Janka kroza sav život. Dok je za mladjih godina boravio još u Parizu i u drugih inostranih gradovih trošeći silne novce, vazda je ipak najradje obćio sa svojimi zemljaci i ostalimi Slovjeni. Upoznao se s mnogimi Dubrovčani i Srblji, sprijateljio se s knezom Sorkočevićem, koji živući u Parizu ne htjede se vratiti u Dubrovnik, odkad je prestao biti republikom. Od velezaslužnog Srbina Save Tekelije priučio se imenu slavo-srbskom, te je stao bio i svoj jezik nazivati slavo-hrvatskim, služeći se vazda u svojih pismih ćirilicom, kojom je i svoj veoma obširni dnevnik napisao bio. Tekar kasnije prione i on uz ime ilirsko.

Kad bujica magjarizacije sve većom silom htjede poplaviti i narodnost i prava hrvatska, ustade prvi od višega plemstva Janko grof Drašković, koji god. 1832. na hrvatskom jeziku i u starohrvatskom duhu podignu ozbiljnu rieč u svojoj razpravi: »Disertatia iliti Razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim y buduchjem zakonotvorzem kraljevinah nasih, za buduchu dietu Ungarsku odaslanem, derxan po jednom starom domorodzu kraljevinah ovih. U Karlovzu, slovima Joanna Nep. Prettnera god. 1832. u 4-ni strana 26.« U predgovoru spominje, da je ovu svoju razpravu napisao u narodnom jeziku, »želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojemu sve izreći moguće je, što srdce i pamet zahteva. Dialekta pako ovoga, kao običnoga u pismoznanju starinskomu i kao puniega izvolio (izabrao) jesam, jer on i najhodniji jest u Slavo-Hrvatih kao narodu naših kraljevina.« — Dalje nastavlja: »Pozivljam indi sve domorodce, da pišu (hrvatski) gledeć liepo crkveno maševanje, koje mi u našemu jeziku imademo, i da se ne brinu zarad nadsuda onih, koji tome lieni jesu, ali koji djetinsko pred-

sudje k svojemu baštinjenomu siromaškomu dialektu imadu.« Hrvatske poklisare sjeća, kako su Magjari napredovali u svom jeziku, kako su već od davna imena plemićkih porodica i mjestâ i gradova magjarizirali, kako je za tim za vremena Marije Terezije i Josipa I. njemački duh i jezik kod nas i kod Magjara na silu širiti se počeo, kako su nakon toga Magjari iznova počeli svoj jezik učiti se »i istim mahom i kraljevine naše u njihovo kraljevstvo pretočiti opet naumiše. Proti tomu tužimo se mi sada i valja nam medju sobom posavjetovati se, da ustanovimo načela, koja nas vodila budu.« Prvo pako jest: »da uviek pamtimo, da kraljevine naše niesu osvojene i predobljene, nego da mi dobrovoljno pristali jesmo od prvine još ugarskomu zakonu s tim savezom, da se povelje i uredbe naše sobske obdrže, indi da mi uvjetovane savezne kraljevine jesmo, koje zakon naš sobski (posebni) braniti moramo. Izlazi odatle, da mi na ugarskoj dieti od naših zakonov ništa puštati ne smijemo, niti oni nje u viećanja uvesti ne mogu.« Sjeća nadalje Hrvate, da su u insurekciji (ustanku) god. 1809. sedamnaest hiljada vojnika dali, dočim Magjari sa tri tisuće ništa pripomogli niesu »sritnomu miru i sadašnjemu bitju.« Pak ako bi nas i sva ufanja prevarila, za oto ipak vriedno i dostojno je junaku, u svojem stopu hrabrena ufanja ostati. — Pak ako pametni budemo i junačka srdca naših predja sačuvamo, i od Magjara dostojanstvo, i črez viećanja dubokoumna naših poklisarov častovanje zaslužiti znali budemo. Dužni smo dobru peldu Magjarov nasljedovati; — za oto kažimo im, da i mi narodnog jezika imademo i primimo ga u naših poslih i potrudimo se njega prilagoditi svagdašnjim obštinskim i pismoznanskim potribam, kako Magjari tekar odskora čine, i s tim vjerujte, najbolje odgovarali budemo prežestokomu onomu magjarskomu zahtivanju zarad jezika svojega. — Potribno takodjer bude, da manji narod bez svakog straha drugomu istinu reče i da svakoj sili junačko čelo suprotstavi. Imamo se, — nastavlja dalje, — držati reda (običaja) od starih naših baštinjenoga. Ovaj jest jedini način ne samo obdržanja

*

naših osobnih (posebnih) zakonov nego i tvrdja sloboštine občinske, koju jedna kraljevina bez uvjetovanih drugih prominiti u temelju nesmije. Da mi popustimo obrambu našu, Magjari, koji od naravi vrlo prominljivi jesu, nas i bitje naše sklizkomu bi udesu podvrgli.« Razloživ sve naše tegobe radi jezika, radi posebnih prava, radi Rieke, Dalmacije i Krajine, zaklinje poklisare hrvatske, neka nikada ne privole u zahtievanje Magjara, da Hrvatska bude na zajedničkom saboru zastupana poput Ugarske, nego neka zadrže stari način zastupanja, po kojem su Hrvati pošiljali svoje poslanike (nuncije) s obveznimi naputci od strane sabora svoga, te su ovi poslanici imali na zajedničkom saboru prvo uzvišeno mjesto kraj predsjedničtva saborskog sa pravom prosvjedovanja, (dočim sada sjede na uzvišenih zadnjih klupah bez ugleda i upliva). Govori napokon onim, koji bi pripravni bili podvrći se zahtjevom Magjara, neka primu robski jaram, ali onda za Boga neka odustanu od plača i tužba, jer »ništa ne ima nevrednijega od plačućega naroda, prije nego li je sva potribna za obrambu svoju najvećim trudom i žrtvom pokušao. Plač jest oružje nejaka ženskoga spola i pomoć robov i prosjakov, nit se nalazi šta sramotnijega za junaka nad tajnom tužbom; volte dakle svi jedan dan umreti, nego pogrdani i pohuljeni biti.«[9] Ovako je govorio starac od 62. godine, slavni predteča i suborilac slavne ilirske dobe. I narod slušao ga je s oduševljenjem. Sabor hrvatski izabra ga god. 1833. jednodušno uz H. Bužana za svoga poslanika na ugarskom saboru od godine 1833—36. za dolnju kuću, dočim je za gornju velikašku kuću, da pokaže svoje pravo onamo pošiljati i nevelikaša, izabrao Antuna Kukuljevića Sakcinskog, koji se kao poklisar već god. 1825—8. odlikova u obrani prava hrvatskih u dolnjoj kući ugarskoga sabora.

Na rečenom ugarskom saboru razvije Drašković silnu snagu svoga rodoljubnoga djelovanja. Govorom i razgovorom, dopisivanjem i gošćenjem vukao je ljude na svoju stranu i predobivao ih za svoje pravedne nazore, s toga je i mogao čestiti

i pravedni ban Franjo Vlašić, rodjen inače Ugrin, na saboru hrvatskom, držanom iza sabora ugarskoga, u Zagrebu god. 1836. pohvaliti javno neumoran rad i mar, tvrdu i razboritu uztrajnost hrvatskih poslanika, pogledom na obranu narodnih prava, ne gledeć na to, da su često izvrgnuti bili raznim nasrtajem i osobnim veoma neugodnim napadajem (personalibus summe ingratis collisionibus), pa ipak niesu nikad zaboravili na čvrstoću značajnosti i na umjereno vladanje, ne popuštajuć ni za dlaku od svojih prava i nazora (se vel latum ungvem dimoveri passi sunt), za što su u podpunoj mjeri zaslužili i moju i čitave domovine vjekovitu hvalu (demeruerunt meam atque totius Patriae perennem gratitudinem). Istom hvalom obsipao je poklisare i biskup Alagović (takodjer rodjen u Ugarskoj), koji medju ostalima reče, da zaslužuju, pošto su u sviju srdcih i tako usadjeni, da im se i u javnih spisih na vječnu uspomenu imena pohvalno zabilježe. Sâm kralj odlikova Janka Draškovića za njegovo saborsko djelovanje, poticanjem naravno bana Franje Vlašića, redom sv. Stjepana maloga krsta.

Jedva se vrati sa sabora, napisa Janko Drašković pobudnu pjesmu »Mladeži ilirskoj« sa motom: »Antiquam exquirite matrem.« U toj povećoj pjesmi veli medju ostalim:

„Čuvajte se, mili, gorkog jala,
Po njemu je domovina pala.
Izdajice jesu tomu krive,
Da naš narod u neslogi žive;
Samo tak se naši razdružiše,
Za preteći brata i bit više,
Vjeru, jezik, zakon (prava) razoriše,
Slavsku sreću posve povališe.
Ovaj nauk nek vam je pred oči,
Tu prostoća ne može pomoći.
Starijega mudrog domaćinu
Poslušajte u svakomu činu,
Ak' je vjeran domovini bio.
Slušaj, jer i ti to budeš htio,
Kad ostariš trudan od posala,
Od mladeži da ti bude hvala.

Kad naučiš, kako mala šaka
Slogom, znanjem, može svakojaka."

I rodoljubna mladež ilirska slušala je starca Draškovića. Ona ga je odlikovala svakom prilikom. Kad je god. 1838. nastojanjem revnih prvaka ilirskoga pokreta osnovano družtvo »Čitaonice ilirske«, izabran je on predsjednikom družtvu, kao prvi medju prvimi.

Upravo električnom silom djelovale su na duhove daleko preko granica Hrvatske i dvie njemačke brošure, jedna od samoga Janka Draškovića, pisana pod naslovom: »An Ilirien's hochherzige Töchter«, a druga njegovim nastojanjem napisana i tiskom izdana pod naslovom: »Sollen wir Magjaren werden?« Iza one poslanice na kćeri ilirske pretvorila se čarobno sva ćud i narav naših svjestnih žena; one, koje bijahu već na polu poniemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski, poprimiše narodnu nošnju, počeše čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu hrvatski, a njeke pokušaše dapače i obogaćivati književnost hrvatsku. Druga više spomenuta brošura probudi gotovo sve nemagjarske narodnosti u Ugarskoj. Narodna sviest ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji, nego i kod Slovjena ugarskih poče se na novo i silovito pojavljivati, a graja u kolu pretjeranih Magjara i njihovih prijatelja i odpadnika od svoga naroda, te izdajica svoje krvi i jezika, nastade upravo grčevita i užasna.

Mladi Iliri sa svojim izkusnim skroz i skroz ugladjenim i diplomatski naobraženim starcem s jedne strane, a s druge strane mladjahnom zanesenošću nadahnutim Gajem na čelu, koracahu medju tim junački napried u svom narodnom djelovanju, ne obzirući se ni na prietnje razjarenih Magjara i njihovih svesilnih oblasti i povjerenika, ni na svakdanje zapreke, ogovaranja i potvaranja svojih domaćih odpadnika i s njimi tiesno svezanih magjarskih plaćenika i uhoda, koji su se znali došuljati u Hrvatsku.

Dne 14. srpnja 1838. bješe se prvi put sastalo družtvo »Čitaonice ilirske« u kući kasnijeg odpadnika od ilirske stranke

grofa Aleksandra Draškovića, nećaka Jankova (sada kuća Pongračeva u Visokoj ulici). Janko Drašković otvori skupštinu pobudjujućim govorom, u kojem medju ostalim reče: »Probudimo se, pridajmo k prirodjenoj našoj vjernosti prema kralju i konštituciji skrbljivost za naše napredovanje; podbočimo našu mladež s hasnovitimi nauci; pritegnimo bistrije glave u našu »Čitaonicu«; budimo prijatelji, budimo braća bez razlike imena, jer svih nas otac jest kralj naš, i svih nas mati konštitucija naša«. Od onoga dana postade »Čitaonica« središtem književnoga i političkoga života Ilira. Iz čitaoničkoga družtva niknuše kasnije i »Matica ilirska« i »Narodni muzej« i »Narodni dom« i »Gospodarsko družtvo« i »Narodno kazalište i opera«, kao i »Narodna knjižnica« i prvi osnutak i predteča »Akademije znanostî i umjetnostî«. U »Čitaonici« sastao se klub ilirski, tu je bila prva narodna knjižara, tu je bila tvornica ideja za sav budući život narodâ balkanskoga poluotoka. Janko Drašković darova prvi »Čitaonici« svoju bogatu književnu sbirku, baštinjenu još po pradjedovih od povjestničara Nikole Ištvanfija. Njegov primjer sliedjahu jatomice drugi rodoljubi, kao što je u ono požrtvovno doba svaki plemeniti čin našao odziva po svih stranah domovine. U čitaonici započe i dovrši se duševna borba za osiguranje i zajamčenje narodnosti, narodnog-socijalnoga života i budućeg političkoga bića Hrvata.

Godine 1842., prigodom osme glavne skupštine družtva »Čitaonice ilirske«, dne 10. i 11. veljače držane, predložio je Janko grof Drašković kao predsjednik, da se po primjeru »Matice češke« i »Matice srbske« ustanovi »Matica ilirska«. Predlog taj prihvaćen bi jednodušno i doskora stupi novo družtvo »Matice« u život, imajući dugo vremena stan i sastanke svoje u »Čitaonici«. Prvim predsjednikom i ovoga družtva bijaše izabran opet Janko grof Drašković.

Proteče njekoliko godina neumorna rada i duševne i tjelesne borbe. Godine 1842. i 1845. poteče krv zanesenih rodoljuba na Markovu trgu u borbi za politička prava i za slovjensku ideju. Žrtve padoše, ali srdca Ilira ne klonuše. Pronašla se po-

treba sve veće centralizacije socijalnoga, duševnoga i političkoga života. Tomu bijaše nuždan prostran stan, kakova protivnici već od davna imadoše u svom tako zvanom magjarskom kasinu (sadanji muzej prirodnina). Želja se porodi, da se podigne »Narodni dom« za ilirsku stranku. I opet je djelovao Janko Drašković, da njegov najmiliji mu nećak Karlo grof Drašković svoju netom sagradjenu kuću u Opatičkoj ulici preda na dionice družtvu» Narodnoga doma«, koje tu smjesti »Narodnu dvoranu« i »Čitaonicu« i sa »Maticom«, muzej i knjižnicu i »Gospodarsko družtvo«. Novi nastade socijalan život, krepčije se počele razvijati političke ideje, dok im krunu ne postavi godina 1848., u kojoj narodna skupština prizna banom Josipa grofa Jelačića i očisti Hrvatsku od narodnih protivnika.

Janko Drašković pratio je sve ovo vrieme pozornim okom djelovanje Ilira, bodrio kod kuće slabije i plašljivije, a čestim dopisivanjem podbadao zemaljske poslanike na ugarskom saboru na uztrajnost i krepku duševnu borbu, kao što mnogi njegovi dopisi na baruna Metela Ožegovića potvrdjuju. Znamenita u poviesti svieta godina 1848. zateče Draškovića već u 78. godini. Okretnost tiela bijaše mu se iznevjerila; on morade upravljanje pokreta narodnoga ostaviti mladjim silam, ali pismom i govorom nije prestao podjeljivati svoje savjete, koje rado slušaše i ban Jelačić i ministar Franjo barun Kulmer, njegov rodjak, i poslanici saborski.

Vrieme austrijskog absolutizma raztuži duboko slobodoljubnu dušu Draškovićevu. On se ne pojavi više u javnom životu. Godine 1853. bude po predlogu bana Jelačića od Njegova Veličanstva kralja Franje Josipa imenovan pravim tajnim savjetnikom, te mu ovo naimenovanje ban Jelačić na sâm njegov rodjendan 20. listopada priobći. Sliedeće godine 1854. dne 30. rujna, kad je imao 84 godine, napisa on vlastoručno svoju dosta obširnu oporuku na hrvatskom jeziku, u kojoj medju ostalim veli: »Pred svemi dužan jesam grofu Dragutinu Draškoviću zarad porazumljenja sa mnom i učinjenih meni milota priznanje. Ostavljam mu lampaš (svjetionik) od alaba-

stra, koji mi je najviše za to mio, jer sam ga baš onda kupio, kad se je on rodio. Poslije mu ostavljam grb od mojega otca ostavljen, i drugoga mojega zadnjega (grba), koj i njemu valjao bude, jer i on jednoga carskoga reda vitez jest. Ostavljam mu nadalje sve kipe familije i gospodina Pastorija, negdašnjeg mojeg i mojega otca osobitoga prijatelja. I time pri njemu, koj mi je na svetu najmiliji, želim, da hranjen bude srdca moga kinč. Molim ga takodjer, da sačuva kip, u kojem ja i otac i brat moj u brezovačke bašče izrisani jesmo. Napokon ostavljam mu dva konjska pokrivala risasta cela i jedan dukat kralja Matijaša, kojega takodjer od otca baštinio jesam. Sada pako sliedi želja moja zarad sahranjenja tela mojega. Ako me Bog u Zagrebu k sebi pozove, tak blizu otca, matere i Fanike moje ležati, i troške plaćene od onih imati želim, koji predium i zemlje predialske baštinili budu. Ako li pako bliže Bukovca umreti meni dogodilo se bi, tak u šume ondašnje, Križenčija zvane, u kapeli, gde moj najmiliji rod Josip i njegova supruga leže, zakopan biti oporučim, i ufanje imam, da Dragutin, gospodin toga spailuka, niti tome sahranjenju, niti troškima pristojnima protivan ne bude. U tom ufanju njega takodjer za ovršitelja oporuke ove naredjujem i oporuku ovu izručam.«

Medju tim ne bijaše mu sudjeno umrieti ni u Zagrebu, ni blizu Bukovca. Još god. 1855. posjetio je po svom svakogodišnjem običaju toplice zagorske u Sutinskoj. Navratio se za tim 17. kolovoza u Zagreb i htjede u Gleichenberg, ali na putu oboli u Radgonji kod svoje mnogogodišnje kućne gospodarice, te umre tamo 14. siečnja 1856.

Janko Drašković imao je dvie žene: Ceciliju Pogledićevu, s kojom nije imao djece, i Franjicu barunicu Kulmer, s kojom je imao sina Josipa, koji, premda već oženjen, još za mlada umre. Janko bijaše veliki ljubitelj znanostî i umjetnostî. Veoma je rado čitao i sve do svoje smrti nije trebao pri čitanju naočala. Bijaše vazda krepka duha i pameti. Po naravi blage i tanke ćudi rado se šalio, u veselih družtvih boravio i dosjetke

pripoviedao. Govorio je hrvatski, latinski, njemački, francezki, talijanski, magjarski i rumunjski; razumievao sva narječja slovjenska, ponajbolje poljski, jer se u Galiciji dulje vremena kao vojnički častnik bavio.

Kao svi duhoviti Iliri iz prvoga doba pokreta, zabavljao se i Janko Drašković rado pjesničtvom ilirskim. Osim gorespomenute poveće pjesme mladeži ilirskoj, priobćio je odmah u prvoj godini »Danice ilirske« više svojih pjesama, kao: »Poskočnicu«, »Pjesmu domorodsku«, »Napitnicu ilirskog domorodca« itd., od kojih se još sada njeki odlomci u veselih družtvih pjevaju, kao n. pr.:

„Svaki junak, kad za pravo pade,
Kano sjeme ti je, koje sade,
Tako smrt junačka svagdar plodi,
Neotimlje, neg delije rodi.“

ili

„Zato pijmo, braćo, s pune čaše,
Za slast stalnu domovine naše;
Da pogine naše pokolenje,
Domovini na glas i poštenje!“

*
* *

Mladji brat Jankov Juraj V. rodio se god. 1773.; učio je nauke u Varaždinu, Gradcu i Beču. Bijaše c. kr. komornik i velevlastelin; nu ne htjede se baviti prozaičkim gospodarstvom, pošto bijaše nadahnut slobodnjačkimi ideami svoga vieka. Politički život u austrijskoj monarkiji pod Meternichom dozlogrdi mu na toliko, da je ostavio svoju domovinu i otišao živjet u slobodnu Švicarsku. Imanja predao je s prvine u upravu zakupnika i upravitelja, za tim svojim sinovom. U Švicarskoj bavio se literaturom, te je na njemačkom jeziku izdavao slobodnjački list: »Freimüthige Gedanken aus der Schweitz.« Prodavši imanje Banluk u Banatu, razdielio se sa svojim bratom Jankom, kojemu pripadoše imanja Brezovica i Rečica, dočim Juraj i njegovi sinovi zadržaše Božjakovinu sa svimi pristojanji. Umro je god.

1830. Sa svojom suprugom Anom barunicom Orczy rodio je četiri sina (Stjepana, Aleksandra, Teodora i Ivana Nepomuka) i dvie kćeri (Leukadiju i Karolinu). Med sinovi iztakli su se osobito dvojica u našem narodnom životu, i to Aleksandar, koji je bio prvak magjarske stranke u Hrvatskoj i vječni protivnik svoga strica, Janka Draškovića, kao prvaka tadanje narodne ilirske stranke, i Ivan Nepomuk, koji pošto se bijaše posvetio svećeničkomu staležu i njeko vrieme župnikovao u Ugarskoj, sprovodjaše svoje posljednje dane života na svom imanju Božjakovini kraj Zagreba, kamo do njegove smrti početkom god. 1856., pošto bijaše sasvim odan narodnoj stvari, dolažahu često naši onodobni znatniji književnici i rodoljubi, te si ovjekovječi svoje ime liepimi zadužbinami u dobrotvorne i književne svrhe, med koje posljednje na po se iztičemo zakladu, ostavljenu »Matici Ilirskoj« sada »Hrvatskoj« za izdavanje dobrih hrvatskih knjiga, u iznosu od deset tisuća for., koja noseći ime: »Draškovićeve književne zaklade« narasla je dosele na svotu od preko 17.000 for. i njenom podporom a pod okriljem »Matice Hrvatske« ugledalo je sviet već toli liepi broj hrvatskih knjiga. U koliko je zakladatelj cienio književni rad, i želio da se hrvatski trudnici oko knjige nagradjuju i podupiru, iztiče se n. pr. na po se i iz one ustanove njegove oporuke, gdje no doista želi, da iz njegove književne zaklade po »Matici« nagradom ovjenčani rukopis se stoprv, pošto bude tiskan, nagradi, al' uvažujuć, da mnogi naš pisac često i za dvie godine, — koji rok je opredieljen, da se nagradjeni rukopis ima tiskati — ne može naći nakladnika, koji bi mu rukopis tiskao, to zakladatelj ipak želi, da se i u ovom slučaju, ako još i nije nagradjeni rukopis tiskan, piscu polovina nagrade izplati, pak tiskao se kad nagradjeni rukopis ili ne. Književnici u odboru »Matice« sakupljeni imaju podpunu vlast razpolaganja s ovom zakladom, te i u slučaju, da se »Matica« razvrgne, jedino odbor »Matice« sa članovi u glavnoj skupštini ima pravo razpolagati, tko da nasliedi ovu književnu zakladu i s njom skopčana prava.

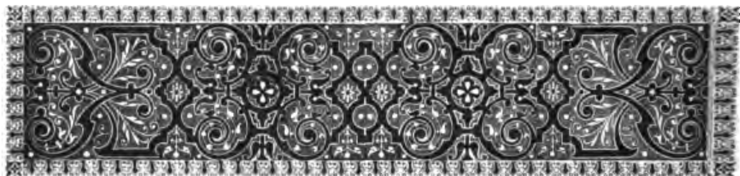
Drugi brat Ivana VIII., otca Janka i Jurja IV., Franjo I., rodio se god. 1750. † 3. rujna 1817., bijaše c. kr. komornik i podpukovnik u carskoj vojsci. Sa svojom suprugom Anom Jankovićevom Bribirskom, kćerju Antuna Jankovića i Julijane Fekete, rodio je dva sina: Franju II., koji kao diete umre, i Josipa III., i kćer Anu, udatu ponajprije za baruna J. Meška, a za tim za Franju Bertholda.

Treći brat Ivana VIII. Josip II., bijaše c. kr. komornik i pukovnik kod Esterhazijeve pukovnije, zajedno veliki župan županije baranjske. Imao je za suprugu veoma krasnu, živahnu i duhovitu Reginu Domjanić Zelinsku, kćer Krsta i Rozalije rodjene Kukuljević. Kad ona god. 1802. u Varaždinu u 42. godini umre, dade joj njezin sin Josip IV. staviti grobnu ploču u isusovačkoj crkvi s nadpisom, u kojem ju hvali radi pobožnosti, mudrosti i neporočnosti (religione, prudentia, integritate). O njoj se još danas pripoviedaju njezine dosjetke, a bila je poznata kao vrlo dobra Hrvatica i lovkinja.

Sin Franje I. Josip III. služio je takodjer njeko vrieme kod vojske, i bavio se tada gospodarstvom. Sa svojom suprugom Antonijom barunicom Brudern imao je tri sina: Franju II., Jurja V. i Karla ili Dragutina. Franjo II. imao je s Klotildom barunicom Kulmer samo jednu kćer Ferdinandinu, udatu za grofa Marka Bombella. Juraj V. dotjera kod c. kr. vojske do časti podmaršala i živi sad u miru u Gradcu. Sa svojom suprugom Sofijom groficom Baillet-Latourovom nije imao djece. Velike je zasluge stekao za porodicu i za čitavu Hrvatsku, što je starodavni grad Trakošćan, već na polu razoren iznova popravio i sjajno uresio velikim troškom, trudom i znanjem. Treći sin Franjin Karlo, ljubimac Jankov, c. kr. komornik i velevlastelin, muž veoma čestit, od glave do pete aristokrat, stekao si je liepih zasluga u vrieme pokreta ilirskog. Njegova veoma ljubežljiva i duhovita supruga Jelisava grofica Baćani-Strattman, odlikovala se vazda kao hrvatska rodoljubka. Nosila se po hrvatski i dala odgajati djetcu svoju u duhu hrvatskom. Kad u Beču veoma rano na žalost sviju

njezinih znanaca preminu, ostavi silan imetak svojoj djeci, a imala je pet sinova: Filipa rodj. 1842., Ivana IX. c. kr. komornika, rodj. 1844., Pavla II. rodj. 1846., Josipa IV. c. kr. komornika, rodj. 1849. i Jurja VI. rodj. 1851. Od ove petorice živu još četiri, od kojih se na po se Ivan, Pavao i Josip svojim patriotičkim radom u novije vrieme iztiču na političkom polju.

IVAN IVANIŠEVIĆ.

(R. 1608. † 1665.)

Kao što svako gotovo mjesto u Dalmaciji, tako je imao i otok Brač svoje slavne ljude. Medju književnici bračkimi bijaše ih, koji su se bavili pisanjem djela bogoslovnih, povjestnih, starinarskih, numizmatskih, juridičkih i ljekarskih; a bijaše ih, koji se odlikovahu u pjesničtvu latinskom, talijanskom i hrvatskom. Već u petnaestom vieku spjeva umni nadpop brački Dujmo Krančić više elegija i drugih pjesama u slavu bosanske kraljice Katarine. Opisao je i čitav otok Brač već god. 1405. U šestnaestom vieku opjeva Brnja Prodić, župnik u Pučišću, život sv. Ivana, biskupa trogirskog, u kom ga je kasnije sliedio Petar Kanavelić; ali rečena dvojica, na koliko nam je poznato, skladahu svoje pjesme na jeziku latinskom. Prvi Bračanin, koji zapjeva umno i uzneseno na jeziku hrvatskom, bijaše Ivan Ivanišević, od Talijana zvan Giovanizio, a latinski Joannitius.

Ivan Ivanišević pripadao je plemićkoj porodici, koja je imala u grbu dva krila, iz kojih iztiče zviezda. Za ime roditelja mu ne znamo. Rodio se u Dolu, mjestancu otoka bračkog, go-

Ivan Ivanišević.

dine 1608. Odgajao ga Viško Mikelović, namjestnik biskupa hvarskog na Braču. On mu je usadio za rana ljubav k staležu svećeničkom. Ovomu svomu prvomu odgojitelju bijaše Ivanišević zahvalno odan kroz sav svoj život. Nakon mnogo godina, kad je izdavao svoja pjesnička djela u Mletcih, posveti ih on njemu. U »Posveti« veli:

> Cvitje, ko sam doni(o), šaljem bratu momu,
> Da tebi pokloni, nad svimi dragomu,
> Koje prikažuju od srca ti moga,
> Jer te obslužuju za Bogom prvoga.

Na drugom mjestu u posveti jednoj bogoljubnoj gospodji veli: »da je prve pjesme posvetio ‚svomu' meštru kripostnomu i dobrohotnomu, kako onomu, komu sam najveće držan bil, i od koga sam (reći mogu) bitje imal po kriposti.«

Po svoj prilici bijaše Ivanišević po svom učitelju Mikeloviću preporučen i biskupu hvarskomu i bračkomu Petru Ceduliniću. Ovaj čestiti crkveni dostojanstvenik, upoznavši umne sposobnosti mladoga Bračanina posla ga od strane biskupije u Loreto, gdje bijaše njegda sjemenište ilirsko za hrvatske svećenike. Tu je u bogoslovju i filozofiji veoma dobro napredovao. Njeki tvrde, da je on ovdje postao doktorom obiju prava, ali to je težko moguće, jer se u Loretu, sasvim redovničkom zavodu, ne predavaše pravo. On je dakle valjda iz Loreta otišo ili u Rim ili koji drugi grad, gdje bijaše sveučilište, te je tamo položio doktorat obiju prava.

Vrativ se kući, bude Ivanišević po hvarskom biskupu Ceduliniću imenovan kanonikom hvarskim. Kao takovomu povjeri on ravnateljstvo i profesuru na sjemeništu hvarskom. On sam naznačuje za svoje učenike kasnije svoje prijatelje: Petra Dujma, Antuna Fazanića, vlastelina hvarskog, i Bartola Markiola. Oko god. 1641. bude on po rečenom biskupu imenovan i generalnim vikarom crkve hvarske i bračke, premda je imao tekar 33 godine.

Ivanišević počeo je već u svoje mlade dane skladati pjesme. U posveti pjesmotvora: »Od pomnje, koju ima Bog od čovika«,

veli, da je veći dio svojih pjesama napisao: »U istok lít razbora svoga.« Nu tekar god. 1642., kad su mu bile 34 godine, dao je razne svoje pjesme u Mletcih kod Marka Ginama štampati pod naslovom: »Kita cvitja razlikoga. Gosp. Ivana Ivaniševića, vlastel. Bračkoga.« Naslovni list urešen je umjetno u bakru rezanimi alegorijami i odzgora grbom Ivaniševićevim. U sredini prikazana je velika kita razna cvieća, na koje hrle sa svih strana pčele, a odozdo žele se gore popeti zmija i golemi pauk s otvorenim žvalom, ali im pčele nedadu naprijed poći. Preko kite razvijena je veza, na kojoj je nadpis: »Ne svi jednako.« Od zdola sliede stihovi:

Jur kako slobodna, odluci po mojoj,
Na svitlo, ugodna kitice moja, poj,
Da, primati nemoj otrovana žvala,
Pčelam se samo goj, kojim si procvala.

Na drugoj strani naslovnoga lista stoji bakrorezna slika Ivaniševićeva, liepo rezana od Iv. Krst. Cavazze, učenika Gvida Renia.

Čitava sbirka pjesama razdieljena je na devet cvjetova. Svaki cviet sačinjava poseban pjesmotvor. Sve pjesme spjevane su čakavskim narječjem u osmercih. Na koncu dodane poslanice, pogrebni i prigodne pjesme skladane su u dvanaestercih s dvostručnimi srokovi. U pohvalu čitave sbirke ili kite i pojedinih cvjetova ima pjesama od nepoznatih nam dosad pjesnika, kao od Ivana Koviljanića, popa Dominka Gospodnetića, inako De Dominisa, Ivanova meštra Viška Mikelovića, Berislava Berislavića i Marka Jure Trogiranina. Prvi cviet ili pjesma: »Od Pomnje, koju ima Bog od človika«, posvećena je (darovana) bogoljubnoj gospodji N. N. K. S. S ovom gospodjom morao je naš pjesnik mnogo obćiti, jer i kasnije dolazi jedna poslanica, pisana njoj, u kojoj odgovara na dobiven od nje ukor, što je napisao pjesmu proti ženam. U posveti ove pjesme govori pjesnik nepoznatoj nam gospodji: »Da prvi cvit kite razvezane, njoj prvoj, kripostju okrunjenoj, s dušom svojom totu najprija uzlom nebeske ljubavi neugasle i nerazdiljenoga bližistva duhovnoga bezkončivo vezanoj, dobrovoljno daruje.« Hvali nadalje

njezinu krepost i pobožnost. Napokon obećaje, da će do skora svoju pjesmu: »Uzdahe golubice« s njezinim imenom izdati na svjetlo. Smjer ove, u tri strane razdieljene pjesme jest taj, da se čovjek vazda u Boga uzdati ima, da bježi nadutu oholost, koja upropašćuje, i da čini pokoru za griehe, koja tješi i umiruje čovjeka u svakoj sgodi. Liepo reče pjesnik o molitvi:

Po molitvi naša k tebi
Duša uzhodi, Bože! gori.
Po molitvi nam na nebi
S tobom jesu razgovori.
Po molitvi ča u tebe se
Virno pita, dostigne se.
Po molitvi od napasti
Slobodan će človik biti.
Po molitvi rajske slasti
Duša uživa na sem sviti.
Dakle i meni, po milosti,
Ki te molju, prosti! prosti!

Drugu pjesmu: »Od pokoja, ki se uživa u Bogu«, posveti Ivanišević svomu vjernomu prijatelju Dinku Gospodnetiću, vlastelinu bračkomu i župniku u njegovu rodnom mjestu Dolu. U posveti kaže: »da mu ovaj ‚cvit' (pjesmu) poklanja i dariva za zlamen svoje bezkončive ljubavi.« Njegova otca Jerolima nazivlje svojim kumom. Bijaše mu dakle krstni kum.

Svoju pjesmu počima ovako:

Kamo pokoj i mir pravi?
Kamo stanje moje prvanje?
Tko me dobra moga izbavi,
I učini ga doć na manje?
Jaoh! da stvari svita ovoga
Smućuju me sad neboga.

Ivanišević je dakle imao u ovo doba boriti se s njekimi nevoljami, nama nepoznatimi. Nu on sam veli, da je izgubio pokoj, »poklem me želja smuti i u zemlju srce stavi« — »Iz pokoja izeše me stvari svita.« Nastavlja za tim, da ovo nije stanje, u kom ima živjeti i u njem pokoj naći. Za to veli duši

svojoj, neka ostavi stvari svieta himbenoga i »neka se obrati u pokoj prvi i pravi, i sva se u Boga samo stavi.« Govoreći, kako ništa nije bez Boga, kliknu uzneseno:

Vij' nebesa, sunce i zvizde,
Kako su iste sve, u svemu,
I svej putom istim jizde,
Virno služeć vazda njemu (Bogu),
Jer po sebi nišće ne će,
Da, tko ih stvori, on ih kreće.

Treći svoj »Cvit«: »Od jedinstva s Bogom« posveti pjesnik Nikoli Lazaniću, vlastelinu bračkomu i kuratu postirskomu, staromu prijatelju, s kojim je »od tananih lit vazda virno u ljubavi obćio.« Smjer i ove pjesme po prilici je isti, koji i predjašnje. Slična je i peta pjesma: »Ljubeznivi razgovor duše s Isukrstom na križu.« Ova pjesma posvećena je Stani Vitaljevićevoj, vladici hvarskoj, a udovici Tomaša Vitaljevića, prijatelja pjesnikova, i njezinu sinu Nikoli. Podobne pjesme pjevali su mnogi naši stari pjesnici, počevši od Marulića sve do osamnaestoga vieka. Tuj pita duša Isusa redomice za uzrok svake njegove nevolje i muke, kad ih kao Bog nije morao podnositi. Odgovor je većom stranom, da su sve njegove muke bile na spas duše čovječje.

U red veoma običnih predmeta naših starih pisaca spada: »Ugodno prikazanje od muke Isukrstove«, koju u slici molitve napisa Ivanišević u prozi za Viktoriju Zorzetićevu, vladiku bračku i opaticu manastira pustinjskoga. Molitva ova sliedi odmah iza četvrte pjesme.

Peta pjesma: »Pisam Davida proroka CVIII. virno u slovinsku prinešena«, posvećena je Franetu Pjerotiću, hvarskomu redovniku. U posveti veli, da za sada »nima vremena mnogo pisati, daruje mu za zlamen ljubavi ovaj ‚Cvit', ki miriše gorkim pedipsanjem neharnikov, za da toliko veće poznaš harnost moju.«

Za psalmom sliede opet u prozi tri molitve: »Sazvanje Boga za ponovljenje života«, »Osvajanje od svoga pomanjkanja i po-

hvaljenje od milosrdja božjega«, napokon »Molitva sv. Hieronima«. Prve dvie molitve darova pjesnik Ivanu Mećaviću, redovniku hvarskomu, a treću Jerolimu Petričeviću, vlastelinu bračkomu.

Šesta poveća pjesma spjevana u 86 kitica, a tiskana na 24 lista od str. 143 do 190 glasi: »Od privare i zle naravi ženske. ‚Cvit' darovan gosp. Budimiru Budiću, inako Lupu, obojega zakona naučitelju, arkipopu kanoniku i vlastelinu hvarskomu, vridnom i poglavitom prijatelju svomu.«

U posveti govori pjesnik prijatelju svomu: »Ništare na ovom svitu nije meni ikadare bilo od prijateljstva draže, od ljubavi slaje, od mira i virnosti ugodnije. O koliko je meni s tobom prijateljstvo, kolika ljubav, kolika virnost, izreći ne mogu. Znam ovo, da bez pristanka od tebe žive u meni spomena. Da te srce moje svej raja, svej želi, svej vidi i sliša na daleče, s ufanjem stanovitim od tvoje vire i vikovitoga dobrohtinstva.« . . . . »Jure slišam, da žene zale pripravljaju se na zaside, da ufam, pod krilom tvojim ne će meni naudit. Cića žen dobrih i poštenih ne ćeš imati uzroka s nikim za me rvati se, jere ja od njih ne govoru, nego li dostojne riči od pohvale, pristojeći se hvaliti takove. Dobre, u istinu, ja sam vazda slavi' i štova'« itd.

Tu izpovieda dakle sam Ivanišević, da mu ne bijaše namjera kuditi žene u obće, nego samo zle. Pak ipak prouzroči ova njegova pjesma toliku bunu, i toliko ogorčenje, kako gotovo nijedna pjesma hrvatska. Žene po gradovih graknuše prve na pjesmu. Ista njegova dobra prijateljica, koju opjeva pod imenom N. N. K. S. spočitnu mu, što je stao vriedjati žene. On joj odgovori medju ostalim:

Taknu me, gospoje, rič tvoja, i čuju,
Mnogi cića moje pisni da boluju,
Kako da s' tiču njih — — — —
Čudim se u isto, i zamiram dosti,
Tolikoj da misto dali su ludosti.
— — — — — — — — —

*

Da eto, ma pisan svaka je obćena,
S kojom pisal nisam očito imena.
— — — — — — — — —
Tebi, kruno moja, gorko nišće nije,
Jer si pčela, koja s pelina med pije,
A zale, ne haju, gorčinu da ćute,
Jeda se poznaju, istinom taknute.

Nu ovo izvinjavanje pjesnikovo malo mu je koristilo kod žena, jer se on doista u njekih kiticah oborio jednom na sve žene. Nu ponajviše govori ipak o zlih ženah. Tako pjeva u kiticah XXV. do XXVII.

Ženo zala i hinbena,
Sve zlo od tebe, ko svak piše,
Skuplja se u rič: Zla si žena!
Kâ je isto zlo od zla više.
List si u dobru, u zlu stina,
Na rat hitra, na mir lina.

Zač ne učini narav, ljudi
Kako stabla da se plode?
Nego s tobom u razbludi,
Od kê smetnje sve izhode
I prez koje, zlo se dilo
Nije nigdar učinilo.

Nu človika jer porodi,
Ne drži se ponosita,
Jer i iz drače roza izhodi,
I zle iz trave žilj procvita,
Drača oboda, smrdi trava,
A od samoga cvita 'e slava.

Tobom kuće, sela i gradi,
I kraljevstva, jaoh! padaju.
Tobom smetnje i neskladi
U paklu se veličaju;
Da je uzmožno, još po tebi
Bio bi nesklad i na nebi.

Mnogo humora ima, što govori o ženi jezičavoj. Medju ostalim pjeva u kitici LIII. i LIV. ovo:

Trud je i muka tvâ: mučati,
Ne moriš se govoreći,
I ne možeš hipa stati,
Da ne misliš, ča ćeš reći;
Gdi jazičit uče dica,
Vridna ti bi meštrovica.

Da bi t' noge od jazika,
Brzo ti bi poslovala,
I s prilikom za glasnika
Gospoda bi tebe obrala,
Jere ptica, ni hrt ne bi
Moga' uteći nigdar tebi.

Dobar nauk daje pjesnik mladićem, kako i kakove da biraju žene. Svršuje napokon s molitvom, neka nas Bog občuva od žene, da nas kako ne prehini. Ali uzprkos njegovim dobrim naukom, i gdjekojim hvalam čestitih žena, našlo se ipak mnogo

muževa koji stadoše žestoko napadati na nj, braneći žene i odsudjujući Ivaniševićevu pjesmu. Medju ovimi bijaše dapače jedan ne veoma vrstan pjesnik iz Šibenika, Jakov Armolušić, koji pjesmu pjesmom ukoriti i oprovrgnuti naumi.

O životu toga inače nepoznatoga pjesnika ne znamo drugo nego da je pripadao vlasteoskoj porodici šibenskoj, nazvanoj u latinskom i talijanskom jeziku Hermolaus i Ermolao. Jakov bijaše pitomac bogatoga vlastelina šibenskog Karla Vrančića. Njeki tvrdiše dapače, da mu je bio nezakoniti sin, ili posinak. Taj inače tašti i ženam prijazni, kako sam veli, blizu starosti stojeći pjesnik dade odmah druge godine nakon izdanih Ivaniševićih pjesama štampati svoju pjesmu pod imenom: »Slava ženska, i protivni odgovor Jakova Armolušića Šibenčanina cvitu šestomu. U Padovi po Gjuliju Krivelaru god. 1643. u 4-ni str. 72. Odmah na prvom naslovnom listu stavi pjesnik samomu sebi spjevanu pohvalnu pjesmu, koja ovako glasi:

Ovo s' one kite, pripravne za žene,
Da su slave site, dične i poštene,
Vazda jim zelene bit će na sve strane',
Od mene gojene, stablo, list i grane,
Ne, kako oni cvit, ki brzo uvene,
Neobičan na svit, prez vode studene.

Knjigu posveti Armolušić vladici šibenskoj Jerki Tettini od plemena Tihića, iz koje, kako veli: »pride slavan pisnik Tihić, kim bi se slaviti imao Šibenik, svega vrimena prik, i svitu praviti, da budu staviti njega pisni na dvor.« Svoju pjesmu počimlje s »Uzrokom složenja.« Pripovieda nasljedujuć Ivaniševićevu jednu pjesmu, kako je umoran zaspao u gori, i kako je k njemu došla vila od Parnasa, i kako se potužila na novog pjesnika iz Dalmacije, kojega vile okruniše javorovom krunom, »a on im sramotu za čast vrati, nanizavši zlobe uzao proti ženam. Ne mareći da i zvieri ljute iz ljubavi prema ženskoj preko svieta se upute.« S toga mu zapovjedi vila, da mu svakako dade odgovor pjesmom, jer kako ona reče:

Ti si od naših najmiliji,
Ti s' nam viran svakojako,
Držimo te vridnijih.

O Ivaniševićevoj pjesmi pjeva odmah u početku dosta prosto:

Cvitom šestim prozva knjige,
U kom cvitu nij mirisa,
Vele mrži jest od rige,
Ne ima vojni ni grimisa.
Ne znam, nač ga skupi i veza?
Ne budući ugodnoga
Tot mirisa, neg smrdeža,
Nit je od bilja kriposnoga.

Tad počima Armolušić braniti sve žene počevši od Eve, koja nije kriva, da je jabuku jela, jer ju je Bog zabranio jesti samo Adamu. Pak po redu brani Dalilu i Juditu i ženu Aristotelevu i Irudicu, tužiteljicu Ivanovu, i ostale žene staroga i novoga zavjeta, dočim kudi i osvadja muževe svih vjekova. Pjeva nadalje o Sibilah, Muzah i Amazonkah, o kojih veli:

Slovinskoga bihu roda,
Slovinsko je Smirna ime,
Bi Zorica meu njime,
Prišle sunca od izhoda,

Napokon svršuje s različnimi i čudnovatimi nauci o ženah svega svieta. Medju inimi spominje i češku Vlastu, žene korčulanske, Teutu (Tevku) kraljicu itd. Kakav je uspjeh Armolušićev taj pjesnički odgovor imao, ne znamo. Ali čini se, da su se njegovi zemljaci malo osvrtali na njegovu knjigu, jer sam pjesnik ostade tada i kasnije u podpunoj zabiti, nit se je našao ikoji suvremeni Hrvat, koji bi po običaju onoga vremena pohvalnicom udostojio bio njegovu pjesmu. Samo dva Talijana, Giulio Crivelari, tiskar njegove knjige u Padovi, i Pietro Santi Morelli, dodaše tiskanoj knjizi svoje pjesme. Prvi sastavi jedan sonet u pohvalu žena, a drugi spjeva dvie pjesme u pjesnikovu hvalu. Nu oba ova pjesnika niesu valjda ni razumjela Armolu-

šićeve knjige. Ovoliko smo držali za nuždno progovoriti o glavnom protivniku Ivaniševićeve pjesme.

Krasna i najzanosnija je sedma pjesma našega umnog pjesnika, koju napisa pod imenom: »Kako se je petnik naučio peti. Cvit sedmi, darovan g. Petru Dujmu, nigda učeniku a vazda prijatelju svomu virnomu.« U predgovoru pripovieda, kako ga je isti taj prijatelj upitao jednom, kako se je naučio pjevati. A on mu odgovori: »Ljubeći.« Da još bolje protumači taj odgovor, napisa on svoj sedmi ‚Cvit‘. Već početak te pjesme pokazuje zanosna i duhovita pjesnika. Taj uvod glasi ovako:

Nigda jašuć priko gore,
Na gospodskom konju bilu;
Kad zalizoh meu gore,
Stah na putu jednu Vilu,
Za uzdu mi konja uhiti,
Ter mi poče govoriti:

Slovinkinje slavne vile
Tebi goje slavno voće,
Tebe jesu obljubile,
Tebe žele, tebe hoće.
Zato od njih sam k teb' poslana
I za ugodnu družbu dana.

Čestita te srića srila,
Kob te vazda dobra ukobi,
Tva te kripost ukrunila,
Želio s' dobro, želju dobi,
O ugodni, poljubljeni,
Našem zboru i još meni.

Kad toj reče, zlate skute
Okol sebe svoje razkrili
Kako sokol, kad kreljute
Za poletit svoje razkrili.
Dojde vihar nagal dosti,
S njom me odni u naglosti.

Zanese nas u visinu
Priko mora širokoga,
Strah me uhiti, zdrak me obsinu,
I poda mnom konja moga.
Već ne stavah, tad medeni
Vila obrati pogled k meni.

I vila mu tad objavi vjernu ljubav. Tako ona govoreći poćeše se čuti tanci glasi, mramoreći: kako da bi od labuda bili, a jasna svjetlost, kao zrak sunčani, okruži ga. Vidiše se miri od zlata uzvišeni vrhu gore. Sred zidina vrata sva od predragih kamena, na vratih hitra straža slovinskoga od Parnaža. Dvie mile djevojke stajahu s obiju strana od vrata. Niz ramena luk i striele, a u rukû imadjahu citare. »On čas, ki nas ugledaše, sladki citram zvon podaše.« U velikoj radosti primiše ga vile,

konja mu pustiše na livadu, a njega odvedoše u grad pojući i citare igrajući. Medju zidovi cvalo je ravno polje; medju cviećem igrale se drobne zvieri. Ta vila moja uhiti me za desnu ruku, dade mi cjelov i stane me provoditi sriedom cvieća,

Da od mirisa i od slasti
Vas se oćutih kako cvasti.

Upravili smo se put javora (lovora), koji bijaše posred gore; tu ugledasmo vile, kako pod javorom uz mramoranje pjesama tanac izvode; koja vodjaše kolo, bijaše okrunjena, suncem bješe odjevena, a od sunca ljepše sjaše. »I ostale bijahu pune gizde, kao uz Danicu sjajne zvizde«. Tad pristupi k pjesniku kraljica vila i pozdravi ga. Smućen, smeten nije znao da odgovori i preuze rieč njegova družbenica, veleći, da on srcu samo srcem odgovara. A znano je, da u svom srcu vazda s nama obći, tanca, hodi, dvori, slavi, štuje, pa šta više i treba? Tad moja vila na mig kraljice, uzigrav sa svim sborom, stol pripravi pod javorom. Tad mene uvede pod javor okrunjena vila. Stavi me navrh stola, pa redom sve ostale vile. Mene stavi na desno, s lieva družbenicu. I upita me kraljica, šta mi je ugodno blagovati; odgovorih, da ne želim ino, nego što one hoće. Tad s javora rajska jela stanu dažditi. Sve padaše pred svakoga, što si je želio. Ja zaželjeh jabuku, koja se ončas preda mnom nadje.

I gdi na nju stavih ruku,
Totu od nje stablo izajde,
Pusti grane, pune cvita,
Listja i voća plemenita.

Stao sam jabuke trgati, kako bjaše koja prispjela. Kad počeh koju kušati, u ustih bi se sva razlila, jer je imala sve slasti i mirise, koji biti mogu. Kad smo poblagovali, pade odzgora zlatna čaša pred sve i nali se bistre vode iz grana od javora; kraljica ju prva uhiti, ter mi poče govoriti: »O ljubljeni sinu ovoga sbora, vrieme je, da okušaš sladkosti; dakle kušaj plod ugodni tvojih trudova; slavne vile otvoriše ti tajne, s kojih ćeš vladati moći« i napoji me čašom. A ja primih čašu i pre-

dadoh ju drugim. »I stah pit vodu, vodu slaju, neg sve slasti, ke su u raju. Poče igrat srce u meni, duša veselit se; poče razum zamamljeni uzdizat se i vedriti; i počeh sumnjati, da li sam onaj, koji sam bio. Družbenica moja radosna i smijući se reče mi tada: »Oj sokole! drži, drži, što ti je draže, što ti je sladje, jer što se uzdrži s ljubavju, ne pušta se bez boli. Nikada se ne izgubi, što jedan put srce obljubi.«

Da dol vrhom padnu gore,
Da razori trus sve grade,
Da prikrije vas svit more,
Da na zemlju nebo pade:
Ne ljubit se, ne će u isto
Jedna duša, srce isto.

Kad ćeš moći učiniti,
Učinjeno da nije bilo,
Onda će te ne ljubiti,
Tko te ljubi virno i milo.
Nije ljubav plemenita,
Kâ i u srdžbi ne procvita.

U ljubavi dni provodi,
Sve u ljubav srce stavi.
Ljubi, ljubi, jere izhodi
Svaka kripost od ljubavi.
Zdvignut ljubav plemenitu,
Zdvignut hoće sunce svitu.

Čisto srce, puno vire,
Prava ljubav kô sjedini,
Otrovano nit umire,
Nit se može da promini,
Zloglašenje, korist, šteta,
Nit ga kreće, nit ga smeta.

Tako napreduje govoriti o pravoj ljubavi, o pravom prijateljstvu, o pravoj kreposti, koja raste, čim više protivnika ima: »bez kojih kad bi bila, sama bi u seb' izagnjila.« Besjedeć nadalje o ljubavi, veli: »Ljubav prava, ljubav čista, krepka u svemu, vazda je ista.« »Ča u ljubljenu pomanjkaje, ljubav stvara, ljubav daje.« Nagovara ga, da ljubi i želi mir, jer od mira ništa nije sladje.

Srce u miru svej veseli,
Mir tišinu duši daje,
Srdžbe, rate, mir dobije,
Zdviže nesklad, ljubav sije.

Liepo govori i o ljubavi i vjernosti prama svojim i prama domovini:

Tko je svojih pogrdio,
Može l' tebe počteniti?
Tko je svoga progonio,
Može l' tebe obljubiti?
Tko li viran bratu ne bi,
Može l' biti viran tebi?

Podobnimi mudrimi izrekami i nauci svrši besjediti vila družbenica. I prestadoše blagovati. A kraljica mu reče: »Štogod uzprosiš, pripravna sam ti dati; samo nemoj izprositi, da ohologa možeš ljubiti. I odgovori pjesnik »kruni slovinskoga od jezika«, neka ona u vladanju raste i cvate do vik vika, klanjale se i slavile ju svega svita vile. On sam ne zna, šta da prosi od nje, jer ne umi, šta može i želi mu dati; on ne bi znao drugo pitati, »nego s javora bistre vode, za ovim stolom ku je pio; da od kriposti nje velike drage učinim udionike.« Što bi mogao dati prijatelju vrednije,

Neg te vode pit mu dati,
Da umi peti, pokle pije,
Kako i ja, buduć pio,
Neumić, sam se naučio.

»Nasmija se na to gospoja, k meni obrati lica svoja, ljubeći me i grleći me, s mojim srcem svoje sjedini, i dva od srca jedno učini.« I reče mu: dajem ti vodicu, koju si pio, kad si učeći ti znojio; tvoj znoj primi u se javor, sad umiješ već pjevati, jer ti razbistrenje on vrati. A dragim tvojim reci, ako žele znat pjevati, da trudeći i znojeći nikad ne prestaju učiti.

Tij od kriposti vodu piju,
Ki se trude, znoje, bdiju.

I vila ga uzme za ruku i pošeta sama s njime po gradu, davajući mu nauke mudre, kako ima živjeti s prijatelji. Tako šetajući, došetaše na vrata; i vidi pjesnik svoga konja, gdje igra »u opravi čista od zlata.« Tad ga jedna vila posjede, igrajući k njem' povede. Došetaše za tim i ostale vile zajedno s kraljicom. On im se zahvali, i pokloni se kraljici. Posjede za tim sa svojom družbenicom konja svoga. Ona ga primi za uzdu i naglo »oba opeta sred vihora, poletismo preko mora.« I govoreći on s drugom svojom, upita ju, tko je bila ona kraljica slovinska? A vila mu odgovori: »Ono je vila,

Dubrovnika slavna grada,
Kû je kripost ukrunila,

I dostojno kâ nas vlada,
I koja je od starine
Plemenita nad sve ine.

Još mu reče vila, da će istinu govoreći, omraziti se ‚drazim'; jer istina rodi omrazu i na srcu i na obrazu, nu ona da će mu ostati vjerna. »I kad dospje govoriti, najdosmo se vrhu gore, gdi me najprije vila sreti. Celova me i pozdravi, sebe vrati, mene ostavi.«

Tim svrši Ivanišević svoju sedmu, punu krasnih i divnih slika pjesmu, koja se može uvrstiti medju najbolje starih pjesnika hrvatskih.

Osma mu pjesma nosi ime: »Srce izgubljeno«. Darovana je Jurju Jeliniću, vlastelinu bračkomu, prijatelju srčanomu. U pismu njemu poslanomu tuži se, kako je izgubio bez nijednoga uzroka jednoga prijatelja, koga je srčano ljubio, koji je sva njegova skrovita znao, u komu sve njegovo ufanje bijaše, sve se dobro uzdržaše. I u istinu pričini mu se, da je ostao bez duše, da je izgubio srce, jer taj prijatelj bijaše ne samo dio srca njegova, nego i dio duše. »Da, ova duša, sve srce, ja isti.« Sad moli Jelinića, da mu bude on barem vjeran prijatelj.

Na izgubljeno srce gore spomenutoga, nepoznata nam prijatelja, proteže se i čitava pjesma osma. Već u prvoj kitici uzdiše pjesnik:

Ajmeh! ča bi? ča ovo slišu?
Srce moje, jao! gdi mi je?
Već umiru, već izdišu,
Već nestajem, već me nije.
Tko me srca moga izbavi?
Dobra moga, moje ljubavi.

Tako žalobno nastavlja uzdisati za izgubljenim prijateljem. Moli ga, neka se k njemu vrati, jer mu inače samo grob ostaje. Pita svoje srce, da li je ono uzrok, što ga je prijatelj ostavio, i odgovara sam sebi: »Nisi, nisi!« U osamnaest kitica oplakuje tako čistim srcem i zanesenom dušom svoga izgubljena prijatelja, te svršuje pjesmu ovako:

Vitri, grȁdi, daždi i slane,
Snizi, zime i tepline
Da me biju, da me obstrane,
Bit ću vazda srid tišine.
Kita u dračju cvate moja,
Moj je pokoj s nepokoja.

Ljubio sam te, ljubim, ljubit
Srce hoću, mo'e do vika.
Da, ljubeći, mene izgubit!
Nesrića je privelika!
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Deveti »Cvit« Ivaniševićev sadržaje: »knjige (poslanice) i razlike nadgrobnice.« Prikazao ih je Višku Bolici, vitezu sv. Marka, hrabrenomu vlastelinu kotorskomu, gospodaru i prijatelju poglavitomu. U poslanici veli, kako su stari i novi knjižnici vazda imali običaj, svoje trude, podajući na svjetlo, komugod prikazat. S toga poklanja i on ove pjesme njemu i njegovoj braći i svoj njegovoj presvietloj kući, koju poznaje sve vladanje, obslužuje sva država, klanja joj se sav grad (Kotor?). Za ovom posvetom sliede pjesme raznih pjesnika, spjevane u pohvalu pjesama spjevanih od Ivaniševića. Prva je pjesma staroga njegova učitelja Viška Mikelovića, koji medju ostalim veli:

Dičim se u isto, i svej ću s' dičiti,
U mene ča listo učio jesi ti.
Prosti, kasno ova ako ti gre knjiga,
Jer sam se ne s nova s Parnaža podviga',
Očito je dosti, Parnažke da vile
Davno u starosti mene su pustile.

Ide za tim pohvalna hrvatska pjesma Berislava Berislavića i dva latinska epigrama od Marka Jure Trogiranina. Knjige ili poslanice pisane su: 1. Juliji Cerinića, udovi Jakova, rodjenoj Vrančić, vlastelinki bračkoj, šibenskoj i hvarskoj. 2. Antonu Fazaniću, njekada učeniku, sada prijatelju i kumu svomu, vlastelinu hvarskomu. Ovomu se tuži, kako na nj krivo zlobnici udaraju i glas mu lažljivo za himbu razdiru. 3. Bartolu Markiolu, njegda učeniku a vazda prijatelju, odgovara na njegovu priposlanu knjigu, u veoma dugačkoj poslanici, sa 596 stihova. I tu spominje Ivanišević svoje protivnike, koji ga ne mogu priečiti, da ne misli na svoje prijatelje. Napokon veli:

Kudi me, tko kudi, li meni je dosti
Samo da me ljudi ljube od vridnosti,
Ni l' veće, jedini hvaljen da pohvali,
Neg' svi na svit ini, ki nisu u hvali,
A svi pohvaljeni kripostnih po dili'
Vazda jesu meni prijatelji bili.

4. poslanicu bogoljubnoj gospodji N. N. K. S. spomenusmo već gore. Za poslanicami sliedi »pisam na piru složena u gospodina Nikule Vužića.« Odmah za ovom ide pjesma: »Memento mori«, a za ovom redaju se nadgrobnice. 1. U smrt Mare, žene Dominka Filipovića, vlastelina bračkog. 2. U smrt Matije i Alviza Gospodnetića sinova Jerolima, vlastelina bračkog. 3. Plač Kate žene Ivana Vužića u smrt sina Jačinta. 4. U smrt Ivana Fazanića, vlastelina hvarskog. 5. U smrt Kate Lazanića. 6. U smrt Mare Ferenčića, rodjene Markioli. 7. U smrt Ivana Dujma. 8. U smrt Tomaša Vitaljevića, vlastelina hvarskoga. 9. U smrt Tomaša Berislavića, vlastelina hvarskoga. 10. U smrt Nikole Berislavića, popa i vlastelina hvarskoga. Čitavu knjigu i red pjesama svrši pjesnik s kratkim naukom, kojim putem ima se gospodovati nad neprijatelji. On veli:

Hoć vazda imiti podložna zlobnika,
Dobro mu činiti ne ostav' do vika,
Ako on govori zlo na te, ti njega
Ljubeći svej dvori, i kako iskrnjega:
Kada budeš dati zloglasniku slavu,
Moć mu ćeš sipati žeravu na glavu;
Vratiti za psosti čast, hvale i dike,
Dilo je kriposti, viruj mi, velike.

Mi smo evo malko obširnije progovorili o sadržaju pjesama Ivaniševićevih, jer su hrvatskomu občinstvu još veoma malo poznate. Osim pjesme: »kako se je petnik naučio peti, koja bijaše u komadih priobćena u Danici ilirskoj god. 1838. nije još nijedna njegovih pjesama na novo objelodanjena. Hoćemo li pravedni sud izreći o pjesmah, to moramo izpovjediti, da se po duhu i sadržaju, po jeziku i metru mogu njeke uvrstiti u

red najboljih umjetnih pjesama našega naroda iz starijega doba. Ivanišević je ostao kod staroga svoga čakavskoga narječja. On nije pošao za Dubrovčani i njekimi pjesnici iz drugih krajeva hrvatskih, koji se bijahu približili već posve štokavskomu narječju, kojim je govorio veliki dio našega puka već od davna po kopnu odaljenom od mora. Ali uprav radi toga svoga čakavskog narječja ima nam biti Ivanišević tim miliji pjesnik, jer nas po tanko upoznaje s onim dialektom hrvatskim, kojim je narod govorio ne samo uzduž svega primorja hrvatskog, već je i po gorah i planinah širio svoje grane, a dopirao sve do Crnegore i Arbanije, gdje je u naglasku i u mnogobrojnih izrekah sve do danas sačuvao svoj trag.

Što na dalje znamo o životu Ivaniševićevu, malo je. Dvie godine, iza kako je dao tiskati svoje pjesme, sjede na stolicu hvarsku novi biskup Viško Milan, rodjeni Mletčanin. Upoznav i on čestitost i značajnost svoga kanonika i pjesnika, potvrdi ga obćim vikarom ili namjestnikom svojim. Ali doskora odreče se ovaj te časti, i povuče se u miran samotan život. Nu ne za dugo, jer bijaše po treći put pozvan, da primi istu čast, koju je toli vriedno obnašao. Godine 1650. nalazimo ga, da je kao takov obilazio čitavu biskupiju. Napokon se odreče Ivanišević oko god. 1656. i po treći put časti obćeg vikara, ostavi Hvar, i ode živjet na svoj rodni otok Brač, s jedinoga razloga, da se može u miru i samoći podpunoma posvetiti čitanju i pisanju knjiga.

Na koliko je od svojih zemljaka štovan bio, dokazali su oni god. 1657. Ove godine pobuni se puk po selih na otoku Braču ponajprije radi crkvenih klupa, kojih vlastelinsko poglavarstvo ne htjede dozvoliti poglavarstvu pučkomu. Puk se zauze za svoje poglavarstvo; nastadoše svadje i razpre sve to veće. Puk i gradjanstvo bračko poče napokon od vlastele i plemića zahtievati, da nose sve terete jednako s njimi, pošto su oni preko mjere povećavali broj plemićâ, uzimajući mnoge porodice gradjanske u svoj sbor. Vlastelinstvo bračko potuži se mletačkoj vladi i odluči odpremiti poslanstvo do obćenitog provi-

dura Dalmacije i Arbanije Antuna Bernarda. Da vodi ovo poslanstvo, izabraše Ivana Ivaniševića kao doktora obiju prava.

Kao zastupnik vlastelinstva dobi on nalog od providura u smislu zapoviedi mletačkog senata, da predloži dva točna popisa onih plemića otoka Brača, koji su od starine uživali plemstvo, i onih, koji su u novije doba po vlastelinstvu primljeni u ovaj sbor. Ivanišević zadovolji podpunoma dobivenomu nalogu: on sastavi i podnese zahtievane popise. U oba popisa podpisan je kao: »Ambasciatore della magnifica communità di Brazza.« Nu razpra ova ne bijaše još mnogo godina konačno riešena. Ivaniševića nagradi medju tim obćina bračka g. 1660. opatijom povljanskom, kojom on svoje dohodke znatno poveća. I kao opat bavio se u prazne časove vazda knjigom. Iste godine 1660. pisa mu nadbiskup spljetski Leonardo Condulmer, da mu priobći, kakove je našao starine u Škripu na otoku bračkom, o kojih je dobio glas. Ivanišević mu odgovori, da mu po svom bratu (Jurju) pošilje 15 komada starih pjeneza, koji su prije njekoliko mjeseci izkopani u jednoj bašči u Škripu, zajedno s prepisom nadpisa od kamena, koji se nalazi na jednoj od sprema na živoj vodi u Škripu. »Želio bi, piše, da vidite sami ove spreme, kako su dobro izradjene i dokazuju, da su služile za kupalo Rimljanom. Kako čujem, nalazi se u okolici još više kamenih ploča s nadpisi. Da niesam suviše napredovao u godinah, išao bi, da ih snimim i da vam ih pošaljem. Medju tim preporučit ću njekomu taj posao, jer te stvari i mene zanimaju. Sve su to ostanci staroga grada, od kojega se vide još kojekuda temeljni zidovi i liepi liesovi od kamena.« Upušta se nadalje u povjestnička razglabanja o Neretvanih, Saracenih itd., i kaže, da bi rado išao na iztraživanja, ali da ima uprav mnogo posla s primanjem zemalja svoje opatije.

Iz pisma ovoga vidimo, da se Ivanišević pod svoje starije dane rado bavio i starinarstvom i poviešću. U mladje dane napisa on, kako sâm u prvom izdanju kite cvića razlikoga izpovieda, još ova djela: 1. Govorenja osobita sv. Agustina. Prikazana prisvitlomu i pripoštovanomu gosp. Nikoli Jurjeviću

inako Zorzi, biskupu hvarskomu, nigdar zadovoljno pohvaljenu gospodinu svomu. 2. Raj zemaljski. Prikazan bogoljubno i plemenitoj udovici gospoji Juliji Cerinića, vladici bračkoj šibenskoj i hvarskoj. 3. Uzdasi od Golubice. Prikazani gospoj N. N. 4. Bič od Zlobnikov i Licimiri. Prikazan istoj gospoji. — Njegova kita »Cvitja« doživila je još dva izdanja: godine 1685 u Mletcih (po L. Frischu, Hist. lit. Slav. u 12-ni.) i god. 1703 u Mletcih po Bartolu Occhi, u 12-ni str. 152.

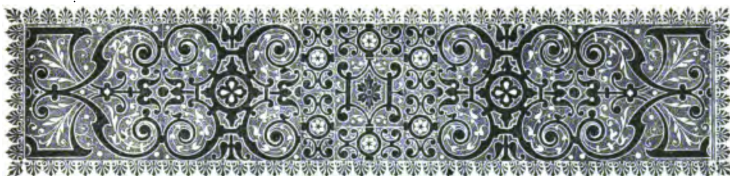
Ivan Ivanišević umrie na Braču god. 1665.

pohv
;oljubr
bračko
gospo
spoji. -
e 168
l. 170

Rugjer Josip Bošković.

RUGJER JOSIP BOŠKOVIĆ.

(R. 1711. † 1787.)

Divni Dubrovnik, zibka tolikih slavnih ljudi svakoga znanja i umjeća, dao je svietu u prošlom vieku i najotmenijega matematika i zvjezdara Rugjera Josipa Boškovića. Gradjanska porodica Boškovića nije slovila u Dubrovniku od davna: Nikola Bošković, otac Rugjerov, preselio se prvi iz Hercegovine u Dubrovnik. Nikola se bavio trgovinom i obrtom. Bijaše oženjen s Pavlom Beterovom, kćerju Bartola Betere, imućna trgovca i pjesnika, i Mare njegove supruge. S njom rodi osmero djetce, osim Rugjera još tri sina: Bartola, matematika, pjesnika i govornika latinskog i talijanskog; Petra, pjesnika hrvatskog i prevoditelja njekih pjesama Ovidovih i Corneillovih; i Ignjata, učena Dominikana i profesora, a napokon kćer Anku Ružu, redovnicu i umnu pjesnikinju hrvatsku. Rečena petorica proslavila se umom i knjigom.

Rugjer Josip rodio se u Dubrovniku 18. svibnja 1711. Kao diete pokazivao je malo duha. Prve elementarne škole i za tim sve do retorike polazio je u Dubrovniku. U četrnaestoj godini poslaše ga roditelji god. 1725. u Rim i dadoše ga u kolegij

Isusovcem, kod kojih bijaše odgajan i brat njegov Bartol (rodj. god. 1700.). Isusovci su umjeli mladoga Rugjera sprijateljiti s nauci i probuditi njegove duševne darove. Oni ga staviše medju svoje novake i primiše kasnije u svoj red. God. 1729. poslaše ga na više nauke u Rim u kolegij rimski (Collegium Romanorum). Tu je Rugjer tako dobro napredovao u naucih, da su se njegovi učitelji matematike i filozofije, otci Oracio Burgundio i Karlo Nočeti, upravo divili njegovu umu. Pripovieda se, da je Rugjer u jedan dan naučio sve temelje matetike Cartusijeve, a u drugi dan sva načela geometrije. Učitelj Burgundio kaza često o njem: »Ovaj mladić počima tamo, gdje sam ja prestao.« I doista nadkrili on za kratko vrieme u znanju sve rimske zemljomjere i matematike.

Već god. 1740. postao je na rimskom kolegiju profesorom matematike i filozofije prije nego li je svršio nauke. Kasnije predavao je slovnicu i krasnoslovje, zemljomjerstvo i matematiku u Rimu i Fermu. Da je sve rečene nauke predavao, može se lako povjerovati, jer se osim matematike, fizike, geometrije i astronomije veoma rado bavio i pjesničtvom. U prosto vrieme zanimalo ga dapače i starinarstvo, o kom je predmetu napisao njeke razprave.

Još kao pitomac kolegija rimskog (god. 1736.) izdao je u Rimu svoju učenu astronomičku razpravu: »De maculis solaribus.« Odmah za tim izda druge godine (1737.) novu razpravu: »O prelazu Merkura izpod sunca.« A god. 1739. i 1740.: »O slici zemlje i o porabi novoga teleskopa dioptričkoga kod opredjeljivanja nebeskih tjelesa.«

Kad je počeo predavati geometriju, razdielio je čitavu ovu znanost na četrnaest pitanja, polag kojih su za njim i drugi učitelji predavali. Glasovitu pjesmu svoga učitelja Nočetija: »O dúzi i o sjevernoj zori« protumačio je svojimi opazkami. Tu je razjasnio i njeke misli Newtonove po ovom nedokazane: »O dúzi i o najvećem i najmanjem kutu.« Englezki matematik Mairon' dao je preštampati Boškovićeve opazke o sjevernoj zori, i predstavi ga svietu kao veleuma, koji podpu-

noma zaslužuje, da ga nazivlju filozofom i matematikom. Po ovih i sličnih svojih djelih izadje mladi Bošković na veliki glas, imenito kao matematik i zemljomjer. U Rimu bijaše izvanredno odlikovan od učenoga Lambertina, od kardinala Silvija Valentija i od istoga pape Benka XVI. Ovi mu povjeriše gradjenje mostova, cesta, vodovoda, uredjenje rieke Tevera, osušenje pontijskih močvara i veoma težko podbačanje i popravljanje kube sv. Petra u Vatikanu, jer se bješe znatno nagnula, te se pobojaše, da će se srušiti. O tom i o ostalih predmetih podnese on svoja obširna izvješća i objelodani ih štampom, zajedno s učenimi razjasnjenji. Sve ove njegove učene razprave bijahu primljene s obćenitom pohvalom.

Oko god. 1750. bude Bošković, kao najvještiji rimski zemljomjer, od portugalskoga kralja Ivana V. pozvan, da ide u Braziliju i da tamo izmjeri stupanj meridijana, ujedno da razvidi valjanost onoga sistema, koji sastavi parižka akademija u Kvitu. Ujedno imao bi bio izmjeriti i one pokrajine, koje Portugalija primi od Španije.

Čuvši za taj poziv papa, zaprieči mu odlazak. On mu naloži, da geometrički izmjeri papinsku državu, i da promjeri meridijan izmedju Rima i Rimina. S ovom radnjom imao je Bošković posla poltreću godinu. Dovrši ju s velikimi potežkoćami, dapače sa žrtvom zdravlja i opasnošću života. Neuki seljaci nezdrave rimske Campagne, kad vidjevahu nepoznata učenjaka sad u dolini, sad na najvišem brdu, sad opet medju močvarami ili nad zvonici i visokimi zidinami i stienami, držahu ga za vilenjaka. Više puta spremahu se, da će ga ubiti, i on im jedva uteče. Godine 1752. izdade Bošković svoje učeno izvješće o tom radu s astronomnimi primjetbami.

Medju tim bijaše napisao više učenih razprava matematičkih, fizičkih i astronomnih, te protumačio i nove strojeve, koji su mu rabili. Sastavi krasnu latinsku pjesmu: »O pomrčanju sunca i mjeseca«, kojoj se je divio čitav učeni sviet, jer je riedko tko pjevao pjesme sličnoga predmeta, s toga je i više puta štampana. Sastavi nadalje razprave: »O živih silah u prirodi«,

»O kometih«, »O morskoj plimi i osjeci«, »O središtu težine« i mnoge druge razprave.

Po smrti pape Benka XIV. (god. 1758.) podupirao je Boškovića i novi papa Kliment XIII., osobiti prijatelj Hrvata. On ga htjede na silu zadržati u Rimu na svom dvoru, ali Boškoviću bijaše već dosadio dugi život u Rimu; on ode u Fiorencu, gdje je proživio 11 mjeseci. Tu je štampao svoje djelo: »O tjelesih u prirodi« (De motu corporum); odatle otidje u Luku, umoljen od tamošnje vlade, da ju zastupa u parnici, što ju je vodila s Toskanom radi granica jezera bientinskog. U tom poslu morao je otići u Beč, gdje je ostao gotovo čitavu godinu dana. Kad je povoljno za Luku svršio posao, bješe odlikovan lukeskim plemstvom i dobi za nagradu 1000 cekina. U Beču dao je tiskati svoje znamenito djelo: »Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium.« Ovo djelo pohvali učeni sviet čitave Europe. Sustav njegov prozvaše u obće na svih učilištih sustavom Boškovićevim ili dubrovačkim. Djelo ovo izdavano je iznova u Beču, Mletcih i u Parizu. Mnogi učeni ljudi osnovaše na njem svoja filosofička studija. Englez Priestley sastavi po njegovu sustavu svoja iztraživanja fizička.

Koncem god. 1759. ili početkom 1760. otidje Bošković kao englezki akademik preko Pariza u London, gdje ostade sedam mjeseci. Tu ga nagovarao lord Macchesfild, predsjednik akademije znanosti, da ide u Kaliforniju i da tamo opaža drugi prolaz Venerin sunčanim krugom. Toj želji ne odazva se Bošković, jer su upravo tada u Americi progonili Isusovce. U Londonu dade štampati svoju razpravu o prolazu Venere na englezkom jeziku pod naslovom: »On the next transit of Venus.« U družtvu englezkih protestanta izticao se vazda kao dobar katolik, te bi se u djelih u Londonu tiskanih kao akademik vazda podpisao: »Boscovich, societatis Jesu, ad regiam societatem Londinensem.« Preko Holandije i Flandrije odputi se on god. 1761. iz Londona s mletačkim poslanikom Petrom Correrom u Carigrad, da pravi tamo svoje opazke vrhu višespomenutoga Venerina pro-

laza, koji predmet zanimao je silno tadašnje astronome. Ali on zakasni na svom putovanju i ne mogaše zadovoljiti svojoj zadaći. U Carigradu oboli tako opasno, da su po novinah svietom razglasili bili, da je umro. Medju tim oporavi se od težke bolesti i posjeti u Aziji razvaline trojanske i njeka druga znamenita mjesta. Odvaži se napokon poći u Rusiju. S englezkim poslanikom Portnerom krene god. 1762. iz Carigrada po kopnu kroz Bugarsku i Moldavsku u Poljsku. Kada dodje u Varšavu, gdje ga ljubezno primi kralj Stanislav Ponjatowsky, htjede da nastavi svoj put u Rusiju, ali oboli iznova. S toga naumi vratiti se u Italiju. Kroz Krakov, Šlezku i Austriju dodje natrag u Rim.

Na svom putovanju obćio je vazda s prvimi učenjaci onoga vremena. Često se prepirao o predmetih svoje nauke i štampao svoje učene razprave. Premda se tada matematička i prirodoslovna nauka naporom Newtona, Leibnitza, Hughensa i ostalih veleuma znatno razvila bila, to je ipak Bošković njeka poteža pitanja još bolje razjasniti umio. Tako je protumačio nauku o nejednakosti težine, o živih silah, o zakonu kretanja tjelesa, o naravi tjelesa, o neprekidnosti prirode, privlačivosti i razvlačivosti, kao i mnoga ina fizična, metafizična, matematička i astronomna pitanja. Ako su i mnoge njegove teorije kasnije valjano oprovrgnute, to je on ipak znanost u rečenih strukah znatno pomaknuo napried.

Vrativ se u Italiju, bude god. 1764. pozvan za profesora matematike na sveučilište grada Pavije. Onamo ga pozva senat milanski veoma laskavim pismom, i grof Firmijan, punomoćnik carice Marije Terezije u Lombardiji. Ovi uzeše u obzir njegova učena djela, već tada svemu svietu poznata, i držahu mnogo do slave, da imadu toli učena muža na svom učilištu. Nakon četiri godine pavijske profesure imenova ga Marija Terezija profesorom optike i astronomije na palatinskom učilištu u Milanu. Tu je Bošković ujedno s Lagrange-om upravljao zvjezdarnom na Braidi. Taj učeni zavod poveća znatno na svoj vlastiti trošak. On je podigo observatorium, nabavio nove strojeve, uveo bolji učevni red itd. Kao učenjaka na glasu pi-

ıala je carica Marija Terezija od njega savjet kod uredjivanja luka i rieka, kod preuzimanja popravaka potrebitih bečkoj carskoj knjižnici, kod poljepšavanja kube i podizanja piramide na stolnoj crkvi milanskoj. Ova dva posljednja pitanja razjasni štampom u posebnih razpravah.

Kad se iza njekog vremena u Milanu sa svojim drugom La Granžom zavadi, naumi ostaviti Milan i vratiti se u Dubrovnik, da u svom rodnom gradu proživi mirne dane. S toga ode god. 1772. na dopust od više mjeseci. Uz put se navrati u Mletke, gdje se sastane s principesom Melzi, suprugom hercega od Modene, s kojim se bijaše već prije sprijateljio. Ova visoko izobražena gospodja pozove ga u svoju vilu Strá, koja je ležala na Brenti, u istoga imena mjestu, dva sata odaljenom od Padove. Bošković se rado odazva i sprovede njeko vrieme u tom krasnom ljetnom stanu. Odatle bi dopisivao sa svojim prijateljem, učenim prirodoslovcem Vallisnierom u Padovi. Od ovih veoma zanimivih dopisa priobćio je njeke nakon smrti Boškovićeve god. 1811. Antun Menegelli, prilikom pira Oliviera i Balbijeve. Dne 22. kolovoza god. 1772. piše Vallisnieri iz Padove Boškoviću kako veli: ne više kao duhovniku (Abate) pošto nosi mač (premda radi svoje starosti ne će doći u nepriliku da vodi vojsku). Javlja mu, da za njega čitav sviet sačinjava njegova sbirka okamina, koje on smatra za prastare medalje, ako i ne sve za predpotopne, a to barem za spomenike fizičkih prevrata, koji su se dogodili Bog zna kada i kako. Sabirao i proučavao ih je još u mladosti, dok je kao lovac plandovao po brdih euganejskih, većom stranom vulkaničkih, i po vodenih bregovih vičentinskih. Govori o napredku i nazadku tekućih voda, prispodabljajući ih s napredovanjem i nazadovanjem naroda; sravnjuje i prevrate prirodne s prevrati gradjanskimi. »O tom predmetu napisao sam, veli, čitavu razpravu, koje ipak javno čitao niesam.« Sa svojim pismom šalje mu i pismo Filipa Farseta, tajnika principese Melzi. U ime ove svoje gospodje pozivlje ga napokon u pohode u Padovu, gdje će se moći baviti botanikom, i dobrom knjižnicom,

kasinom itd. Na ovo pismo odgovori mu Bošković iz Stráa 25. kolovoza god. 1772. veoma obširno. Piše mu, da bi se bio morao vratiti u Milan, nu da je produljio svoje praznike. Početkom rujna moći će doći u Padovu na njekoliko dana. Tada će razgledati njegovu sbirku prirodnina. One su doista u njega bolje sačuvane, nego li u kojekakovih pozlaćenih sobah muzealnih, gdje tečajem vremena i nehajstvom posjednika propadaju pretvarajući se u prašinu, poslije kako ih je kroz mnoga stoljeća vjerno čuvala utroba zemlje. »Znam dobro, — piše Bošković, — da i nauke imaju svoje prevrate i da su u vječnom talasanju, kao što se sve na svietu mienja. U naukah prirodnih nalazim žalibože njeki nazadak naprama prošlom vieku. Mi ne imamo ništa, što bi mogli sravniti s velikimi iznašašći u optici i astronomiji jednoga Galileja, Ugenija, Cassina, ili u geometriji i analizah s divnom metodom Cartesija, Leibnitza, Bernulla, i u svakom smislu neumrloga Newtona. Ovaj sâm nadmašuje sve ostale.« Govori za tim potanje o Newtonovom izumu i radu na polju nautike, astronomije, elektriciteta itd., o iznašašću boljih dalekozora i sitnozora itd. Spominje svoga u redu druga i prijatelja Tiraboscha, »nuovo e ben luminoso sole della Modenese letteratura«, koji u prvoj knjizi svoje poviesti književnosti talijanske razjasni veoma dobro njeka Boškovićeva djela. Govori pohvalno i kritički o rečenoj poviesti. Pošto je Vallisnieri spomenuo zanosno Boškovićev učeni rad, odgovara mu: »da njeke njegove jasno dokazane sisteme i nazore iza trideset godina, kako ih je priobćio svietu, Europa još uviek veoma malo pozna, niti su se škole njegova reda mnogo obzirale na nj, držeći se i učitelji i filosofi i puk još uviek starih pogrješnih nazora.« Osvrnuv se za tim u obće na poviest prirode, obećaje prijatelju, da će o njoj drugi put obširnije pisati.

U drugom pismu govori Bošković pohvalno o bogatoj sbirci Vallisnierovoj, kojoj se dive inostranci i svi, koji ju posjetiše. Mnogo obširnije i sasvim učenog sadržaja jest treće Boškovićevo pismo na Vallisniera. On govori sa zanosom o promjenah u prirodi, o kojih je više razprava napisao. O istinitosti svojih

nazora osvjedočio se i kasnije na svojih putovanjih. Govori o napredovanju i nazadovanju voda, o osjeci i plimi morskoj. Smije se onim ludjakom, koji se straše, kad bi se načinio prokop medju Sredozemnim i Crvenim morem, da bi tobože poplavom propao Egipat (Misir) i Italija. On dodaje: »Ogni picciola disgualianza di livello farebbe rigirare le aque intorno al Capo di buona speranza per livellarsi.« Govoreći o promjenah na zemlji, veli da se tečajem vremena sve mienja, ali je čovječanski život prekratak, da opazi sve velike prevrate, premda smo mi i djedovi naši dosta takovih zapamtili. Nu tko će izbrojiti one, koji su bivali u velikom broju prošlih vjekova? Govori o postanku novoga ostrova naprema Santorinu, o propadnuću grada Konke sa čitavom okolicom naprema Riminu, gdje je on sam svoja iztraživanja pravio. Pripovieda, kolike je promjene, stvorene povodnjami, opazio u papinskoj državi, kad ju je geometrički mjerio. Tu je vidio i drveće, gdje hoda poput ljudi po vodi. Tumači nadalje pogrješke geometričkih nastroja; pripovieda, kako je opazio pogrješke kod rimskoga meridijana, sagradjena od proslavljenoga Bianchina, prilikom onom, kad ga je po nalogu kardinala Lambertina morao pregledati. »Slavni Bianchini pogriešio je kod svoga meridijana tim, što pod starost nije više dobro vidio. A učenjaci mislíše, da je izkrivljenomu položaju uzrok sklizanje zemlje, kao što su valjda krivi zvonici pizanski nastali od sliega zemlje.«

Bošković se nije vratio u Milan, kako je pisao Vallisnieru, nego se za njeko vrieme preselio u Mestre kod Mletaka, svomu prijatelju Durazzu, poslaniku cesarskomu. Ovaj je tu imao svoj prekrasan ljetni stan. Prvoga listopada god. 1772. pisa Bošković odatle bratu poslanikovu, Jerolimu Durazzu, poveće veoma zanimivo pismo. Po njemu doznajemo mnoge crtice iz njegova privatna života. »Ti ćeš se čuditi, piše on, da sam sada opet tako daleko od svoga običnoga boravka, pošto ti godinu dana pisao niesam. Sada sjedim za stolom naprema tvomu liku, koji visi na stieni u zlatnom okviru. Pa budući da se ne mogu s njim porazgovoriti, hoću da ti pišem.« Hvali prije svega pre-

krasan stan, komu se svi dive. Pripovieda, kako je ugodno preko mjesec dana boravio kod hercega od Modene u njegovoj vili na Brenti, te se ne može zadosta nahvaliti, kako ga herceg i njegova supruga primiše i častiše. Nu on je poznavao njihovo gostoljubje već od prije, jer je kod njih stanovao u vili Foscarini kod Milana. Prvoga rujna bijaše se oprostio s hercegom i posjetio za tim Mletke, Padovu, Vičencu, Bassano i Treviso. U Mletcih sastao se s poslanikom Durazzom i njegovom plemenitom i dražestnom gospodjom, koja ga već prije 15 godina u Beču, i kasnije iza njegova velikog putovanja gostoljubivo počasti. S velikom prijaznošću pozvaše ga u svoju vilu u Mestre. On primi poziv i dodje iz Mletaka u Mestru 25. rujna. Hvali u velike dražest i gostoljublje domaćina, krasan stan, divan perivoj, odlično i bogato blagovanje. Spominje plemenitu dvoranu, izabranu galeriju slika, množtvo liepo spremljenih soba za domaće i za strane. U jednoj namještena je i Boškovićeva slika, tu se nalazi i biljard, na kom se često igraju. Ima soba sa slikami na liepu, s izvajanimi kipovi od mramora i živca kamena, s različitim riedkim cviećem i biljem itd. U perivoju nalaziš veliki zvjerinjak sa zviermi svega svieta. Tu je bio i amerikanski medved, nepoznat Bufonu, ali je na nesreću poginuo. Na ovoga medveda smrt načini Bošković humoristički distihon. Ovom prilikom pripovieda, kako je bio prije šest godina kod kardinala Lantija na njegovoj glasovitoj vili, gdje se desila i njegova nećakinja principessa Donna Enrika. I njoj krepa po nesreći njezina veoma mila kuja Damina. Na utjehu gospodarice načini Bošković liep latinski distihon, uz talijanski prievod kao grobni nadpis Damine: Ovdje leži Damina, do nedavno sladka razbibriga, a sada briga i žalost gospodarice svoje. Otari, Enrika, oči: grob ovaj krije pepeo kujin, ona veselo skače po elizejskom gaju. [1]

»Takovih distiha, — veli Bošković, — načinio sam veoma mnogo.« Nastavlja tad o svom životu kod poslanika u Mestri. »Obitelj, — veli, — spava obično do polovice jutarnjega dana, pije za tim čokoladu, a ja pravim družtvo, jer i ovdje živim

po svom neprekinutom običaju, te jedem samo jedan put na dan, i to za objedom, jer ne uzimam ništa ni u jutro, ni na večer. Niesam viknuo ni pušenju. Za tim se šećemo, čitamo, molimo, i ja čitam misu kasnije nego običajno. Igramo za tim biljard, i svaki radi, što hoće. Gospodar kuće ima posla sa svakojakimi meštri i umjetnici, ravna ih kao kakav maršal svoju vojsku. Na ručak dolazi svaki dan veoma uljudan mladi englezki putnik imenom M. Tete, kapetan kraljevske straže. On ostaje u družtvu do kasne večeri. Kadkad dolaze i poslanici francezki i sardinski. Za goste je uviek spreman stol. Pod večer se šećemo dobro daleko. Motrimo na dalekozor nebo i zviezde. Gosti se i domaćine igraju, ja gledam ili čitam, jer osim biljarda ne igram ni jedne igre. Kadkad je i muzikalni koncert, tu igra glasoviti guslar mletački Nazzari i jedna njegova učenica. Kadkad svira i Englez i jedan mladić, prije liečnik, kasnije glumac. Ja ne slušam dugo muziku; idem u sobu, da se pomolim Bogu, dok me san ne nadvlada. Ovaj sladki i blagi način življenja nadoknadjuje mi sve izgubljene fizične sile tečajem čitave godine u prošlom književnom radu, i okrepljuje snagu za buduće dane.«

»Ovaj ugodni seoski život upotrebio sam, — veli Bošković, — da pravim pjesme i načinio sam množinu distiha, jer ih veoma lasno skladam, kao da sam rodjen za vrieme Leona X., kad ove vrsti pjesme bijahu u modi. Tečajem svoga života načinio sam više tisuća na broju, koje dobre, koje srednje, koje loše. Aliter non fit, avite, liber. Kad sam prije 10 godina (1762.) boravio u Varšavi, i više mjeseci stanovao kod markeza Paulmy-a, poslanika francezkog, naloži mi on, da kod svakog objeda ne smijem prije piti, nego li načinim po jedan distihon. I doista nikad niesam sfalio. Za vrieme trogodišnjeg boravka u Parizu spjevao sam takodjer mnoge. Njeke, što sam ih načinio u Vičenci kod biskupa Cornara, prevede ovaj na jezik talijanski, kao što ih La Condamine, kod kojeg sam stanovao u Parizu, prevodjaše na francezki. Nu kadikad ne mogaše ih prevesti na tudji jezik poradi krepkoće i jezgrovitosti jezika latinskog u

kojem ih pjevah. Njekom prilikom kad je dražestnoj nećakinji moga domaćine nudila u dar sama domaćica prekrasnu breskvu, a ona je još ne bijaše primila, izrekoh u hitrini ovo: Ljubko voće, što ti je darovala gospodarica, rumeno je i bielo; uzmi ga ti, u koje su iste boje.[2]

Rieči »concolor« (koja je u latinskom tekstu) ne mogoše nikako protumačiti francezki jednom riečju, već moradoše opisivati smisao sa više rieči. Njekom prilikom, kad se govorilo o Rousseau-u i Voltaire-u s raznih gledišta, rekao sam svoj sud u sliedećem distihonu: Rousseau hrabri diči se Herkulskim govorom, Voltaire grmi sievajući Apolonskim ognjem.[3]

Drugom sgodom kad sam u mraku u prisutnosti gospodje Durazzove spremao teleskop da motrim Jupitra, donese sluga dvie svieće da razsvieti sobu, a ja poviknuh odmah: Ukloni svieće; ova sjaji ljepšim svjetlom, koja nadkriljuje noć, pače i dan.[4]

Kad je njeko jutro sastao svoju domaćicu jošte nepočešljanu s razpletenom kosom, tako dugom, da je dopirala do koljena, reče sa zanosom: Poteci, dječače, i podigni božici razpletenu kosu; eto pada, i spuštena mete crnu zemlju. Ne ima medju nebeskimi repaticami krasne zviezde, koja sjaji tako dugom i sjajnom pletenicom.[5]

Bivši njekoč na ručku sa gospodjom Durazzovom i sa još dvjema gospodjama, zahtievahu one od njega da napije zdravicu u stihovih. On prihvati čašu, te izreče ovaj distihon: Ove čaše u zdravlje trima vilama! Živjele mi zviezde nebeske. Dok njih gledam, vazda ću biti zvjezdar.[6]

Na kraju pisma veli Bošković: »Pjesmice ove spjevao sam većom stranom minulih ovih dana. Neka ti budu dokazom, da sam i u svojoj 62. godini sačuvao njeku duševnu snagu, koja se lako razvija u družtvu toli duhovitu i nakon gostbe toli sjajne i bogate. Veće je čudo, da se ja mogu ponašati ovdje toli neusiljeno i naravno, da mogu biti veseo u tužnih obstojnostih našega reda i moga privatnoga života, koji je u ovo doba veoma kritičan. Nu kad promislim, da sam sve učinio,

što sam morao, i da niesam ni u čemu prekršio svoju dužnost, ne uznemiruje me ništa preko njekoliko trenutaka. Znam, da Bog može popraviti sve. Ne će li, imat će svoje uzroke.«

Tako je pisao i pravio stihove duboko učeni prirodoslovac i ozbiljan astronom u vrieme svoga odmora. Duh njegov igrao i titrao se vezanimi i nevezanimi šalami i izrekami, a kad je nastala noć, letio je opet sredstvom teleskopa i mikroskopa u nebeske visine.

Posred najugodnijega života seoskog i družtvenog dobi iznenada god. 1773. poziv iz Pariza do ministra vanjskih posala grofa de Vergennes-a, da zauzme odlično mjesto, koje odgovara njeovu učenomu zvanju u Parizu. On ode u Pariz, ali jedva se tu nastani, dade ga zamoliti toskanski vojvoda, kasnije car i kralj Leopoldo II., da ostavi Pariz, i da primi profesuru u Fiorenci. Nu Francezka je umjela predobiti ga za se. Kralj francezki podieli Boškoviću indigenat francezki, akademija ga izabra svojim članom, ujedno bješe imenovan doživotnim upraviteljem pomorske učione za optiku i fiziku s plaćom od 8.000 libara.

Nakon dvogodišnjeg boravka u Parizu morao je Bošković podnieti kao učenjak veliku nepravdu. Iz nenavisti prema toli visoko odlikovanomu inostrancu proglasiše njegovi protivnici njegovu nauku »O kretanju repača zviezda« za izum Franceza Bougnera. Ljuto ogorčen, zamoli Bošković akademiju, da imenuje od učenjaka odbor, koji bi imao pravedno i nepristrano razsuditi prieporno pitanje. Ali u taj odbor dodje veća strana njegovih protivnika. Njihovo riešenje izpade za nj nepovoljno. Ovo ga na toliko razljuti, da je odmah od vlade zamolio dopust na dvie godine, pod izlikom, da u Italiji želi izdavati svoja optička i astronomska djela, jer da se francezki knjižari i tiskari malo brinu za matematička i astronomna djela pisana jezikom latinskim.

Dobivši dopust ode u Italiju i nastani se za njeko vrieme u Bassanu. Tu je kod Remondina dao štampati pet knjiga svojih još neizdanih djela, pod naslovom: »Opera pertinentia

ad opticam et astronomiam maxima ex parte, et omnia hucusque inedita. Bassano 1775. in 4-to (i g. 1785—6).« Ovo djelo posveti on kralju Ljudevitu XVI. U Bassanu sastao se Bošković s glasovitim dalmatinskim matematikom, zemljomjerom i vodograditeljem Antunom Marijom Lornjom iz Knina. Lornja bijaše uprav tada utemeljio u Italiji proslavljeno družtvo četrdeset učenjaka (dei Quaranta), te kao velecienjeni učenjak bijaše on tomu družtvu vječni predsjednik. Medju članove ovoga družtva bijaše izabran i naš Bošković.

Po izminuću dopustnoga roka zamoli Bošković francezku vladu za produljenje dopusta. Dobivši dozvolu, posjeti Rim i druge talijanske gradove, gdje je imao mnogo prijatelja i znanaca. Napokon nastani se na njeko vrieme u Milanu. Bijaše mu namjera, da tiska ondje svoje primjetbe k djelu svoga zemljaka Benka Stajića o Newtonianizmu. Još većma privlačila ga u Milanu toli mila mu zvjezdarna na Braidi. Pošto bijaše obolio na živcih, ode na liek u kupalište Abbano kod Padove; tu se desio zajedno s vojvodom modenskim, njegovim velikim štovateljem. Na svoju nevolju dobi ovdje glas iz Milana, da su ravnateljstvo zvjezdarne definitivno u druge ruke predali. Razjaren time, ne htjede se vratiti u Milan. Iz Abbana ode u Mletke i u Toskanu. Iz Pize mu ponudiše katedru za optiku. Ali uprav tad bude od Francezke pozvan, da se vrati u Pariz na svoje ugovorom ustanovljeno mjesto.

Zlovoljan starac ode natrag u Pariz; dade tamo tiskati svoj »Voyage astronomique et geographique«, kao i svoj putni dnevnik »Journal d' un voyage de Constantinople en Pologne a. 1762.« Ali u Parizu ne mogaše ni sada dugo uztrajati. Nove razpre sa svojimi akademičkimi drugovi, imenito sa slavnim D' Alambertom i njekimi neprijatelji Isusovaca, ogorčiše mu život parižki. On ostavi oko god. 1783. za uviek Pariz i Francezku, te se iznova vrati u svoju novu domovinu Italiju. Silna privlačiva snaga braidske zvjezdarne povede ga opet u Milan, kamo ga laskavimi pismi pozivahu. Tu nastavi svoja matematična i fizikalna predavanja na palatinskom zavodu i pre-

uzme ujedno po drugi put ravnateljstvo zvjezdarne, kojoj je mnogo godina bio oživljujuća duša.

Sred mirna života, zabavljen neprestanim proučavanjem nebeskoga svoda i iztraživanjem tajnih prirodnih sila, dobi iznenada nalog od cara Josipa II., da izmjeri čitavu Lombardiju i da sastavi njezin točan zemljovid. Za starca od preko 70 godina bijaše to veoma mučan posao. Kad je toj častnoj zadaći s prirodjenom živahnošću duha doskočiti htio, oboli iznova na živcih. Počelo mu se prividjati, da ga odasvuda okružuju neprijatelji i protivnici, da mu žele ocrniti duševna djela, da su se svi zavjerili proti njegovu imenu i slavi. On odbijaše svaki ponudjeni mu liek. Napokon poludi smrvljen od velikih duševnih napora i vječne razdraženosti. Nakon pet mjeseci podpunoga bjesnila umrie starac od 76 godina 13. veljače g. 1787. Zakopaše ga bez ikakova sprovoda u župnoj crkvi sv. Marije od Pedone. »Tako svrši taj veleum, — veli Angjelo Fabroni, — kojega Rim časti kao svoga učitelja, kojega čitava Italija smatra kao svoj ures, kojemu bi Grčka u dobi svoje nezavisnosti i najveće prosvjete podigla bila spomenik.«

Rugjer Bošković pripada svakako u red najučenijih muževa svoga vieka. Bijaše muž čestita značaja, ozbiljan i savjestan, dobroćudne ali nestrpljive i žestoke naravi. U obćenju s ljudmi bijaše uljudan, kao svi Dubrovčani, ali prilikom znanstvenih prepiranja znao je biti osoran, dapače kadikad i neugladjen. Ovo mu dakako pribavi dosta protivnika. Razdraženošću svojih živaca prouzroči često puta samomu sebi nesnosan i neugodan život. Nu sve to nije priečilo umne i ozbiljne ljude, da ga časte i visoko poštuju. Vladari i mogućnici povjeriše mu najteže znanstvene zadaće i skupocjene radnje, Englezi ga štovahu na toliko, da su njegovu sliku uvrstili u galeriju svojih prvih učenjaka i najznamenitijih muževa. Učena družtva londonsko, parižko, berlinsko i petrogradsko imenovaše ga svojim članom. Naš Tommaseo veli o Boškoviću: »Era scienziato elegante, onorato in Roma, in Milano, in Vienna e in Parigi. Dotto, e delle cose corporee e delle spirituali, il quale non l'ingengnoso

suo concetto intorno alla sostanza de corpi, lasciò nella storia delle speculationi metafisiche scritto indelebilmente il suo nome.«

Kako gore spomenuh, bavio se Bošković takodjer filosofijom. Kao duhovita i znamenita filozofa priznavaju ga razni svjetskoga glasa učenjaci; medju ostalimi: Dugald-Stewart, Mendelssohn, Herbart, Spencer, Fechner, Lange, Hipolit, Ampère, Cauchy, Seguin itd. Svi govore pohvalno o njegovih teorijah i sustavih.

Kao duboki poznavalac matematike i geometrije, a zajedno fizike i metafizike, bijaše Bošković velevješt u graditeljstvu svake vrsti, ujedno uman i točan zemljomjernik. On je radio mnogo oko vodenih gradjevina, imenito odlikovao se kod gradjenja i popravljanja luka u Riminu, Savoni, Manjavaki i Jakinu, kao i oko rieka Padove, i Ečave. Uredjivao je rieke Tever kod Rima, pri Porto Felice, Panare i Fidone u Piačenci, kod potoka Kaine i Nistore u Perugjiji. O tih svojih graditeljskih poduzećih izdao je na po se znanstvene razprave. Kraj toga pisao je takodjer o akustici muzikalnoj i o jedinstvu boja, te tako pripada po ovih djelih u red naših umjetnika.

Njegovu nauku o privlačivosti i razvlačivosti nazvaše učenjaci sustavom Boškovićevim, prisvojivši ga skoro obćenito. Njeka njegova astronomička i geometrička djela pribaviše mu ime prvoga astronoma i geometra. On je u mnogom izpravio sustave i teorije Clairauta, Maupertuisa, Bernoullija, D'Alamberta, Eulera, dapače istoga Newtona i Kepplera. Već kao mladiću od dvadeset i šest godina divio mu se sviet, kad je god. 1737. bez običnih nastroja opazio na nebu prelaz Merkura. Njegova kasnija veleučena djela pribaviše mu naklonost svih gotovo tadašnjih vladara, kao pape Benka XIV. i Klimenta XIII., kraljeva francezkih Ljudevita XV. i XVI., carice Marije Terezije i careva Josipa II. i Leopolda II. još kao nadvojvode toskanskog, kralja savojskog Karla Emanuela, kralja poljskog Stanislava Ponjatowskog, kralja švedskog Gustava III., nadvojvode austrijskog Ferdinanda, brata Leopoldova, vojvode modenskog Franje III., vojvode od Yorka, gospodara vlaškog itd.

Svi ovi odlikovaše Boškovića ili darovi ili pismenimi pohvalnicami. Sinovom kralja englezkoga Vilimu Enriku i vojvodi od Chartresa držao je Bošković astronomna predavanja. S toga bijaše njegovo ime i u Englezkoj po svuda poznato medju učenjaci. »Ne bi se divili velikomu glasu našega Boškovića, — veli Spljećanin Julijo Bajamonti, — kad bi se on bio rodio u tamna barbarska vremena, ali da je znao iza velikih iznašašća Kopernika, Galileja, Cartesija, Leibnitza, Newtona itd. probuditi toliku pozornost svega učenoga svieta, to je upravo divno, i to dokazuje doista izvanrednu i čudotvornu snagu i plodovitost njegova uma.«

Od proslavljenih i učenih ljudi bijahu mu prijatelji: Clairaut, Fontain, De la Caille, Momier, La Lande, Mairan, Jaquier, Condamin, Montigni, Zanotti, Fabroni, Tiraboschi, Ricca, Bandini, slavni pjesnik i dramaturg Goldoni i mnogi drugi. Od proslavljenih zemljaka možemo imenovati Spljećanina Julija Bajamonta, Kninjanina Antuna Kornju i Dubrovčane Benka Stajića, Rajmunda Kunića i Brnardina Zamanju. Ova tri Dubrovčana bijahu i njegovi učenici. O Zamanji pripovieda se, da je kod njekog predavanja Boškovićeva o astronomiji, kad se je suviše uznio bio u visine govora, te ga slušatelji shvatiti ne mogoše, poviknuo mu na hrvatskom jeziku: «Gosparu! prigni se malko do zemlje, da te razumijemo.«

Njeki životopisci Boškovićevi spočituju mu, da je bio tašt i da se malo obzirao na prigovore i valjane teorije drugih učenjaka. Njegova inauguralna besjeda na sveučilištu u Paviji, vele protivnici, bijaše vlastiti hvalospjev. Govoreći o mikrometru, koji je iznašao zajedno s Rochonom, reče on: »Djela, koja sam u prošlih godinah napisao i štampao, dovoljno dokazuju, da mi nije od potrebe, da spominjem taj maleni znanstveni prilog, i da njim umnožim katalog svojih razprava i razmatranja.« Pogledom na njeke svoje teorije bijaše uvjeren, da je nadkrilio Newtona. Ali ove malene pogrješke taštine padaju više u vrieme njegove mladosti ili one razdraženosti, kojoj dadoše povod njegovi protivnici. U kasnijih izdanjih njegovih

djela ne opaža se ni malo taština, niti bud kakovo slavohlepje. Spomenusmo gore, da Bošković nije imao ni sprovoda. Nu jedva ležaše njeko vrieme u grobu, sjetiše se na nj učenjaci svega svieta. Životopisi bud kraći, bud obširniji, izlazili su u svih jezicih europejskih. Rodni njegov grad Dubrovnik naloži njekoliko mjeseci iza njegove smrti njegovu gorenaglašenu učeniku Brnji Zamanji, da drži kod svečane mise pogrebno slovo u pohvalu Boškovića. Ovo slovo tiskano je u Dubrovniku pod ovim naslovom: »Bernardini Zamagna. Oratio in funere Rogerii Josephi Boscovich habita XII. Kal. Junii (1787). Ragusii e typogr. privileg. anno 1787.« Dvie godine kasnije dade u Dubrovniku štampati Julio Bajamonti svoj »Elogio del Boscovich«. U Parizu drža njegov prijatelj La Lande u akademiji znanosti pohvalno slovo. Taj primjer sliediše i mnoga druga učena družtva, kojih bijaše on članom. U Veroni objelodani njegov život god. 1788. Angjelo Fabroni, u Modeni njeki nepoznat u tamošnjem »Giornale di Modena«, u Milanu Abate Franjo Ricca itd., u Fiorenci Camillo Ugoni, u Rimu Dominik Vaccolini, u Beču Rajmundo Kunić Dubrovčanin još za njega živa god. 1763.

Republika dubrovačka, koja je riedko kad javno slavila zaslužne svoje sinove, postavila je Rugjeru Boškoviću u stolnoj crkvi mramorni spomenik s ogromnim nadpisom, u kojem se opisuje u kratko sav tečaj njegova života.[7]

I u ponositom gradu Milanu, koji po smrti Boškovićevoj ne počasti svoga velikoga gosta ni sprovodom, našao se vriedan član najslavnije milanske porodice Boromea, Giberto Renati, koji se sjeti velikih zasluga Boškovićevih za grad Milan i za čitavu Italiju. On mu u svojoj divnoj palači stavi krasan spomenik sa veoma laskavim nadpisom, u kojem slavi njegovu vanrednu učenost.[8]

Tekar nakon 44 godine poslije smrti Boškovića sjete se na nj i milanski astronomi na braidanskoj, po njem ustrojenoj i povećanoj zvjezdarni, te mu god. 1831. staviše spomenploču. Ova ploča uzidana je u hodniku, koji u knjižnicu vodi. Na velikoj

crnoj mramornoj ploči izklesano je iz biela mramora i poprsje Boškovićevo; od zgora i zdola urezan je zlatnimi slovi nadpis, u kojem se slave njegove zasluge za istu zvjezdarnu.[9]

Rugjer Bošković napisao je do devetdeset djela, razprava i pjesmotvora, pisanih na raznih tudjih jezicih, većinom latinskom i talijanskom, te se čovjek uprav mora čuditi, kad je ovaj naš svjetski umnik dospio sve ovo napisati i to u toli raznih predmetih.[10] Nu prolistav veliki niz spisa Boškovićevih, svaki hrvatski rodoljub znalično će upitati: Pa zar nije taj slavni naš učenjak, plandujući po čitavoj Europi, kad je toliko obogatio knjigu inih naroda, znao sjetiti se i svoga naroda i jezika? Nije li ćutio, da u njem teče slovjenska krv? Na ovo pitanje imamo odvratiti samo jedno: »Bio je Dubrovčanin!« A ovi niesu nikada zaboravljali na svoj jezik i na svoju domovinu, pa bili oni u najdaljih krajevih svieta. Bošković nije mogao a nije ni umio još tada najteže znanosti tumačiti svojim jezikom narodnim, ali svoje domovine nije nikad zaboravio. Kod svih dvorova, kod kojih se desio, obavljao je i poslove dubrovačke. S Dubrovnikom stajaše on u potajnom i pismenom savezu, a jezik svoj narodni nije nikada zaboravio; u njem je dopisivao svojoj braći i miloj sestri Anki. U njem je i pjevao, jer jezik hrvatski ili slovinski bijaše Dubrovčanom jezik srdca i čuvstva. Prije mnogo godina pošlo nam je za rukom u Dubrovniku medju rukopisi njegove sestre Anke ili Anice i njegova brata Petra naići i na jednu njegovu poveću pjesmu spjevanu na jeziku hrvatskom, kakovih je više pošiljao svojoj sestri, nu žalibože sve izginuše do ove jedine, koju, pošto još nije nigdje priobćena, ovdje u cjelini tiskamo, da upoznamo Boškovića i kao hrvatskoga pjesnika:

Pjesan o. Rugjera Josipa Boškovića

u slavu začeća Blažene Dive Marije.

(Na dan 8. decembra.)

Noć bijaše, a nebesa
  Vedra sa svieh strana sjahu,
  Zviezde, pune svietla uresa,
  Svuda zdrake prosipahu.
Sva, ka hode, laze i lete,
  Nieme čete, vodne i morske,
  Snom dubokim bjehu uzete,
  Ptice, ovce, zvieri gorske.
Ljudski narod, u toj vrime,
  Prostiraše sred pokoja
  Na pernicam mekanime,
  S danijeh truda, uda svoja.
Ne ja tako. — Nu držeći
  Kantullu[1] uzku prid očima,
  Kâ cklo bistro uzdržeći,
  Čudnu u sebi kriepos ima.
Proz kû, u doba mukle noći,
  Mû običaj sliedio sam:
  Po svieh stranah, sa svom moći,
  Nebeske ognje razbiro sam.
Od ovuda Saturnova
  Kasna zviezda, sried u koga
  Kruži prsten, i njegova
  Družba oko njega istoga.
Gjove od onud gdi svietljaše,
  Kazaše se meni u temu,
  Svom svjetlošću blagom sjaše,
  I kê druže zviezde njemu.

[1] Očnik ili dalekozor.

Mrkiem pasom nada svime
On se vidi opasani,
Za to medju sviem inime
Na njemu je razaznani.
Marte, narav svoja to je,
Krvavljijem ognjem dosti
Tad na nebi svietlio je
I on takoj po svjetlosti.
Već u moru sakrivaše
Sasviem sunce zdrake svoje;
Merkurio jur bijaše
Zašo, običaj njemu kô je.
Još Danica ukazala
Ne bijaše zlatna čela,
Tmine u propas odtjerala,
A od iztoči zoru izvela,
Kad zapanjen vidim toli
Čudnu od svud svjetlos sjati,
Nebo s gori, zemlju doli
U čas jedan obasjati.
Oči obrćem. — Ah! u temu
Kê vidjenje mene sreta!
Po komu je, sva u njemu,
Svies i pamet ma uzeta.
Ženskiem činom, puna uresa,
Neumrla ali slika.[1]
Kojiem zdracim sred nebesa
Sjaše svjetlos nje velika!
Sunce zdrake prostiraše,
I okolo nje stojeći,
Oda svuda prikrivaše
Lice, i snježane pleći.

[1] Signum magnum apparuit in coelo, mulier amicta sole et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim. Apocalips. Cap. 13.

Dvanes zviezda izabrane
  Svietle zdrake puštavahu,
  Sjajnom krunom prikazane,
  Slavno čelo obkružahu. [1]

— — — — — — —

Pod nogami vidjaše se
  Mjesec, kakav onda biva,
  Kad po mieni ukaže se,
  Tank, u način luka kriva.
Zmaj strahovit, oko koga
  Na klupku se smotavaše,
  Ter iz kruga ljušturnoga
  Ostru kudu pruživaše.
On prigrdom gubicome
  I očim plame izmetaše,
  Nad njim nogom pribielome
  Glavu otrovnu pritiskaše
Božica ona, a uz time
  On razjedjen kazaše se,
  I jezikom trostrukime
  Na sve strane svijaše se;
Nogam, kiem je pritisnuti,
  Tad zaludu nastojaše
  Tvrdu tikvu izmaknuti,
  Većma jer ista upiraše.
Držeć njega jedovito,
  Ki pjeneći zjajuć staše,
  I iz grla strahovito
  Tarne dime puštavaše.
Tuj mladića svietle čete
  Na tisuću tad bijahu,
  Ki s krilima zlatniem lete,
  A ljepotom rajskom sjahu,

[1] Tu je komadić hartije odrezan na rukopisu. Valjda je ovdje još jedna kitica napisana bila.

I sviróke imajući
Hitro kola izvodjahu,
Sladkiem pjesni skladajući
Zajedno ih upravljahu.
Višnji ćaćko iz visina
Ljepote ove razgledaše,
Časti i slave tieh načina,
Radujuć se, uživaše.
Otvorenom nebu u temu
Sveti su se razredili,
I u kraljevstvu rajskom svemu
Koigod su se nahodili.
Od veselja s te zabave
Dlane dlanim udarahu,
Svietle zviezde, hvale i slave
Sva i nebesa razliegahu.
Kada iz sried svietlieh četa
U čas mladić liep izlazi,
I k nizokim zemljam svieta,
Prignuvši se, hrlo slazi.
Ki pospješno leteć tako,
Čim ga vidjeh doli biti,
Taj čas meni sta ovako,
Na uzdanu, besjediti:
»O ti! koj u pobijene
Zviezdam prage oči upireš,
I nebeske razgorjene
Pomnjiv ognje razabireš.
Čestit nad sviem ljudi umrlih
Kralj i stvorac svieta svega,
Ćaćko svetieh i blaženieh,
Tebe obro je za svojega.
Višnja otajstva, kâ na nebi
Vrhu zviezda sad slave se,
Ti sam vidiš, da po tebi
Objavljena razglase se,

Ova bjehu dat vidjena,
Ki najvišu ljubav steče
Naučitelja božanstvena,
I što njegda vidje i reče
Onom, komu izdišeći
Majku on dragu pridavaše,
Čim na križu nag viseći,
Prvog otca grieh plaćaše.
Vidje, i pismom svjedočeći,
Sva 'e vidjenja proglasio,
Ali nije, tumačeći,
Sve po tanko objavio.
Amo pamet pomno obrati:
Čim noć ova bude proći,
Ja ću tebe uvježbati,
Koji slavni dan će doći.
Dan ovo je studenoga,
Ki mjeseca osmi ima se,
Sjetna otarim vjernih, s koga
Svetkovina povraća se;
Oni, u koi začeta je
Majka u utrobi slavna bila,
Božijega sina kâ je
Ista paka porodila;
Koja u dvoru nebeskomu
Sad kraljica rajska siva,
I u priestolju svietlom svomu
Vrhu svih se uzvisiva.
Da bi u prvom svieta izhodu
Ljudski narod pogubila,
Zla je napas, kô znaš, zgodu,
Grdu sliku ostavila,
Tere zmije pod prilikom
Skrovena je dočim bila,
Himbenim je tad jezikom
Prvu majku privarila.

Kâ nesviesna zabranjenu
  Jabuku je s' stabla ubrala,
  Smiona, jestit pripravljenu,
  Za izgled sliedit drûgu dala;
S toga od zla šteta teče,
  Roditeljâ grieh se ima,
  Od početka, kad izteče,
  Vodjen vas ga narod prima.
Tim dobitnik djavo kleti
  (Kako po tom stvoreni su)
  Svieh pod jaram svoj prokleti
  Stavlja, i uzim vezani su.
Ali ćaćko svemogući,
  Hoteć sina s gar poslati,
  Ki svom smrti plaćajući,
  Tu krivinu da zaplati:
U utrobi djevičinoj
  On htje umrlu put uzeti,
  I po majci neockvrnjenoj
  Bit porodjen na ovem sveti.
Tot' je višnji podložio
  Običajniem zakonima,
  I hudobske, dopustio,
  Da verige nje vrat ima.
Djavla prvo službenica,
  (Tkogod sviesti bude imati)
  Zatiem božja porodica,
  Tko bi mogo vjerovati?
Svemogući on mogaše
  Svoju majku odabrati,
  Tako mu se pristojaše,
  Da je bude učuvati.
Dim, pristojno što bi njemu,
  To izpunit hotio je,
  Pripravedan vazda u svemu,
  Tot' hoteći, odabro je.

Još u prvom času svoga
  Nju života uzdržo je,
  Neockvrnjenu, i od svakoga
  Grieha sjene sačuvo je.
Zatiem djavla sakrivena
  Poče u zmiji prikarati,
  Veleć: »Hudi! pripravljena
  pokora se teb' će dati. —
Krivinom se podičiti
  Ženskom išteš? — Glavu golu
  Ona će ti prignječiti,
  I pritisnut tikvu oholu.« [1]
Vječni ćaćko, ono, što je
  Prvo u doba zaprietio,
  Sve izvrsno on tako je
  Pak podpuno izvršio.
U utrobi pùt onada
  Kad bijaše uredjena,
  I djevice slavne tada
  U njoj duša jur stvorena,
Nepoznanoj buduć njemu
  Vrag vidje se pristupati,
  Kô je običaj svoj u temu,
  Verigam je zavezati;
Odtisnu ga. I uzdržeći
  Smiona, ćaćko usilova,
  Zmije priliku ne hoteći
  Da uzeti bude iz nova.
I mladjahniem nožicami
  Strašno 'e čelo podložio,
  S ponositiem nje prietnjami
  Grdu tikvu prikučio.
Ter nožicam mekanime
  On je snagu priložio,

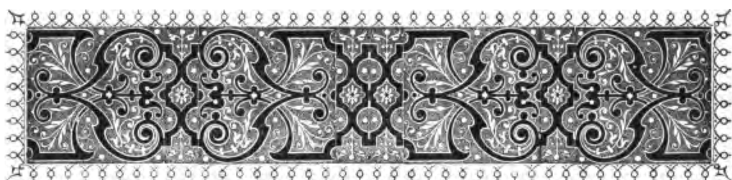
[1] **Ipsa conterret caput tuum, et tu insidiabis calcareo ejus. Gen. Cap. 2.**

Višnju jakos u toj vrime
I hrabrenstvo uzmnožio.
Jedovito sta režući
I pakleno bjesnit s tega,
A Djevica, upirući
Stavnom nogom, plesat njega.
S kim stučena glava u temu,
Moždani, 'er ga satrla je,
Prosuše se niz vrat njemu,
Djavla k paklu tjerala je.
Svemogući nami ureda
Dobitnicu kaže s nebi,
I odkriva, da u naprieda
Božja majka bit će u sebi.
I zapovied htje u temu
Angjeoskim četam dati,
Za kraljicu da ju u svemu
Budu častit i spoznati.
Mi nebesku cesaricu
U radosti uživamo;
Snižni, majku i djevicu
Za kraljicu spoznavamo.
Tim počesmo u radosti,
Mi od doba još onoga,
Dan tolike čestitosti
Svetkujući, slavit s toga,
I prijašnje slave take
Obični smo prikazati,
Proz načine svakojake
U veselju ponavljati.
Jasniem zviezdam okrunjena,
Mjesec složen pod nogami,
Žarkiem suncem obkružena,
Nje su očite dike nami.
Zviezde kažu: čim je njima
Oko čela nadarena,

Da nebeskiem kriepostima
  Djevica je urešena.
Neockvrnjena ona u sebi
  Pleše mjesec, vazda stavna,
  Ki s promjenam kaže s nebi
  Sebe istoga za nestavna.
Sunca svietlos neizmjerena
  Da na nebu prikaziva,
  Slavom majka božanstvena
  Nada svim se uzvisiva.
Nu se običaj taka ima,
  Da sve lieta vrh visina,
  Zatvoreniem nebesima
  Slavi se ova svetkovina.
S otvoreniem ali ovako
  Sad se vratim prikaziva,
  Da ti budeš gledat, tako
  Isti ćaćko naredjiva.
Ter da svaka raztvoriti
  Budeš s pjesnim, hoće ureda,
  I prostrano razglasiti
  Po svem svietu zapovieda.«
Rajski mladić, kô to reče,
  Put zviezda se uzvisiva,
  Hrlo leteć, tuj doteče,
  I s družbom se sjedinjiva.
Slave, i sva družba sveta
  Rajski u dvor se sakrivaju,
  A nebeska vrata opeta
  U temu se zatvaraju. —
U čas jedan svjetlos prodje,
  Tmine s' opet povratiše,
  Sa svieh strana tamnos dodje,
  Nebu i zemlju svu prikriše.
Razžižem se ja opeta,
  Naduta su usta moja,

Po prsima mene sreta
Njeki dihaj bez pokoja,
U me oganj svud gorući,
Po svieh žilah uljezo je,
Tim moždani, uzvirući
Vrela, u mojој glavi stoje.
S pohlepom je desna moja
Tako pero uhitila,
Da bi po svoj zemlji, koja
Sliediše, ova razglasila:
Same sobom pjesni izhode,
Sve po tanko znat davaju,
Vječna ljeta one vode,
Pokli živjet viek imaju.
Vjeru uvodi isti sveti
Ćaćko, nebom ki kraljuje;
On je u srca i pameti
U duboko usadjuje.

OPAZKE.

Ivan Česmički (Janus Pannonius) (str. 1 – 19):

[1] Divitior cum sim, cum sim te iunior, Ugo,
Sanguinis et clari, nobilitate prior.
[2] Pars ea Pannoniae, quae nunc Sclavinia fertur,
Pagos complures, oppida rara gerit.
[3] Undique per gentes discordia pullulat amens,
Undique bella sonant, fremit horridus undique Mavors.
[4] Hispani, Galli, Sclavini, Teutones, Hunni,
Clavigeri petitis limina sancta Petri,
Quo ruitis stulti? Latios ditare Telonas?
Salvari in patria siccine nemo potest?
[5] Concidit antiquae Byzantion aemula Romae.
Heu pergunt quales lubrica fata vices!
Sub Constantino nomen sublime paravit,
Sub Constantino depopulata perit.
Nomen idem geminum miserae sibi praestitit omen,
Funestum nunc est, quod fuit ante bonum.
[6] Quo me, quo trahitis mei sodales?
Ad foedum, puto, vadimus lupinar.
— — — — — — — — —
Ite hinc, ite, malam in crucem scelesti.
[7] Non nunc ludere, flere licet.
[8] Non dubites, censor non ero, lector ero.
[9] In Turcos utinam tecum simul arma tulissem,
Non foret in tanto nunc mea vita metu.

[10] Qui tempestate nostra Musas ex toto orbe fugatas ad se revocavit, Hungariamque novum Musarum domicilium constituit. Unde factum est ut

qui dispersi fuerant docti, ad ipsum tamquam litterarum parentem turmatim confluxerint.

[11] Quantus conspicuo rutilas fulgure cometes,
Nuntiat horrenda, bella cruenta, iuba.

[12] — — — Nemo est sub tegmine coeli,
Qui studeat nostris addere rebus opem.
Gallia dormitat, nec curat Iberia Christum,
Anglia gentili seditione ruit,
Improba conventus Germania cogit innanes,
Permutat merces Itala terra suas.

[13] Qui sicut altae peritiae est, ita virtutibus praeditus, curiae nostrae decus et splendorem addere semper studuit studetque, opportune nobis obsequndo. Ipse enim non parcens personae et sumptibus suis, nunquam neglexit, quae aut honori nostro vel patriae deberet exhibere.

[14] Ego enim sic sentio, nec me amor fallit, omnibus, quae in homine dicuntur bona, ornatissimum aut neminem unquam fuisse, aut hunc existimandum esse.

[15] Barbara me mater quod protulit, obiicis, Ugo,
De Phrygia nati sunt genitrice dei.

[16] — — — per illum tuum seraphicum dominum Joannem Pannonium, Episcopum dignissimum Quinqueecclesiensem, cuius sapientia et oratio clarior sole, stellisque lucidior, altissimas causas perlustrans et ad inferiora diffundens. Eius namque eloquentia non solum latine, verum etiam graece admirabilis, et quasi Phison fluvius de eius ore sapientia egreditur. Vox enim eius dulcis et sonora et quasi organum diversarum melodiarum causas virtutesque resonans etc.

[17] Sat cuivis semel est habitum mutare priorem.
Felices! quibus id contigit in melius.

[18] Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone deas.
Hunc saltem titulum livor permitte sepulto;
Invidiae non est in monumenta locus.

[19] Pannoniae decus et nostri lux maxima saecli
Hic situs es, cunctis, Jane, gemenda bonis;
Te nemus Aonium, laceris te Musa capillis
Te posita moestus flevit Apollo lyra.

[20] Itaque videmus in hanc ipsam Pannoniam accersitum olim Antonium Bonfinium ex Italia a Mathia rege, qui ungaricam historiam scriberet, cum per idem tempus floreret Joannes Pannonius, cuius monumenta ingenii clarissima ostendunt, quanto superior Bonfinio fuerit in scribenda historia futurus, si hoc genus attigisset.

Stjepan Brodarić (str. 20–40):

[1] Quem fraternitati tuae cum litteris nostris voluimus commendare: vere enim sua dignitate et prudentia dignus est, ut ab omnibus faveatur. — Hanc nostram commendationem cupimus apud te non parum momenti habere, in quo rem nobis pergratam facies.

[2] Strigoniensis est in eadem in qua antea fuit auctoritate. Cum Palatino novo d. Stephano (Bathory), cum d. vajvoda et omnibus primariis viris conjunctus. Illud (meum) negocium quo in statu sit, vestra sanctitas ex litteris d. Baronis (Burgii) intelliget.

[3] Stephanum Brodericum tum per se ipsum propter obsequia, que mihi diligentissime impendit, tum maxime ex commendatione Sanctitatis vestre habeo commendatum, neque cessabo conditionem hominis quibus potero racionibus ornare et in dies facere auctiorem.

[4] Tu me, dum patriis longe exsulo pulsus ab oris,
Et medicae infirmus quaero salutis opem,
Complexus vero patriae pietatis amore es:
Tu Pater et Dominus, tu mihi Frater eras.
Nil passus tunc deesse mihi, quum cuncta deessent,
Cum premerent variis me mea fata malis.
Ergo, cum nequeam, quas vellem solvere grates,
Persolvant meritis Numina sancta tuis.

[5] Mihi cordi est eius prosperitas, est enim iam pridem de me optime meritus et cui plurimum debeam.

[6] Invitus, Regina, tuo de limine cessi.
Sed me fata deûm, quae nunc has ire per undas
Imperiis egere suis — — — — — — —

[7] Stephanum Brodericum, virum profecto, qualem diu Hungaria non est habitura, amisimus. Nemo est, qui eum non defleat. Decessit morte admodum facili, ac digna eius vita et moribus, adeoque cita, ut unico spirandi actu, tamquam dormiturus, non moriturus, ad ultimum semper cum sensu loquens XV. Kalendas Decembres in arce sua Episcopatus Vaciensis, animam exhalavit.

[8] Brodericum nostrum diem suum obiisse molestum mihi fuit. Amicum certe hominem et eundem bonum prudentemque amisimus.

[9] Epitaphium Domini Vaciensis.

Hic iacet inclusus gelida Brodericus in urna,
Cui decus et nomen pulcra corona dedit.
Phoebus in aethereo donec clarescet Olympo,
Dum tenebras densas Cynthia clara fugat,
Semper erit Stephani virtus, doctrina, perennis,
Sancta fides, probitas et pietatis amor.

Pontificis sacro vixit decoratus amore,
Cuius in officio sedulus usque fuit.
O felix! claros Patriae qui vidit honores,
Illius at cladem cernere non voluit.
Dum nullam potuit nostris adhibere medelam,
Hisce malis subito migrat ad astra poli.

[10] Brodarićeva poviest muhačke bitke tiskana je prvi put u Krakovu kod Jerolima Viktora god. 1527. pod naslovom: „De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohach." U 4-ni. — Za tisak se pobrinuo Matija Pyrser iz Šlezije. Djelo posveti Brodarić, kako spomenusmo, kralju poljskomu Sigmundu I. — Drugi put priobćeno je isto djelo tiskom od Nikole Reusnera u njegovu djelu: „Rerum memorabilium in Pannonia. Francofurti 1603. pod naslovom: De clade in campo Mohaz, in qua Ludovicus II. Rex Hungariae et Boemiae occidit anno MDXXVI. naratio, auctore Stephano Broderico Procancellario." Isto preštampano u Kaloči 1770. — Po treći put tiskao je isto djelo Šimun Schardius u svom djelu: Scriptores rerum Germanicarum. T. III. pag. 218—219. Iz ovoga dade istu razpravu pretiskati Gašpar Khun sa svojim komentarom u Strassburgu 1688. pod naslovom: Broderith Stephani Illyrii Regni Hungariae Cancellarii: Narratio de proelio, quo ad Mohacsium 1526. Ludovicus Hung. Rex periit. — Ivan Sambocki priobći isto djelo kao prilog Bonfinovoj poviesti god. 1690. u Kolonji. — God. 1756. uvrštena je Brodarićeva razprava u gjurski koledar: Calendarium Jauriense. — Napokon priobći ju Juraj Schwandtner u: Scriptores Rerum Hungaricarum. T. III. Na magjarski jezik prevede isto djelo Janos Letenyei i dade ga tiskati u Budimu 1795.

Antun Vrančić (str. 41—72):

[1] Dalmatam, non Italum, traduxisse scito.

[2] Principes et Summates omnes ex animo fovent mihi.

[3] Sic hoc tempore scelera sceleribus expiantur.

[4] Ego iacta in Deum cura rerum mearum, consilioque capto cum amicis, diutius per heremitam ludificari, quoniam turpe erat, minime volui.

[5] Laudandus est navigans, ubi in portum pervenerit.

[6] Qui secundario hanc gravissimam provinciam ad nostram benignam requisitionem lubens assumeres, nihil aetati tuae, senio, viribusque propemodum confectis parcendo. Nihil etiam mille pericula vel ipsam mortem formidando, universos labores, curas et sollicitudines, quae procul dubio magnae et difficiles tibi fuerunt, huius gravissimae legationis sufferres.

ANTONIO VERANTIO AHCHIEPISCOPO STRIGONIENSI.
PRIMATI. LEGATO. CONSILIARIO. CANCELLARIO.
AC LOCVMTENENTI IN HVNGARIA.
VIRO INTEGRITATE. MVNIFICENTIA SINGVLARI.
FACVNDIA. RERVMQVE EXPERIENTIA INSIGNI.
COETERISQVE VIRTVTIBVS ORNATISSIMO.
MVLTIS VARIISQVE LEGATIONIBVS STATIM AB
INEVNTE AETATE. IMPRIMIS QVIDEM. IO.
REGIS VNGARIAE. APVD OMNES FERE PRINCIPES.
CHRIST. TVM VERO VLTIMIS DIEBVS NOMINE
SS. IMPP. ROM. FERDINANDI I. AC MAXIMI
LIANI II. APVD SOLIMANVM ET SELIMVM
TVRCARUM PRINCIPES SVMMA FIDE AC SOLLERTIA.
ATQVE ADEO OMNIBVS REIPVBLICAE CVRIS HO
NORIFICENTISSIME PERFVNCTO DEQVE TOTA
CHRISTIANITATE OPTIME MERITO. GRAT. POSTR.
NATVS SIBENICI. OBIIT EPERIESI. ANNOS NATVS
69. DIES 16.
MDLXXIII. XVII. KAL. SEXTIL.

[8] Tua fama non Germaniae aut Pannoniae, continentium regionum, ambitu terminatur, sed Europam, quantaquanta est, ac paene terrarum orbem iam pervolitat universum. Tuam doctrinam, eloquentiam, imprimis vero puram ab omni labe religionem assidue praedicando, profecto ipse mihi aliqua ex parte satisfaciam. (Epistolae P. Manutii. Venetiis 1571. pag. 187.)

[9] Na jednoj slici od god. 1571. prikazan je Vrančić sa čitavim licem. S lieva je grb Vrančićev. S desna je nadpis: ANTONIVS VERANTIVS ARCHIEPISCOPVS STRIGONIENSIS VNGARIAE PRIMAS ET LOCVMTENENS S. C. R. Q. M. MDLXXI. Odozdola: MARTINVS ROTA SIBENICENSIS.

Druga slika u poprsju prikazuje lice Vrančićevo u profilu. Okrugla slika stoji u krasno izrezanom okviru, urešenom ozgora grbom Vrančićevim. S obiju strana stoji Minerva i Merkur, koji u trublju trubi. Ozdola orao i zmaj s mačevi u dvoboju; sa strane gradovi, valjda Šibenik, i drugi nepoznati. Oko slike stoji nadpis: ANTONIVS VERANTIVS ARCHIEP. STRIGONI. HVNG. PRIMAS. Nad slikom i okvirom i grbom stihovi:

LILIA SEX VERNANT QVAE DE VERANTIA STIRPE
IMPIGER ALCIDES SEVIT, PALLASQVE RIGAVIT,
AT FOVET EX ALTO QVI CONSPICIT OMNIA PHOEBVS.

(Šest liljanà cvate, što no ih je od Vrančićeva roda zasadio hrabreni Alcid, Pallada ih zalievala, a goji ih Febo, koji s visine sve vidi.)

Za tim sliedi Vrančićevo geslo nad grbom: EX ALTO OMNIA. Ozdola s lieva: MARTINVS ROTA SIBENIC.

Martin Rota Kolunić posveti Vrančiću i svoju prekrasno rezanu sliku, koja prikazuje polaganje mrtvoga Isusa u grob. Ozdola ima nadpis: MORS MEA VITA TVA. ANTONIVS VERANTIVS ARCHIEPISCOPVS STRIGONIENSIS VNGARIAE PRIMAS. D. MARTINVS ROTA.

U slavu Vrančićevu lievana je i poveća srebrena medalja od glasovitoga ljevara Antuna Abondia s pismom na okolo: ANT. VERANTIVS ARCHIEP. STRIG. HVNG. PRIMAS. Ozdola A. B. (Antonio Abondio). Na drugoj strani vide se tri roga obilnosti. Na njih sipaju oblaci plameni žar. Na okolo urezano Vrančićevo geslo: EX ALTO OMNIA.

Stjepan Konzul Istrijanin (str. 98—125):

[1] Sanandum erat totum ecclesiae corpus, iniuria temporum haud secus ac iniuria pastorum magna infirmitate gravatum, immo scabie turpissima et propemodum irremediabili affectum, interius exteriusque devoratum.

[2] 1. Azbukvar ili tabla za ditcu, zajedno s katekizmom. U 8-ni, l. 12.

2. Table za ditcu i artikuli ili članci ove prave stare karstjanske vere. U Tubingi 1561.

3. Jedna prodika od kriposti i ploda prave karstjanske vere, kroz Stipana Istrijanina s pomoću dobrih Harvatov sad najparvo istomačena. U Tubingi 1561.

4. Katekizmus. Jedna malahna knjiga, u koi jesu vele potribni i prudni nauki i artikuli prave karstjanske vere. S kratkim istumačenjem za mlade i priproste ljudi. Sad najparvo iz mnozih u jazik harvacki istumačena. U Tubingi 1561. U 8-ni.

[3] 1. Parvi del novoga testamenta. Va tom jesu vsi četiri evangjelisti i dijanje apostolsko iz mnogih jazikov u sadanji obćeni i razumni harvacki jazik sada parvo verno stlmačeni. U Tubingi 1562. U 4-ini, XXVI. 206. S drvorezi. — Ove knjige tiskano je 2.000 komada; razposlano je u Ljubljanu 225, u Beč 75, banu grofu Erdedu 25, u Varaždin Krstu Ungnadu 25, u Urahu bijaše godine 1564. još ostalo 1544 kom.

2. Loci communes, to jest jedni kratki razumni nauci najpotrebnei prudnei artikuli ili deli prave stare vere karstjanske. U Tubingi 1562. U 4-ini. IV. 144.

3. Artikuli ili deli prave stare karstjanske vere iz svetoga pisma redom postavleni, na kratko razumno složeni, stlmačeni, sada v novič iz latinskoga, nemškoga i krajnskoga jazika va harvacki verno stlmačeni. U Tubingi 1562. U 4-ini XXV. 11. Sa slikami Prima Trubera, Antuna Dalmatina i Stjepana Konzula (u 41. godini). Od ovoga djela tiskano je 1.000 komada; poslano u Ljub-

ljanu 389, u koruški grad Bjelak 174, u Beč 52. Jedan primjerak ove preriedke knjige nalazi se u Regensburgu u okružnoj knjižnici, drugi u Lobkovicevoj knjižnici u Pragu. Predgovor, podpisan po Antunu Dalmatinu i Stjepanu Konzulu, počima ovako: „Vsim dobrim i bogoljubnim slabim i možnim u veri karstjanom u Dalmaciji i Harvatih i va vsih inih kogagodir slovenskoga jazika stranah ili zemljah prebivaju, milost, mir i vsako dobro od Boga po Isukarstu prosimo.“

4. Predike (Aulberove) od tuče. U Tubingi 1562. 4-ina.
5. Postile, to jest kratko istlmačenje vsih nedeljskih evangeliov i poglaviteših praznikov skroz sve ljeto, najparvo harvackimi slovi štampano. U Tubingi 1562. U 4-ini, l. 233. Sa drvorezi.
6. Izpovedanje vere. Confessio fidei. U Tubingi 1562.

Sve su ove knjige tiskane glagolicom. — Cirilskimi pismeni tiskan je:

7. Abecenarium, t. j. azbukvar.
8. Katekizmus. Jedna malahna kniga, u koji jesu vele potribni i koristni nauci i artikuli prave karstjanske vere. S kratkim istumačenjem za mlade i priproste ljudi. I ta prava vera od božjega stana ili bitja u svetoj trojici od svetoga Atanasija složena, tere jedna lipa prodika od kriposti i ploda prave karstjanske vere, kroz Antona Dalmatina i Stipana Istrijana, sad najparvo iz mnozih jazik harvacki istumačena. U Tubingi 1561. (1562.)

Glagolicom:

1. Drugi djel novoga testamenta, u kom se zadrže apostolske epistole, po ordinu, kako broj na drugi strani ove harte kaže. Štampan u Tubingi 1563. U 4-ini. 111. Sa drvorezi. Pod predgovorom podpisani su: Anton Dalmatin, Stefan Istrijan i Juraj Juričić.
2. Postila. Drugo izdanje, s podpisom Dalmatina i Konzula. U Tubingi 1563.
3. Govorenje vele prudno (Beneficium Christi). U Tubingi 1563. U maloj 8-ini. Prievod s talijanskoga.
4. Artikuli ali deli prave stare kršćanske vere, iz sv. pisma redom postavleni i na kratko razumno složeni i stumačeni, koji jesu takajše tako va 30. godišću (1530) našemu najmilostivomu gospodinu cesaru Karlu petoga imena, bogoljubna spomenutja, i potle va 1551. godišća konciliju ali zborišću va Trentu od jednih velikih hercegov i vojvodov, varoši, gradov, i prodikači očito izručeni i dani. Sada v novje iz latinskoga, nemškoga, kranjskoga jezika na hrvatski verno stlmačeni po A. Dalmatinu i Stipanu Istrijanu. To je Confessio fidei. U Tubingi 1563. U 4-ini.

Cirilicom:

5. Postila, to je kratko iztolmačenje vsih nedelskih evangeliov i poglavitih prazdnikov skozi vse leto sada najparvo štampani. U Tubingi, 1563.
6. Prvi del novoga testamenta, to jest vsi četiri evanjelisti iz mnogih jezikov v sadašen općeni i razumivi harvacki jazik po Ant. Dalmatinu i Stipanu Istrijanu, s pomoći drugih bratov verno stlmačeni.
7. Drugi djel novoga testamenta (kako gore).

[5] 1. Virtemberžki crkveni red. 1564. U 8-ni.
2. Bramba augustanske spovedi, apologija imenovana, verno tlmačena iz latinskoga jazika va harvatski po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijanu. S predgovorom Melanchthonovim. 1564. U 8-ni.
3. Spovid i spoznanje prave karstjanske vire, ka je prezmožnom cesaru Karlu petomu rimskoga orsaga ploditelju u spravišću va Augusti izručena u godišću Isukarsta 1530. Sada najprvo iz latinskoga i nimškoga jazika va harvacki po Ant. Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu iztlmačena. U 8-ni.
4. Katekizam Luterov.
5. Leonarda Merherića Dalmatina Probi iz Sv. pisma i Izajije proroka. U Tubingi 1564.

Dinko Zavorović (str. 126—138):

[1] Attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri n o b i l i s Dominici Zavorovich, quae idem primum Regni nostri Hungariae coronae et deinde Majestati nostrae a b i n i t i o s t a t i m f e l i c i s n o s t r i R e g i m i n i s (1576.) od praesens usque, ad instar maiorum suorum, qui rebus belli pacisque tempore gestis, ipsi praeluxerunt, in diversis locis et c o n f i n i i s contra Turcas Christiani nominis hostes acerrimos praestitit.

[2] Ex hac tempestate provincia nostra miserias coepit experiri, ut nihil exinde memoriae mandare posteritati possimus praeter direptiones urbium, deflagrationes civitatum, desolationes vicuum et assiduas Turcarum in nos invasiones, quarum calamitatum ergo, non dierum, sed horarum itinere fines nostri extenduntur. Et quia ob tot externorum in hac provincia confluxiones, nostrisque dissidiis, eo loci dalmatica res redacta est, ut nec ipsa nostra iura sustinere valeamus, libenter huic operi finem impono cum eo carmine, quod Daniel Divnich, egregiae spei adolescens, antiquo rythmo, ea quae nos silentio involvimus, deploravit:

Turcha heu! rapuit rura et gens extera iura,
Praestat sola fides, caetera rapta vides.

Porodica Draškovića (str. 152—205):

[1] Jamno, Cvetlin sa carinarom, Vrhovec, Benkovec, dolnja i gornja Višnjica, Bednjica, Meljani, Pribukovje, mali i veliki Gostinci, Ples, Prebukovje, Vrbna, Rinkovec, Purga, Kobilje, Robaci, Ravno, Jelje, Želimerje, Vrhovci sa carinami u Hoćuri, Jerihovci, Šaša, Vukovdol, Brezova gora, sva pristojanja razorena grada Kamenice s trgovištem Kamenicom i carinarom u gornjoj Kamenici, Podgorje, Večilnica, Horvatska, nova Dubrava, Žarovnica, Klenovnik, Terihovec, Bedenci, Rudnica, Dragovanci s carinarom, Črnkovec, Viletinci, Vododol, Čutlin, Vranovci, Novaki s carinarom i Gorjanci.

[2] Sanguinis clari Drascovith fama super astra longa, nomina nota. — Drascovith nomen spatiosus orbis novit; hoc clarum proavi, paterque, tu, tui fratres meritis habetis clarius amplis.

[3] Purpurea patris texi centum ossa per annos,
Jam lavo sacratas, tumba refusa, manus.

[4] Georgio Draskovith S. R. E. Tit. s. Stephani de Monte Coeli Pres. Card. Archiep. Colocen. Episc. Jaurinensi et Comiti S. C. R. M. Consilii per Hung. Locumten. Prius Episc. Quinqueecclesiensi, Oratori in Conc. Trident. Episc. Zagrabiensi, Dalmat. Croat. Sclav. Bano, per Hung. Cancellario, avunculo suo, muniis vitaque defuncto pridie Cal. Febr. MDLLXXXVII.

[5] MAGCO DNO CASPARI DRASCHOVITH DE TRAKOSTYAN. RUD. II. IMP. CONS. ET DNAE CATHARINAE ZEKEL DE KEVEND, EIQ CONIVGI PARENTIBVS CHARMIS JOAN. ET PETR. DRAS. PRES HOC MONVMENTVM POSVERE. ILLE VLTIMA 10-BRIS 1585., HAEC 18. AVGVSTI 1587. MIGRAVERE AD DNVM.

[6] JOANNES DRASKOVITH DE TRAKOSTIAN
HVNGARIAE (?) MAGISTER, SACR. CAES
REG MATTIS. CONSILIARIVS ET
CVBICVLARIVS. NEC NON CONFINIORVM
TRANSDANVBIORVM GENERALIS ET
PRAESIDI VYVARIEN. SVPR-
EMVS CAPITANEVS. FILIO SVO GEOR-
GIO ABBATI PORNENSI HOC OPVS
FIERI FECIT ANNO MDCXII.

[7] SPES MEA CHRISTVS
PALLADIS ET MARTIS COLVMEN. PIETATIS AVITAE
VINDEX. HIC VIRTVS HVNGARIAE SPESQVE IACET.
O DRASCOVITIOS DENT POSTERA SAECVLA MVLTOS.
GLORIA PRISCA HVNNI MARTIS ET ARTIS ERIT.

[8] Georgius Draskovits Episcopus Jaurinen. et Comes Abbas Pornen. Cruciger Soproniensis S. C. R. M. Consil. pronepos, veteri monumento a Turcis labefactato, novum posuit pridie Cal. Febr. MDCXXXVII.

[9] Ova razprava tiskana je god. 1834. i u njemačkom prevodu pod naslovom: „Erinnerungen an die zum ungarischen Reichstage bestimmten Deputirten der Königreiche Croatien und Slavonien" uz veoma znameniti predgovor.

Rugjer Josip Bošković (str. 225—252):

1 Hic Damina iacet, curarum dulce levamen
Nuper, nunc dominae cura dolorque suae.
Terge Henrica oculos: cinerem tegit urna catellae,
Laeta per Elysium saltitat illa nemus.

2 Quod matrona tibi donavit amabile pomum,
Et rubet, et candet: concolor ipsa, cape.

3 Russous Herculeo fortis sermone triumphat,
Volter Apollineo fulgurat igne micans.

4 Tolle faces; praesens meliori lumine fulget,
Quae Diva, et noctem vincit, et illa diem.

5 Curre, puer, Divaeque comam sustolle fluentem.
En cadit, et turpem pendula verrit humum.
Nulla est aethereas inter formosa cometas
Tam longo, et nitido sirmate stella micans.

6 Dedicata haec pocula
Sint tribus haec nymphis. Valeant mihi sidera coeli.
Has ego dum videam, semper ero Astronomus.

7 Rogerio Nicolai filio Boscovichio.

Summi ingenii viro, philosopho et mathematico praestantissimo, scriptori operum egregiorum res phisicas, geometricas, astronomicas, plurimis inventis suis auctas continentium, celebriorum Europae accademiarum socio, qui in soc. Jesu cum esset, ac Romae mathesim profiteretur, Benedicto XIV. mandante, multo labore, singulari industria dimensus est gradum terrestris circuli borream versus per pontificiam ditionem, eiusdemque ditionis in nova tabula situs omnes descripsit. Stabilitati vaticano tholo reddundae, portibus inferi et superi maris ad iustam altitudinem redigendis, restagnantibus per campos aquis emittendis commonstravit viam. Legatus a Lucensibus ad Franciscum I. caes. magnae Hetruriae ducem, ut amnes ab eorum agro averterentur, obtinuit, merito ab iis inter patricios cooptatur. Mediolanum ad educendas mathematicas disciplinas evocatus Braidensem extruxit, instruxitque servandis astris speculam. Deletae tum societatis suae superstes Lutetiae Parisiorum inter Galliae indigenas relatus, commissum sibi perficiendae in usus maritimos opticae munus adcuravit, ampla a Ludovico XV. rege Xmo attributa pensione. Inter haec et poesim mira uber-

tate et felicitate excoluit. Doctas non semel suscepit per Europam peregrinationes. Multorum amicitiis gratia virorum principum ubique floruit, ubique animum Christianarum virtutum, veraeque religionis studiosum prae se tulit. Ex Gallia Italiam revisens iam senex, cum ibi in elaborandis edendisque postremis operibus plurimum contendisset, et novis inchoandis, et veteribus persolvendis sese adiungeret, in diuturnum incidit morbum, eoque obiit Mediolani Id. Febr. an. 1787. natus annos 75, menses XI. dies II.

Huic optime merito de rep. civi, quod fidem atque operam suam eidem saepe probaverit in arduis apud exteras nationes bene utiliterque expediundis negotiis, quodque sui nominis celebritate novum patriae decus attulerit, post funebrem honorem in hoc templo cum sacro et laudatione publice delatum, eiusdem templi curatores ex senatus consulto. M. pp.

8 MEMORIAE ET QVIETI
IOS. ROGERI
BOSCOVICHI.
DOMO RACVSA.
GEOMETRI AETATIS SVAE PRIMI.
OB MATHESIM VNIVERSAM SCRIPTIS ILLVSTRATAM.
INVENTIS AVCTAM
CLARISSIMI.
QVEM COLLEGIA MAXIMA SOPHORVM
LONDINENSIVM, PARISIENSIVM, BEROLINENSIVM
PETROPOLITANORVM.
SODALEM COOPTARVNT
REX LVDOVICVS REGIS LVDOVICI ADAMATI NEPOS
MVNIFICE IN GALLIAM INVITATVM.
OPTICE. AD REM MARITIMAM PFRFICIVNDAE PRAEFECIT.
PLERAQVE EVROPA
ADVENAM MIRATA. SVMMO DOCTORVM CONSENSV
FAMA MAIOREM AGNOVIT.
PIVS VIXIT ANNOS LXXV. M. VIII. D. XXVII.
VETERIS INSTITVTI.
QVOD IN SOC. IESV CEPERAT.
NVNQVAM IMMEMOR.
CARVS PRINCIPIBVS. VTILIS REI PVBLICAE
DEC. IDIB. FEBR. AN. MDCCLXXXVII.
GIBERTVS RENATI F. BORROMAEVS
VIRTVTIS HONORANDAE CAVSSA.
MONVMENTVM IN AEDE MAIORVM SVORVM
VIRO MAGNO. PEREGRE DEFVNCTO. F. C.

FLETE AIT VRANIAE. VESTROSNE MAXIMA FLETVS.
MORTALES TANTO IN FVNERE DAMNA CIENT.
COELESTES MERITO LAETAMVR. CIVE RECEPTO
NAM CERTA HIC DATVS IN TEMPORA NOSTER ERAT.

[9] ROGERIO IOSEPHO BOSCOVICH.
MONVMENTVM IAM DIV DEBITVM
ASTRONOMI BRAIDENSES
DEDICARVNT.
PRIDIE KAL. NOV. MDCCCXXXI.
ANTECESSORI SVO.
(Sliedi poprsje)
HIC NATVS EPIDAVRI DOCTRINIS MATHEMATICIS PRAEFVIT.
EVROPA VNIVERSA DOCTE PERAGRATA.
CVM TERTIO CONSEDISSET MEDIOLANI.
VBI SPECVLAE AVCTOREM SE FVISSE GRATVLABATVR.
MAGNVS INGENIO. CLARVS FAMA.
FLORENS GRATIA PRINCIPVM VIRVVM.
HEV CESSIT FATO.
ID. FEBR. 1787. AET. LXXVI.

[10] Za kulturnu i književnu poviest našega naroda veoma je vriedno upoznati se i potanje s mnogobrojnimi književnimi djeli Rugjera Boškovića, pisanimi u raznih jezicih. Evo popisa onih, koja su izdana putem štampe, koliko su nam poznata po naslovu. Stavljamo ih, težkim trudom sabrana, kronologičkim redom, da se može bolje razvidjeti red i tečaj Boškovićeva znanstvena rada. Samo njegova pjesnička djela dodali smo na po se.

Prva djela Boškovićeva:

1. De maculis solaribus. Romae 1736. — De Mercurii novissimo infra solem transitu. Romae 1737. — 3. De Telluris figura. Romae typis Ant. de Rubeis 1739. Luca 1744. — 4. De novo telescopii usu ad objecta coelestia determinanda. Romae 1740. typ. Komarek. — 5. De viribus vivis. Romae c. a. 1740. — 6. De aestu marino. Romae c. a. 1740. — 7. Parere di tre matematici sopra i danni che si sono trovatti nella cupola di S. Pietro sul fine del MDCCXLII. dato per ordine di N. S. Benedetto XIV. Roma 1742. — 8. Riflessioni de' PP. Tomaso Le Seur, Francesco Jacquier e di Rugiero Giuseppe Boschovich della C. di G. sopra alcune difficoltà spettanti a danni e risarcimenti della cupola di S. Pietro. Roma 1743. — 9. Dissertatio de Telluris figura habita in Seminario Romano. Roma typ. de Rubeis 1744. — 10. De vaticani templi apside restauranda et munienda. Romae 1743. — 11. Nova methodus adhibendi phasium observationes in eclypsibus lunaribus ad exercendam geometriam et promovendam astrono-

miam. Romae 1744. typ. Komarek. II. editio in Lucca 1747. per li Salini (kasnije u Njemačkoj više puta izdana.) — De materiae divisibilitate et principiis corporum. Dissertatio. Romae 1745. — 13. De motu corporis adtracti in centrum immobile viribus decrescentibus in ratione distantiarum reciproca duplicata, in spaciis non resistentibus. Romae 1747. typ. Komarek. Bononiae et Florentiae 1758. — 14. Sopra il Turbine che la notte tra gli 11 e 12 Giugno del 1749. dannegiò gran parte di Roma. Roma 1749. typ. Pagliarini. Micro-Pragae 1766. (U latinskom prievodu.)

Sliede djela, koja su po svoj prilici pisana od god. 1740. do 1760.

15. De Cometis. Romae typ. Komarek. — 16. De Lumine. Dissertationes II. Romae, Komarek, cum figuris? Vindobona 1766. Graecii. Vidmanstadt 1787. — 17. De orbita determinanda Planetae ope Catoptrice ex datis vi celeritate et directione motus in dato puncto Exercitatio habita in Collegio Romano. Romae typ. Komarek. — 17. De centro Gravitatis. Romae typ. Komarek. II. editio? — 19. Disquisitio in Centrum magnitudinis. Romae typ. Palearini. — 20. De Lunae athmospaera. Romae typ. Salamoni. Vindobonae typ. Trattnern 1766. — 21. De continuitatis lege et consectariis pertinentibus ad prima materiae elementa, eorumque vires. Romae typ. Salamoni. — 22. De lege virium in natura existentium. Romae typ. Salamoni. — 23. D'un antica villa scoperta sul dosso del Tusculo. Romae. 24. D'un antico orologio a Sole e di alcune altre rarità che si sono ritrovate sul dosso dell Tusculo. Luogo di Vitruvio illustrato. Roma. — 25. Dimostrazione facile di una principale proprietà delle sezioni coniche, la quale non dipende da altri Teoremi conici, e disegno di un nuovo metodo di trattare questa dotrina. Roma. — 26. Dimostrazione della tenuità della luce solare. Roma. — 27. Dimostrazione di un passo spettante al angolo massimo e minimo dell' Iride. Cavato dell' Ottica del Newton, con altre riflessioni su quel Capitolo. Roma. — 28. Metodo di alzare un infinitimonio a qualunque potenza. — 29. Reflexiones super eandem materiam. II. partes. — 30. De natura et usu infinitorum et infinite parvorum in inaequalitate gravitatis in diversis terrae locis. — 31. De annuis fixarum aberrationibus. — 32. Soluzione geometrica di un problema spettante l'ora delle alte e basse marree, e suo confronto con una soluzione algebraica del medesimo. — 33. Dialogi pastorali V. sull' aurora boreale. — 34. Dimostrazione di uno metodo dato dell' Eulero per dividere una frazione razionale in più frazioni, più semplici, con delle altre riflessioni sulla stessa materia. — 35. Lettere del R. G. Boscovich al signor abbate Angelo Bandini, in risposta alla lettera del Sig. Ernesto Feeman sopra l'Obelisco d'Augusto. — 36. De obelisco Caesaris Augusti e campi Martii ruderibus nuper eruto.

Djela štampana poslije god. 1750.

37. De expeditione litteraria per pontificiam ditionem ad dimetiendos duos meridiami gradus et mappam geographicam corrigendam. Romae 1552. et 1755. Viennae typ. Trattnern 1776. c. fig. — 38. De Lunae atmosphaera. Romae 1753. — 39. Elementa Matheseos universae. Romae 1754. Venetiis 1758. — 40. Osservazione sull' ultimo passaggio di Mercurio sotto il sole. Romae 1753. — 41. De lentibus et Telescopiis dioptricis dissertatio. Romae 1744. typ. De Rubeis. — 42. Synopsis Phisicae generalis et de Lumine. Romae 1754. De Rubeis. — 43. Philosophiae recentioris a Benedicto Stay in Romano Archi-Gymnasio publico eloquentiae professore Libri X. versibus contexti. Cum adnotationibus et supplementis P. Rog. Jos. Boschovich in Coll. Rom. publici Matheseos Professore. Romae T. I. 1755. Typis Palearini T. II. 1760 — 44. De inaequalitatibus quas Saturnus et Jupiter sibi mutuo videntur inducere, praesertim circa tempus coniunctionis. Opusculum ad Parisiensem Accademiam transmissum. Romae 1756. typ. Salamonis. — 45. Scripturae pro lite S. Agnetis Romanae pertinentes ad aquarum cursum. Romae 1757. — 46. Memorie sopra la Fisica et Istoria naturale di diversi Valentuomini. Luca 1757. typ. Salini et Giontini. — 47. Problema mechanicum de solido maximae adtractionis solutum Luca. c. a. 1757. — 48. Clarissimi viri de la Caille. Lectiones elementares opticae. Reflexiones R. J. Boschovich. Viennae 1757. — 49. Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium Viennae 1758. 1759. et 1764. Venetiis 1763. Parisiis 1765. — 50. Dei danni e rimedii della fabbrica della Bibliotheca cesarea in Vienna. 1759. — 51. Della solidità della nuova guglia del Duomo di Milano 1765. — 52. De unione colorum, aliorum post alios per binas substantias acunione multo majori per tres. Viennae 1767. — 53. Dissertationes quinque ad Dioptricam pertinentes. Vienna 1767. Prievod njemački od Scheifera. — 54. Dottrina teoretica et pratica dei Telescopi diotrici. 1771. — 55. Della lege di continuità nella scala musicale. Milano 1772. — 56. Voyage astronomique et geographique a. 1762. en Pologne. Paris c. 1773. (Giornale di un Viaggio di Constantinopoli in Polonia. Bassano 1784. et 1794. Reise von Constantinopel durch Rumelien, Bulgarien und der Moldau nach Lemberg in Pohlen. Leipzig 1779.) — 57. Opera pertinentia ad Opticam et Astronomiam maxima ex parte et omnia hucusque inedita. Bassano 1775. et 1785-6. typ. König. — 58. Abriss der Astronomie in ihrer Verbindung mit der Schiffahrt. Aus dem Französischen übersetzt von H. C. V. Eschenbach. Leipzig 1787. Druck von Kummer. — 59. Account of a new megameter and micrometer (Mjesto i godinu ne znamo.) — 60. Lettere del P. R. J. Boscovich per le nozze Olivieri-Balbi. Venezia 1811.

Djela štampana, kojim se ne zna vrieme.

61. De observationibus astronomicis et quo pertingat earum cerdi tudo. Romae. — 62. De menstrua solis parallaxi senis observata. Romae. — 63. De veterum ornamentis pro Telluris Sphaericitate. Romae. — 64. De distributione Luminis refracti a lentibus per circellum experimentem errorem figurae sphaericae. Et de distributione Luminis per circellum erroris diversae refrangibilitatis. — 65. De focis trium superficierum, cum consideratione errorum ad specula vitrea. — 66. De focis superficierum quotcumque cum applicatione ad focos unius lentis vel binarum potissimum ex reflexione duplici in binis. Cum appendice: De secundariis imaginibus visis trans lentes et apparente Satellitae Veneris. (Sliede razprave ponajviše hidrauličke). — 67. Metodo de' nuovi ripari che impediscono le corrosioni de fiumi, e ne divertono il filone. — 68. Scrittura sui danni del Tevere a porto Felice. — 69. Sul progetto di voltare la navigazione di Roma da Fiumicino a Maccarese. — 70. Su i torrenti Caina e Nistore nel Perugino. — 71. Su i lavori del Panaro. — 72. Sul Tidone nel Piacentino. — 73. Sullo spoceo del Adige in mare. — 74. Su i lavori del Po. — 75. Lettere quattro Piacenza, Ozzeri al Sercio di Lucca, e sulle Cataratte in bocca d'Ozzeri. — 76. Sopra i lavori cominciati ad eseguire in Ancona sotto la ripa di Capo di Monte. — 77. Sopra il Porto di Rimini. — 78. Sopra il Porto di Magnavacca. — 79. Sopra il Porto di Savona. — 80. Sopra l'asciugamento delle Palludi Pontine.

Osim ovih većih i pomanjih djela i razprava Boškovićevih ima ih mnogo na latinskom, talijanskom i franceskom jeziku uvrštenih u njegovih skupnih djelih, štampanih u Basanu god. 1785., kojih ovdje ne bilježimo.

Spomenuto je, da se Bošković bavio i pjesničtvom. Njeki tvrde, da bi bio postao velikim pjesnikom, da se nije podao najdubljim naukom matematike, astronomije, fizike i filozofije. Svoje pjesme pravio je ponajviše jašuć i šetajuć. Govore, da je veoma hitro znao skladati i ponajveće pjesme tako, da je podpunoma zaslužio ime improvizatora. Svojih pjesama nikada nije izpravljao, s toga i jesu njeke od male vriednosti. Od njegovih tiskanih pjesmotvora poznati su nam po imenu sliedeći:

1. Rog. Jos. Boscovich, inter Arcades: Numenii Anigraei. Ecloga, recitata in Publico Arcadum consessu, primo ludorum Olympicorum die, quo Michael Josephus Moreius, generalis Arcadiae Custos, illustrium Poetarum Arcadum effigies formandas jaculorum ludo substituerat. Romae circa 1750. — 2. Stanislai Poloniae Regis, Lotharingiae ac Barri Ducis, et inter Arcades: Euthymi Aliphiraei, dum eius effigies in publico Arcadum Coetu erigeretur, Apotheosis. Romae typis Salamonis. — 3. Pro Benedicto XIV. R. M. Soteria (Poema heroieum). Romae Typ. Palearini. — 4. In nuptiis Joannis Corrasii et Adrienae Pisauriae. Carmen. Romae typ Palearini. —

5. Cantatinae pro Visitatione Dei Genitricis Viterbi 1750. — 6. Philosophiae a Benedicto Stay Ragusino, versibus traditae a. R. J. Boscovich. Romae 1755. et 1760. Tomi II. — 7. Pro solemni inauguratione Aedium Archigimnasii Vindobonensis. Viennae. c. 1759. — 8. De Solis ac Lunae defectibus. Ad Regiam societatem Londinensem. Londini 1760. et 1767. Venetiis. 1761. typ. Ant. Zatta. U francezkom prievodu ad Abbea De Daruel. Les Eclipses. Poeme en six chants. Pariz 1779. i 1784. — 9. Per la felice Gvarigione di S. M. Imperatrice e Regina. Sonetto del Co. Medini colla versione latina del R. G. Boschovich. Milano 1767. typ. Malatesta. — 10. Epigrammata. Pro recuperata valetudine Joannis V. Lusatiae Regis. — 11. Pro Rege utriusque Siciliae postea Hispaniae ac pro Regina eius consorte.

SADRŽAJ.

Slike u ovoj knjizi:

